

-ANTE, -ENTE -ant, -ent. En la prosa de Llull trobem per influència del llatí bona part d'adjectius amb aquesta terminació que mantenen la forma verbal original corresponent al participi de present. (78)

-ITATE -itat (-etat, -tat, -edat, -dat). És un sufix que expressa qualitat i no és gens estrany que sigui un dels preferits de Llull en els seus textos especulatius pel seu sentit abstracte. En molts casos els noms formats amb aquesta sufixació no són res més que una traducció del terme corresponent llatí tal com l'usaven els escolàstics. "En molts altres casos el derivat es forma dins el català i sovint concretament dins el català lul·lià que dona origen a una multitud d'elements lèxics nous a base d'aquest sufix". (79)

-ITIA -esa, -ea. Ramon Llull que en molts casos manté el cultisme total -tristícia- fa un ús abundant de derivats amb el sufix -esa i -ea. També aquí hem de repetir el que dèiem fa un moment sobre el valor significatiu d'abstracció. (80)

-MENTUM -ment. "És el sufix preferit del nostre Beato, que de qualsevol verb deriva substantius en -ment fins al nombre de més de 400." (81)

-OSUM, -OSA -os, -osa. Molts d'aquests adjectius pertanyen en gran part al llenguatge corrent del segle XIII i la majoria sobreviuen. El que és peculiar de Llull és que en alguns casos aplica aquest sufix "a radicals adjectivals, formant una mena d'adjectiu reforçat o intensificar com els que duen el sufix -al: fecundós, prodigós. (82)

/2/ Sufixos verbals.

-ARE -ar; -IRE -ir. Com en el català actual aquestes terminacions són les més productives (pràcticament les úniques) en la formació postllatina de verbs han proporcionat a Llull, juntament amb l'ús de prefixos el procediment per a la creació d'un nombre considerable de verbs. (83)

-IDIARE -ejar. Vet aquí un altre procediment que fa servir En Llull per a la creació de verbs nous. Bona part dels que ell forjà així no han perdurat en la nostra llengua. (84)

-FICARE -ficar. Totes les llengües romàniques han emprat aquest sufix per a formar verbs del llenguatge culte. El seu ús és extensíssim en Llull: amaficar, hominificar, lunificar, memorificar.

3' La formació d'adverbis en -ment.

Aquest procediment de formació d'adverbis modals que consisteix a aplicar a la forma femenina d'un adjectiu l'albatiu -MENTE és usat abundantment per Llull, que així crea també mots nous que no han pas perviscut en tots els casos. (86)

D.- LES "PARAULES ESTRANYES" (87)

Ja hem citat abans un text del Compendium seu commentum Artis demonstrativae al qual és obligat de referir-se a l'hora de parlar d'aquests elements del lèxic lul·lià que el mateix Mestre anomena paraules estranyes. Vegem-lo ara complet. Tal com hem dit es tracta d'una recomanació als estudiants perquè

addiscant hunc ipsum modum loquendi arabicum, ut infidelium opositionibus obsistere noscant. Delctinare namque terminos figurarum dicendo, sub conditionibus bonitatis, bonificativum bonificabil, bonificare, bonificatum... et sic de quibuscumque aliis propriis terminis huius Artis... non est multum apud Latinos sermo consuetus. (88)

Aturem-nos uns moments a aclarir el sentit precís d'aquest text. Tota la qüestió rau en aquest modus loquendi arabicum que Llull aconsella d'aprendre i aplicar. Creiem molt justa la interpretació que en dona Francesc de B. Moll quan escriu: "Es tracta doncs, d'una 'manera de parlar', o sia, d'un 'estil' o 'sistema de termes filosòfics' i no de la materialitat dels mots arèbics". Així doncs, Llull adopte una forma de derivació i creació de mots nous que a-

dapta dels textos àrabs i que constitueixen un repertori que en el món lexical romànic és realment 'estrany', tal com ell mateix reconeixia.

Segons sembla la base teòrica d'aquest procediment és la de les dignitats divines que li proporcionen els autors musulmans. A partir d'aquí crea les divuit sèries de vocables tècnics corresponents als divuit predicats que constitueixen les "divuit rels que són els nou principis absoluts i els nou principis relatius" ordenats en les figures A i T respectivament de l'Art lul liana. (89)

Principis absoluts: bonea (o bontat). granea duració poder saviea. volentat. virtut. veritat glòria.

Principis relatius: diferència concordança. contrarietat; començament mitjà. fi; majoritat egualtat. minoritat.

Aplicant a aquests principis els termes d'agent acció i pacient, i a aquests dos darrers la consideració en potència i en acte ens surten cinc derivats per a cada un dels principis.

Així per exemple bonificatiu bonificant (o bonificador) bonificable. bonificar. bonificat. Magnificatiu magnificant (o magnificador. magnificable. magnificar. magnificat. Possificatiu. possificant (o possificador) possificable. possificar. possificat.

Etc... Els derivats en -iu es refereixen a l'agent considerat potencialment; els derivats en -ant -ent (- -or) a l'agent en acte; l'acció s'expressa amb el verb; el pacient en potència mitjançant el sufix -able. -ible, i el pacient en acte amb el participi.

Aquesta sèrie de mots tècnics correlatius ens és explicitada pel mateix Llull al final de l'Art amativa en una "Taula que és d'explicament de vocables per abc...":

Bonificatiu és bo qui fa bé sots rahó de bonea, e bonificable és ço que és aparrelat a ésser bo, e bonificar és lo acte de bondat, e bonificat és ço qui és feyt bo; e açò matex s'enten d'intel·lectiu, entenent. intel·ligible. entendre. entengut. e axí de les altres coses semblant a aquestes. (90)

Per expressar la qualitat abstracta i les circumstàncies modals corresponents a l'agent i al pacient en la seva doble accepció potencial i actual, crea vuit derivats més: bonificativitat, bonificança (o bonificament), bonificabilitat, bonificació; i bonificativament, bonificantment (o bonificadorament), bonificablement i bonificadament, etc...

Així doncs arriba a formar correlativa ent una sèrie de derivats per a cada una de les divuit arrels de l'Arbre elemental. Si tenim en compte que aplica el mateix procediment a molts altres "conceptes d'acció" com els de contemplar, deificar, elementar, generar, ignificar, etc. que constitueixen un nucli considerable d'alguns centenars de neologismes vertaderes "paraules estranyes" "perquè no existien" ni en vulgar ni en llatí".(91)

Amb lleugeres variants donem el mateix esquema que en féu Moll:

	Concrets	Abstractes	Circumstencial
Agent potencial	<u>magnificatiu</u>	<u>magnificativitat</u>	<u>magnificativament</u>
Agent actual	<u>magnificant</u>	<u>magnificança</u>	<u>magnificantment</u>
	<u>magnificador</u>	<u>magnificament</u>	<u>magnificadorament</u>
Pacient potencial	<u>magnificable</u>	<u>magnificabilitat</u>	<u>magnificablement</u>
Acció	<u>magnificar</u>		
Pacient actual	<u>magnificat</u>	<u>magnificació</u>	<u>magnificadament</u>

Aquestes sèries correlatives pròpies sobretot de les obres filosòfiques de Llull les trobem encara ampliades en l'Art amativa on s'incorporen dos conceptes nous de gran interès en el camp de la mística: "la possessió completa i l'abundància d'aquesta possessió. El recurs emprat per Llull es el del sufix -ós per expressar el primer concepte i -abundós per expressar el segon.(92)

D'aquí sorgeixen nous mots com: bonaundós, bonós, magnaundós, magnós, virtuabundós, virtuós, poderaundós, poderós, etc...

E.- Altres elements

1/ Ja ens hem referit a la llengua de les obres rimades de

Llull i hem fet esment del seu vocabulari provençalitzant. A l'hora d'examinar la prosa lul·liana hi descobrim "algunes dotzenes de provençalismes" que Francesc de B. Moll reporta. Amb tot, no ens podem estar d'insistir encara una vegada en la necessitat de passar per un cedaç rigorós de crítica textual aquests mots per tal d'aclarir, si és possible, fins a quin punt són atribuïbles a Llull. (93)

/2/ Pel que fa als arabismes cal advertir, contra el que potser seria d'esperar que no en trobem pas gaire més enllà d'una vintena en la prosa catalana de Llull, i encara la majoria formen part del fons comú de la llengua medieval i una bona part són vius actualment. Moll n'ha registrat quatre "usats únicament pel Beat": alcursí, laduf, axixins, atauetur o tauetur. (94)

6.6.- Influència de Ramon Llull

Si començàvem comparant Ramon Llull amb el Dante a ningú no pot semblar estrany que retornem a la comparació a l'hora de cloure aquest capítol. Els estudiosos han remarcat la influència de l'illustre florentí en la llengua italiana dels segles posteriors (95). Podem també nosaltres parlar en termes semblants de la prosa de Llull?

Martí de Ricuer s'inclinaria per una resposta afirmativa segons es desorèn d'aquestes paraules seves: "La prosa catalana adouirí, gràcies a Ramon Llull una perfecció i una modernitat sorprenents en el nas del segle XIII al XIV. Les obres de Llull copiades en nombrosos manuscrits i llegides amb assiduitat, constituïren, evidentment, un model de prosa cultivada i elegant, precisa i tècnica alhora." (96) Malgrat això, també matissa d'alguna forma aquest paper, quan ha escrit: "L'obra de Ramon Llull té tanta empenta i tanta profunditat que sempre que ens acostem als llibres de tipus religiós i moralitzador que s'escriuen en català durant els segles XIV i XV ens fa l'efecte que descendim o que se'ns va perdent el gran guany que significa la producció lul·liana". (97)

Jordi Rubió, en canvi, s'inclinaria per una resposta negativa. Ell parla, en efecte, d'una incomunicació de l'obra literària de Lluï, amb la literatura catalana medieval, de la poca transcendència de les imitacions de l'estil del Mestre per part dels falsificadors d'obres lul·lianes al segle XIV, i de la pràcticament nul·la influència en autors com Eiximenis, Canals, o Metge. (Nosaltres mateixos hem fet notar que sonaven com ben nous els llatínistes catalans del segle XV mots que Lluï havia fet servir abundantment). Rubió subratlla encara l'ocasió frustrada u significà el lul·lisme del segle XVI representat sobretot per Joan Bonllavi. Com ja hem dit abans la redescoberta del valor literari de l'obra de Ramon Lluï no arribaria fins que Jovellanos fes veure que a ell "deben la llengua la poesia catalana su majestad y esplendor".(98)

L'interès per la llengua i els aspectes literaris de l'opus lul·lià va quedar absorbit per altres aspectes que dominaven l'atenció dels estudiosos i els lul·listes. No ens atreviríem pas a dir que la influència de la seva impressionant labor de creació lingüística fou nul·la, però no tingué pas certament la fecunditat que n'hauríem pogut esperar.

NOTES

(1) Amb formes semblants trobem aquesta expressió a: Otto Denk, Einführung in die Geschichte der alkatalanischen Literatur, München, 1893, p. 50. Miquel Ferrà, Ramon Llull, valor universal, Palma 1915, p. 17. Salvador Galmés i Carles Cardó, a "Nova Terra", Palma, 1934, pp. 302 i 407. Martí de Riquer, op. cit., vol. I, p. 338. A. M. Badia i Margarit, La llengua catalana ahir i avui, Barcelona, 1973, p. 29.

Vegeu sobretot: F. de B. Moll, Notes per a una valoració del lèxic de Ramon Llull, a "Estudios Lulianos", I, 1957, pp. 157-158.

(2) Podeu consultar Miquel Batllori Orientacions bibliogràfiques sobre Ramon Llull i el lul·lisme a "Obres essencials, vol. II", Barcelona, 1960, pp. 1359-1376. Miguel Cruz Hernández, El pensamiento de Ramon Llull, Madrid, 1977, pp. 360-403.

(3) Per a la biografia de Ramon Llull es pot veure per exemple Joaquim Carreras i Artau Introducció biogràfica a "OE" vol. I, Barcelona, 1957, pp. 20-29. També se'n pot llegir un resum a Martí de Riquer, op. cit., I, pp. 206-234.

Vegeu Joanquim Carreras i Artau El lul·lisme a "O E", I, pp. 69-84.

(4) Miquel Batllori, art. cit., pp. 1371-1374.

Miguel Cruz Hernández, op. cit., pp. 301-355.

(5) Vegeu Jordi Rubió L'expressió literària en l'obra lul·liana a "O E" I, pp. 85-88.

(6) Per a una comparació entre Llull i el Dante, vegeu Mario Ruffini, Lo stile del Lullo nel "Libre del Orde de Cavaylerie" a EL, III, 1959, pp. 37-39.

(7) Miguel Cruz Hernández, op. cit., p. 12

(8) Ramon Llull, Doctrina Pueril a cura de Gret Schib, Barcelona, 1972, pp. 7 i 8.

(9) Tomàs Carreras i Artau, L'obra i el pensament de R. Llull a "O E", I, p. 55.

- (10) Blanquerna, OE, I, p. 199 i 200.
- (11) Cant de Ramon, OE, I, p. 1301.
- (12) Libre de Contemplació, OE, II pp 223. 386 i 391.
- (13) Vida coetània a OE, I, p. 43 i 44
- (14) Vegeu F. de B. Moll, Notes. . p. 159. 174. 176. Jordi Rubió. L'Expressió. p. 91
- (15) Citat per Jordi Rubió L'expressió..., OE, I, p. 92
- (16) Libre d'Evast e d'Aloma e de Blanquerna, OE, I, 255 i 256.
- (17) A.M. Badia, F. de B. Moll, 1301
- (18) Miguel Cruz op. cit., pp 32-38
- (19) id pp. 72-78
- (20) F. de B. Moll, Notes. . p.
- (21) OE, I, pp. 34 i 35.
- (22) Martí de Riquer. op. cit., p. 338
- (23) Art amativa, transcripció per Salvador Galmés, Mallorca, 1933. pp. 6 i 7. citat per F. de B. Moll, Notes per. . p. 160
- (24) Libre de contemplació, Cap. 359. 1; OE, II, p. 1214.
- (25) Doctrina pueril, cap. LXXIII, 2; Edició cit. p. 168.
- (26) id, cao. LXXIII, 9; Ed. cit. p. 170.
- (27) Libre de Gentil próleg; OE, p. 1057. Martí de Riquer ha subratllat la importància d'aquest text. El Libre de Gentil és una de les primeres obres de Lluïl i això ens mostra com es planteja el problema de la llengua des de bon començament.
- (28) Libre de Contemplació, cap 359. 11 12, 14, 15, 16, 18, 20 21, 22, 24 25 26, 27; OE, II, pp 1216-1219.
- (29) En tot aquest apartat seguim el magnífic estudi de Jordi Rubió. La "Rethorica Nova" de Ramon Llull, "Estudios Lulianos" III, 1959, pp. 5-20 i 263-274.
- (30) Ramon Aramon i Serra Les edicions de textos catalans medievals a "VII Congrés de Lingüística Romànica" Barcelona 1955 II 197-266.
- (31) Jordi Rubió, L'expressió literaria. . p. 89.
- (32) Antoni Badia i Margarit i Francesc de B. Moll, La llengua... pp. 1305 i 1306. La "Introducció" d'aquest treball s'ha reproduït

amb algunes esmenes a Antoni M. Badia i Margarit, La llengua catalana ahir i avui, Barcelona, 1973, pp. 29-43.

Sobre aquest treball advertiu, però el que en diu R. Aramon i Serra, Problèmes d'histoire de la langue a "La linguistique catalane", París 1973, p. 61.

(33) Jordi Rubió, L'expressió literària..., p. 91.

(34) Nicolau Eymeric ja es quixarà de la multiplicitat de textos lul·lians i de la dificultat d'aplegar-los: Quan el seu interlocutor lul·lista li diu que es repassi tots els llibres de Lull per examinar-los i purgar-los d'algun error respon que aquesta tasca és difícil i inútil "Difficilem propter librorum multitudinem; non enim edidit librum unum tantum sed dicitur communiter quoad ultra centum; et quis et unde congregabit tantam copiam librorum hinc inde despersionum apud quem reperientur omnes ut habeantur omnes? Papa Gregorius mandavit et mandatum publicari fecit per ecclesias Cathedralis Cathalonie omnes quod ad Romanam Curiam deducantur omnes et tamen non sunt deducti nisi pauci; e de Parisiis et aliis partibus mundi nulli; et enim tenentibus et diligentibus celantur et absconduntur et tamen excommunicationis sententia involvuntur.. Nonne Gregorius viginti examinavit purgavit et condempnavit. ymo ignibus tradit et nonne alii et alii biginyi consimiles et eadem materia remanserunt quibus vos hodie creditis et tenetis? Si libri Raymundi non essent copiatii, sed starent tantum originalia, possent purgari et sic purgata esset tota illius doctrina; sed quia tantum sunt copiatii et per diversas orbi partes dispersi non possunt purgati... Aquests textos, que ens ha proporcionat Jaume de Puig es troben al "Dialogus contra lulistas". Biblioteca Nacional de París Ms. lat. 1464 fol 90 rº b. 91 rº a.

(35) Jordi Rubió Interrogacions sobre una vella versió llatina del "Llibre de Contemplació" a "Miscel·lània Lul·liana". I Barcelona, 1935, pp. 111-119. Jordi Rubió, L'expressió literària... p. 898 Antoni Badia i Margarit La llengua catalana ahir... p. 42. (El paràgraf que es refereix al manuscrit de Milà no es troba en el text original de la "Introducció".)

(36) Jordi Rubió, L'expressió literària... p. 91

(37) Francesc de B. Moll, Notes per a una valoració... p. 159.

- (38) A.M. Badia i Francesc de B. Moll, La llengua... p. 1300.
- (39) Mario Ruffini. Lo stile... p. 38.
- (40) Per tota aquesta part seguim els treballs citats d'Antoni Badia i Margarit i Francesc de B. Moll. La llengua...; Mario Ruffini. Lo stile...; Gret Schib. Introducció a Ramon Llull, Doctrina Pueril pp. 19-25.
- (41) E. Faral. Les arts poétiques du XII e du XIII siècles Paris 1923. Sobre la influència de la cultura llatina i dels tractats de retòrica sobre els trobadors vegeu Martín de Ricuer. La lírica de les trovadores Barcelona 1948. XV-XVII, reprès amb lleugeres modificacions a Martín de Riques. Los trovadores Barcelona, 1975. pp. 72-74.
- (42) Antoni Badia i Francesc de B. Moll. La llengua... pp. 1348 i 1349.
- (43) *id.* *id.*, 1344 1345, 1346.
- (44) *id.* *id.* p. 1345.
- (45) Antoni M. Badia i Margarit La llengua catalana... p.26
- (46) Mario Ruffini. loc. cit., p. 44.
- (47) *id.* *id.* p.
- (48) Jordi Rubió. L'expressió literària. p. 101.
- (49) Vegeu Mario Ruffini loc. cit. pp. 39-42 i Gret Schib. loc. cit. pp. 19-20.
- (50) Jordi Rubió. Sobre la prosa rimada en Ramon Llull a "Estudios dedicados a Menéndez Pidal" V Madrid 1954, 307-318.
- (51) M. Ruffini. loc cit. pp. 42 i 43; Gret Schib loc. cit. pp. 21 i 22.
- (52) L'observació és treta de Gret Schib. loc. cit., pp. 22.: Quan ja havia redactat aquest capítol hem pogut llegir Josep Perarnau. L'"Alia Informatio Beguinorum" d'Arnau de Vilanova Barcelona 1978. i en el paràgraf tercer p. 37 del text català hi trobem reproduïda aquesta sèrie: e no temem sofrir fam ho set ho calt o fred ho nuetat. ho qualque altra fretura ho aflicció... És curiós però que no la mantingui la versió napolitana me auemo paura de sostenerere fame o sete o frigo o noditate o qualunque inopia uoy aflicciones. Això ens fa pensar que, gràcies precisament a la rima, aquesta sèrie de quatre substantius devia ser tòpica en català.

- (53) M. Ruffini. loc. cit. pp. 46-51; Gret Xhib. loc. cit. pp. 22-24.
- (54) M. Ruffini. loc. cit. pp. 51 i 52; Gret Schib. loc. cit. pp. 24 i 25.
- (55) Edició a cura de Gret Schib. pp. 237 i 238.
- (56) M. Ruffini. loc. cit. p. 262.
- (57) A. Badia i F. de B. Moll, La llengua... p. 1343.
- (58) íd. íd. pp. 1349. 1350. 1346. 1343.
- (59) M. Ruffini. loc. cit. pp. 257-260. Gret Schib. loc. cit. pp. 25 i 26. seguint la pauta de Ruffini aplica la recerca a la Doc-trina pueril. És d'aquests dos textos d'on hem tret els exemples.
- (60) A. Badia i Francesc de B. Moll La llengua. pp. 1336 1338 1339. 1342.
- (61) íd. íd. pp. 1342 i 1343.
- (62) íd. íd. p. 1338.
- (63) íd. íd. pp. 1332-1334.
- (64) Francesc de B. Moll Notes...; Una primera redacció d'aquest treball es troba a A. Badia i F. de B. Moll La Llengua... pp. 1350-1358.
- (65) Martí de Riquer història de la Literatura catalana I p. 340.
- (66) Francesc de B. Moll Notes... p. 163.
- (67) L'ús que fa Francesc de B. Moll del terme "arcaïsmes" aplicat al lèxic de Llull ens sembla totalment confusionari. Ell vol significar els mots emprats per Llull que no trobem vius en la llengua actual. Nosaltres el fem servir en un sentit estricte: aquells mots del lèxic lul·lià que amb relació a la llengua del seu temps podrien ser considerats arcaïsmes.
- (68) loc. cit. passim. Francesc de B. Moll, Notes... pp. 171-173.
- (69) Moll -loc. cit. pp. 168-170- cita una llista de mots "que no existeixen en català actual en la forma que els dona Llull, ni en cap variant d'aquella". Tot plegat n'hi ha un centenar escàs, i alguns són discutibles com perir =morir, ensutzar=embrutar. Cal advertir encara que la majoria d'aquests mots els trobem documentats força més ençà de Llull.
- (70) Vegeu Joan Coromines Entre dos llenguatges I p. 20, nota:

A propòsit de la distinció fònica entre ç i s sorda creu que no va arribar a pendre peu a les illes. I es pregunta: "Confonia ja Ramon Llull en la seva pronunciació? És l'únic punt que es presta a dubtes, car en aquest punt no podem fer cas de les seves rimes, que en la part més antiga s'adapten perfectament al patró lingüístic trobadoresc i al llarg de tota la seva prolecta vida són les pròpies d'un poeta passat per l'adreçador lingüístic occità. De les formes de les seves obres en prosa ja podríem fer-ne més de cas si tinguéssim els autògrafs, que no és el cas i encara llavors caldria fer la reserva que un home nascut tan pocs anys després de la presa de Mallorca pogué servir un ús lingüístic excepcional en l'illa. Els manuscrits més antics de les seves obres, en particular els del Blanquerna, són una prova molt menys sòlida. Certament el manuscrit A d'aquesta obra, del segle XIV i tan conservador i avaluós, manté una distinció tan constant que fa impressió; en tot cas hi ha un contrast colpidor amb el manuscrit P, que és potser encara més antic éssent de la primeria del segle i que confon constantment els dos sons, perquè fou copiat en el Llenguadoc meridional i introdueix occitanismes que bo usava Llull en prosa; mentre que en A a penes veig cap mot amb grafia confusinnària... Però fins si ademetéssim això com a prova que el copista d'aquest manuscrit distingia els dos sons això no serviria com a indicatiu que així es féu a Mallorca car per aquest temps l'obra de Llull era molt més estudiada fora que dins de l'illa".

(71) Vegeu La explanació e declaració d'alguns vocables scurs que es troba al final de la versió catalana del De regimine principum Ms. i de la Biblioteca del Seminari de Girona.

(72) Entre aquest Moll -loc. cit. pp. 178 i 179- cita: accidia bonitat cognició. coir. efâr feces infrigidar letícia mundar. odible. paupertat pigre pigrícia, presepi responsió scible. sorror. tristícia etc...

(73) Vegeu F. de B. Moll loc. cit., pp. 176-182.

(74) Vegeu l'Explanació e declaració... Entre els exemples que cita de vocables scurs, no usats en lo comú lenguatge... pus acustats

a la manere de parlar de latí que del romans. Cita precisament els adjectius que porten el sufix -able o -ible. I es veu obligat a explicar: el latí... ha moltes maneres de parlar de les quals una és pus convenient al romans que no l'altra; taxí com pus convenient diu hom en romans açò pot ésser leugerament portat que no açò és portàtil o duyble; o pus convenient: aquell hom pot ésser girat que no aquell hom és vertible; açò se pot fer que no, açò és possible.

(75) F. de B. Moll loc. cit. pp. 191-193. Vegeu, Gerhard Rohlfs. Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Torino. 1960 III. pp 364-365.

(76) F. de B. Moll loc. cit. p. 193.

(77) id. id. p. 187. Vidos. Manual de Ling. Rom. p. 396.

(78) id. id. pp. 193 i 194; G. Rohlfs. id. pp. 424 i 425.

(79) id. id. pp. 188 i 189.

(80) id. id. p. 189

(81) id. id. p. 190.

(82) id. id. p. 194. Vegeu infra.

(83) id. id. pp 184 i 185.

(84) id. id. p 185.

(85) id. id. p. 186.

(86) id. id. p. 195.

(87) Aquest tema de les "paraules estranyes" surt repetidament en els textos antil·lulianistes de N. Eymeric. Vegeu-ne alguns exemples: R ymundus autem iste et si aliqua catholica posuit, inutiliter posuit, quia sub verbis variis, peregrinis et inusitatis posuit. Vegeu "Dialogus contra lulistas". fol. 90 rº b. Sepe dictus Raymundus in suis libris intendit doctrinis variis et peregrinis utitur vocabulis extraneis, aliter et inconsuetis et inusitatis, a comuni Theologorum et philosophorum modo loquendi totaliter alienis procedit... Et licet in doctrina puerili "et in quibusdam aliis suis libris loquatur de caritate et ñei dileceçione sub verbis communibus et , tamen in libro "De amato et amico" in libro "De philosophia amoris" in libro "De Arte amancia" et quibusdam aliis loquitur sub verbis inusitatis, extraneis et peregrinis.

Vegeu "Expurgate vetus fermentum" loc. cit. fol. 40 r° a. 57 v° a. Ni cal dir que també aquests textos ens han estat proporcionats per Jaume de Puig a qui animem a dur a terme el seu estudi sobre els manuscrits de Nicolau Eymeric. De fet sempre que Eymeric es refereix als seguidors de Lull fa amb aire despectiu una llista més o menys així: mercatores sutores sartores cardones fullones fabri lignarii argentarii ferarii lanarii et pigmentarii homines siquidem litteris imperiti". Vegeu, per exemple "Dialogus contra lulistas", Biblioteca Nacional de París, Ms. lat. 1464, fol 73 r° b i passim. Sobre l'impacte popular i patriòtic de lulisme hi ha un text en aquesta mateixa obra que no ens resistim a transcriure. El lulista (L) diu a l'inquisidor (I): L.- Nescis quod hic Raymundus est. prout tu patria cathalanus? Ergo pugna pro patria, ut non involvatur tanta infamia. I.- Amicus popul(us), amicus Cicero, sed magis amica veritas; contra fidem non defendo patrem, non agnosco matrem, non reveror progeniem sed primam pro omnibus reveror veritate L.- Quis unquam carnem suam odio habuit? Quis corpus suum contempsit? Non recordaris quod hac ex causa temptarunt te interimere? Non agnoscis quod adhuc querunt te interficere?

Aquests textos com tots els d'Eymeric que citarem en aquest capítol ens els ha proporcionat el bon amic Jaume de Puig i Oliver.

(88) Edició Maguntina volum iii p. 160, cit. per Moll. loc. cit., p. 197.

(89) Arbre de Ciència OE. I. nota 6 p. 1041.

(90) Citat per M de B Moll. loc. cit. p. 199 nota 64.

(91) id. id. p. 200.

(92) id. id. p. 201: "Per a la idea d'abundància de cada una de les perfeccions o dignitats, no vacil·la el Beat a inventar una derivació totalment nova. Fixant-se en paraules llatines com FURIBUNDUS, MORIBUNDUS i altres anàlogues, capta d'una banda el valor expressiu de llur ressonància, i d'una altra la semblança (purament casual) amb el verb ABUNDARE, i això li suggereix la idea de utilitzar la terminació -ABUNDUS com a sufix indicador d'abundància".

Com fa notar el mateix Moll, ja en llatí, els derivats en -BUNDUS tenien en certs casos un matís intensiu o freqüentatiu.

- (93) id. id. p. 204.
- (94) id. id. p. 197 i 198.
- (95) B. Migliorini, op. cit. pp. 184 i 185.
- (96) Martí de Riquer Història de la literatura, II 335.
- (97) id id. p. 117.
- (98) Jordi Rubió, L'expressió... pp. 86-88.

VII. Del 1266 - 1336

1 - Límits

No és pas fàcil de triar uns límits per a tots aquests capítols. De fet són arbitraris i els establím, sobretot, per raons pràctiques basades en la distribució de la matèria objecte d'estudi. Podríem comprendre, en aquest apartat l'esoai de temps que hi ha des de la conquesta i repoblació de Múrcia (1266) amb que es cloïa l'obra de reconquesta peninsular dels regnes catalano-aragonesos, o, si es vol, des de la mort de Jaume I (1276) fins al 1336, quan Pere III comença el seu regnat que, sobretot a partir de la gran pesta de 1348, és considerat el punt inicial de la decadència.

2.- Esdeveniments polítics

Com acabem de dir estudiarem doncs, la història de la llengua catalana durant els regnats de Pere II el Gran (1276-1285), Alfons II el Franc o el Liberal (1285-1291) Jaume II el Just (1291-1327) i Alfons III el Benigne (1327-1336). També hem de fer notar que aquest període es correspon pràcticament amb els regnats dels monarques mallorquins Jaume II (1276-1311), Sanç (1311-1324) i Jaume III (1324-1349); i amb el de Frederic II de Sicília (1296-1337). Difícilment ens tornarem a trobar amb un període de la nostra història més ric d'esdeveniments que es fa imprescindible esmentar. En primer lloc hauríem de tenir en compte la direcció ben interessant per a la nostra geografia lingüística que senyala cal al regne de Múrcia i que, d'ençà de la seva conquesta serà ocasió constant de friccions amb Castella. En aquest sentit cal indicar la incorporació definitiva als Països catalans de les terres alicantines (1304).

Fins a 1344, i alguns anys més i tot persistirà la "qüestió mallorquina" originada en el testament del Conqueridor qui, en la repartició dels seus regnes, legà al seu fill Jaume -Jaume II de Mallorca- les Balears, els comtats de Rosselló i Cerdanya i la senyoria de Montpeller. Senyalem aquí la conquesta de Menorca (1287), ocupada encara pels sarraïns, i la seva repoblació de bona gent de ca-

talans.

Durant el regnat de Pere el Gran s'incorpora a la història de Catalunya l'illa de Sicília (1282) i la política catalana entra de dret en l'enrevessat joc de la política europea amb les lluites entre gibel·lins i guèlfes, entre els Hohenstaufen i els reis de França i el papat que serà un aspecte importantíssim de la nostra història de tots aquests anys i que tindrà entre altres els seus moments forts en la Croada contra Catalunya de Felip l'Ardit (1285) i en la pau d'Anagni (1295), i durant tot el regnat de Frederic III.

Fou en temps de Jaume II (1323) que s'integra als dominis de la dinastia catalano-aragonesa l'illa de Sardenya que hi restarà políticament vinculada fins al segle XVIII i que, encara avui, amb l'Alguer, conserva una mostra ben clara de la presència dels catalans.

L'estiu de 1302 salpaven del port de Messina els almogàvers en direcció a Orient. La relació que s'establirà amb aquest territori tan allunyat de les nostres costes, durarà amb una gran varietat de fórmules jurídiques fins al 1460.

Una darrera observació que ens interessa molt directament fa referència a l'establiment definitiu dels límits fronterers entre Catalunya i Aragó. Jaume I els havia fixats en el curs del Cinca. La protesta dels aragonesos el 1300, reclamant la Ribagorça, el Sobrarb i la Llitera fou atesa, malgrat l'oposició dels catalans a les corts de Barcelòna (1305), i si bé Fraga fou declarada catalana en canvi la Ribagorça i la Llitera passarien a Aragó com ja havia succeït amb aquella altra comarca de llengua catalana que és la del Matarranya, conquerida per Alfons el Cast.

3.- Vida civil i cultural

Pierre Vilar ha qualificat aquest període que ara estudiem com el de la plenitud de la història medieval catalana. El punt de partida en efecte, d'aquesta gran embranzida cal anar-la a cercar, segons l'historiador francès "al temps de Jaume I, de Pere el Gran sobirans dels quals hom no podria negar el valor personal, l'altura

de la visió política, l'acció sobre la història, però que han tingut també la sort, per a llur renom davant la posteritat, de regnar en un bon moment, en ple impuls espontani, i de coronar per mesures aparentment creadores de l'evolució feliç d'una societat a la recerca de les seves institucions." Perquè, bé cal repetir-ho: "potser entre 1250 i 1350 en Principat català és el país d'Europa a propòsit del qual seria menys inexacte, menys perillós, de pronunciar uns termes aparentment anacrònics: imperialisme polític econòmic o Estat-nació. Estat-nació tan aviat? En tot cas, trobem força trets colpidors a l'estructura de la Catalunya medieval "1

Aquests trets de la "precoç" creació política catalana són examinats i estudiats per tots els historiadors i nosaltres només ens referirem als que tenen una incidència més directa sobre la llengua que, sigui dit de pas, n'és ella mateixa un de molt important: "Però un fet rar a l'Edat mitjana és colpidor. El signe més clar de reconeixement és la llengua. Existeix un patriotisme lingüístic del qual Muntaner és el millor representant; quan vol dir d'un home o d'un país que forma part de la comunitat catalana diu que parla -o que hom hi parla- el pus bell catalanesc del món."

Tothom ho prova que la gairebé ideal "cohesió catalana" que es produeix en aquests anys, es fa entorn de la dinastia. Ho ha reconegut el mateix Vilar tan poc inclinat a cercar el desllorigador dels esdeveniments en protagonistes personals: "En aquesta cohesió, cal no negligir sens dubte l'element explicatiu més simple: l'origen de la dinastia és local, la continuïtat en les successions és perfecta d'ençà del segle IX, la llengua dels sobirans és la mateixa del poble, la casa comtal obté el respecte feudal degut al senyor i l'afecte sentimental degut al sobirà nacional." Tot i la fragmentació, imposada per la decisió testamentaria de Jaume I, és molt viva la consciència dinàstica unitària, que es palesa en els moments més difícils de la política siciliana i que perviu malgrat els enfrontaments amb els reis de Mallorca. És obligat en aquest cas citar el conegut text de Muntaner:

Després de narrar la mort de Jaume I es dirigeix al rei Alfons nou cap de la dinastia i diu:

E pot fer compte que ell és rei d'Aragón e de València e de Sardenya e de Còrsega. e de Mallorca e de Sicília;; que si ell vol així és lo regne de Mallorca a son manament con és lo regne d'Aragón, e així mateix lo regne de Sicília; que de tot és ell cap e major. E mentre que a ell plàcia que aquells regnes haja e tenga per cosa sua pròpia e el senyor rei de Mallorca e el senyor rei de Sicília sien d'una volentat e d'una valença així com esser deuenm poden fer compte que seran sobirans a tots los reis del món e príncipes així crestians con de sarraïns. e a totes les comunes; e si era contrari. ço que Déus no vulla que entre ells hagués departiment. fets compte que amb la un confondria hom l'altre. Per què es mester que al senyor rei d'Aragó, N'Anfos. que li vaja lo cor enço; que tota la fermetat e la unitat està en Déu e en ell qui es cap e major de tot; e plàcia-li que li vaja lo cor al proverbí que diu lo català: que "no són tots amics aquells qui rien a hom". E així la casa de Mallorca e de Sicília qui porten lo seu senyal ab aquell han a viure e a morir reja e mantenga contra tots los hòmens del món. E males gents no metessen àls en son cor; e membre li de l'eximpli de la mata de jonc que en ells ha lloc a recòrdar. E si nengun me demana: -En Muntaner. quin és l'eximpli de la mata de jonc?-, jo li respon que la mata de jonc ha aquella força que, si tota la mata lligats ab una corda ben fots e tota la volets arrencar ensems, dic-vos que deu hòmens, per bé que tiren no l'arrencaran ne encara con gaire més s'hi prenguesen; e si en llevats la corda de jonc en jonc la

trencarà tota un fadrí de vuit anys. que sol un
junc no hi romandrà. E així seria d'aquests tres
reis; que si entre ells havia devesion nenguna ne
discòrdia ço que Déus no vulla fets compte que
han de tals veïns que pensarien de consumir la un
ab l'altre. Per què és mèster que d'aquest pas se
guarden; que mentre tots tres sien d'una valença.
no temen l'altre poder del món ans així com abans
vos he dit seran tots temps sobirans a llurs ene-
mics.²

Si tenim en compte l'innegable pes social del rei i de la cort, no deixant-nos impressionar per falsos escrúpols historiogràfics, ningú no estranyarà que ara en subratllem la importància en la vida dels Països catalans, més encara si recordem el seu caràcter transhumant que amb tants de detalls ens ha descrit J. Ernest Martínez-Ferrando.³ Ni ningú no ens podrà retreure que en una història de la llengua catalana esmentem, per exemple, Jaume II de Mallorca o Frederic II de Sicília encara que només fos per valorar llurs relacions directes amb Llull, Arnau de Vilanova o Muntaner.

Tot i que sera en el capítol següent on ens hi entretindrem amb més detalls hem d'indicar ja ara la funció cada cop més important de la Cancelleria que trobarà en temps de Pere III la definitiva i complicada ordenació burocràtica i que constituirà l'element decisiu per explicar-nos "les relacions entre la formació i fixació lingüístiques del català i el seu paper en la història"

Entre les institucions consolidades definitivament en aquests anys, no podem passar per alt tampoc el Consolat de Mar tan directament vinculat a l'expansió territorial, comercial, política i fins lingüística de Catalunya. Trobem ben aviat còsols barcelonins instal·lats a Alexandria, Pisa, Sevilla, Bugia, Tunis. "Hom pot citar cinquanta-set ciutats en les quals Barcelona en un moment de l'Estat Mitjà ha mantingut còsols", que eren representants de la ciutat i dels seus interessos comercials i alhora del rei i dels seus "interessos d'ordre general, dinàstics o polítics".⁴

Es la institució consular la que ens porta a parlar de dos aspectes indispensables per entendre bé el període que tractem d'estudiar: per un costat el comerç català, i per l'altre la posició hegemònica del municipi barceloní i de tot el Principat en aquest esplendor de la "Confederació catalano-aragonesa". És efectivament intel·ligible l'expansió mediterrània si no se la col·loca en el marc dels interessos comercials de l'època. "Hom pot ben afirmar que si res féu del Mediterrani occidental "un llarc català" fou l'aliança entre dinastia catalana i forces de les ciutats marítimes". Aquest complicat joc de comerç i política que els historiadors miren d'escatir amb l'estudi de la demografia i l'economia ens pot explicar la presència catalana al nord d'Àfrica, a les illes mediterrànies -Sicília n'és l'exemple paradigmàtic-, a Egipte i Síria i a tot l'Orient. I també és el que ens explica les difícils relacions competitives amb pisans venecians i sobretot genovesos. Serà per aquesta via que la llengua catalana es farà també present a mons nous i s'enriquirà amb contactes lingüístics i culturals ben diversos.

Els estudiosos d'aquesta època de la nostra història han fet observar unànimement el paper primordial que hi juga Barcelona i tot el Principat que viu anys d'una extraordinària puixança demogràfica, acompanyada d'una certa florida industrial, sobretot tèxtil, i d'una alça de la producció agrícola. El "Consell de Cent" cal col·locar-lo certament en el context del moviment municipal, "aleshores universal i en moltes regions d'Europa més precoç, més creador, més audaç", però té característiques pròpies innegables que reflecteixen les especials circumstàncies polítiques que vivia la Catalunya d'aquells temps. Voldríem subratllar ara, simplement com Barcelona s'aferma com el "cap i casal", com s'estableixen forts lligams amb els altres municipis que tenen un paper de gran importància en la creació de les "Corts catalanes" on molt aviat les ciutats seran admeses al costat dels nobles i els eclesiàstics. Seran aquests anys els del gran esplendor de la burgesia urbana catalana i particularment de l'oligarquia barcelonina que sintonitzarà com

ningú. llurs interessos amb els de l'expansió política menada pels reis.

Si per tot aquest apartat ens hem deixat guiar per Pierre Vilar ningú no trobarà estrany que l'acabem amb una llarga cita seva que ens serveix molt bé com a ell de resum: "En una confederació esdevinguda una de les grans potències de l'Edat mitjana el nucli inicial del comtat ha guardat sempre per l'origen dels sobirans, però sobretot pel seu propi vigor intern, la consciència de dirigir i d'organitzar. El sistema representatiu ha adoptat i reforçat de mica en mica aquesta consciència de dirigents en els representants de les classes actives per l'acció dels municipis i de les Corts. Els comtes-reis han pogut dur a terme, gràcies a aquest ajut un gran joc peninsular, un gran joc mediterrani, un gran joc europeu. Al Comtat, naturalment bastant pobre la prosperitat econòmica ha pres un desenvolupament sorprenent, el motr del qual és el tràfic marítim, però la garantia del qual és la producció interior a tots els nivells. L'equilibri social ha estat suficient per a evitar malgrat la rigidesa jurídica del règim senyorial, uns trencaments interns massa sensibles. Una llengua s'ha ennoblit per un ús diplomàtic administratiu i literari. Cultura i espiritualitat n'han estat marcades. Jaume el Conqueridor està envoltat d'una florida de sants: sant Pere Nolas, sant Ramon de Penyafort... Ramon Llull... Més tard sota Jaume II, Muntaner i Arnau de Vilanova mostraran dos esperits i dues escriptures oposades, simbòliques de dos ordres de valors de llur segle i de llur país. Al mateix temps els missatgers catalans arriben a Tartària. Barcelona dona les seves lleis a Atenes. Jaume II es fa protector dels Sants Llocs; la cartografia catalana és l'avangarda del moviment marítim científic. Un moment semblant no pot deixar de guardar un sentit en el destí d'una col·lectivitat. Certament aquesta el pot oblidar. Però ha existit."⁴ Com es pot suposar no entra pas en la nostra intenció de donar aquí una visió d'això que amb una evident vaguetat hem anomenat la vida civil i cultural. No fem res més que al·ludir breument

alguns aspectes que ens ajudin a situar millor la història de la nostra llengua. Completarem doncs, aquest marc tan general amb algunes referències mes que ens proporcionen una comprensió més precisa

Com que ja n'hem dit alguna cosa quan parlàvem de Ramon Llull, no caldrà insistir sobre la importància del pensament i la vida religiosos d'aquesta època. Si l'altra Edat mitjana és incomprendible si no es parla dels grans monestirs benedictins que d'alguna manera veiem continuats en les fundacions cistercenques que, a Poblet i a Santes Creus coneixen l'esplendor que els ha fets celebres la baixa Edat mitjana ve marcada per l'aparició dels ordes mendicants. Els monjos com s'ha fet observar pertanyen al món rural, mentre que els frares els trobem a les ciutats i a les viles. "en contacte immediat amb la societat urbana enrobustida cada vegada més per la prosperitat creixent de la burgesia i el poder ascendent dels municipis"⁵. Cominics franciscans -entre nosaltres també els mercedaris- marquen profundament l'espiritualitat i la cultura d'aquests temps. Ja ens hem referit a la importància dels "espirituals" i altres moviments de reforma que tant d'impacte feren a tot Europa i dels quals tornarem a parlar quan tractem d'Arnau de Vilanova.

Entre les grans creacions culturals de l'Edat mitjana, que els mendicants impulsaren, hem d'esmentar les Universitats. A les més antigues i clàssiques de París, Bolony i Oxford en seguí una gran florida tot al llarg del dos-cents i el tres-cents: se'n compten quaranta-quatre fins al 1400. Certament cap no tindrà la importància de la Sorbona -considerada al costa del "Sacerdotium" i l'"Imperium" la tercera potència de l'Occident a la qual acudiran molts catalans il lustres. La primera universitat catalana fou la de Montpeller famosa pels seus estudis de medicina. Mentre aquesta ciutat fou catalana els nostres monarques no pensaren pas a crear cap altre Estudi General dins els seus territoris. Això explica que fins al 1300 no s'erigís el de Lleida, fundat per Jaume II, d'acord amb Bonifaci VIII. L'organització de la facultat de medicina de la Universitat lleidatana comporta, entre altres coses la versió al català de nombrosos textos aràbigs que Jaume II féu traduir.

Tambe és als frares mendicants que cal referir l'apogeu de l'escolàstica: Alexandre d'Hales (m. 1245), era franciscà com sant Bonaventura (1221-1274) i dominics sant Albert Magne (1193-1280) i Tomàs d'Aquino (1226-1274) que foren els caps de brot de la cultura filosòfica i teològica del seu temps; tambe són frares aquells que una mica més tard, constituïran el més clar indicatiu de la crisi inicial de l'Edat Mitjana: Roger Bacon (1214-1294), Duns Scot (1265-1307), Guillem d'Occam (1285-1349). Aquesta crisi que clivellaria l'unitari edifici medieval té la seva més clara manifestació en l'estada dels Papes a Avinyó. És aquest un episodi molt important de la història d'Europa al qual no seria gens difícil de fer convergir tota una sèrie de dades històriques que ens conduïrien, pel camí de la dissolució dels ideals medievals al Renaixement.

L'historiador Joseph Lortz ho ha resumit en aquests termes: "L'Edat mitjana fou l'època de l'universalisme de l'objectivisme, del clericalisme. A aquestes forces sintetitzades en l'imperi i en el Papat s'hi oposen tendències centrífugues, particularistes i) en el camp polític sorgeix la consciència nacional que conduirà a la formació d'estats nacionals...; ii) en el camp de la vida intel·lectual i religiosa passa decididament a un primer pla el judici personal (subjectiu) de l'individu; iii) al costat del clergat el laïcat penetra en la vida superior de l'esperit, i la civilització pren un to mundà; iv) el moviment social es manifesta en l'enèrgica afirmació d'idees democràtiques".⁷

No ens costaria gens, com hem dit veure en el papat avinyonenc com un punt de partida ja clar i inexorable, de tot aquest món. De Climent V (1305-1314) a Gregori IX (1370-1378), Avinyó fou el centre de la cristiandat, dominat totalment per França i allà on es cou la crisi medieval. No és pas perquè si que hi trobem, entre altres, un home tan decisivament significatiu en aquest sentit, com Francesco Petrarca.

No podem acabar aquest resum tan ràpid sense fer una darrera referència que ens ajudi a completar la visió d'aquests anys que ve-

uen el final del segle XIII i els inicis del XIV. Juntament amb les universitats i els convents el món urbà de la Baixa Edat mitjana veié aparèixer una altra novetat que li donarà la seva fesomia pròpia: les catedrals gòtiques. Potser amb els altres edificis gòtics -eclesiàstics i civils- que resten encara són el símbol més clar de l'època que estudiem." Amb la reconquesta de les Balears i del País Valencià la Província Tarraconense -o sigui Catalunya considerada eclesiàsticament- augmenta el nombre dels seus bisbats amb els que es funden o es restauren en aquelles terres. València, Sagorb Oriola Mallorca; però en canvi el 1318 es crea separatment la de la Tarraconense la Província Eclesiàstica de Saragossa és a dir Saragossa és erigida en arquebisbat o seu metropolitana, i engloba els bisbats no catalans de la nostra Corona. Així la dualitat nacional d'aquesta és fidelment reflectida per la seva divisió eclesiàstica en dues províncies o metròpolis la de Tarragona i la de Saragossa; tanmateix la de Tarragona és considerada la primada. Totes les ciutats que hem anat esmentant tingueren la seva catedral."⁸

La de Barcelona es comença en gran el 1298 i anirà creixent tot al llarg del segle XIV; la de València, iniciada immediatament després de la reconquesta, passa del romànic al gòtic el 1304 i en aquest estil es construirà el Miquelet i es coronarà el cimbori al cap de cent anys. Podríem anar passant llista i parlar de la "Seu vella" de Lleida la de Palma acabada en el primer quart de la catorzena centúria les de Girona Tarragona, Tortosa Perpeinyà que comença a supplantar l'antiga seu episcopal d'Elna, etc...

Esmentem, encara que sigui ràpidament, un fet tan important com fou la dissolució dels Templers (1307) amb la intervenció de Jaume II ^{ben} que aconseguí després de llargues negociacions, la creació substitutòria de l'Ordre de Montesa (1317). Rubió i Lluch ha fet notar que a l'inventari dels béns mobles dels Templers que passaren a la Corona s'hi registren trenta-vuit llibres llatins, vint-i-cinc

de catalans i catorze de francesos.⁹

4.- La gran expansió de la llengua catalana

Al gran moment d'expansió política catalana hi correspon una presència, més o menys intensa, de la llengua a tots aquests territoris. "Ella (la llengua catalana) s'anticipà a ses germanes, les famoses castellana y portuguesa, en sa expansió ultramarina y s'extengué per totes les mars y penínsules del que era allavors nostre llach mediterrani, portada triomfalment per les ascones dels almogàvers o les fitores dels almiralls."¹⁰ En aquesta prosa de to heroic, que fa pensar en Muntaner o en "la lengua siempre fué compañera del Imperio" de Nebrija, hi manca la referència a un element humà de capital importància en aquesta empresa: els comerciants i mercaders. Amb un to diferent diu encara Rubió i Lluch: "La llengua catalana era esdevinguda en el segle XIV una de les més esteses i compreses en el món que tancava el Mediterrani. Les victòries dels nostres almogàvers, els llibres dels nostres grans escriptors, les aliances matrimonials dels nostres reis, la nostra puixança política y mercantil, l'havien feta popular en les tres penínsules y en totes les illes del mar llatí. En ses notables Acta Aragonensia, l'historiador alemany Finke ens ha revelat curiosos testimoniatges d'aquella extraordinària difusió del bell catalanesc. Al costat d'algunes lletres catalanes de nobles sicilians criden l'atenció en el seu abundant Diplomatarí, quatre del savi rey Robert de Nàpols en un català afrancesat (Doc. 2200, 442, 447, 448). El català fins era comprès en la cort Pontifícia d'avinyó. Climent V demanà en certa ocasió a un procurador del rey si Jaume I tenia alguna instrucció sobre els regnes y l'estament dels sarraïns; li fou respòs que'n tenia, mes que era en romanç, et ell dix nos que el entenía Bé nostrè romanç mas no.l sabria legir (Ibíd., p. 768) En Pere Boyl s'excusava en altra ocasió davant de Joan XXIII de que no ser clergue y que no saber proposar en llatí en el consistori: Si vós vo-

lets, afegí, llavors que en ma llengua recompte... jo ho faré. E
respos-me tantost: digats-ho, bé us entendrem.¹¹

4.1.- Sicília

No és pas aquí el lloc d'explicar fil per randa tot el complexe joc d'esdeveniments polítics, diplomàtics i militars que formen la presència d'una dinastia catalana a Sicília des que a les darreries de l'agost de 1282 hi desembarca Pere el Gran. Per al nostre interès és una història que hauriem d'allerçar fins a finals del segle XV. De tota manera, la separació de l'illa de la corona catalano-aragonesa, les baralles i disputes entre els prínceps d'una i altra banda no ens haurien d'induir a error -com no enganyaren als genovesos: "la solidaritat d'interessos comercials de lleis marítimes, de raça i de llengua, feren que l'estranger no s'equivocés gens: soldats, mariners, comerciants, tant si estaven al servei dels reis de Sicília, com dels de Mallorca o dels d'Aragó, en tota la conca del Mediterrani foren coneguts com a catalans". Són els "catalani perpetui Ligurum hostes".¹²

La presència dels catalans a Sicília es pot documentar abundantment. Arnau de Vilanova s'hi trobava com a casa seva i fins escrivia una Informació espiritual al rei Frederic dient-li com havia d'ordenar cristianament el seu regne i la seva propia casa. En temes que en fou rei Jaume II són catalans alguns dels principals cabdills com Guillem Galceran de Cabrera, els almiralls Bernat de Sarrià i Berenguer de Vilaragut. Són catalans els almogàvers i part de la marineria.

Coneixem també els noms de religiosos, joglars i trobadors catalans a la seva cort. Potser n'hi haurà prou d'esmentar Jofre de Foixà de qui parlarem més endavant.

No podem deixar d'esmentar els sicilians profundament vinculats a Catalunya com els ja cèlebres Roger de Llúria i Conrat Llança que, a la seva infantesa vingueren amb la reina Constança dels quals es deia que el pus bell catalanes era, del món.¹³

Però Sicília serà sobretot un lloc de gran importància per al co-

merç català i, si es vol més particularment barceloní al qual s'assegurara sempre un tracte de favor. "Hom instal·la còsols a Palerm i a Messina. Hom hi obté barris comercials especialitzats. La prudència arriba fins a fer reservar el benefici de les convencions obtingudes a catalans de naixença, a fi que els agents estrangers, encara nombrosos a Barcelona, nose'n puguin aprofitar."¹⁴

A Catània per exemple els catalans hi obtingueren un tal predomini que se l'anomenà "caput et proteatrix omnium catalanorum". I talment devia ser important la colònia catalana d'Agosta que com diu Muntaner el darrer duc d'Atenes, Gualter de Brenda, que nodrí en Sicília llarg temps al castell d'Agosta con era fadrí... per açò fenyiáas d'amar catalans e parlava catalanesc.¹⁵

Desgraciadament ens manca un estudi aprofundit i metòdic de la documentació cancelleresca de Palerm i Messina -el català amb el llatí i el sicilià hi era "oficial"-, així com també un treball ja anunciat fa temps, sobre la influència de la nostra llengua sobre la de l'illa.¹⁶ Ara per ara ens hem d'acontentar amb afirmacions vagues i poc compromeses.

Tothom, enefecte afirma la importància de l'aportació catalana als dialectes italians meridionals sobretot pel que fa al lèxic mariner o nàutic però tothom confessa també que el tema està poc estudiat. Joan Coromines ha escrit: "Si la falta d'estudis analítics dificulta la delimitació de la influència catalana en l'italià comú o literari, pel que fa als dialectes del Migjorn italià no hi pot haver dubte que es tracta d'una aportació molt nombrosa gairebé tant com a Sardenya. Com per tot arreu, predominen allí els catalanismes marins o nàutics, i àdhuc un filòleg com Rohlfs, que s'ha mostrat indegudament refractari a admetre catalanismes, reconeix que en aquesta matèria abunden i que s'estenen tan al Nord com a Manfredònia. Però a Sicília i àdhuc a Nàpols un poc menys a Calàbria i altres comarques meridionals hi ha masses de paraules catalanes relatives a tots els sectors del pensament i de la cultura. Per a exemples em limitaré a uns pocs de sicilians i na-

politans. En matèria de construcció, fusteria i mobiliari: bica 'biga' bigarone 'cabiró' cemmenera 'xemeneia' (que és ximenera a molts parlars catalans), paratella 'escudella', carruaju 'vehicle' cairedda 'cadira'. Administració: ngargiola 'presó', aguzzinu 'guàrdia de presidi'. Agricultura: cànnamu 'cànem', caravazza 'carabassa'. Verbs. adjectius i substantius de significació general: cara 'faç' troni 'tro', baggianu 'jactanciós' sarraíno 'home brutal', a la sdirrera 'finalment', sdirri jorna 'Carnaval', aggrajiri 'agrair', arruciari 'arruixar', 'humitjar', cagghiarri 'callar', imbolicari 'embullar', 'embolicar', sgarrari 'esguerrar'.
17

4.2.- Sardenya

El 31 de maig de 1323 l'esquadra catalana acabdillada per l'infant Alfons salpava de Portfangós cap a la conquesta de Sardenya que Bonifaci VIII havia atorgat juntament amb Còrsega a Jaume II. És l'empresa de l'entusiasme i de l'engrescament nacional a la qual col labora generosament Mallorca. S'obre amb aquell sermó llarg e bé ordenat segons que es pertanyia del rei que reporta la crònica del Cerimonios i del qual Martí l'Humà en repetiria encara el cèlebre passatge en la seva proposició de les Corts de Perpinyà:

Fill jo us dó la bandera nostra antiga del Principat de Catalunya la qual ha un singular privilegi que és ops que guardets bé; lo qual privilegi no és ras falsificat ne improvat ans és pur e net sense falsia e màcula alcuna e bullat amb bulla d'or e és aquest: ço és que null temps en camp on la nostra bandera reial era estada jamás no fo vençuda ni desbaratada; e açò per singular gràcia de nostre Senyor Déu e per la gran feeltat e naturalesa de nostres sotmeses.¹⁸

I se s'encetava amb voleiar de banderes també així seria coronada.

al cap d'un any, quan seria abatuda la darrera resistència dels pisans que s'havien fet forts al castell de Càller:

E com los dits oficials e el dit noble En Berenguer Carròs e companya del dit senyor rei entraren en Càller. llevaren en la torre de Sant Brancaç un gran estendard reial del dit senyor rei e puis en cascuna de les altres torres altre estendard e molts penons reials menors. E per gràcia de Déu con les dites senyeres e penons se llevaren per les dites torres no feia gens de vent. e tantost con foren arborades venc un vent al garbí lo pus bell del món qui estès les senyeres totes e los penons. E fo una vista la pus bella qui anc fos per aquells qui bé volen a la casa d'Aragon; e per los contraris dolor e rancura assats. E aquí lo llaus se llevà e havia tantes de gents de catalans dins e defora e gents moltes de sards e aquells de Bonaire qui responien als llaus tots ensems. que paria que ceel a terra ne vengués. E d'aquí avant. ab l'ajuda de Déu. los catalans poden fer compte que seran senyors de la mar.¹⁹

Hem triat la versió de Muntaner -i no la del Cerimoniós- perquè amb aquesta darrera frase ens dóna tota la perspectiva de la conquesta de l'illa

La presència dels catalans a Sardenya fou nombrosa i important des de bon començament. Les urgències bèl·liques, ja que la resistència sarda estimulada ara pels genovesos serà llarga obliguen a mantenir-hi, ultra els càrrecs de govern, un fort contingent de tropes. Muntaner ens diu que al castell de Bonaire construït per dominar Càller, se trobava que hi havia més sis milia hòmens d'armes bons tots catalans ab llurs mullers.²⁰ El mateix Muntaner ens

informa que després de l'assalt i conquesta d'Estampatx

ordonaren que l'esgleia dels frares menors, qui era molt rica que la desfessen, e que a honor de monsenyer sant Francesc que la mudassen a Bonaire e que aquí fos lo convent de frares; e que d'aquí avant no hi estiguessen mas frares catalans, e que fossen provència per ells mateixs e que així mateix fossen catalans de totes les òrdens qui serien en Sardenya e en Còrsega.²¹

No es pas que hàgim de fer cas de l'evident exageració del pseudo-Boades: lavors girà de Càller tots los naturals sarts e va metre-hi catalans en loch d'aquells; però sí que és cert el que hi afegeix: e en moltes bandes d'aquella ylla n'i van romandre, e per ço parlan la lengua catalana molt polidament axí com fos en Catalunya.²²

Pel que fa al coneixement de la història de la llengua catalana a Sardenya i les interferències amb el sard, posseïm uns quants treballs que ens n'informen bé. Com que ja parlarem d'Alguer en el capítol següent aquí ens acontentarem a donar unes quantes dades generals tretes sobretot dels estudis del gran romanista Max Leopold Wagner.²³

Advertim però, abans de començar un resum dels seus treballs que no estem pas en condicions d'indicar quins d'aquests elements catalans que trobem en el sard actual són d'origen medieval i quins es deuen a èpoques més pròximes a nosaltres.

D'entrada cal marcar una diferència entre la part septentrional i la meridional de l'illa. Mentre que el català arrelà sòlidament a la capital i a tota la part sud, fins al punt que "dóna la impressió que els habitants del Campidano degueren parlar llarg temps una verdadera llengua híbrida on català i sard es berrejaven inextrincablement"²⁴, la influència que exercí sobre els dialectes del nord fou relativament escassa.²⁵

El català no ha exercit un influx tan fort sobre cap altra llengua

com el que podem comprovar en el sard. Pensem simplement que el Dizionario Etimologico Sardo de Wagner recull aproximadament uns quatre mil catalanismes.

El català es va estendre a partir de Càller i dels petits nuclis urbans seguint un procés d'expansió geogràfico-social -que ja hem vist a casa nostra amb la romanització- cap a la ruralia i cap a les classes més humils de la població.

Per això no és d'estranyar que en la part meridional sigui català pràcticament tot el lèxic referent a arts i oficis: pikkaperdéri, fusteri, ferréri, sabattéri; mollu o mol'u (forma de sabater), kóssu esságu (cos. forat de l'agulla), manša, tuvera (tobera, obertura i conducte tubular per on passa l'aire de la manxa a la fornol), pižat (pitja, falca, tascó).

També es comprèn que sigui catalana bona part de la terminologia oficial corresponent a l'administració que omple la documentació sarda judicial de l'època. Avui s'han perdut molts d'aquests mots en perdre's els usos i costums que reflectien però encara es pot recollir: žuži (jutge), àpoca, crešu (creix, interès del capital). La vida eclesiàstica -ja hem sentit en Muntaner- constitueix un centre important de catalanització i ens proporciona un gran nombre de catalanismes que registrem encara vius: a Càller la catedral és sa séu; prufessonis, germandádis, kunfraras, para (frare) isko-lánu, drona o troyna. Arreu es diu resare o rasare, i encara es troba pernuliari (pennoliar=administrar l'extremaunció).

En l'onomàstica encara persistent també hi descobrim rastres de la influència catalana. Al Campidano hi ha gent que es diu: Bartomeu, Jórdi, Giróni, Pera, Impera (En Pere).

La gent de Sardenya eren sobretot pastors i la vida marinera no tenia cap pes en la seva vida. Per això no és estrany que siguin catalans molts noms de peixos: agul'a, araña, aréngu, basuku, sukkara (xucla), korbál'u, lissa, mašoni (maxon) mollia, musóni, orbada, skritta, suréllu, etc...²⁶

Altres camps semàntics on podem encara avui descobrir-hi una terminologia catalana són, per exemple: la cuina: kaponáda, findéus, mókka (moca, ventresca), néula, etc. .;

el vestit: midža, peúnku, kambušu (cambuix, cobricap de tela fina) mukkadóri, tráu, arrekádas. Podríem afegir-hi molts altres casos que encara perduren i no cal dir com augmentaríem la nòmina examinant documentació sarda dels temps de la colonització catalana. És una de les moltes feines que encara és per fer.

Wagner ens ha donat fins i tot mostres d'una influència del català en la morfologia i en la sintaxi del dialecte sard meridional, com l'existència en el campidanès d'un subjuntiu en -essi o de la forma tònica del pronom de segona persona del singular: túi.

I ja hem vist com s'estén el sufix -eri (-er donant lloc a noms d'oficis.

Més endavant tindrem ocasió de comprovar les vicissituds de la presència del català a Sardenya. Ara simplement sense fer esment del cas de l'Alguer hem volgut deixar constància de l'arrelament de la nostra llengua en el poble sard i de la influència que exercí sobretot en els dialectes meridionals de l'illa.

4.3.- L'Orient

L'expedició dels catalans a Orient ha estat vista com "un dels capítols més sorprenents i més novel·lesc de la nostra història en general i de la nostra expansió mediterrània en particular".²⁷

S'inicià el 1303 sota el comandament de Roger de Flor que fou assassinat al cap de dos anys, i constitueix tot un joc de passions personals d'intrigues polítiques, d'interessos comercials, de venjances bàrbares de traïcions i de fidelitats. El 1311 la Companyia, després de la victòria de Cefís, s'estableix al ducat d'Atenes i més tard conquereix Neopàtria. Els dos ducats depengueren primer de Sicília i el 1377 foren incorporats directament a Catalunya. Per poc temps però. El 1388 cauen en poder del Acciajouli senyors florentins.

A propòsit de l'establiment de les hosts catalanes a Grècia Soldevila ha escrit amb un punt d'entusiasme líric: "Com si després d'haver petjat amb llurs peus polsosos totes les terres petjades pels déus i pels herois calgués als almogàvers per a reposar el sojorn a la ciutat més famosa de la Grècia antiga l'Atenes clàssica -la Cetina catalana- els obre les seves portes i la senyera berrada oneja damunt el Partenó. Totes les característiques de la vida catalana rebroten sota el cel de Grècia. Els Assisses de Romania són substituïts pels Usatges de Barcelona. La llengua catalana és no cal dir-ho la llengua oficial dels ducats. L'organització eclesiàstica és feta a base de prelats catalans. La vida municipal es desenrotlla ufanosa a Tebes, a Atenes, a Livàdia. Els ports del ducat especialment els de Livadostro i el de Galixidi esdevenen centres de tràfic intens amb la metròpolis. I els qui pocs anys abans en plena lluita vagabunda, en rebutjar Ferran de Mallorca havien rebutjat la sobirania del rei català de Sicília, ara sentint la veu de la nissaga i la responsabilitat de l'obra sense cabdills encegats d'ambició que els esgarriïn, han sol·licitat de Frederic III un dels seus fills per a jurar-lo com a duc. Els Estats catalans de Grècia es lliguen així a aquella mena de confederació o unió marítima -Catalunya, Mallorca, Sicília de la qual es cap suprem el sobirà de Catalunya.²⁸

A nosaltres ens interessa deixant de banda engrescaments i entusiasmes esclarir què representa per a la llengua catalana aquesta expansió fins a l'Orient. Sortosament posseïm tota la rica documentació que Antoni Rubió i Lluch aplegà i estudià durant tres quarts de segle d'esforçat i pacient treball.²⁹

Amb aquesta preciosa col·lecció documental a les mans podem establir unes quantes conclusions que resumeixen la qüestió.

Primera, la pervivència de la llengua. A més dels catalans que, com acabem de dir foren presents a Grècia una vuitantena d'anys, hi registrem al llarg de l'Edat Mitjana la dominació francesa (127-1311) i la "italiana" (1388-1458). A diferència dels uns i dels altres -que experimentaren una forta hel·lenització- els catalans han conservat tenaçment "els trets característics de llur perso-

nalitat, i sobretot llur llengua".

Aquesta resistència a perdre la pròpia personalitat i la pervivència de la llengua "a desgrat del contacte íntim i constant amb els pobles francès i grec", s'explica per les condicions en què els almogàvers s'establiren en aquell país. Des del començament es registrà "un ambient d'odi envers la Companyia. Grecs, alans genovesos la detesten, i els catalans acaben per viure entre enemics. Aquest ambient inicial d'hostilitat perdura i obliga als catalans a recloure's en una actitud de defensa més comprensible: encara si es té en compte la seva "evident inferioritat numèrica enfront del poble subjugat-" per ser poca gent nostrada" deia Pere III als seus subdits d'Atenes el 1380. Per aquest motiu foren extremes les diferències entre vencedors i vençuts i l'element grec fou admès molt poc sovint a participar de la vida interna i dels furs civils i militars dels nous estats; i els nostres feren de la llengua catalana la marca externa de llur personalitat nacional, i dels costums de Barcelona, la base de llur Dret públic i privat.³⁰

El testimoni de la pervivència del català als ducats grecs, en tots els àmbits de la vida d'aquella gent és clar en la documentació a què ens hem referit i que constitueix "el contingent documental conservat més important que hom coneix de tota la dominació estrangera a la Grècia medieval."

Alguns d'aquests documents son redactats en català i són així la prova testifical de l'ús cancelleresc de la nostra llengua als ducats grecs. "Cronològicament el primer que posseïm fou redactat el 31 d'agost de 1307 i es refereix a una mena d'obligació concreta per Carles de Valois d'indemnitzar Muntaner de les despeses i els danys fetes i rebuts per ell. Es troba a la Biblioteca Universitària de Catània".

Un altre testimoni directe procedeix de Tebes. "Es tracta d'una carta en la nostra llengua, escrita allí per Alfons Frederic el quart vicari general de la Companyia (1317-1330) per demanar al

comte-rei Alfons III que interposi la seva poderosa intercessió perquè el seu paré faci mercè del castell de Neopàtria que semblava no voler concedir-li."

A Atenes -d'on s'han salvat molts documents de l'ocupació catalana- "pertany el privilegi d'exempció i franquícia atorgat el 1372 a Nicolau Embay (sic), batlle de la dita ciutat, per Novella, muller de Jaume Sanxi de Lleida". En aquest text es fa constar que fou escrit en català, segons ús i costum de la ciutat d'Atenes. Del 1380 posseïm dos documents: els que podríem anomenar "Capítols de Salona i els cèlebres Capítols d'Atenes, "redactats en aquesta ciutat el 20 de maig de 1380 per proclamar-ne l'anexió a la mare pàtria. Hom no pot al legar cap prova de major valor històric de la solidaritat política i lingüística de la nostra raça al segle XIV, que aquest venerable text tot ell escrit en català del més castís i inspirat en un pregon i gairebé nostàlric amor a Catalunya, a les seves lleis i a les seves institucions... Sorpren i admira que un text tan pregonament patriòtic pugui procedir d'uns catalans néts de conqueridors la major part dels quals ja havien nascut a l'ombra sagrada de l'Acrópolis i als llevís dels quals devia ésser tan familiar l'accent de la llengua d'Homer com el de la de Muntaner." ³¹

Del 22 d'abril de 1383 tenim la legalització signada per dos notaris, un de català i un de grec de dos documents escrits en llatí.

Aquest darrer fet ha estat remarcat com especialment significatiu en ordre a mostrar l'arrelament de la llengua catalana, "en l'ús que anomenem oficial... No solament els notaris catalans sinó fins i tot els mateixos indígenes se servien del nostre idioma per a legalitzar escriptures, amb la particularitat que alguns cops aquestes eren redactades en llatí, mentre que la legalització era feta en el llatí vulgar dels conqueridors. I esdevé més significativa la importància d'aquest fet si hom considera que el càrrec de notari fou gairebé sempre exercit per grecs o estrangers arrelats al país, i molt poques vegades per catalans..." ³²

A més d'aquests documents procedents de Grècia redactats en català, Rubió i Lluch ens ofereix molts altres testimonis d'aquest ús constant de la llengua catalana a Atenes i a Neopàtria encara que

d'aquest darrer ducat en sabem més pocascosa.

La segona conclusió que podem establir es refereix a l'extensió del català entre els grecs.

Avui a l'hora de tractar aquesta qüestió, ja no ens podem permetre la grandiloqüència brillant del cardenal Joan Margarit a les Corts de Barcelona (1454) quan parla de la benaventurada gloriosa e fidelíssima nació de Catalunya, qui. aquelles vetustíssima e famosíssima Atenes d'on és eixida tota elegància eloqüència e doctrina dels grecs. e aquella Neopàtria havia convertides en sa llengua catalana ³³

Més aviat hem d'advertir que "malgrat la tenaç conservació de la llengua materna en tota la seva puresa durant més de vuitanta anys les catalans de Grècia no aconseguiren d'arrelar-la al país. El poble grec no ha assimilat mai el llenguatge dels seus dominadors, tant si han estat els romans, com els francs els catalans, els turcs o els venecians." ³⁴

Amb tot tenim mostres que ens ofereix el mateix Rubió i Lluch, d'una certa categoria de gent, entre els grecs que acceptà i usà la nostra llengua: ja hem parlat dels notaris i ara podríem afegir-hi aquells de qui parla el rei Pere III a l'emperador bizantí quan li demana que "in Constantinopolim unum grecum in consulem [dels catalans/ eligit quemcumque voluerint. cum plures sint inibi sufficientes et boni litteras et linguam nostram [sc. el català] scientes" ³⁵ Hi havia doncs un funcionariat grec que coneixia bé la llengua catalana.

Entrant ara en el terreny de la història interna de la llengua ens podem preguntar quines influències mútues suposà l'estada dels catalans en terres de parla grega.

Sobre els possibles rastres que el català hagi deixat en el grec de l'època o en el grec modern hem d'anar amb peus de plom puix ens manquen treballs previs que ens permetin trepitjar aquest terreny amb seguretat. Les conseqüències estrictament lingüístiques del con-

tacte entre catalans i hel·lènics són encara per estudiar. Sembla cert que en el parlar dels mariners de les illes Jòniques al segle XIV, sovintejaven paraules catalanes ³⁶ però no sabe gaire res més, i ignorem quines i fins a quin punt han sobreviscut. Hi ha, de tota manera indicis que ens farien creure que no anava pas tan errat d'osques el docte marquès de Llió quan el 1756 deia que la llengua catalana "en Grecia permaneció muchos años de que aún se conservan resquicios en las asperezas del país como en las ciudades vestigios de nuestras fortalezas" ³⁷. Joan Coromines per exemple ha escrit: "Més d'un cop llegint el treball de Hesselting. Les mots maritimes empruntés par le Grec aux langues romanes, m'ocorregué que alguns dels mots la paternitat dels quals ell atribueix a l'italià podien ser de soca catalana. Però per a demostrar-ho caldria un coneixement solid de la fonètica i una àmplia informació sobre el vocabulari del neogrec. Així el verb equivalent al francès aborder, sembla venir del català atracar: el mot no existeix a Italia ni en la llengua literaria ni gairebé en els dialectes. Només conec el genoves attracà i el maltès titracca, que signifiquen 'anar a l'abordatge'. Per a resoldre el dubte entre el català i el genoves caldria saber si l'aborder que tradueix el mot grec està pres en el sentit d''atracar' o el d''anar a l'abordatge'." ³⁸

Pel que fa a la influència del grec medieval sobre el vocabulari català ja trepitgem camins més fressats. Per exemple, és innegable que en el lèxic marítim hi descobrim una bona sèrie de termes de procedència hel·lènica i encara que no és pas possible d'indicar i aquests mots entraren amb ocasió de l'Expedició i estada dels catalans a Orient, podem afirmar que es tracta de mots molts dels quals "tenen com a font un terme estrant al grec clàssic alguns d'ells de formació bastant tardana... Es a dir que l'entrada d'hel·lenismes no va cessar després de la gran onada del llatí vulgar, sinó que continuà en els temps medievals." ³⁹

Abans de dreçar una llista d'aquests termes, fem notar que la majoria es troben en altres llengües romaniques i que hi entraren precisament a través de Catalunya que "com Itàlia, és un dels centres d'irradiació del vocabulari grec entre els pobles veïns, sigui cap als països castellans i portuguesos, cap a les terres d'Oc i al nord de França, vers Sardenya i Sicília o àdhuc, en algun cas al nord d'Àfrica o al cor d'Itàlia"⁴⁰

Entre aquests mots d'origen hel·lènic de formació o almenys propagació medieval "que reflecteixen les relacions amb Grècia", ja hem dit que dominaven els e caràcter mariner i podem citar: gale-
ra, amant (la corda que baixa al llarg de l'arbre i serveix per a hissar l'antena), estrop (llatí stroppus), palan-
gre, bolitx, sirgar, panesca,
embornals, estamenera, ar-
jau, gòndol, gúmena,
proís, puja, xarxa, sardó
ormejar, escar (en el sentit del rebaix que es fa a una platja per tal que hi pugui atracar còmodament una barca), nòlit o noliejar, romball

Fora del vocabulari marítim trobem encara: conquilla, neret, codonyat, prestatge, calaix, pampallugues

"Entre aquests que hem citat molts "són comuns al català i d'altres llengües romaniques, sobretot l'italià. És difícil llevors, sovint impossible de precisar si el mot ens ha vingut directament del grec o si ha passat abans per una altra llengua... Però molts són peculiars al català: així: palangre, bolitx, gòndol, sardó, neret, pretatge, calaix, pampallugues."

En definitiva podem dir per acabar aquest apartat que si posseïm força dades que ens defineixen els significats de l'estada dels catalans a Grècia per a una història social i política de la llengua catalana, ens queda encara molt de cap per córrer precisant què ha significat en la història interna de la nostra llengua.

5.- Llatí i romanç. Arnau de Vilanova (1238?-1311)

Com ha fet notar el Migliorini, la major consideració de les llengües noves "és principalment fruit de la civilització municipal: el llatí era a punt de ser monopolitzat per un grup restringit de professionals, i haurien restat exclosos de la cultura els comerciants, això és el nervi més actiu de la ciutat els nobles i les dones que normalment no anaven a escola".⁴¹ I encara que la vida social i política de la Itàlia del tres-cents és força diferent de la nostra l'observació es vàlida per senyalar les relacions del llatí i el català durant el període que estudiem. La llengua catalana ocupa espais culturals i públics reservats fins ara la llatí, a mesura que una classe nova -la burgesia medieval- s'anirà convertint en classe dominant de la societat catalana del temps en íntima solidaritat, com hem dit, amb la monarquia.⁴²

Ja en temps del Conqueridor s'imposà la necessitat de tenir en romanç textos jurídics i per això es traduïen els Usatges i els Furs de València. De finals del segle XIII tenim la redacció catalana dels Costums de Tortosa (1272-1294) i el nucli fonamental del Consolat de Mar. Dissortadament textos d'aquesta mena només han estat estudiats des del punt de vista jurídic i ens manca un estudi filològic que seria altament interessant.⁴³ Una anàlisi detallada de la documentació cancelleresca d'aquests anys ens mostraria també la gradual introducció del català substituint el llatí. Potser no trobaríem enlloc una il·lustració més clara d'aquest fenomen com en l'obra d'Arnau de Vilanova.⁴⁴ "Ben dotat intel·lectualment en possessió d'una cultura general i professional molt vasta així com del llatí, l'àrab i l'hebreu relacionat amb la cort catalana la cúria pontifícia, els dominicans i ciscertencs, es trobà en esplèndides condicions per a emprendre una rutilant carrera científica... Esdevingué tot seguit un metge famós que eclipsà els altres contemporanis i deixà després de mort, una estela inextingible d'admiració per la seva competència en l'art de curar."⁴⁵ Tothom sap com el reclamaven a la seva capçalera reis i

papes que coneixien prou bé les seves qualitats que lloaven sense reserves. Transcrivim només les paraules de Bonifaci VIII en una conversa reportada a Jaume II pel seu ambaixador: "Dixit autem Papa: Immo estt magnum miraculum quod ali quis catalanus faciat bonum et ego non inveni nunqua qui faceret nisi unum catalanum facientem bona scilicet magistrum Arnadum de Villanova qui fecit michi sigilla aurea et quoddam bracale quae defero et servant me a dolore lapidis et multis aliis doloribus et facit me vivere."⁴⁶ Però al costat d'aquesta faceta que tanta fama i influència li reportà Arnau de Vilanova ve definit per la seva labor arreuada i extremosa de reformador religiós. Ja el veia així Eiximenis quan, aubratllant aquesta doble activitat en parlava com d'un hom fort famós en saviesa natural, en gran ciència e en vertuosa vida, e hom ab gran zel e fòrt fervent a incitar tota creatura de servir Déu.⁴⁷

I és en aquest segon aspecte que ens interessa a nosaltres ja que tota la seva extensa obra mèdica fou escrita en llatí. (Hi ha una traducció del Regimen saniteris feta pel metge de Jaume II. Berenguer Sarriera.⁴⁸) En canvi, tot i la persecució de què foren objecte els seus escrits de caràcter espiritual se n'han pogut salvar alguns redactats originalment en català: la Confessió de Barcelona (1305), la Lliçó de Narbona (1305-1308), el Raonament d'Avinyó (1310) i la Informació espiritual (1310) adreçada al rei Frederic de Sicília i finalment l'Alia infòrmatio beguinorum (1312).⁴⁹

Joaquim Carrera i Artau ha indicat els volts de 1295, durant anys de docència a Montpeller, com l'inici d'aquesta etapa a la qual les preocupacions religioses passen al primer pla de la vida i l'activitat d'Arnau. Ens és indispensable d'aturar-nos-hi puix com acabem de dir serà aquí on apareixerà l'escriptor en català. Ja hem advertit més d'una vegada la profunda commoció que sofrí l'Europa de la baixa Edat mitjana: una general exigència de reforma religiosa va desvetllar uns forts corrents de Vida espiritual. No és pas fàcil de destriar bé tots els que conflueixen en el pensament d'Arnau de Vilanova.

Per una banda hem d'assenyalar una línia que arranda del famós visionari calabrès. Giocchino da Fiore (1132-1203), precursor d'aquest món en crisi que explotaria més tard. Amb ell s'incorporarà al tema de la reforma eclesiàstica i social, tota una sèrie d'anuncis apocalíptics sobre la fi del món i el començament d'una nova època (la tercera la de l'Esperit Sant) en la història de la humanitat. Arnau de Vilanova integrarà aquest personatge i les seves profecies a la seva obra i en farà tema constant dels seus escrits. (No em puc estar de fer notar amb Lortz que a la rel de totes aquestes expectatives escatològiques hi ha "la convicció que la societat ja sia l'Estat o l'Església viu una profunda decadència i que per això es fa necessari un càstic amb un successiu renovament un renaixement".) ⁵⁰

Per un altre cantó podríem indicar el corrent rigorista dels espirituals franciscans que reivindiquen l'aplicació extrema de l'ideal de la pobresa i que tant de ressó obtingueren fins i tot entre els laics-els terciaris. En contacte amb aquest moviment cal posar el del beguinatge, sobretot a Occitània, on la figura del franciscà, Joan Peire Olieu (m. 1298) hi donà força i consistència que mantingueren "Ubertino da Casale i Angelo da Clareno -dos admiradors d'Arnau de Vilanova-, fins que el 1311 el concili ecumènic de Viena condemnà vuit proposicions d'Olieu, algunes coincidents amb les doctrines que Arnau exposa a la Lliçó de Narbona". Els beguins i beguines -d'origen nòrdic- així com altres confraries sorgides durant aquells anys eren associacions laiques que juguen un paper molt important en la societat medieval i que són una mostra d'aquesta irrupció popular en la vida eclesiàstica social. ⁵¹ En el moment que Arnau de Vilanova, "desenganyat dels papes dels dominicans dels telegs seculars", cap allà el 1304 es recolza en la institució reial -sobretot en Frederic de Sicília i també en Jaume II -i en els laics per a l'obra de reforma (la seva segona etapa espiritualista)"abandona la llengua culta i empra el romanç vulgar".

Aquesta opció pel romanç és clara i explícita en el mateix Arnau:

... per aquesta rahó a honor de nostre senyor Jesuchrist e a edifficament de vós e de totes vostres gents vull, en romanç vós e tota la moltitud de la vostra senyoria certifficar ab aquest present escrit. E axí com en los anys passats fuy en Leyda /e/ confessí en latí ab carta publicha davant tots los prelats del consili de tot ço que ha havia escrit sobre aquesta matèria tro a aquell dia tot axí ho vull fer ara davant vós en romanç.⁵²

La cultura religiosa que amb el llatí restava monopoli "d'un grup restringit de professionals" arribà a tothom des del moment que troba la seva expressió en textos catalans. La inquisició farà desaparèixer multitud de manuscrits teològics i de traduccions bíbliques⁵³. De la seva propagació, amb tot en don testimoni per exemple el cànon del concili celebrat a Tarragona l'any 1317 -un després de la sentència pronuncada contra les obres exegetiques i místiques d'Arnau: "Statuimus etiam et ordinamus, quod nullus be-guinus vel beguinae teneat habeat et legat libros theologicos in vulgari nisi libros in quibus solum orationes continentur; et habentes praedictos volumus quod ad tradendum ipsos diocesanis per censuram ecclesiasticam compellantur".⁵⁴

Arnau de Vilanova, tot i ser canònicament clergue puix era tonsurat assumeix polèmicament la seva condició d'home exclòs dels cercles de la teologia oficial i en denuncia l'intent monopolista de la cultura de l'època.⁵⁵ L'any 1297, essent ambaixador de Jaume II prop de Felip el Bell, havia exposat a la Universitat de París les seves idees apocalíptiques, basant-se, entre altres arguments, en l'exegesi de Daniel 12,11. La seva doctrina fou rebutjada i l'obligaren a retractar-se. Quan el 1305 en la Confessió de Barcelona repeteix l'exegesi del text bíblic, diu:

Al qual enteniment quan contrastà lo col legi

dels teologians de París atorgà a regoner
que no hi contrastaria per error ni per fal-
setat que contengués mas per temeritat. ço
és car jutjaven altrecuidament que hom mu-
llerat denunciàs ni escrivís ço que ells
havien denunciat ni escrit.⁵⁶

En les rabioses diatrives contra els frares -tema abundantí en la literatura del temps- també fa referència a aquest caràcter elitista de la cultura oficial:

Encara més los damunt dits faran constitució
entre si que no reeben en lurs col legis
sinó richs e poderoses e hòmens de paratge
soptils e aguts d'enteniment. e rebujaran
los devots qui són de bona vida e de bona
conversació si no ha nenguna de aquelles
.IIII. coses.⁵⁷

Ell, en canvi, rebaixa la seva condició fins a la caricatura i marca així les distàncies:

'Déus/ I. escaravat ha suscitat, ço es,
.I. home qui per son offici, tracte altruy
fems, e.l qual no ha nengun privilegi d'al-
tea (ço és, ni de linyatge, ni de pressona, ni
de riquesa, ni de poder, ni de dignitat, ni d'
estament, car del pus baix estament que sie,
ço és de muyllerats, és) e àll feyt volar
per diverses parts de christians e fiçar
en la cara tots los mayors en dignitat, e en
auc/t/ oritat, e en poder, e en sciència, e
en estament e en multitud o nombre) e tots
s'indignaren e s'escomogren contra ell e.l
persequiren, los un diffaman los altres me-
naçan, los altre metén en cormes los altres

denuncian mençonegues e calúmpnies, los altres escrivén iniques sentències, los altres feén col lectes de diners.⁵⁸

I no només això, sinó que anima els beguins a escriure de coses espirituals:

E qui (paraules de doctrina) les pot dir e mostrar als altres, que 'ho' faça, e qui les pot hoyr que les hoja diligentment, e que les retinga, e que escriva de santa doctrina.⁵⁹

Arnau de Vilanova reformador espiritual es dirigeix a tots els estaments sense excepció:

del sobirà entró lo jussà... així com de pa pa e de cardenals e tots prelats e tots clergues e tots prínceps e tots barons així com se segueixen tro als troters e a les serventes de cuyna e lavadores.⁶⁰

i fa servir tota la seva influència davant dels poderosos per tal d'obtenir protecció per a les seves idees i per a tots aquells que com ell, volen fer vida esperitual. Són coneguts els seus èxits, en aquest camp sobretot durant el pontificat de Climent V i en les corts de Frederic de Sicília i de Jaume II. Entre els beguins i els espirituals gaudí sempre d'un alt prestigi i consideració. Les seves obres religioses foren traduïdes al llatí, i en conservem versions italianes i gregues. Profundament preocupat per tot el que afectava la reforma mantingué relacions amb els monjos del Mont Athos, a favor dels quals havia demanat, el 1308, l'intervenció de Jaume II per tal que els almogàvers els respectessin en les seves incursions. Les idees reformadores d'Arnau i dels seus companys s'estengueren per tot Catalunya i quan Joan XXII emprengué contra els beguins una autèntica persecució, els seus decrets foren lle-

gits a tota la Tarraconense "romantio seu in lingua materna, dum divina celebrabantur officia."⁶¹ I és que com hem repetit no es tractava d'una disputa entre professionals de la teologia sinó d'un fenomen popular que es debatia en l'àmbit de les llengües noves que entraven així en l'espai reservat fins ara al llatí.

6.- Occità i català

Com hem tingut ocasió de dir -i en tindrem encara de repetir-ho- els poetes catalans escriuen en provençal i mantenen tenaçment la tradició trobadoresca més enllà del que hom podria imaginar. En aquests finals del segle XIII i primera meitat del XIV que estudiem és rica i interessant encara la presència, sobretot a la cort reial, de poetes que mantindran viva la lírica clàssica provençal i que constituïran el pas cap a la nova etapa que inaugurarà la Sobregaya Companhia de Tolosa (1323) i que seguirà els dictats de les Leys d'amors.

A la cort de Pere II hi trobem Cerverí de Girona (m. 1285) que, d'alguna manera, "ve a cloure la literatura trobadoresca clàssica... i la seva obra constitueix una mena de ric balanç i digne colofó de la lírica provençal".⁶² També hi trobem Pere Salvatge qui, amb el mateix rei protagonitza la batalla poètica en el marc de la croada de Felip l'Ardit, contra els francesos representats per Roger Bernat III, comte de Foix i el trobador Bernat d'Auriac que l'havia encetada amb aquells versos que expressen inequívocament la voluntat d'ocupació:

E els Catalans estreg cortès
veiran les Flors Flors d'honrada semença,
Et auzairan dire per Arago
Oil e Nenill en luec d'Oc o de No.⁶³

Ja durant el seu regnat a Sicília (1285-1291) aquell "noble e alt senyor En Jacme... que en trobar pensa i s'adelita gran ment va

reunir al seu voltant una ampla cohort de joglars ⁶⁴ que més tard el seguirien a Catalunya i arreu dels Països Catalans on es traslladava constantment aquella seva cort transhumant, i fou protector de poetes, fidels al provençal, com ell mateix, el seu germà Frederic i el seu fill, l'infant Pere, comte d'Empúries i Ribagorça i franciscà més tard. Aquest darrer a qui Ramon de Cornet dedicava el seu Doctrinal de trobar (1324) i Johan de Castellnou el seu Glosari (1341) "pot ben ser considerat com un llaç d'unió entre l'escola tolosana i la que Milà batejà com escola de Barcelona". Però qui requereix la nostra atenció d'una manera particular és Jofre de Foixà que fou abat del monestir de San Giovanni degli Eremiti de Palerm. Per encàrrec de Jaume II va escriure les Regles de trovar (pels volts de 1290) per tal de completar l'obra de Ramon Vidal de Besalú tal com explica en la introducció:

Co En Ramons Vidals de Besuldú en art de trobar savis e entendants vesés motz dels trobadors fellir per no saber en llurs trobars, a donar a ells e als altres cui res no sabien doctrina e ensenyamén perquè poguessen venir a perfecció de aquella art. dictet e fé un libre qui és appellat Regles de trobar. Mas com aquell libre nulls hos no puga perfectament entendre ses saber la art de gramàtica; e trobars sia causa que pertenga a l'emperador e a reys, a comtes, a duchs, a marquès a prínceps, a barons, a cavallers, a burzeses, encara a altres hòmens laichs li pulsor dels quals no sàbon gramàtica, eu. En Jaufres de Fuxà, per manament del noble e alt senyor En Jacme, per la gràcia de Deu rey de Sicília qui en trobar pensa e s'adelita grantmén studiey e pessey a dar segons lo meu saber, alcuna menra o doctrina en romanç

perquè cells qui no s'entenen en gramàtica,
mas estiers en subtil e clar engyn, pusquen
mills conexer e aprendre lo saber de trobar. 65

D'aquesta obra a nosaltres ens n'interessa sobretot un aspecte que ja Martí de Riquer ha subratllat: la clara consciència de la distinció entre provençal i català. Després de diferenciar ben bé les que podriem anomenar quatre llengües poètiques del seu temps -francès provençal sicilià i galego- i d'advertir que, si tu vols fer un cantar, no es poden barrejar, afegeix:

E sàpies que en trobar provençalès, se entén
lengatges de Proença, de Vianes, d'Alvernya
e de Limosí e d'altres terres qui llur són
de pres, le s quals parlen per cas. Emperò, si
tu trobes en cantar provençalès alcun mot sia
francès o catalanesch, pus hom aquell mot di-
ga en Proença o en una d'aquelles terres que
han lengatge convinent, les quals lors són
pres aquells motz potz pausar o metre en
ton trobar o en ton cantar, e si aysò fas, no
potz dir per axò que sia fals. E de les da-
munt ditz motz potz pendre eximpli per aquetz:
país vassaus e d'altres motz qui son francès
e lemosí; axí com dona o castell, saber, haver
e motz d'altres qui son catalans e provençals,
mes en los cantars són més provençals que al-
tres. 66

Una observació com aquesta introbable en Ramon Vidal, és molt important de cara a indicar la presa de consciència lingüística dels catalans. Generalment a l'hora de registrar aquest fet parlem només de Muntaner. Doncs bé, uns anys abans de la seva crònica ja ens trobem amb el terme catalanesch per designar la nostra llengua i

la seva entitat pròpia és afirmada enfront del provençal igual que la del francès. Jofre de Foixà escriu el seu tractat des de Sicília i això ben segur "que li feia veure les coses de més lluny, i amb l'exemple d'una poesia en sicilià tan diversa quant al llenguatge de la provençal, contribuï que fos capaç d'adonar-se d'uns fenòmens que a Catalunya devien ser més difícils de comprendre o precisar."⁶⁷ Però sobretot el que té davant dels ulls com una realitat indefugible, és una literatura catalana en prosa, d'un gruix indiscutible, si pensem que és contemporani de Llull i que la Crònica de Desclot per exemple ja ha estat enllestida tal com avui la coneixem. Així es veu clar que no era possible d'ignorar aquesta llengua que amb un dring ben propi, ha fet una aparició tan esplèndida en el món de la cultura. Jofre de Foixà n'és un testimoni ben conscient.

Ramon Aramon ha adduït encara un altre testimoni de la consciència "d'aquesta diversitat lingüística" que retraïem aquí ja que ens l'ofereix el Llibre vermell de Montserrat que cal datar amb tota probabilitat al primer terç del segle XIV. Entre les poesies llatines que s'hi apleguen n'hi ha dues en llengua vulgar i "presenten la singularitat d'ésser escrites la una en català i l'altra en provençal. Per la primera el copista ens fa saber que és redactada en vulgar cathallan i aquesta denominació que generalment indica una oposició a la llengua sàvia, el llatí sembla aquí, oposar-se a la llengua normalment emprada a Catalunya per a la poesia, a l'occità."⁶⁸

Hi ha encara en les Regles de trobar un altre text que remarcant la diferència entre les dues llengües, ens il·lustra sobre un punt de la fonètica catalana del temps. Tot i que el podem documentar fàcilment i que ens hi referirem més endavant, val la pena de recollir-lo:

Encara sapies qu'en te do altre regla per raho d'alguns noms en los quals erron alguns homs que usen de trobar, e assenyeladament en Cathalunya. E ells

cuydón ho far per gal/lort parlar o per tal que me-
llors venga a llurs rimes e fallen en així en los
noms termenatz en -ars en -ers en -irs en -ors.
en -urs. que trason dels motz aquella letra r. per
que ls mudon d'enteniment e de lengatge; en axi que
moltz homens ay en vists a cuy venion en les rimes
aytal mot: amars, cars, avars; espers, plasiens,
volers; martirs, ausirs, sentirs; flors, amors, co-
lors; purs, murs, saurs. E trasion per la dita raho
aquella r de la fi del mot, en axi que com degon
dir spers, plasiens, volers e diron spes, plazes,
voles; e com degon dir martirs, dizen matis, e com
devion dir amors, dizion amos; e com devien dir purs,
scurs, dizion pus, scus; perque fallion malament en
moltes de maneyres. Etu garde t que en axi no ho
messesse per re, que no volrria dir nulla re en ay-
tals lochs.⁶⁹

Però no fou pas només l'ambient cortesà l'únic que propicià la per-
sistència entre nosaltres de la poesia provençal a començaments del
tres cents. El manuscrit 129 de Ripoll ens testimonia amb el seu
aplec la pervivència dels gèneres trobadorescos en un ambient ec-
clesiàstic.⁷⁰ Hi trobem una força més viva -sobretot en el ca-
pellà de Bolquera- que senyalaria l'inici d'una evolució que no ha
estat marcada encara per la retòrica tolosana.

De tota manera i això és el que ens interessa de subratllar- a
Catalunya el provençal continuarà essent la llengua indiscutible
de la poesia. Certament que les dificultats lingüístiques seran ca-
da vegada superiors de cara a observar un purisme estricte i els
catalanismes seran cada cop més freqüents. A part de les correccions
que fan els tractats recordant constantment als nostres trobadors
les normes gramaticals i retòriques ho podem recollir en el mateix
Cerverí de Girona:

Don catala son repres

que no sabon prim filar
mots ne rimes afilar.⁷¹

Amb tot el cas més frapant d'aquesta diglòssia el registrem en autors que per a les seves obres en prosa empren un català que ha esdevingut clàssic i modèlic i en canvi es passen al provençal en llurs textos rimats. Ja ho hem vist a propòsit de Llull i ho constatarem immediatament en Muntaner qui en el capítol 272 de la crònica hi insereix el Sermo (1322) que lliura al cèlebre joglar Comi perquè el faci arribar a Jaume II, escrit en vers i naturalment en provençal. Encara registrarem un fet d'aquesta naturalesa en l'obra de Bernat Metge com tindrem ocasió de veure en el capítol següent.

7.- La prosa històrica

La referència a Llull i a Muntaner i al món dels trobadors i joglars ens porta de la mà a parlar de les cròniques. És precisament Llull qui en el Blanquerna parla dels recontadors que als pelegrins a Compostela cantaven los fets qui són passats dels apostolis e dels emperadors, segons que són escrits en les cròniques. Com ha explicat molt bé Rubió es tracta dels joglars cultivadors de la poesia narrativa, que hem de posar en contacte amb aquells que en la cort de Pere III, trobem designats amb el nom de refrendarii gestorum antiquorum i que constitueixen, d'alguna manera el precedent immediat dels nostres grans cronistes sobretot de Muntaner.⁷²

Ja hem vist en un capítol anterior com la prosa historiogràfica a Catalunya empra el llatí i comença a fer ús del català a la segona meitat del segle XIII. També la poesia latino eclesiàstica s'interessa vivament per la història i traspassà els murs dels monestirs trobant ressó i estimul en la cort. Però ben aviat aparegueren també els joglars que escampaven en romanç la narració de les velles gestes, on predominava l'element legendari i fins dels fets més importants de la història contemporània. Ningú no dubta avui de l'existència d'aquesta poesia joglaresca èpica a la Catalunya medieval tot i que no ens n'hagi restat ni un sol testimoni

directe i ens hàgim d'acontentar a rastrejar-la en les cròniques que ens n'han conservat molts fragments prosificats.⁷³ El que ignorem és si usava el català o com la poesia lírica el provençal. La principal destinació popular que tenia ens faria decantar a creure que devia ser la llengua catalana la que feien servir els joglars però aquí ens movem en un terreny tan estantís que és millor no aventurar ni hipòtesis.

Allà on trepitgem segurs en canvi és en el camp de la prosa històrica catalana que durant el període que ara estudiem ens ha deixat tres de les quatre grans cròniques. Aquestes cròniques són d'alguna manera el resultat de les dues tradicions -la popular i l'erudita llatina- que es troben i es complementen mútuament. Observem amb tot que aquesta darrera continuara independent i mantindrà encara molts anys al seu prestigi.

Les quatre grans cròniques constitueixen un material de gran interès per a la història de la llengua catalana que potser algun dia sera estudiat d'una forma rigorosa i sistemàtica. La diversitat de fonts que recullen i elaboren la varietat d'estils -epistolari narratiu oratori dialogat- que s'hi cultiven i sobretot l'ample arc de temes que cobreixen d'una manera continuada n'haurien d'haver fet un objectiu privilegiat dels nostres treballs. Pensem per exemple que les actuals redaccions les podem llegir en un manuscrit de finals del XIII. la de Desclot en un de 1342 i 1343 la de Muntaner i el Libre dels Feyts, respectivament, i la del Cerimoniós en un de començaments del segle XV. I no es pas només això. La tradició manuscrita s'allarga segles enllà i en alguns casos arriba fins al XVIII. Una comparació escrupulosa dels diversos textos ens podria il·lustrar segurament sobre alguns aspectes de l'evolució de la nostra llengua tot comprovant les modernitzacions de llenguatge que hi introdueixen els copistes

7.1. - Libre del Rey En Pere e dels seus antecessors passats

Aquest es el títol amb què encapçala la crònica de Desclot el millorllor manuscrit que en posseïm. No hi ha cap dubte que en una història de la llengua hem de començar per aquesta l'estudi de les cròniques. "ja que en llurs actuals redaccions és la primera en el temps" i perquè la podem llegir encara avui en "un manuscrit dissortadament incomplet que cal datar molt a la vora del temps que Desclot escrivia el seu llibre i que per tant hauria pogut ser executat en vida del propi autor i amb la seva intervenció" Cal subretllar, com ja ho hem fet abans, que ens trobem així amb un text contemporani de Lull. Posseïm un bon estudi de la Crònica de Desclot degut a Miquel Coll i Alentorn, al qual remetem per a totes les qüestions a les quals només podem fer ara referències escaudusseres.⁷⁴

Segons sembla, la crònica fou començada el 1283 i el seu conjunt enllestit abans de 1288, i en tot cas abans del 28 de juny de 1295. Ja en el proleg -Ací comença lo libre que en Bernat Desclot dictà e escriví- se'ns indica el treball intencionat de refosa de diversos elements que l'autor realitzà. El verb dictar (relacioneu-lo amb dictare i dictamen) té una significació que no podem confondre amb la vulgar d'escriure. Incloent-lo en el títol es volgué fer constar la labor d'elaboració i composició conscientment duta a terme per l'autor".⁷⁵ Elements legendaris que la poesia narrativa popular havia divulgat i revestit d'imaginació i alenada èpica transformant-los a gratcient i que es poden endevinar prosificats en molts indrets de la crònica; fonts historiogràfiques com el De rebus Hispaniae de Roderic de Toledo o alguna versió dels Gesta comitum Barchinonensium - o documentals a les quals Desclot, home estretament vinculat a la cúria hauria tingut accés; l'experiència personal testimonis qualificats, la veu pública; tots aquests elements són refosos en una "indiscutible unitat interna i marcada inequívocament pel seu accent personal. A aquesta fórmula unificada

i personal els documents hi aprofitaven la precisió i el rigor lògic de la prosa cancelleresca; la literatura popular la seva frescor i el seu batec vital; els gèneres narratius en vers i en prosa, de l'època llur ric instrumental de tòpics i de recursos expressius; l'estil cortès, la delicadesa de certs diàlegs i la gràcia de certes situacions; l'Esriptura en fi els punts de referència per a moltes comparances i la inspiració o el model per a més d'una frase".⁷⁶

Acabem d'esmentar, entre altres, la influència del món cavalleresc i de l'estil cortès. En aquest sentit no ens podem estalviar una referència a la hipòtesi segons la qual la novel·la que convenientment prosificada per Desclot li hauria servit de base per a la narració de la llegenda de l'emperadriu d'alemanya seria una obra de Ramon Vidal de Besalú -Romanç del comte de Barcelona e rey d'Aragó- registrada amb aquest títol en un inventari del segle XIV i avui desapareguda.⁷⁷

No es pas aquí on s'escau de resseguir els aspectes de la crònica que interessin particularment a la literatura per això ens hem de limitar necessàriament als lingüístics encara que no pas sempre sigui ben fàcil de destriar els dos camps.

Coll i Alentorn ha subratllat aquests punts:

A) Registrem uns quants trets fonètics i morfosintàctics que ens mostren un cert caràcter arcaïtzant i fins potser dialectal de la llengua de la Crònica:

"El manteniment del diftong ou no passat encara a eu en crou i vou";⁷⁸ la vacil·lació entre la conservació i la pèrdua de la z (que a partir del segle XIII es confon amb la s sonora) intervocàlica procedent de D o de C^e i:⁷⁹ gasardó'guardó;razó 'espasa'raó;fortales 'fortaleses', altea 'altesa' presa 'presa'...; la presència del grup M'N que ja s'havia resolt en mbr: femna 'fembra', renomada 'renombrada'⁸⁰; el tanacament de la e pretònica en i en contacte amb consonant palatal: Algissira, ligí 'llegí', tixidors 'teixidors'⁸¹; freqüent vocalització de la l en u: auts 'alts', caus 'calç' escoutes 'escoltes', mouts 'molts', amb algun exemple plasant 'planet', vesí 'veí', però aorat 'adorat', espa 'espa'

d'ultra correcció com alciure 'auciure',⁸²; la presència d'i consonàntica: abeya 'abella', fayes 'falles', maraveya 'meravella', consej 'consell' i els casos més excepcionals de Mayorca i ey 'ell',⁸³

De fonètica sintàctica podem indicar l'eliminació de -s i d'altres consonants finals: ta (nt) mal so(n) marit cone(c) que al(s) franceschs; del(s) garniments.⁸⁴

Pel que fa a la morfologia notem: l'ús habitual de les formes fortes dels pronoms de tercera persona quan segueixen a un verb terminat en vocal tònica: assegurà-lo, combaté-lo, adobà-los, vestí-los, acostà-se, exí-sse.⁸⁵ L'ús gairebé exclusiu de lur per al datiu de la tercera persona del plural: lur respondrem dix lur, lur tramesés.⁸⁶ La presència d'abundants perfets forts en la tercera persona del plural i en el plusquamperfet: hagren, estegren, caegren, corregren, mogren, paregren, volgren i degra, volgra, corregra.⁸⁷

L'ús sovintejat de non per comptes de 'no' davant del pronom ho: non ho féu, non ho ajats, non ho volc.⁸⁸

Un cop recollits alguns dels fets més notables que caracteritzen, segons Coll i Alentorn, la llengua de la Crònica de Desclot en un sentit arcaïtzant i dialectal, no podem deixar de fer unes consideracions més generals sobre aquest tema.

Si comparem aquestes notes esparses amb l'estudi detallat que s'ha fet del manuscrit d'un altre text contemporani ens trobem amb una notable coincidència: la majoria de casos que indica Coll i Alentorn com arcaïsmes i possibles dialectalismes els trobem també registrats en les Vides de Sants ressolloneses, com arcaïsmes i dialectalismes com hem senyalat en les notes corresponents a peu de plana. Ja és ben curiós tanmateix que dos textos d'origen tan diversos presentin uns trets comuns que no obstant resulta que són considerats peculiars. No ens podem estar de manifestar la nostra sorpresa sobretot pel que fa a aquests anomenats arcaïsmes. La hipòtesi de treball que suscita aquest fet no és pas prou madura perquè ens

atreuim ara a exposar-la sense que una comprovació més rigorosa no li proporcioni una major solidesa.

Recollim finalment la conclusió que amb totes les reserves del cas treu Miquel Coll i Alentorn del seu estudi: el manuscrit traeix un "dialecte nordic... de la zona oriental del Pirineu català". Però no s'està de fer observar que les possibles "característiques dialectals queden molt diluïdes sota el pes de la llengua literària normal sigui per l'acció dels copistes sigui perquè ja el propi cronista havia sofert la influència d'altres dialectes i sobretot la del que hom ha anomenat suggestivament la koiné literària i administrativa de la cancelleria catalana".⁸⁹

B) Un altre punt que s'ha fet notar a propòsit de la Crònica de Desclot és el tractament que dóna a altres llengües. Ens referim a un procediment a què com veurem recorren les millors de les nostres cròniques: posar sovint en boca de determinats personatges generalment forasters, alguns mots en llengua no catalana. Desclot utilitza aquest recurs amb els seus personatges francesos en els parlaments dels quals sempre hi introdueix algun mot en la seva llengua.⁹⁰ Però no es tracta només d'un procediment "per extreure el verisme" sinó que més aviat es vol desvetllar així "un sentiment d'antipatia" ja que fa parlar en francès "a Carles d'Anjou al Cardenal Cholet, a Guillem d'Estendard, a Felip l'Atrevit i a les gents del seu exèrcit" i no ho fa en canvi amb Carles el Coix i Felip el Bell per als qui tot i ser francesos, Desclot sent una evident simpatia.⁹¹

Si segons sembla, l'autor de la Crònica posseïa "un coneixement força aprofundit" del francès també manifesta "una certa coneixença de l'àrab que es trasllueix tant en la fidelitat amb que transcriu el nom dels personatges i països musulmans, com en la forma amb què dóna mots d'origen àrab introduïts en la nostra llengua". Notem finalment que "no sembla que al llarg de la crònica hi hagi cap intent de posar mots en provençal, en castellà o en italià."⁹²

7.2.- Libre dels Feyts

No hem pas d'entrar nosaltres en tota la problemàtica que presenta la crònica del Conqueridor que com ha fet notar Ferran Soldevila és especialment complicada per l'embolic que hi han muntat uns quants erudits des de Josep Vilarroya fins a Manuel de Montoliu. Nosaltres ens reduïrem a oferir les dades que ens interessin d'una manera més directa i que semblin més segures. Actualment en posem dos textos: un de llatí on els fets són narrats en tercera persona i un de català on el narrador és el mateix rei que parla en primera persona nós majestàtica. Aquests dos textos fonamentals els podem llegir en sengles manuscrits conservats a la Biblioteca Universitària de Barcelona: el Liber gestorum signat pel dominicà fra Pere Marsili el 1314 (ms. 64); el Libre dels Feyts, acabat de copiar a Poblet per Celestí Destorrents el 1343 (ms. 1).⁹³ Pere Marsili que feu el seu treball per encàrrec de Jaume II ens explica en la introducció en què va consistir:

Ell doncs no fou pas un simple traductor sinó que ordenà i elaborà diferents materials narratius que es conservaven a l'arxiu reial sobre les gestes del Conqueridor. El seu treball s'ha d'inscriure en aquell context més ampli, al qual ja ens hem referit i que defineix Jordi Rubió quan diu: "Sembla probable que l'exemple de la història erudita en llatí hagués fet sentir el desig d'ordenar les relacions parcials existents en vers i en llengua vulgar, omplint els buits entre elles fins a constituir una successió d'episodis relativament seguida."⁹⁵ A més del testimoni de Marsili, tenim diversa documentació que ens testifica l'existència de relats com els que foren la base del seu treball. Només citarem a Muntaner que justifica el seu tractament sumari del regnat de Jaume I cor ja se'n són fets molts llibres de la sua vida e de les sues conquestes e de la sua bonea e cavalleries e assaies e proeses. (cap. VII). I una mica més avall parla del libre que es féu de l'apresó de Mallorca (id.) i encara després de donar una llista de les ciutats i viles ocupades durant la campanya de València: ... e molts altres llocs los quals jo no vull escriure per ço com ja davant vos he dit que en lo libre que es fet de la conquesta ho trobarets. (cap. IX)

En la mateixa crònica el rei parla de quan fèiem aquest libre. Segons ha explicat Nicolau d'Oliver en efecte el rei i els seus col·laboradors haurien treballat en la composició del Libre dels Feys en dues tongades: la primera se situa cap a 1244 i comprendria fins al capítol 327; la segona el 1274 i arribaria fins al capítol 566.

El que és més segur doncs, és que els materials que ha traduït i ordenat fra Pere Marsili no fossin només textos en vers sinó relats ja elaborats sota la direcció del rei. I el copista de Poblet ens hauria restituit l'original català modernitzant-ne ben segur el llenguatge i seguint potser la pauta marsiliana; o, simplement, hauria copiat un text -avui perdut- que hauria fet aquesta mateixa tasca una trentena d'anys abans. Sigui com sigui tot

plegat. els autors mes solvents estan d'acord avui a atribuir la paternitat del Libre dels Feyts al mateix Conqueridor. I, sigui com sigui també si la crònica de Jaume I pot ser considerada com un exemple de literatura catalana del segle XIII des d'un punt de vista d'història literària en un estudi de la llengua l'hem de col·locar a la primera meitat del XIV perquè ens és impossible de conèixer el text original i nosaltres hem de treballar per força amb el que ens ha fet arribar el manuscrit de Poblet.

Aquest manuscrit porta un prefaci que presenta unes característiques de llengua i estil que contrasten clarament amb les que descobrim a la Crònica. A propòsit d'aquest prefaci s'ha parlat d'erudició, d'una construcció acurada, d'una voluntat d'estil i ordre. Les citacions de l'Escriptura abunden i per la seva intenció moralitzadora ha fet pensar en una mà clerical possiblement la del bisbe d'Osca, Jaume S. Roca encara que no s'ha presentat cap argument definitiu en aquest sentit.⁹⁶

Amb el preàmbul contrasta vivament la Crònica on és fàcil de trobar "vacil·lacions, repeticions, incoherències que hi llisquen algun cop". Martí de Riquer ha parlat amb justesa de "desgavells sintàctics" que reflecteixen -això sí- l'espontaneïtat i la vivesa d'una conversa. Les fonts èpiques de caire popular que el Libre dels Feyts prosifica el mateix caràcter de la seva composició justifiquen les peculiaritats lingüístiques i estilístiques que hi trobem. Cal no oblidar a més que l'autor del Libre dels Feyts comptava que la seva obra tindria una difusió oral: E per tal que sàpien aquells que oïran aquest libre... (cap. 69) Tot això explica perquè "de vegades sembla que hom ha consignat mot a mot el que va dictant el rei amb la incorrecció pròpia d'una conversa".⁹⁷

Tambe contrasta amb la construcció acurada i equilibrada del preàmbul l'abundància de construccions paratàctiques de la Crònica. N'hi ha prou de fullejar el Libre a l'atzar per trobar un enfilall de frases coordinades amb la conjunció e, la qual cosa ens fa veure

la diferència amb aquèlla prosa tan elaborada de Llull.

En un cert sentit podem dir sense exageració que la prosa del Libre dels Feyts té un particular interès perquè ens permet de sorprendre una llengua viva i espontània sobretot en els fragments dialogats i en altres passatges on és evident la intenció col·loquial.

Recollim per exemple algunes comparacions "planeres i populars": En els dubtes que li sorgeixen durant la campanya de València i que provocaran la cèlebre nit d'insomni (cap. 237), comenta el rei: semblava'ns obra d'aranya que hi haguéssim més e que ho perdéssim en una poca hora. (cap. 236). Encara en el mateix context general quan Ferran Díeç li fa una proposta de pacte, ell contesta: nós som venguts a hora e a punt que podem haver València e així haurem la gallina e puis los pollets (cap. 242. Quan la seva filla, muller d'Alfons X el Savi li demana ajut per lluitar contra els moros el rei Jaume hi diu la seva en aquests termes:

Sapiats que aquesta és una manera d'home qui tasta vi e el vol enaiguar car aquells qui tasten vi e el volen enaiguar volen saber si és enaiguat o fort primerament. E aquesta manera ha feita fer lo rei de Castella a ma filla que pel tort que ell me té no'm gosa pregar que li ajut e faho provar a ella... (Cap. 382)

Un dia el rei rep una lletra amb la qual Ferrís de Liçana el desafia i a l'ensens una àltra del rei de Tunis i fa aquest comentari:

Nós no érem veats d'anar a estar car nós solíem pendre grua e avoctarda -Mas pus ell tant ho vol iré a estar que prendré coloms e pigues (Cap. 458).⁹⁸

Aquest tipus de llenguatge es veu intensificat encara per l'ús de refranys que apareixen de tant en tant: Més val qui ho devina que

qui ho cerca (Cap. 193); Huy se triarà la farina del breny (Cap. 224); Qui follva a Roma, pec se'n torna (Cap. 542).

No hi manquen expressions dures i directes sobretot a l'hora d'apostrofar algú: - Bacallar pudent, ¿Com podies desemparar ton senyor? Que tu ja eixires de presó, si fosses pres per cent cinquanta sous o per dos-cents, e has-lo desemparat al camp! Per Crist, anc tan(n) mala cosa no faïst! (Cap. 219). En un altre indret: -Rendet-vos, En Ramon rendet vos. E dix En Ramon: -¿A qui em rendria ninyon pudent a qui em rendria? (Cap. 41).

Pel que fa el lèxic del Libre dels feyts hi ha una primera qüestió que siscità Manuel de Montoliu ja fa una seixantena d'anys.⁹⁹ Recollí una llarga llista de mots que adueix com castellanismes de la Crònica. Tot i que ja s'havien diverses observacions crítiques de caire general a la tesi de Montoliu no s'havia sotmes fins fa poc a una revisió sistemàtica i acurada.¹⁰⁰ Ara estem en condicions de dir que prop del 50% dels pretesos aragonismes s'han de refutar com a tals, entre ells alguns dels que encara admetia Martí de Riquer¹⁰¹. Filant molt prim i recollint tots els exemples s'arriba pel cap alt a constatar 21 aragonesismes tot al llarg de la Crònica i encara hem de fer notar que 9 d'aquests apareixen un sol cop. D'entre els més clars i repetits podem esmentar: begua (segons Joan Coromines el mot, en boca de Jaume I, devia arribar-li per via mossarab), cercar 'assetjar', Jayme (apareix tres vegades referint se al fill del Conqueridor) què (interrogatiu amb valor d'adjectiu masculí o femení: -E jo dire us lo missatge que bones noves aporta. E dix ell' el rei de Navarra/: -Queè noves? (Cap. 151) rènder 'retre' sobrino apelido (expressa la crida a les armes a les poblacions aragoneses equivalent al sometent de Catalunya") bardo osar i casament¹⁰², osar (apareix deu vegades sobre almenys trenta vuit exemples de gosar). Tot plegat és una collita ben minsa i si ens atenim al context en què gairebé apareixen aragonès o castellà, no cal pas recórrer als tres anys que Jaume I, en la seva infantesa, passà reclòs a Montsó per explicar-nos-els¹⁰³

Hi ha també la qüestió dels occitanismes de la Crònica. Manuel de Montoliu n'havia assegurat l'absència quasi absoluta, tot i que més tard ja rebeixà una mica aquesta afirmació fan rotunda. També ara, després de l'estudi de J. Bruguera, pode, precisar la tesi de Montoliu: almenys 27 mots del Libre dels feyts "poden ser considerats d'origen o d'influx occità". Indiquem-ne també alguns: aizina 'alзина', aur 'or', ayoç (una interjecció utilitzada així com fa hom al varar d'una nau o al treure), gint i gent 'gentilment', homenatge, mostrar (en el sentit de 'dir' o 'preguntar'), pols (masculí), pretz 'preu', rasó 'raó', solaç, tiran 'a contracor', toset 'nen', tuyt 'tots', vots 'veu'. Referent al lèxic hi hi ha un darrer punt que toca J. Bruguera en el seu estudi el que ell anomena "alguns mots especials" i que interpreta com "indicis de l'arcaisme i de l'autenticitat del Libre dels feyts. Es tracta en la majoria dels casos d'hàpaxs que ja oferiren dificultats d'interpretació a la traducció llatina de Marsili i a versions posteriors de la Crònica. Bruguera assaja amb molta prudència algunes hipòtesis interpretatives. Vegem els exemples:¹⁰⁴

cantes: Comanà per tot lo món de christianisme que faessen oració special per nós a les misses cantes (cap. 539)

exea: Sembla que es tracta d'una creació de l'hispano-àrab oriental) enviam missatge a Elx per I trujamen nostre ab la exea ab nostra carta (cap. 416). Enviam laíns la exea ab i sarray (cap. 436)

frau: E en tant nós estan així tornà nostre frau e I sarray de la ila (Cap. 70). fahiem bé guardar nostres cavallers que no anassen a frau tro sabéssem la terra (Cap. 256)

guilando: E cavalcaré I cavall e hauré I guilando (Cap. 30)

trehudament: e ço que ls altres no li gosen dir li diria jo aitar trehudament com a I cavaller. (cap. 496)

Martí de Riquer encara especialista en lèxic militar medieval ha fet constar la riquesa que presenta en aquest sentit el Libre dels feyts així com en el camp de llenguatge patrimonial.

En parlar de la Crònica de Desclot ja ens hem referit a aquell recurs de fer parlar a personatges que no són catalans reproduint alguns mots de la seva modalitat lingüística. En el Libre dels feyts ho trobem repetit moltes vegades en un intent clar de donar una major verisme a la narració i als diàlegs.

Per exemple en francès: Je hi dic aitant por moi que la parola és bona ab que haja que menjar la host; mas a moi sembla que a-quell loc de la torre de Montcada que es sobrepres de les turs de València. E nós dixem: Maestre en esta terra no ha turcs. (Cap. 199).

E al brocar que nós faem lo cavall faem-li fer una gran parada e dixeren los franceses: -El rei no és tan vell com hom desia que encora poria doner a un turc una gran lancea (Cap. 535).

També en provençal: Yeu faray venir las escalas de Montpeyllier ... e tirar los hem tots a la vostra part pauc a pauc. (Cap. 298)

Els moros de Peníscola fan servir un pintoresc mossaràbic: -Senyor, agueres lo tu així E nós lo gueramos e ns fiaremos en tu e dar t'hemos lo castello en la tua fe. (Cap. 184)

Apareixen també un o dos mots àrabs acompanyats de la traducció: Ell deia: -Le mulex que vol dir 'no senyor' (Cap. 60) Ab tant fo vengut lo rei de Mallroques cavalcant en un cavall blanc e ell havia nom Yec Abohehie; e cridà los seus: -Roddo- que vol tant dir com 'estar' (Cap. 85)

En castellà i aragones: E nós demanam a Don Sanxo denant tots: Don Sanxo vós volets ésser cavaller de Don Fernando .

E ell dix:

-Avuelo lo que vos en querees en quero jo.

E nos dixem:

-Donchs açò en quere mos: que vos que prendades cavalleria de vostre padre e no d'otro omne.

E ell dix:

-Senyor, plaç-me e fer lo he como vos queraes e comovos conseylades.

En aquest sentit hi ha un text força sorprenent ja que qui parla en aragonès és l'infant Pere el futur Pere el Gran i precisament parlant amb el seu pare:

Senyor, lo que jo feyto he me pesa muyto. e muyto gran dolor n'he en mon coraçón cant jo feyto he nenguna cosa que a vós pesa; e viengo aquí a vostra merce e feis de mi e de les mies cosas lo que vós queredes e de los míos; e dats lo que vós queredes e predet lo que vós en queredes. E anà's a gitar els nostres peus e besà'ls nos. (Cap 520)

7.3.- La Crònica de Ramon Muntaner

Ramon Muntaner (1265-1336); nadiu de la vila de Perelada e ciutadan de Valencia. . vull que sapiats que jo isquí del dit lloc de Perelada que no havia encara onze anys complits e con fiu aquest llibre e el comencé era en temps (la Déu mercè) de seixanta anys. Lo qual llibre jo comencé el quinze dia de mais de l'any de l'encarnacio de nostre Senyor Jesucrist mil e tres cents e vint-e-cinc. (Pròleg) 106

La lectura de la Crònica de Muntaner ens introdueix en un món fascinant on conflueixen la història, les memòries personals, l'èpica popular i la narrativa cavalleresca. Tothom reconeix la força i la gràcia d'aquest monument de la nostra literatura. Nosaltres a hores d'ara ja ens hi hem hagut de referir més d'una vegada perquè és insubstituïble per a tots els qui volen conèixer aquella hora d'extraordinari esplendor de la història de Catalunya. Per això ara ens reduïrem exclusivament a l'aspecte que ens interessa més directament: la llengua. S'ha fet notar, precisament, com Muntaner és un exemple extrem de consciència lingüística, o -com hem vist que diu Pierre Vilar- de "patriotisme lingüístic".

El cronista empordanès coneixia bé la poesia en provençal i ell mateix la cultivà com testimonia el seu Sermó. Martí de Riquer ha fet un repàs de les referències que es troben a la crònica als herois èpics i cavallerescos que devia conèixer bé a través de les lectures franceses que, a vegades cita textualment.¹⁰⁷ Ell mateix es fa dir pel rei de Sicília: En Muntaner... vós sabets de sarraïns e parlar sarraïnesc.

És molt fàcil que el seu món cultural no fos gaire més ample que aquest i una mica d'erudició bíblica i eclesiàstica comuna a la gent de la seva època. Muntaner és sobretot un escriptor popular que gràcies a un domini excepcional de la pròpia llengua és capaç de transmetre amb sorprenent eficàcia tota la riquíssima i privilegiada experiència personal que, però, és sempre transcèn- dida.

Si tota la crònica s'integra al voltant de la devota fidelitat a la dinastia catalana també podríem indicar l'amor i l'entusiasme per la llengua -el bell catalanesc- com un punt constant de referència. Ja hem recollit algunes observacions seves en aquest sentit a propòsit de Múrcia i de Sicília per això ara n'espigolarem unes quantes més i prou. Però no podem deixar de citar íntegrament el "famos penegíric" del capítol 29. Pere el Gran a la mort del seu pare el rei Jaume ha estat coronat a Saragossa i ha celebrat corts a València quan arriba a Barcelona.

E reebe ab gran glòria e ab gran alegre la garlanda d'on fo coronat comte de Barcelona e senyor de tota Catalunya.

E negú no es pens que en Catalunya sia poca província ens vull que sapia tothom que en Catalunya ha comunament pus ric poble que nequ poble que jo sàpia ne haja vist de neguna província si bé les gents del món la major part los fan pobres. Ver és que en Catalunya no ha aquelles gran riqueses de moneda de cert hò-

mens senyalats que ha en altres terres; mas
la comunitat del poble és lo pus benanant que
poble del món e qui viuen mills e pus ordo-
nadament en llur alberg ab llurs mullers e llurs
fills que poble que poble qui e'l món sia.
D'altra part vos diré cosa de què us merave-
llarets emperò si bé encercats així ho tro-
barets: que d'un llenguatge solament de negu-
nes gents no son tantes com catalans. Que si
volets dir castellans la dreta Castella poc
e poca és que en Castella ha moltes provin-
cies qui cascun parla son llenguatge qui són
així departits com catalans d'aragoneses. E si
ben catalans e aragoneses són d'un senyor la
llengua no és una ans molt departida. E així ma-
teix trobarets en França e en Anglaterra e
en Alamanya e per tota Itàlia e per tota
Romania: que els grècs qui son de l'empera-
dor de Constantinoble són així mateix moltes
províncies. així com de la Norea e del re-
alme de l'Arta e de la Blaquia e del re-
alme de Salònic e del realme de Macedonia.
e del realme del Natolí e d'altres províncies
moltes en les quals ha aital departiment
de les llenguatges com ha de catalans e ara-
goneses. E així mateix de les altres provin-
cies del món: con jamés no ha tartre al món qui
facen res de ses mans ans hostegen tots
temps e van ab llurs mullers e ab los in-
fants hostejant: e diu-se que tartres són
molta gent e no ho són: mas per ço paren
molts con sonmeten moltes nacions altres del
món. E així podets pensar si els catalans

feien atretal si serien molt més que ell:

jo us dic que sí serien dos tants.

E així jo us he dita cosa dels catalans que és vera veritat. E seran molts qui se'n meravellaran e ho tendran en falla però què es vullen se'n diguen, que així és la veritat.

L'arrauxat empordanès és amic habitual de la hipèrbole i per això insisteix repetidament en la veracitat d'una afirmació que d'antuvi se'ns apareix com exagerada: d'un llenguatge solament, de ne- gunes gents no son lantes com catalans. I té raó. Fou Manuel de Montoliu qui l'any 1912 ens donava la recta interpretació d'aquest passatge: Muntaner es refereix a la unitat de la llengua catalana que en el seu temps no presentava encara notables variants dialectals a diferència del que passava i ell ho observa molt justament en altres països. Muntaner va recórrer constantment tots els països de la confederació. Nascut a Peralada fou ciutadà de Mallorca i de València visqué llargament a Sicília i va intervenir directament amb els almogèvers en l'expedició a l'Orient, va morir a Eivissa. Ell va tenir com ningú l'ocasió de comprovar aquesta unitat idiomàtica de tots els Països catalans. "Pel que fa al regne de Castella ja es sabut que el castellà genuí i pròpiament dit s'hi veia concorregut pel galleg i pel lleonès; el regne de França en temps de Muntaner comprenia les terres de llengua d'oc i les d'oïl oferien grans varietats dialectal: normand picard xampanyès borçonyès etc"¹⁰⁸ Pel que fa a Itàlia només cal recordar el que escrivia el Dante en el seu De vulgari eloquentis (1303) on presenta la coneguda divisió de la Itàlia dialectal en catorze seccions sense tenir en compte les innumbrables variacions secundàries i subsecundàries.

Com ja hem dit Muntaner té l'obsessió de la llengua i encara diríem més per la llengua ben parlada. "El fet de parlar bé és una qualitat que orna una persona, i per això remarca la bellesa

del català en boca dels qui no són catalans de naixença." Adveritu com presenta els dos grans almiralls sicilians, Conrad de Llança i Roger de Llúria:

E aquest En Corral Llança eixí dels bells hòmens del món e els mill's parlant e pus savi; sí que en aquell temps se deïa que el pus bell catalanesc era del món d'ell e d'En Roger de Lòria. E no era meravella que ells així com davant vos he dit vengren molt fedrins en Catalunya e nodriren-se tot hora ab lo senyor infant: enaixí apreseren del catalanesc de cascun lloc de Catalunya e del regne de València tot ço que bon e bell era e així cascun d'ells fo lo pus perfet català que anc fos e ab pus bell catalanesc (Cap XVIII)

Tot i el que hem dit en el paràgraf anterior no ens podem estar de subratllar d'aquest passatge que acabem de transcriure la distinció que introdueix ja Muntaner entre el catalanesc de cascun lloc de Catalunya e del regne de València que ens informa d'unes certes diferències que ja es començaven a notar al cap d'un centenar d'anys després de la conquesta.

Dissortadament com ho haurem de repetir per tants altres autors i textos no posseïm encara un estudi rigorós i sistemàtic de la llengua que emprà Muntaner en la seva crònica.

És una situació dolorosa que només una normalitat en els estudis universitaris catalans pot remeiar. De moment ens hem d'acontentar amb notes disperses i amb observacions recollides al volt. La gravetat i proporcions d'aquest problema les ha senyalades molt justament Ramon Aramon. ¹⁰⁹

Martí de Riquer ha indicat alguns trets del llenguatge de la crònica: "La llengua de Muntaner es, naturalment, un "bell catalanesc", i hom no podia esperar altra cosa d'un escriptor que tan interessadament es fixava en les persones que parlaven bé el ca-

talà i que era un entusiasta de l'idioma". Nosaltres ja no ens atreviríem a subscriure sense més ni més que el pur català de Muntaner té un lleuger matís empordanès com és lògic en un fill de Perelada".¹¹⁰ El cronista havia abandonat ja la seva vila nadiua el 1275, que no havia encara onze anys complits, incorporat al seguici que acompanyà Pere el Gran a París i definitivament, quan l'incendi de la vila pels francesos el 1285: e no hi som puis tornats per habitar, ans som anats per lo món. Ens costa doncs, molt de creure que Muntaner que escriu la seva crònica als seixanta anys, en una alqueria mia per nom Xilvella, que és en la Horta de València després d'haver corregut tots els dominis catalans, conservi trets dialectals sempre problemàtics de la seva comarca d'origen. Martí de Riquer n'assenyala dos: -"la freqüència de mots que conserven la ena final... i la negació amb poc, que alguna vegada trobem a la nostra crònica"- que també podrien ser rossellonesos i que, en tot cas, ens apareixen com insignificants. El que, sens dubte, caracteritza la crònica ultra tot un estil viu i familiar que la travessa de dalt a baix és l'ús constant d'expressions tretes de la cultura popular. El mateix Martí de Riquer n'ha aplegat una breu antologia que reproduïm:¹¹¹ Es veritat l'exempli qui es diu que: "d'aquell mal mor hom de que hom ha paor". Bé és la paraula que dix lo savi: "que tot lo seny d'Espanya és en testa de cavalls", que les rents no n'han gens e los cavalls d'Espanya són pus assenats e mellors que e'l món sien;... que d'ell (de Jeume II) pot hom dir l'exempli que es diu en Catalunya, que: "espina com púnyer deu aguada neix; e diu hom en Catalunya que "l'obra lloa el mestre", diu l'eximpli del prohóm: "tramit savi, e no li digues que faça diu l'eximpli del savi que: "com Déus vol mal a l'hom, la primera cosa en què el puneix és que li tol el seny"; e així l'eximpli és ver del català que diu: "fé plaer e no guards a qui"; li esdevenç la paraula que es diu en Catalunya: "A vegades no es sap hom d'on se ve mal ne treball"; li vaja lo cor al proverbi que diu lo català que "no són tots amics aquells qui rien a hom". etc.

Muntaner com ja hem dit moltes vegades, totí escriure la seva crònica en un bell catalanesc hi introdueix tot un poema provençalitzant en estil de geste en son de Gui Nantull. També com hem vist en les altres dues cròniques "de vegades quan reproduïx el parlar dels francesos dóna a la seva prosa un matís francès... Una vegada apareixen en la crònica mots en àrab" i ja en el proleg recull una dita siciliana que li plau: Or laixe anda a fide que Deus te vide.

A cavall entre la crònica i la literatura joglaresca Muntaner ha reeixit a escriure una obra on tots els recursos estilístics han estat emprats per tal de mantenir sempre viu l'interès del lector -o millor dit dels oïdors- amb qui ell manté un diàleg constant. No és pas la prosa erudita llatina qui li ha ensenyat el domini de la llengua sinó que l'ha apres a en la frescor de l'ús popular i en el món de la literatura cavalleresca. Amb ell el català té la vivesa d'una expressió rica i flexible i la maduresa d'una llengua ja feta.

8.- La llengua

No és gens fàcil de presentar en una perspectiva unitària l'estat de la llengua catalana en els diversos nivells tot al llarg d'aquests anys que van a cavall dels segles XIII i XIV. També nosaltres com passa amb altres llengües¹¹² pàssem només alguns estudis parcials que es fixen sobretot en els aspectes diferencials de la llengua d'aquell temps en comparació amb l'actual. Tot i que podem comptar ja amb un contingent notable de textos escrits que ens permeten caminar amb més seguretat que fins ara, i que la llengua es troba en un estadi de maduresa en el seu procés de formació podem registrar encara tot un munt de vacil·lacions i diferències tals que només un estudi pacient i aprofundit ens podria donar una visió de conjunt detallada i precisa.

8.1.- Grafia i fonètica

(Deixem de banda els aspectes més estrictament gràfics que ja hem tocat en el capítol anterior a la reproducció de la *ela* i la *ella* per una *banda* i la nasal palatal per l'altra.

Es aquí on es poden constatar algunes de les vacil·lacions més notables degudes a la influència que fins i tot en l'escriptura, exerceix encara el provençal i al pes innegable de la tradició llatina en la reproducció gràfica dels sons. Malgrat tot la majoria de processos que ha seguit l'evolució fonètica han arribat a terme i s'han fixat les formes que caracteritzaran la llengua catalana moderna.

Bàsicament tenim per estudiar aquestes qüestions ultra les dades que ens proporcionen les Gramàtiques històriques els treballs de Joan Coromines Charlotte S. Kniazaeh i Edward J. Weugaard sobre les Vides de Sant rosselloneses i el d'a.M. Badia i Margarit i Francesc de B. Moll sobre La Llengua de Ramon Llull. Entre l'estudi del primer text ens situa a finals del segle XIII el segon ens dona informació de l'estat de la llengua escrita ja ben avançat el segle XIV.

8.1.1.- Vocalisme En general, podem dir que l'evolució de les vocals tòniques des del llatí fins al català ha fet ja el seu camí complet. En aquesta epoca es resolen les últimes etapes dels processos més laboriosos. El diftong romànic tònic AI s'ha resolt ja en e gairebé en tots els casos encara que es conserven alguns exemples de l'etapa ei ACT tan generals el segle anterior i que perduren encara avui a Ribagorça i Pallars. Pensem en la solució del diftong -ARIU, per exemple: CARRARIA > carrera PRIMARIU > pri-
mer però FACTU > feit/feyt TRACTU > treyt.¹¹³

Pel cas del diftong romànic AU observem també que s'ha consolidat el seu pas a o. tot i que es conserva encara en grafies provençalitzants. Possiblement en alguns casos reflecteixen una pronunciació dels dialectes septentrionals que el mantenen més temps: AURU

or però també aur. PAUSARE > posar. PAUCU > poc. però també pau etc.¹¹⁴
Semblantment el diftong OU ja ha passat a eu encara que en alguns casos molt determinats es conserva en una forma arcaïtzant i potser també dialectal. Ja ens hi hem referit a propòsit de crou i vou.

També ha arribat a terme el procés E iod > iei > i (LECTIONE: lliçó SPECULU > espill DELECTU > delit MELIUS > mills) i de O + iod que d' després de l'etapa de diftongació en uoi donarà ui o u. HODIE > vui. NOCTE > nuyt. FOLIA > fulla. etc.¹¹⁵

Pel que fa a les vocals àtones a i e també sembla que ens trobem ja en una situació sensiblement igual a la d'avui: confusió en els dialectes orientals sobretot en posició pretònica i final absoluta. Els manuscrits ens ho testimonien abundantment. Potser hi ha encara restes a la península, de la vocal neutra tònica però en tot cas els exemples són molt escassos.¹¹⁶ Encara que les proves documentals són molt febles i aïllades potser podríem parlar d'indicis d'una reducció a u de la o àtona.¹¹⁷

Un capítol important es refereix a la u semivocàlica tan típica del català que és el resultat de tota una evolució múltiple i a vegades complicada amb implicacions morfològiques inevitables. Tenim el cas de D C^{e, i}. Ty a final de paraula o e fi de síl laba davant de consonant: la seva solució en u es general i no queden pràcticament restes de la fase prèvia del procés. PEDE > peu. CRUCE > crou PRETIU > prau.¹¹⁸ Sembla que en aquesta etapa que hem estudiat cal senyalar una regressió en el pas L > u i fins no és difícil de trobar molts exemples d'ultracorreccions. La tendència popular es veu contrarrestada per una de sàvia que torna a imposar la l etimològica. Per això no és estrany que de molts mots poguem documentar les dues formes: ALTU > aut i alt. MULTU > mout i molt; MALE-HABITU > malaut i malalt. Aquesta L precedida d'o o u desapareix sense que la restableixi la reacció sàvia a què ens acabem de referir. COLPU > colp. coup. cop.¹¹⁹

3.1.2.- Consonantisme. També aquí comprovem que s'estan fent els

darrers passos d'aquells processos evolutius més complexos i malgrat que l'estructura general del sistema consonàntic ja està pràcticament fixada, constatarem, en determinats fenòmens una grafia de transició cap a la forma que es consolidava definitivament. Reservem per a més endavant aquells casos que es troben més estretament lligats a la morfofonologia com són per exemple les terminacions dels temps verbals. Les consonants sonores intervocàliques resultants de les sordes llatines corresponents tornen a fer-se sordes en català quan ve que es troben en virtut d'una apòcope en posició final absoluta o davant -s final. Aquest procés que es confirma tot el llarg del segle XIII deixa encara algun rastre vacil·lant reeb sab reseb però ja s'ha generalitzat i consolidat totalment a l'època que estudiem: volentat caec sap...¹²⁰

Pel que fa a la solució dels grups consonàntics podem comprovar sense massa dificultats: ND s'ha assimilat totalment en n: DEFENDAT

>defena RESPONDUT > responen MANDAT > mana. Alguns casos de conservació s'expliquen o bé perquè es tracta d'un cultisme o bé d'un occitanisme.¹²¹ L'evolució de ER és testimoniada en tres formes diverses a voltes coincidents: l'aprovençalada yr: PATRE > payre, LATRO > layre, PETRA > peyra; la dr: ARATRU > aradre LATRO > ladre etc.; la r: MATRE > mare, FRATRE > frare i les formes tan repetides pore, poria, etc...¹²²

M'N que trobàvem encara per exemple en l'arcaic femna es resol ja en mbr: fembra. Els grups N'R L'R apareixen en la majoria de casos sense epèntesi: engenrar volria venrà tolre però comença ja a trobar-se la d epentètica que s'anirà generalitzant formant-se els grups ndr i ldr. Així podem llegir en Llull gendre < GEN(E)RU (terme de la lògica oposat a espècie) obtendràs, etc...¹²³

Pel que fa a l'evolució de D, C^e i i TI entre vocals ja hem advertit el divergent resultat a que arribava en català i en la major part dels parlars d'oc. En els textos de l'època trobem una barreja de solucions que ens informarien del final de l'etapa en el procés de transició en el qual no podem desestimar la influència "literària" occitana i fins algun oc dialectalitzant. Per això no

és estrany que ens trobem amb la coincidència del·grafiaes diverses: VINICU > vesí vehí, veí; rasó rahó raó; disia dehia, deia; noblesa noblea; saviesa saviea, etc.¹²⁴ La caiguda generalitzada de la -N es confirma i només resisteix en algun monosíl·lab que la manté per fonètica sintàctica i sense massa regularitat: bé, ben; bo, bon; mà, man, etc.¹²⁵

La -t del grup -nt deu ser ferma fins a les darreries de l'Edat Mitjana però en els plurals es devia perdre abans si atenem exemples gràfics on no influeix el llatí: gens, parens cantans, etc.¹²⁶

Els textos ens il·lustren encara sobre fenòmens explicables per fonètica sintàctica: l'eliminació de la -s en determinades circumstàncies: d'aquel(s) desobedient(s) qui enyeren...; sacrificar al(s) déus; al(s) seus pares.¹²⁷

Ni cal dir que un estudi com el que s'ha fet amb les Vides de sants rosselloneses ens proporcionaria una major documentació sobre la fonètica catalana medieval. A més dels casos que hem registrat aquí vegeu de tota manera el que hem consignat en el capítol anterior sobre les palatals i llur transcripció gràfica sobre la distinció i confusió de c i s, sobre la U dels grups QUA i WA que ajuden a completar aquest ràpid panorama de la fonètica catalana en la primera meitat del segle XIV.

8.2.-Morfologia

Si abans en referència a la fonètica hem dit que veiem durant aquesta època la consolidació gairebé definitiva de processos començats en les centúries precedents pel que fa a la morfologia, en canvi, constatarem la iniciació i gradual afermament de processos innovadors. Els exemples que en podem documentar són certament escadussers: es tracta d'indicis a vegades ben febles que només la posterior evolució ens confirmarà i ens en farà descobrir l'interès

A) Substantius i adjectius: Els pocs casos que encara registrem de la forma en -s del nominatiu són rastres d'un fenomen ja abolit en el català de l'època, però viu en la llengua d'oc coe-

tània. Un cas especial el constitueix la -s del mot Déus que moltes vegades es conserva en aquesta forma independentment de la funció.¹²⁸

En la formació del plural observem: els femenins en -a el fan en -es sense excepcions. Els masculins acabats en -g el fan afegint -es: cors/corses; divers/diverses; espòs/esposes. Apareix algun cas certament escassíssim de plural en -os que no es generalitzarà fins al segle XVI. Els mots acabats en -x o en -g o -ig [t] formen el plural pràcticament sempre amb una -s sense intercalar cap vocal. Hi ha restitució de la -N perduda en el singular, tant en els mots acabats en vocal tònica -pa/pans, romà/romans -com en els acabats amb vocal àtona home/hòmens, verge/vèrgens. Hi ha però algun indici que es comença a perdre en aquesta darrera posició.¹²⁹ L'antiga norma, aplicada amb poques excepcions segons la qual en català tenen dues terminacions els adjectius que en llatí tenen formes diverses per al masculí i per al femení comença a trontollar i ja troben casos -aïllats encara- de forta verda, pudenta serventa... S'ha iniciat un procés que encara no ha acabat.¹³⁰

B) Article i Pronoms: Pel que fa a l'article hem de fer notar que es va generalitzar la seva contracció amb una vocal precedent (sobretot la conjunció e i les preposicions a i de) i per aquí apareixeran els primers exemples de la forma reforçada el que trobem algun cop en el Libre dels Feyts nostre avi el rei don Ahfós (cap 2) i ja abans a les Vides de sants rosselloneses: per què el temple cases (24 r2).¹³¹

Els actuals articles onomàstics En i Na tenen un to més enfàtic, de tractament dignificador. Els trobem usats pràcticament sense excepció en els vocatius: Sènyer, En Rey! (Llull), Per que no, En Bisbe? (Libre dels feyts) etc. Fora del cas vocatiu acompanyen noms de persones excepte alguns casos en què es vol remarcar un estament inferior personatges bíblics i místics.¹³²

Lur com a possessiu de tercera persona de possessor plural comença a ser substituït per seu, com se'ns testimonia abundantment en el Libre dels feyts.¹³³ Les formes tòniques dels possessius de pos-

essor singular són mea, tua, sua i així perduraran molt de temps però ja hi ha algun exemple d'introducció de meua, teua, seua.¹³⁴

La distinció entre aquest, aqueix i aquell és fixa i en manté. Altre sol anar acompanyat d'article, definit o indefinit, segons els casos. Es troba sense article quan en plural té un sentit quantitatiu Un mercader havia mil besants e hac desr que n pogués tenir altres mil (Llull). Pel que fa al singular però hi ha casos de vacil·lació quan es indeterminat possiblement per influència del llatí -o potser es tracta d'un arcaisme romànic-: altra ciutat; en altre lloc (Vides). Juntament amb altre trobem la forma àls com pronom neutre: No pensa en àls mas en guardar (Muntaner)¹³⁵

Quant als pronoms personals àtons hi ha tota una sèrie de qüestions morfosintàctiques prou complexes que mirarem de resumir en aquest apartat i en el següent. Aquest tema constitueix un capítol molt important en la gramàtica del català que és "la més original i conservadora entre totes les llengües romàniques en aquest punt".

"Abans i després de vocals es produeixen elisions de la vocal del pronom (enclític i proclític), d'on resulten formes pronominals asil·làbiques comparables a les que posseïren el castellà la llengua d'oc i el francès en les seves fases més primitives, però que desaparegueren aviat en aquests idiomes". Tot i que el català les conserva tenaçment, ja hem esmentat mostres típiques d'aquesta evolució simplificadora en la Crònica de Desclot i en les Vides de sants rosselloneses, detall que els estudiosos han retret per senyalar el seu caràcter dialectal ja que el rossellonès també simplificaria les seves formes pronominal.¹³⁶

En connexió amb aquest punt, cal col·locar la qüestió de l'eliminació de l'enclisi que s'operava, pels volts de 1300, en el francès i en els dialectes d'oc. Fora del rossellonès i el balear el català mostra el seu caràcter conservador en el manteniment d'un joc ben complex de pronoms enclítics encara que s'hagi reduït el que era normal en l'Edat Mitjana. Les regles de l'enclisi i la proclisi

de la llengua catalana medieval s'estableixen generalment, com en les gramàtiques modernes, a partir del temps i el mode dels verbs. Així s'ha de senyalar com una vacil·lació del sistema per exemple, l'ús proclític amb l'imperatiu que trobem força vegades: A tu co-man mon fill Blanquernam tu. I guarda. Més aviat sembla que "la tria entre enclisi i proclisi era independent del temps i el mode del verb; el pronom es posava normalment, qualsevol que fos la forma verbal, immediatament després de la primera paraula de l'oració (deixant de banda algunes excepcions i en particular de vegades les conjuncions unitives, que en rigor no pertanyen a cap de les dues oracions)"¹³⁷ Així ens explicariem solucions divergents en una mateixa frase com ara: ela la reebé e aubrí-la (Vides de sants). Carles se recollí en una galera e passa-se'n en la Calàbria. levà-li los draps dessús, e primerament li donà un scapolari. (Blanquerna) Vet aquí doncs un punt de partida que sembla sòlid i que ens hauria de portar després d'un despul·lament sistemàtic de textos a poder senyalar les etapes de l'evolució que ha sofert el català al llarg de la història.

C) Verb:

a) Infinitius. En aquesta època comença i es va estenent l'evolució dels verbs en $\bar{E}RE$ cap a $E\bar{R}E$ tenim abundants testimonis d'aquest procés. Si trobem encara jaer < IACĒRE, seer < SEDĒRE, plaser < PIACĒRE, veer < VIDĒRE, constatem també moure < MOVĒRE, noure < NOCĒRE, deure < DEBĒRE i vacil·lacions en l'infinitiu d'un mateix verb.

Ni és tampoc rar de comprovar ja com alguns infinitius en $-ERE$ canvien a $-IRE$ així tenir s'aferma enfront de tener, aucir d'auciure, ligir de líger, fugir de fúger fins al punt que la imposició d'aquests infinitius en $-ir$ convertirà aviat en arcaïsmes els altres tipus més fidels al model llatí.¹³⁸

b) Participi passiu. La substitució progressiva dels participis forts pels febles és més tardana que en llengua d'oc i que en castellà, per això aquells són força més nombrosos en català. La llengua medieval en conserva molts, essent un dels elements que més

contribueixen a donar-li un to arcaïtzant: elet 'elegit', sint 'cenyit', lest 'llegit', tint 'tenyit', text 'teixit', etc...¹³⁹

c) Tema de present. Durant l'època que estudiem, tot i que els paradigmes antics es mantenen encara amb seguretat, comença a reforçar-se amb la terminació -e (ja esdevinguda en els parlars orientals) totes les persones del present de la 1ª conjugació manques de desinència verbal (la 1^a d'indicatiu, 1^a, 2^a, 3^a de subjuntiu). És el resultat d'una acció analògica d'aquelles formes, pròpies dels verbs acabats en consonant líquida que ja ben aviat, com hem advertit van prendre aquesta vocal de suport. Si fins ara teníem compre, compres, parle, parles, etc... a partir d'aquests anys apareixeran cante, cantes, porte, portes. Cal fer notar però que aquesta innovació és encara tímida i que la vacil·lació entre aquesta forma i l'antiga -sense desinència- perdurará fins al segle XVI. Es crea així una situació equívoca entre l'indicatiu i el subjuntiu que forçarà les posteriors modificacions. Encara que aquesta confusió no es presentava en els verbs de la 2^a i 3ª conjugació que mantenien la a del subjuntiu (bata, bates, bate, vena, venes, vena) però sofririen més tard les pressions de la 1ª conjugació.¹⁴⁰

Hi ha també alguns casos (verbs en -DARE i -TIARE) que presenten una -u en la 1ª persona del present d'indicatiu i en la 1^a, 2^a, 3ª del subjuntiu resultant de la localització de la consonant radical: confiu, menyspreu, desviu, lou, etc... Els verbs en -iar que vénen de mots més o menys savis en -IARE donen la forma -iy que es manté diferenciada un temps de la forma en -u. Durant l'època que estudiem, però, ja hi ha molts exemples d'indeferenciació i podem trobar indistintament confiu o confiy, renunciu o renunciy, etc... (Advertim que aquesta segona forma és la que s'ha generalitzat a Mallorca.)¹⁴¹ Hi ha casos d'irregularitat que caldria esmentar. Alguns són d'ordre fonètic, sobretot a causa de la iod (els presents en -IO i -EO): DEREO > deig, CADEO > caig, AUDIO > oig, FACIO > faç, VOLEO > vull, DOLEO > dull.¹⁴²

Pel que fa al present de subjuntiu hi ha un grup d'aquests verbs que

conserven la iod originària i donen resultats com sàpia sàpies, sàpia sàpien; càpia càpies càpia càpien. Aquestes formes s'aniran estenent cap altres verbs -n'hi ha una gran florada en els segles XV-XVII- i originaran les modernes formes en -i.¹⁴³

Adevertim també l'afermament progressiu dels verbs incoatius. Cada cop en registrem més. Si des de molt antic trobàvem sequesc o ser-vesc, sequesca i algun més ara la llista ja es fa llarga en un procés d'expansió que continua viu fins als nostres dies. Ni cal dir però que molts verbs resistiran encara molt de temps en la forma pura original.¹⁴⁴

També, encara que poc a poc comença la propagació dels subjuntius amb -ga. Així ja tenim mostres de diga dega puga romanga tra-gats tinga prenga, etc...¹⁴⁵

d) Perfets forts i febles. El pas progressiu de les formes fortes del plusquanperfet i del perfet -gairebé únicament de la 2ª conjugació cap a les formes febles-és documentable a mesura que avança l'Edat Mitjana. Només resistirà fins al segle XV la 3ª persona del singular dels perfets, per això ja fèiem notar l'arcaisme dels textos que a finals del segle XIII i començaments del XIV encara conservaven formes fortes en els altres casos. Ens trobem, doncs amb un complex procés analògic que portarà a la transformació de la majoria de perfets forts en febles i a la regularització de llur conjunció. «Constatarem, doncs com es van imposant formes com ara degui i degueren dolgui i dolgueren elegi i elegiren, estegui i estegueren agui i agueren pogui i pogueren romangui i romangueren, enfront de les velles dec i degren dolc i dolsren eles i elegren estec i estegren ac i agren poc i pogrem romàs i romangren. Moltes de les formes que ara es comencen de propagar tardaran encara a generalitzar-se. Així per exemple a finals del segle XV perduren les velles formes palatalitzades -dix, que es condemna, per digui-, i no han acabat d'acceptar-se les formes creades per analogia de la 3ª persona del plural i se censura l'us de "arribàrem per arribam, anàrem per anam e semblants"¹⁴⁶

e) El que constitueix un fet importantíssim que podem datar amb seguretat en aquests anys dels quals ara ens ocupem, és el naixement de la forma perifràstica del perfet.¹⁴⁷

Com ha mostrat Germà Colon, d'ençà del darrer terc del segle XIII apareixen exemples de la perífrasi "vado" + infinitiu amb un indiscutible valor de passat. Els exemples de la Crònica de Desclot, Llull Muntaner i documentació cancelleresca ho deixen ben clar. En la pràctica, aquesta perífrasi apareix com un recurs estilístic propi de l'època i de l'estil narratiu per gramaticalitzar-se més tard i convertir-se en un sintagma verbal de passat. Aquesta gramaticalització s'ha de situar vers la meitat del segle XIV. Un text de Muntaner ens il·lustra sobre el pas d'un recurs sorprenent, que apareix en forma esporàdica, a un fet gramatical normalitzant:

E tantost que açò hac fet, el cavall se senti ferit e llevà's davant e detràs; així que fóra caüt si no fos que era ab cadena fermat en la sella. Què us diré? Ella va metre la man a l'esnea, e venc a un portell altre e anà ferir lo cavall per la testera; e el cavall esteo estabornit. Què us diré? Lo cavall va pendre per la regna e cridà: -Cavaller mort sots si no us retrets- E el cavaller tenc-se per mort, e va tenir lo bordó e va'l gitar en terra e reté's a ella; e ella pres lo bordó e trasc-li la llança de la cuixe e així més lo dins Peralada (cap. IV)

Aquesta data coincideix amb la que es pot senyalar com la de gramaticalització del recurs en occità i amb la que registra l'aparició de les formes varen degudes a la influència dels perfets en -aren, i que deixen sense dubte la identitat temporal de la perífrasi i el pretèrit sintètic.

8.3. - Sintaxi

Tenint present el que hem anat anotant en el capítol anterior sobre la llengua de Ramon Llull i en diversos apartats d'aquest ma-

teix, ara ens cenyirem a algunes qüestions concretes que no hem tractat i que tenen, en canvi, un particular interès.

A) Article i pronoms. Ja ens hem referit a les vacil·lacions en l'ús de l'article en determinats casos: amb noms abstractes, davant el complement directe i després de preposició. La supressió de l'article quan els noms porten una preposició és pràcticament constant en noms com casa mar terra etc. i en d'altres propis de l'escatologia cristiana: infern, purgatori, paradís (però no cel que sempre és el cel). També és freqüent davant noms propis geogràfics i de rius: Nós no volíem passar Ebre (Libre dels feyts).¹⁴⁸

El pronom demostratiu neutre ço té un ús limitat a ser antecedent d'un relatiu i a entrar en composició, amb la preposició per en grups conjuncionals causals: per ço car, perço com, Per ço que va perdent el seu original sentit causal i reduint-se a un ús final.¹⁴⁹

Hi ha una utilització constant d'hom que també es troba postposat al verb: Si totes les vos deya hom, no hi bastaria scriptura (Muntaner). Tant i molt, indefinits de quantitat, s'empren en singular amb significació plural: Molt monestir és pobre i endeuat. (Llull). Que i qui, precedits d'antecedent, són usats indistintament amb valor de subjecte, tot i que encara certament predomina el segon.

Ja ens hem ocupat d'una forma més general, dels pronoms personals àtons. Fem ara algunes observacions: en la col·locació dels pronoms agrupats complements d'un mateix verb, la llengua de l'època que estudiem segueix un ordre força rigorós i característic: sempre es posa davant el de 3ª persona que prové del llatí ILLE, i en cas de combinació de dos d'aquest mateix tipus el complement directe precedeix l'indirecte: Prec-vos que, l me donets. Qui l vos poria recomptar? Lo rey lo li donà (Forma que es conserva en mallorquí).

Ja registrem els primers exemples on el datiu singular de tercera persona -li-, en combinació amb un altre pronom de tercera persona es converteix en hi (transcrit també y): Lo cranch estregué tan fortament lo coll a l'agró, que lo hi trencà. (Llull). Vos ho consell que la hi donets (Desclot).

Apareix sovint la forma hic, diversa de hi mantenint-se per tant la distinció entre ací i aquí en les formes pronominals.

En pronom lur en funció de datiu plural, masculí femení pren la forma lurs a causa del sentit plural que, per reducció fonètica dóna lus i finalment los, canvi que ja s'haurà consumat del tot al segle XV: lur dix. Els lurs respoyren. Ela lus demanà. Re-comptà-los la vida. (Són tots exemples trets de les Vides de sants rosselloneses).

Encara, possiblement per influència del model llatí, com hem fet notar a propòsit de Ramon Llull, es manté una certa tendència a substituir els pronoms àtons per formes pronominals tòniques: dix a mi. Dóna a mi dolor, etc...

B) El participi dels temps compostos formats amb l'auxiliar ésser concorda sempre amb el subjecte: Los còsols són venguts (Llibre dels feyts) Quan se serien concordats e convenguts (Llull). La concordança del participi amb el complement directe era normal i pràcticament sense excepcions quan l'objecte precedia el verb; es comença a detectar excepcions quan el complement ve després del verb seguint en això una evolució que també trobem en altres llengües romàniques

NOTES

- (1) Per a tota aquesta part podeu veure Pierre Vilar. op. cit. II, pp. 87-129.
- (2) Cap. CCXCII. Ed. Selecta pp. 933 i 934.
- (3) J. Ernest Martínez-Ferrando Història dels Catalans III, pp. 1296-1305.
- (4) Pierre Vilar op. cit. II p. 129.
- (5) J. E. Martínez-Ferrando. op. cit. p. 1460.
- (6) Antoni Rubió i Lluch Documents per a la història de la cultura mig-seval. Barcelona 1903-1921. II, pp. XXXIII i XXXIV.
Jordi Rubió. Lit. catalana. I, pp. 678 i 679.
- (7) Joseph Lotz op. cit. . Vegeu A. Rubió i Ll. op. cit. p. XXV.
- (8) J. E. Martínez-Ferrando. loc. cit. p. 1629.
- (9) J. E. Martínez-Ferrando. Jaume II a Els descendents de Pere el Gran Barcelona 1954 pp. 55-145. La cita es troba a les pp. 102-105. Rubió i Lluch. op. cit. II p. XXIX.
- (10) Discurs del vis-president del Congrés. Dr. D. Antoni Rubió y Lluch a Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Barcelona octubre de 1906. Barcelona 1908. p. 81.
- (11) A. Rubió i Lluch Documents. II LXXI.
- (12) Pierre Vilar. op. cit. II, 91.
- (13) E. Fontaner Crònica cap. XVIII, Ed. Selecta p. 682.
- (14) P. Vilar loc. cit. II p. 92.
- (15) Cap. CCKL Ed. Selecta p. 882. Vegeu la nota corresponent a la p. 938.
- (16) Alberto Aversa Influsso della lingua e della civiltà catalana sulla lingua e la cultura della Sicilia, a VII Congrés Internacional de Lingüística Romànica. II 617-618. Vegeu R. Aramon i Serra. Problèmes. p. 51
- (17) Joan Coromines El que s'ha de saber. p. 46. Vegeu encara Termè Colon op. cit. pp. 195-196 on afegeix encara als termes que hem esmentat abbucari 'abocar', badaghiari 'badallar', arruscari 'arruixar' atturari 'torrar' i fa notar que "con frecuencia

se han atribuido a influencia léxica del francés o del provenzal voces suditalianas de origen catalán evidente."

(18) Hem transcrit les paraules de Jaume II tal com ho féu, en estil directe el rei Martí. Vegeu Parlaments a les Corts Catalanes Barcelona 1928. p. 71. Vegeu la Crònica de Pere III. Cap. 1 12. Ed. Selecta. pp. 1009 i 1110.

(19) Cap. CCXC. Ed. Selecta, p. 931.

(20) Cap. CCLXXXIV. Ed. Selecta. p. 925.

(21) Cap. CCLXXXVII. Ed. Selecta. p. 929.

(22) Bernat Boades Libre de Feyts d'armes de Catalunya. A cura d'Enric Bagués. Barcelona. 1930-1948. IV. p. 169

(23) Max Leopold Wagner. Los elementos españoles y catalán en los dialectos sardos a "Revista de Filología Española" IX 1922, pp. 221-265; El catalán en los dialectos sardos a VII Congr. de Ling. Románica. II 609-616. Podeu veure també A. Griera. Els elements catalans en el sard a BDC X 1922. pp. 140-145.

(24) Joan Coromines El que s'ha de saber p. 43.

(25) "En la parte septentrional se escribía hasta principios del siglo XVII tan sólo en sardo o en latín; el catalán nunca logró arraigarse allí. De esta manera pues se explica el hecho de que la influencia catalana sobre el sardo fuese escasa en el Norte, y que allí predominara la castellana. Y es oportuno hacer observar que no es exacta la especie de que los elementos catalanes del sardo se deriven del dialecto catalán de Alguer (Alghero). opinión que corre como verdad aceptada en muchos escritos. En verdad no se puede comprobar ninguna influencia del catalán de Alguer sobre los dialectos sardos conlindantes. y la mayoría de sus habitantes hablan también el dialecto logudorés. al paso de los sardos de las cercanías de Alguer no comprenden el catalán". M. L. Wagner. El catalán en los dialectos sardos. p. 610.

(26) Joan Coromines. Les relacions amb Grècia reflectides en el nostre vocabulari, "Estudis Universitaris Catalans", XXII, Homenatge a Antoni Rubió i Lluch. III, Barcelona, 1936, pp. 283-315. A-

quest treball, amb alguna addició, s'ha publicat a Entre dos llenguatges, III, pp. 178-227; nosaltres citem per aquesta darrera edició. Vegeu què diu a la p. 205 a propòsit d'ormizare 'or-bejar'.

(27) Ferran Soldevila Història de Catalunya, p. 417. Vegeu la Crònica de Muntaner. La part que en tracta ha estat editada separatament: L'expedició dels catalans a Orient, Barcelona 1926. Podeu veure Ll. Nicolau d'Olwer, L'expansió de Catalunya a la Mediterrània oriental, Barcelona 1977³, i Kenneth M. Setton Catalan Domination of Athens: 1311-1388, Cambridge Mass 1948.

(28) Ferran Soldevila op. cit. p. 424. Vegeu Pierre Vilar, op. cit. II, p. 94.

(29) Diplomatari de l'Orient català (1301-1409): Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria, Barcelona, 1947.

Entre els altres treballs d'Antoni Rubió i Lluch on s'ha ocupat de la llengua catalana a l'Orient hem fet servir sobretot: La lengua y la cultura catalana en Grecia en el siglo XIV a "Homenaje a M. Menéndez y Pelayo en el año vigésimo de su profesorado: Estudios de erudición española con un prólogo de D. Juan Valera" II Madrid, 1899, pp. 95-120; La llengua catalana a Grècia a "Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana", Barcelona 1908 pp. 235-248. Aquests i altres treballs d'A. Rubió sobre la llengua han estat aplegats, convenientment traduïts per R. Guilleumas La llengua catalana segons A. Rubió i Lluch, Barcelona 1957.

(30) Vegeu R. Guilleumas op. cit. pp. 40 i 41.

(31) Les observacions sobre aquesta documentació catalana referent a Grècia han estat tretes dels treballs citats d'A. Rubió. Vegeu R. Guilleumas pp. 41-44.

(32) A. Rubió La llengua catalana, p. 100. Vegeu R. Guilleumas, op. cit. p. 30.

(33) Parlaments a les Corts Catalanes, p. 209

(34) El text íntegre a La llengua catalana a Grècia pp. 242-243. Vegeu R. Guilleumas op. cit. p. 44.

- (35) Diplomatari. p. XXXIX citat i comentat per R. Aramon. Problèmes. p. 57. nota 129.
- (36) Joan Coromines. Les relacions... p. 178. Parla d'un document redactat a l'illa de Leros a mitjan segle XIV on apareixen nombrosos mots catalans barrejats en un text venecià.
- (37) Observaciones sobre los principios elementales de la Historia a "Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona" I. citat per Rubió i Lluch, La llengua catalana... p. 236.
- (38) Joan Coromines loc. cit. pp 178 i 179.
- (39) id. id. p. 179.
- (40) id. id. p. 180. Es d'aquest treball de Joan Coromines d'on traiem tota la informació i referència dels mots que esmentem.
- (41) B. Migliorini op. cit. pp. 187 i 188.
- (42) Precisament vinculat amb aquest marc del protagonisme social de la burgesia comercial cal veure la campanya religiosa d'Arnau de Vilanova com ho ha fet Josep Perarnau. L'Alia Informatio... pp 142 i 143 166. 169. n. 55.
- (43) Esperem vivament l'estudi filològic dels Furs de València que ha de publicar Germà Colom i que ja hem esmentat en el capítol anterior
- (44) Per a l'estudi de la persona i l'obra d'Arnau de Vilanova, vegeu: Arnau de Vilanova Obres catalanes 2 vols. Barcelona 1947. amb estudis introductoris i notes de Joaquin Carreras i Artau i el P. Miquel Batllori S.I. També podeu consultar Jordi Rubió. La literatura catalana a "Historia general de las literaturas Hispánicas" I, Barcelona 1949. pp. 684-687; Martí de Riquer Història de la Lit. cat. I, pp. 353-372. S'han de completar les ades anteriors amb el treball de Josep Perarnau ja citat.
- (45) Joaquin Carreras i Artau a Obres Catalanes d'Arnau de Vilanova II pp. 17 i 18.
- (46)
- (47) Primer del Crestià, Cap. LXIX. L'elogi sencer es pot llegir a Francesc Eiximenis Contes i Fables a cura de Marçal Olivari. Barcelona, 1925. pp. 19-21.

- (48) Publicada a Arnau de Vilanova, Obres catalanes, II, pp. 99-199.
- (49) Sobre la bibliografia religiosa d'Arnau de Vilanova vegeu Joaquim Carreras i Artau loc. cit. pp. 37-49, i Josep Perarnau, Trobada de tractats espirituals perduts d'Arnau de Vilanova a "Revista catalana de Teologia", I/2, Barcelona 1976, pp. 489-512.
- (50) J. Lortz op. cit. p.
- (51) Vegeu Martí Pou Visionarios beguinos y fraticelos, Barcelona, 1930. Amb dues noves sobre l'arnaldisme a Catalunya i la seva significació Josep Perarnau L'Alia Informatio, sobretot el cap. III pp. 108-144.
- (52) Confessió de Barcelona a Obres catalanes I pp. 106 i 107.
- (53) Sobre versions bíbliques entre els arnaldians! La terça cosa de que la enformarets és que en sa casa no tingue ne sofira que y sien legits romanços o libres de les vanitats mundanes; mas a dig-menes e festes en ores covinents farà lexir en audiència de ses fylles e de sa compa'yna/ les Escripatures, 'on' la veritat evan-gelical serà en romanç expressada... Informació espiritual a Obres Catalanes, I p. 231.
- (54) M. Pou op. cit. p.
- (55) Sobre el rebuig de la ciència per part d'Arnau de Vilanova vegeu ara L'Alia Informatio beguinatorum i els comentaris de Josep Perarnau a op. cit. pp. 68-73, 157, 174-176.
- (56) Confessio de Barcelona a Obres catalanes, I p. 111.
- (57) id id. p. 130.
- (58) Raonemanet d'Avinyó a OC, I pp. 213-215.
- (59) Lliço de Marbona a OC I p. 156.
- (60) Confessió de Barcelona a OC p. 136.
- (61) M. Pou op. cit. p.
- (62) Vegeu Martí de Riquer, Hist. de la Lit. Cat. I pp. 125-161.
- (63) id id. pp. 165-170.
- (64) id id. pp. 170-185. J. Rubió Lit. Cat. I 670-671.
- (65) Ms. 239 de la Biblioteca de Catalunya foli 12 r. reproduït a Martí de Riquer, op. cit. I 179. Per les Regles de Probar po-

deu veure l'edició d'E. di Gotti, Mòdena 1952 i la de J. H. Marshall, Oxford, 1972.

(66) Ed. de J. H. Marshall Reglar Man. Molinies 175-186 p. 64.

(67) Martí de Riquer. op. cit. I. pp. 181 i 182.

(68) R. Aramon i Serra Problemes d'histoire de la langue, pp. 44 i 45. En un estudi seu. Els cants en vulgar del "Libre Vermell" de Montserrat a "Analecta Sacra Montserratensia", X. 1964 pp. 23-29 analitza les diferències i subratlla aquests extrems.

(69) Edició de J. H. Marshall Re les Man. Molinies 651-666. p. 90

(70) Del manuscrit 129 de Ripoll del segle XIV a "Revista de bibliografia catalana". V. 1905. Barcelona 1911 pp 285-378.

(71) Obras completas del trobador Cerverí de Girona edició de Martí de Riquer Barcelona 1947 p. 175.

(72) J. Rubió Lit. cat. I p 672; M. de Riquer. Hist de la Lit. cat. I pp. 392-393

(73) Sobre tota la qüestió de les prosificacions en les Cròniques que desvetllà tant d'interès pels volts de l'any 1925 vegeu Martí de Riquer. op. cit. I. 378-391 amb la bibliografia corresponent.

(74) Bernat Desclot. Crònica a cura de M. Coll i Alentorn 5 vols. Barcelona 1949-1951.

(75) Jordi Rubió. Lit. cat. I p. 703.

(76) Coll i Alentorn a B. Desclot. Crònica. I. p. 106.

(77) Per a les fonts d'aquest relat legendari, vegeu M. Coll i Alentorn. loc. cit. pp. 31-40.

(78) Coll. loc. cit. pp. 107-108. Vegeu Joan Coromines De gramàtica històrica: a propòsit de dos llibres a Lleure i converses d'un filòleg, pp. 251 i 252; "Vides de sants" rosselloneses a id. p 295.

(79) Coll i Alentorn loc. cit. p 108. Coromines "Vides de sants" p. 293 i 299.

(80) Coll loc. cit. p. 108. Coromines loc. cit. p. 302.

(81) Coll, loc. cit. p. 110. Coromines, loc. cit. p. 296.

(82) Coll loc. cit. p. 110. Coromines. loc. cit. p. 301.

- (83) Coll loc. cit. p. 112. Coromines Entre dos llenguatges. I. pp. 46 i 47. nota.
- (84) Coll loc. cit. p. 111. Charlotte S. Maneikis i E. Neugaard, Vides de Sants rosselloneses. I pp. 9 i 10.
- (85) Coll loc. cit. p. 112. Ch. S. Maneikis i E. Neugaard loc. cit. pp. 18 i 25.
- (86) Coll loc. cit. p. 108. Ch. S. Maneikis i E. Neugaard op. cit. p. 21. Vegeu Joan Coromines Plieures i converses. pp. 263 i 264.
- (87) Coll loc. cit. p. 108. Coromines, op. cit. p. 322.
- (88) Coll loc. cit. p. 108. Ch. S. Maneikis i E. Neugaard op. cit. p. o.
- (89) Coll loc. cit. p. 114.
- (90) Vegeu, per exemple el cap. CXXXVI de la Crònica.
- (91) Coll loc. cit. p.p. 114 i 115. M. de Riquer Hist. Lit. cat. I. pp. 441-446.
- (92) Coll loc. cit. p. 115.
- (93) Els erudits catalans s'ha ocupat llargament dels problemes que ofereix la redacció del Libre dels feyts i de la relació entre la versió llatina i la catalana. Femés citarem: Manuel de Montoliu Sobre la redacció de la Crònica d'En Jaume I a "Estudis Romànics". 2. Barcelona 1917 pp. 25-72. D. Nicolau d'Oliver La cronica del Conqueridor i els seus problemes a "Estudis Universitaris Catalans" XI. 1977 pp. 79-88. La intervenció en la polèmica de Ferran Soldevila la trobareu aplegada a Prefaci al Llibre dels Feits del Rei En Jaume o Crònica de Jaume I a Les quatre grans croniques. Barcelona 1971 pp. 9-64. Podeu veure també Jordi Rubió Lit. cat. I. pp. 700-702 i Martí de Riquer Hist. de la lit. cat. I. pp. 394-403. Per a les citacions fem servir l'edició de Josep Me Casacuberta. Jaume I Crònica. Barcelona 1926-1932.
- (94) Ms. 1018 de la Biblioteca de Catalunya. Foli . Aprofitem l'ocasió per lamentar, una vegada més que no tinguem encara una edició crítica dels textos català i llatí del Libre dels feyts. Vet aquí una mes de les misèries de la nostra situació cultural.
- (95) J. Rubió. op. cit. p. 699
- (96) Vegeu Ferran Soldevila, loc. cit. pp. 16-18. Sobre Jaume Sa

- Roca. Joan Ainaud, Jaume Sarroca i Jaume I a "Estudis romànics", X, 1962, pp 131-136 on llança la hipòtesi que era fill natural del rei.
- (97) M. de Riquer, op. cit. p. 423.
- (98) Per a l'ús d'aquest verb estar vegeu Jordi Bruguera Notes al vocabulari de la Crònica de Jaume I, a "Actes del quart Col loqui internacional de Llengua i Literatura catalanes" publicades a cura de Germà Colon Montserrat. 1977 pp 109 i 110.
- (99) Manuel de Montoliu. Sobre la redacció esmentat a la nota 92, pp 35-55
- (100) J. Bruguera loc cit. Seguim aquest treball en tota aquesta part d'anàlisi del lèxic de la Crònica.
- (101) M. de Riquer op. cit. p. 429.
- (102) Vegeu G. Colon Los castellanismos primerizos del catalán. (Acerca de NUPTIAE y VOTA en la Península Ibérica) a "Prphemio", 1973 pp. 5-36 reproduït a G. Colon El léxico catalán en la Romania pp. 354-395 i J. Bruguera loc. cit. pp. 102 i 103.
- (103) Ferran Soldevila Història de Catalunya p 260. M. de Riquer op. cit. p. 429.
- (104) J. Bruguera, loc. cit. pp. 109-114.
- (105) Vegeu la transcripció d'aquestes paraules a Les quatre grans cròniques amb la nota corresponent a la p. 287. on fa notar el joc equívoc de paraules.
- (106) Fem les citacions segons Les quatre grans cròniques. Ed. Selecta. pp. 667-943.
- (107) Martí de Riquer, op. cit. pp. 464 466.
- (108) id. id. p. 474.
- (109) Problèmes d'histoire. pp 60-62.
- (110) op. cit. , p. 479.
- (111) id. p. 478
- (112) Per exemple l'italià. Vegeu B. Migliorini op. cit. p 213.
- (113) Coromines "Vides de sants" rosselloneses a Lleures i converses... p. 293 A. M. Badia, Gramàtica històrica p. 126. Ch. S. Maneikis i E. Neugaard op. cit. I p. 4.
- (114) Coromines loc. cit. pp. 293-295. Badia. op. cit. pp 129- i 130. Maneikis i Neugaard op. cit. p. 6.

- (115) Coromines loc cit., 295. Vegeu també De gramàtica històrica a Lleures i converses... pp 248-250. F. de B. Moll. Gramàtica històrica pp. 68 i 69. 85 i 86.
- (116) Maneikis i Neugaard op. cit. pp. 4 i 5.
- (117) Coromines op. cit. 297. A. M. Badia i F. de B. Moll. La llengua de Ramon Llull. p. 1307.
- (118) Coromines op. cit., pp. 253-259; 299-301.
- (119) Coromines, op. cit., p. 302; A. M. Badia i F. de B. Moll, loc. cit. 1315 i nota.
- (120) Coromines op. cit. p. 297
- (121) id. id. p. 304.
- (122) Coromines Algunes lleis fonètiques no observades fins ara a "Estudis romànics". III 1953, pp. 201-230. Citem per Lleures i Converses pp. 183-216. El punt a què ens referim es troba a pp. 183-188. Badia i Moll loc. cit., p. 1314.
- (123) Coromines op. cit. pp. 302 i 304. A. M. Badia i F. de B. Moll loc. cit. p. 1315.
- (124) Coromines op. cit. 253-259 i 298-299. Badia i Moll, loc. cit. pp. 1312-1314.
- (125) Coromines op. cit. p. 303. Badia i Moll loc. cit., p. 1313.
- (126) Coromines, op. cit., p. 304
- (127) Maneikis i Neugaard, op. cit., pp. 9 i 10.
- (128) Coromines, op. cit., pp. 310. Maneikis i Neugaard, op. cit., p. 13-14.
- (129) Coromines, op. cit. p. 313-314. Maneikis i Neugaard, op. cit. p. 15. Badia i Moll, loc. cit. p. 1320.
- (130) Maneikis i Neugaard op. cit., p. 13. Badia i Moll, loc. cit., p. 1320.
- (131) Coromines, op. cit., p. 316. Els exemples que citem tot al llarg d'aquest apartat són tretes de les Vides de sants rosselloneses i d'altres obres coetànies. Els podeu comprovar al DCVV.
- (132) ~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~. En a DCVV, IV, 822.
- (133) Ferran Soldevila, Prefaci al Llibre dels Feits... p. 32.
- (134) Coromines, op. cit., p. 316.
- (135) Coromines, op. cit., p. 333. F. de B. Moll, Gramàtica històrica, pp. 327 i 328.

- (137) Coromines, De gramàtica històrica a Lleures... p. 274 i 275.
- (138) Maneikis i Neugaard, op. cit., pp. 29 i 30. Badia i Moll, loc. cit., p. 1324
- (139) Coromines, op. cit., p. 325 i 326.
- (140) Coromines, op. cit., pp. 316 i 317, Maneikis i Neugaard, pp. 31-33.
- (141) Coromines, Lleis fonètiques catalanes a Lleures..., pp. 204-207. Maneikis i Neugaard, op. cit., p. 31 i 32. J. Gulsoy, El desenvolupament de les formes del subjuntiu present en català a Actes del tercer Col.loqui internacional de Llengua i Literatura catalanes, Oxford, 1976, pp. 27-59. Vegeu les pp. 28 i 29.
- (142) Coromines, op. cit., p. 317. Maneikis i Neugaard, op. cit., pp. 35-37.
- (143) J. Gulsoy, loc. cit., pp. 37-55.
- (144) Coromines, loc. cit., p. 318. Maneikis i Neugaard, op. cit., pp. 33 i 34. J. Gulsoy, loc. cit., p. 30.
- (145) Gulsoy, loc. cit., p. 29. Maneikis i Neugaard, op. cit., pp. 36 i 37. on es documenta el pas de pusca a puga, l'aparició de tolga, etc.... 41-44.
- (146) Coromines, op. cit., pp. 319-324. Maneikis i Neugaard, 52, 64. Badia i Moll, loc. cit., pp. 1326-1328. Badia, Gramàtica històrica, pp. 313-320.
- (147) M. de Montoliu, Notes sobre el perfet verifràstic català, a "Estudis romànics", I, 1916, pp. 72-83. Badia, Gramàtica històrica, pp. 326-328. G. Colon, Sobre el perfet perifràstic vado+ infinitiu en català, en provençal i en francès a Problemes de llengua i Literatura catalanes. Actes del segon Col.loqui sobre el català. Amsterdam, 1970. Montserrat, 1976, pp. 101-144.
- (148) F. de B. Moll, Gramàtica històrica, p. 324. Badia i Moll, loc. cit., 1332-1334. No sempre és fàcil de "discernir els casos en què l'absència d'article ve d'imitació llatina i no d'arcaisme romàric", Coromines, op. cit., p. 333.

- (149) Moll, Gr. hist., pp. 323 i . Badia i Moll, loc. cit., p. 1344. Coromines, De Gramàtica històrica a Lleures..., p. 275.
- (150) Moll, op. cit., pp. 329 i 330.
- (151) id. id., p. 388. Coromines, Lleures..., p. 331.
- (152) Badia i Moll, La llengua de..., p. 1335. Moll, op. cit., p. 366.
- (153) Moll, op. cit., p. 369.
- (154) id. id., p. 355.
- (155) Coromines, Lleures..., p. 263 i 274. Maneikis i Neugaard, op. cit., p. 21.
- (156) id. id., p. 71. Moll, op. cit., p. 71.

VIII - 1336-1412

1.- Límits

Amb la deguda flexibilitat ens mourem entre els anys en què comença el regnat de Pere III (1336) i el Compromís de Casp (1412). Són uns anys d'extraordinària importància per a la vida política, social, econòmica i cultural dels Països Catalans així com també per a tota Europa. Hem dit que no seriem rigorosos amb aquestes dates perquè, per exemple, estudiarem la llengua de Sant Vicent Ferrer (m. 1419) i d'Antoni Canals (mort també, si fa o no fa, el mateix any).

2.- Esdeveniments polítics i socials

Encara que per a un espectador superficial i avesat només als aspectes més externs de la vida dels pobles, la puixança política i econòmica catalana, que hem registrat des del segle XIII continua amb vigor fins a la meitat del XV, el cert és que des de 1350, podem descobrir indicis ben clars d'una "manca d'alè". Per explicar-nos aquest fet, cal parlar del que hom ha anomenat la "catàstrofe demogràfica", originada, sobretot, per les grans pestes que assolaren el país. Si ja el 1333, a causa d'una gran fam, fou conegut per lo mal any primer, la catàstrofe veritable s'escaigué el 1348, l'any de les "grans mortaldats", que fou el de l'arribada de la Pesta Negra que afectà profundament totes les terres mediterrànies, les continentals de l'Occident europeu, Anglaterra i fins els països escandinaus. Aquí començà, en la ciutat de València, la gran mortaldat, en lo mes de maig de l'any de nostre Senyor .m.ccc.xlviii., e cresqué en tant que; ans que fos mitjan juny, hi morien tots jorns més de .ccc. persones. Els testimonis dels estralls produïts per l'epidèmia són abundants i no ens correspon pas a nosaltres ni repassar-los ni valorar-los. D'una manera que diríeu crítica s'abat la desgràcia sobre el nostre país: el 1362-1363 s'esdevé la mortaldat dels infants al cap de nou anys pràcticament fins a finals del se

gle XV.(1)

La conseqüència més clara d'aquest daltabaix es constata en la demografia: el camp a Catalunya per dues terceres parts de la seva població, i aquí podem marcar l'inici de la gran crisi rural catalana que explotará violentament en la guerra dels remences.(2) En canvi, -i Pierre Vilar ha mostrat que només és una paradoxa aparent- el comerç català arriba al seu punt més alt d'empenta i prosperitat. Eiximenis mateix en fa la valoració:

...segons que dien los mercaders solemnes, de aquesta terra ixen per mercadejar trenta o trenta tres especials esmerços, los quals satisfan llargament a les quatre parts del món, ço és a llevant, e a ponent, e a tremuntana e a mig jorn, segons que per mercaders de bona consciència só informat.(3)

"Hom no s'estranyarà, doncs, si els més bons records de la riquesa medieval b rcelona daten, malgrat les pestes i el començament de les agitacions agràries, dels anys 1350-1420: saló del Consell de Cent, Drassanes Llotja o Borsa de comerç església de santa Maria del Pi, ràpida reconstrucció de santa Maria del Mar després d'un incendi. . La trama dels vells carrers entorn de Santa Maria del Mar és més característica de l'apogeu del comerç: res que recordi certament les individualitats arquitectòniques venecianes o florentines; però sí una densitat encara sensible, malgrat les reformes urbanes de cases semi-burgeses-semi-nobles amb magatzems en la part baixa i palaus en la part alta, l'acabament o el naixement, el coronament o els fonaments de les quals daten sempre de la fi del segle XIV o del començament del XV."(4)

I no és pas només Barcelona que conserva mostres d'aquesta prosperitat comercial i financiera: en trobem arreu dels Països catalans. Però, com han fet notar els entesos en la matèria, a sota d'aquesta façana fastuosa hi covava implacable la crisi. La resistí encara el regnat de Pere III, (1336-1387) "esgotador però trionfant", però

es manifestà clarament durant el regnat dels dos darrers representants de la dinastia catalana.

Ben segur que seria difícil de trobar un període de la nostra història tan complex com el comprès en el regnat del Cerimoniós amb les seves ombres i les seves llums. És innegable l'ambiciosa política del monarca que sabé jugar fort en tants camps. Per una banda hi ha en la seva activitat, un calir designat integrador de tots els estats que una errada política dels seus avantpassats havia disgregat. No hi ha cap dubte que Pere III aprofitant "una mena d'equilibri providencial" que no permetia a cap potència d'aconseguir un predomini indiscutible -recordem simplement la guerra dels Cent anys i l'anàrquica situació dels estats pontificis-, intentà crear una forta confederació mediterrània amb una concepció política i uns interessos comercials molt definits. Les Balears (1343), el Rosselló i la Cerdanya (1344) -Montpeller es perd definitivament- foren ocupats, i el dissortat Jaume III de Mallorca és vençut i decapitat a la batalla de Lluçmajor (1349); no assolí la integració de Sicília, tot i haver-se'n proclamat rei (1374), però ho deixà tot a punt perquè s'acomplís amb el seu fill Martí; aconsegueix en canvi, la incorporació a la Corona dels ducats d'Atenes i Neopàtria (1377) que sancionen els Capítols d'Atenes (1380); Sardenya serà un altre punt calent de la política de Pere III en la lluita contra Gènova, que viu les terribles batalles del Bòsfor (1352) i de l'Alguer (1353) les quals, gràcies a l'ajuda de Venècia, marquen una inflexió favorable a les armes catalanes. El mateix rei desembarca a l'illa (1354) i ocupa la ciutat algueresa donant a pobladors de la nostra nació, ço es catalans e aragoneses, totes les possessions, i malgrat les rebel·lions sardes, "malgrat els esforços genovesos, malgrat l'hostilitat sovintejada de l'Església, malgrat els encoratjaments de Pere el Cruel de Castella, Pere III reeixí a conservar les bases principals de l'illa."

Acabem d'esmentar el rei castellà amb qui el Cerimoniós mantindrà un llarg enfrontament de tretze anys. La regió d'Alacant la ciutat de València i fins a Tortosa per un cantó, les terres aragoneses per l'altre, i la mateixa Barcelona sofreixen directament les escames d'aquesta guerra. És un seguit d'intrigues de lluites aferrissades i treves precàries, de passions personals i de jocs diplomàtics a nivell internacional. Ramon d'Abadal ho ha vist com una contesa on es volia "dirimir" d'una vegada la qüestió de l'hegemonia peninsular". En rigor la guerra havia liquidat totes les il·lusions d'engrandiment que hagués pogut tenir encara la confederació "catalano-aragonesa" i s'hi palesà una situació que "es troba a la base de la decadència política catalana".

Un tercer front que cal tenir en compte per definir convenientment les coordenades polítiques del regnat de Pere III és el de les relacions a l'interior dels seus regnes que es presenten també sota una llum de crisi -la crisi de les Unions.

A Aragó i a València el rei ha de suportar imposicions i fins vexacions humiliants. Encara una vegada -potser la darrera- la monarquia podrà comptar amb Catalunya "que ajuda el rei a Epila (1348) i assegura el seu triomf i la seva terrible venjança". De tota manera, com ha observat Pierre Vilar "l'ajut dels catalans no serà regatejat al rei però serà a base de lluites esgotadores" que es poden constatar si seguim bé les relacions del monarca amb les Corts. És precisament aquí, i, sobretot, en el naixement i progressiu aferrament de la Generalitat on rau, segons Ramon d'Abadal la profunda contradicció del regnat del Cerimoniós i l'inici de la decadència política de Catalunya.(5)

Els regnats de Joan I (1387-1396) i Martí l'Humà (1396-1410) ens mostraran amb tota claredat la veritat d'aquesta decadència. L'Amador de la gentilesa fou també el Descurat. Al cap de pocs temps d'haver succeït al seu pare es perdien els ducats d'Atenes i Neopàtria (1388 - 1390). "Només algunes restes de senyories catalanes

perduraran a l'illa d'Egina, a l'Argòlida. Fou incapaç d'intervenir en els nous conflictes que sorgiren a Sardenya tot i que anuncià incansablement el seu propòsit de muntar una expedició".

Sardenya continuà essent un problema al llarg del regnat del rei Martí que intervingué personalment en la pacificació de l'illa i que "fou el primer sobirà de Catalunya que visità Còrsega, sobre la qual els nostres reis tenien domini nominal des del tractat d'Anagni". Fou el seu fill, Martí el Jove, qui ardidament, s'ocupà de la submissió definitiva de Sardenya que culminà en la batalla de Sanluri (30 de juny 1409) on les forces sardes foren derrotades. Però al cap de vint-i-cinc dies moria l'infant sobre que reposava la continuïtat de la dinastia catalana.

El 1391 es viu arreu dels Països catalans una explosió d'antisemitisme, que ja s'havia manifestat durant la gran pesta que significarà pràcticament la fi de la forta i important presència jueva. Al cap de vint anys hauran desaparegut pràcticament totes les comunitats hebraïques. (6)

Hi ha un altre tema que no podem passar per alt: marca profundament la vida política, cultural i espiritual de l'Europa d'aquell temps i els Països catalans hi tingueren una intervenció no t directa. Ens referim al Cisma d'Occident que té les seves arrels a Avinyó i a tot el que Avinyó significa. Resumirem breument els fets. Pacificats els estats pontificis per l'acció enèrgica i eficaç de Gil de Albornoz, les veus que el reclamaven insistentment -Petrarca, Sta. Brígida, etc.- aconseguiren que Urbà V (1362-1370) tornés a Roma, encara que no definitivament. Fou a Avinyó on s'elegí el seu successor, un altre francès, Gregori XI (1370-1378) que s'establí a Roma concretament al Vaticà, on morí. A la seva mort, en un còclave molt agitat, els cardenals (onze francesos sobre setze) votaren un anpolità, Urbà VI (1378-1389) però al cap de pocs mesos, aduint que l'elecció havia estat feta sota coacció, se'n desdeïen i nomenaven un cosí del rei de França, Climent VII (1378-1394) que

anà a establir-se novament a Avinyó. Des d'ara hi haurà un doble papat: un de romà i un d'avinyonenc. i aquesta situació -el Cisma d'Occident-durará fins al 1417. Ningú no es pogué estalviar de prendre partit a favor o en contra d'un papa o de l'altre Pere III. entre nosaltres. aconseguí amb força èxit de mantenir-se en una difícil neutralitat. Joan I, en canvi sota la influència de Violant de Forç es decantà per la política francesa i se sotmetrà a l'obediència d'Avinyó. Com a represàlia Urbà VI i el seu successor Bonifaci IX (1389-1404) fomentaren directament les revoltes a Sardenya i a Sicília. Joan I fa aquest pas quan França dividida per lliutes internes i amenaçada per Anglaterra perd força i poder. A Climent VII el succeirà l'aragonès Pere de Luna. Benet XIII (1394-1423) que jugarà un paper tan important en la història del nostre país que oferirà un refugi a la seva tossuderia fins i tot després que a Constança (1417) l'hauràn destituït, acabant el cisma amb l'elecció de Martí V (1417-1431). Joan I i el seu germà el rei Martí foren decidits i fidels partidaris del papa Luna com ens ho testimonien diverses cartes i fets: foren catalans i aragonesos els qui li feren costat en les hores més difícils.

Pocs esdeveniments senyalen amb tanta claredat la fi de l'Edat mitjana com aquest esquinçament polític-religiós que fou el Cisma. I encara es veu més clar si s'adverteix que aquests mateixos anys es registren els dos moviments religiosos que constitueixen el precedent més immediat de la Reforma protestant: el promogut per Joan Wiclif (1320-1384) a Anglaterra, i a Bohèmia per Joan Hus, condemnat pel Concili de Constança i cremat com herege allà mateix (1415).

En aquesta ràpida suggerència d'alguns punts de la nostra història hem repetit sovint les paraules crisi i decadència que, segons tots els indicis, s'inicia cap a la meitat del segle XIV. Però a propòsit d'això hem de fer una darrera observació. "La cronologia del declivi al llevant peninsular no és uniforme". Es poden assenyalar uns ritmes ben diferenciats per a Mallorca (des de 1362 de cent companyies mercantils només subsisteixen quatre), per a Catalunya que mantindrà la seva ara, la seva ascensió. No hi ha cap

dubte que aquesta distinta correlació de forces farà sentir el seu pes en l' hora política decisiva que s'acosta.-el compromís de Casp,- però també en la història de la llengua que començarà a desenrotllar-se amb característiques diverses -i cada cop més diversificades- a cada país.

No ens correspon pas a nosaltres d'exposar tot el joc complicadíssim, des del punt de vista polític i jurídic, que suposà la successió del rei Martí. No es pot oblidar certament el paper decisiu que hi té Benet XIII i tota la qüestió del Cisma, la intervenció de Castella que mostra el canvi d'equilibri de les forces peninsulars, el pes d'Aragó que explicita també el canvi d'equilibri en les forces a l'interior dels regnes. Quan el 24 de juny de 1412 els compromissaris proclamaven rei Ferran d'Antequera en una sentència que Sant Vicent Ferrer llegia, des de la trona a l'església de Casp s'encetava realment una nova època de la nostra història.

3.- Vida civil i cultural

No hem pas de repetir moltes de les coses que hem dit en aquest apartat del capítol anterior i que també hauríem de tenir en compte ara. Ens cenyirem als aspectes nous i més importants.

La forta empenta comercial i industrial de la Catalunya de finals del segle XIV es manté, com hem dit, malgrat la catastròfica situació agrària i demogràfica. El que caracteritza aquest període que ara estudiem és amb una inflació cada cop més forta i una devaluació de la moneda que no afecta el País Valencià com el Principat, "el nivell elevat de la fortuna privada o almenys la forta concentració en els afers bancaris". Això comporta "el desenvolupament del luxe burgès (que) tingué d'altra banda per paral·lel el del luxe real. Les habituds modestes de la Cort ambulat dels reis d'Aragó es perden amb Pere el Cerimoniós preocupat per l'etiqueta i gran constructor, i sobretot amb Joan I, la casa del qual -prop

de tres-centes persones- anuncia ja les Corts del Renaixement. (7) Fou el Cerimoniós efectivament, qui, fent honor al seu sobrenom, establí la complicadíssima regulació de la burocràcia reial. Ja ho intentà el 1338 però fou després de l'annexió del regne de Mallorca quan ho disposà d'una forma definitiva. Encarregà a Mateu Adrià la traducció de les Leges Palatinae mallorquines i les aplicà a la seva Cort amb algunes modificacions. Es tracta de les Ordinacions de la casa reial, publicades l'any 1344 i que constitueixen un valuós testimoni de la "important transformació de l'estructura administrativa del país". Ja parlarem de seguida de la importància cultural de la Cancelleria, ara però ens toca de subratllar com, ja en el mateix regnat de Pere III, amb la creixença desmesurada la burocràcia de l'Estat es convertí en una autèntica plaga i en un niu d'immoralitats. El procés a què es veié sotmès Barnat Metge, per exemple, n'és una bona il·lustració.

Antoni Rubió i Lluch, que exhumà l'extraordinària documentació de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, va dibuixar amb molta precisió el panorama de la variada cultura catalana d'aquests anys. No podem fer res més que resumir breument els seus treballs que palesen com la Cancelleria fou el centre neuràlgic on la cultura d'arreu d'Europa troba un ressó eficaç i d'alta categoria. La major part, però, -i ben decisiva- de la cultura que es crea als Països Catalans durant el segle XIV cal inscriure-la encara en el domini de la ciència eclesiàstica que, a les Universitats i centres d'ensenyament dels ordes religiosos, es produïa en llatí. "El colossal esforç de Ramon Llull per crear una ciència catalana en llengua vulgar i per anar ab ella a la conquesta del món del saber, rebutjant l'armadura llatina de les milícies intel·lectuals, de l'Edat Mitjana, se perdé estèrilment... Ni Ramon Llull ni Arnau de Vilanova (...) tingueren imitadors. Després d'ells tornà a ferse ciència en llatí com abans, y ofegà en gran part la producció llatino-eclesiàstica a la genuïment catalana, seguint en això l'exemple de totes les demás literatures occidentals. Tan sols a l'acabar la XIV^a centuria

un altre menoret, Francesch Eximeniç, tornà a intentar un esforç semblant, y si cap més gegantí, bastint en llengua nostrada l'Enciclopèdia més colossal de l'Edat Mitjana." (8) Encara és per fer l'estudi de l'aportació catalana en aquest camp de la cultura escolàstica, que abraça sobretot la teologia, la filosofia, el dret, on trobem noms ben interessants i aportacions de valor.

Són, com hem dit, les Universitats els fogars on creix aquesta cultura eclesiàstica. Ja ens hi hem referit en el capítol anterior i no ho hem pas de repetir. Pere III, Joan I, Martí l'Humà intervingueren en la consolidació de la Universitat lleidatana. (9) El Cerimoniós fundà la de Perpeinyà l'any 1350 i tenim notícies abundants del funcionament de diverses escoles arreu dels Països Catalans i dels estudiants d'aquí que freqüentaren les universitats estrangeres. De tota manera l'aportació cultura nova, que obrirà camins cap al futur, no ens cal pas anar-la a cercar en el món ja decadent -i gairebé exhaust- de l'escolàstica i de la literatura llatino-eclesiàstica. És al voltant dels monarques encara, i més concretament en la Cancelleria reial, on la cultura catalana del tres-cents i començaments del quatre-cents ens oferirà un esplet de treballs i persones que ha permès fins i tot de parlar d'un precoç humanisme a casa nostra. (10) Al capítol anterior constatarem l'aparició -encara tímida- dels laics que s'introduïen en el clos cultural reservat en exclusiva als clergues i als frares. El que comprovem ara és l'aparició d'una cultura laica, secular que anirà afirmant-se progressivament a l'empara de la societat burgesa. (11) (11)

El regnat de Pere III senyala amb decisió els inicis d'aquest nou estat de coses. Ell mateix "es distingí per la seva notable formació cultural i pel seu amor a la cultura." (12) Fou home de gran intel·ligència, gran astròlech e molt donat a escriure e a legir, diria d'ell, al cap de cent anys, Pere Miquel Carbonell. Rubió i Lluch ha insinuat un paral·lelisme entre el Cerimoniós i Carles V de França del qual el nostre rei en surt molt ben parat. Sota el seu alt estímul, i, a vegades, immediata direcció, s'emprengueren

dos tipus de treballs que tenen molt d'interès: les traduccions i la historiografia.

"Al rey Pere és a qui's deu l'esforç més considerable pera enriquir les lletres catalanes amb les despulles de les principals civilisacions contemporànies."

No és pas difícil de dreçar una llista de tots els qui intervingueren en aquesta labor. Al costat de frares i capellans hi trobaríem jueus com Abraham Cresques, l'autor del famós atlas català de 1375. Però el lloc més important l'ocupen sens dubte, els protonotaris i escrivans de la Cancelleria reial com Mateu Adrià, Tomàs Canyelles, Jaume Conesa, Ferrer Sayol, Bernat Dezcoll, etc. No ens podem entretenir a presentar detalladament tot aquest esforç per incorporar a la cultura en català les obres més notables d'aquell temps. Hi trobaríem els exemples més significatius de la cultura llatina eclesiàstica del món àrab i jueu, de la història i del dret, de la literatura francesa i, ben aviat, de la italiana. I no ens podem oblidar per la importància que com veurem tenen en la història de la llengua catalana el precoç coneixement de clàssics llatins. Es crea així una tradició de traduccions que, al llarg d'aquest període, ens proporcionarà una valuosa informació sobre l'evolució cultural des del medievalisme a l'humanisme pre-renaixentista.

Indiquem simplement algunes de les fites més importants d'aquesta tasca.

Pels voltants de 1360 registrem una traducció del De consolatione philosophiae de Boeci que no sabem encara si hem d'atribuir a Pere Saplana o a Antoni Ginebreda.

Jaume Conesa tradueix la Historia destructionis Trojae de Guido delle Colonne el 1367.

Ferrer Sayol, padastre de Bernat Metge, protonotari de la reina Elionor, verteix al català, esmenat instents anteriors, el De re rustica de Palladi, entre 1380 i 1385. Es a partir dels darrers

anys del regnat de Pere III que constatem una afecció, cada vegada més gran en els cercles cancellerescos, per la literatura llatina clàssica de la qual afecció ens portarà a poder parlar d'humanisme de pre-renaixement ja en temps de Joan I.

Berant Miquel, el 1380 copiava *Sal lusti* en les seves cartes. Potser vers 1383 caldria datar una traducció de Titus Livi. De tota manera, la versió de Livi presenta uns trets prou peculiars que ens mostrem com hem d'anar amb cautela a descobrir humanistes prematurs. L'historiador llatí ja és esmentat en temes de Jaume II que el 1315 "encomana de comprar un Tito Livi que'l conseller del rey Joan Borguny nadiu de Mallorca havia vist venal en poder de cert llibreter de Nàpols, parlant després amb el seu sobirà de les bona et grata materia que tractava... Correpon bona part (del mèrit) al rey que sapigué contagiarse del seu entusiasme per les Decades de Tito Livi, en temps que a penes se'l coneixia a la mateixa Italia, fora del Dant contemporani de Jaume II, que'l cita sols de passada y encara en forma menys expressiva que En Borguny."

Pràcticament no tornem a sentir parlar de Livi fins al cap de setanta anys. (1380) quan veiem Joan I anant afanyosament a la recerca d'una còpia per a la seva biblioteca. Rubió i Lluch ha seguit fil per randa les vicissituds d'aquesta tenacitat reial que durà setze anys, i ha recollit els elogis que en fa a tots aquells a qui el reclama. No és pas ben segur que en tots aquests passos sigui sempre legítim de trobar-hi un primicer esperit humanista més aviat tal com ho veu Jordi Rubió. Livi era per al rei com un de tants cronistes medievals (13)

Però tal com també ho ha indicat el mateix Rubió cal retenir aquesta data de 1380. "No solament pel nom de l'historiador i perquè es tracta d'un autor que des del Petrarca constituí una obsessió dels humanistes, sinó perquè marca el camí per on començaren a entrar a Catalunya les obres de la llatinitat clàssica" que com veurem fou el de la cultura francesa i, més concretament, el de la cort literària de Carles, el Savi.

Vers el 1390 registrem una interessant traducció de les Heroides d'Ovidi feta per Guillem Nicolau. Probablement aquests mateixos anys Antoni Vilavegut passà al català les tragèdies de Sèneca. Ciceró és ben conegut i estimat, Bernat Metge parlava amb entusiasme de Virgili i Joan I reclamava a fra Antoni Canals unes traduccions de latí en nostre vulgar, les quals nós, qui ns delitam molt en legir, poguéssim sens gran difucultat e studi entendre.

La referència a Antoni Canals, (1352-1419?) parlant d'aquest tema era obligada: el 1395 ja havia traduït el Dictorum factorumque memorabilium de Valeri Màxim; entre 1396 i 1407 traduïa el De providentia de Sèneca; més tard, tal com diu en el proleg legint de una part Tito Livio, qui'l posà assats llargament, e d'altra Francesc Petrarca, qui en lo seu libre apellat Africa tractà fort bellament e difusa, he arromaçat lo dit parlament segons mon petit enginy." Es tracta del Scipió i Aníbal.

La qüestió que ens hem de plantejar ara ha estat estudiada amb força detall: d'on vénen els estímuls que obren la nostra cultura cap a horitzons nous? D'on li ve a Joan I aquesta curiositat pels clàssics -fins i tot els grecs, com es veu en les seves ganes de conèixer Plutarc-, el seu amor pels llibres que demana, exigeix i fins arrabassa? D'on arriba a la nostra Cancelleria aquest esperit nou racionalista i escèptic, aquesta admiració envers el llatí ciceronià, aquesta familiaritat amb els nous corrents que porten a Europa cap al Renaixement?

Cal tenir ben present que, en aquest tombant del segle XIV al XV, es viu una clara situació de crisi i de canvi cultural. Per això no ens ha d'estranyar de descobrir a cada pas dos mons que coexisteixen: el medieval que durara encara, i el que anomenem humanista que tot just comença. Pere III és encara plenament un home de l'Edat Mitjana tot i la seva curiositat cultural insaciable; Joan I, des de la seva juvenesa es mou en un altre cercle que, tot i el dilettantisme que mai no superarà l'"amador de la Gentilesa", no és injust d'anomenar pre-renaixement. Només ens cal tenir present la cronologia de dos personatges ben significatius per entendre què volem dir: Bernat Metge naixia entre 1340 i 1346, i moria

el 28 de juny de 1413; Francesc Eiximenis va néixer pels volts de 1327 i morí l'abril de 1409. (14)

La cultura catalana des de la meitat del tres-cents, és treballada per múltiples influències. Ja ens hem referit a la procedent del món llatino-eclesiàstic, i no ens ha d'estranyar de trobar abundants mostres de la que prové del món oriental. Els estudis de medicina i sobretot, l'afecció dels monarques per l'astrologia, l'alquímia i la geografia constitueixen un camp propici a la presència àrab i jueva. Però el paper decisiu el juga sens dubte la cultura francesa que ja de temps era familiar a casa nostra. La popularització dels temes del Graal i de Lancelot de la història de Tristany i de tota la "matèria de Bretanya" fou notable en el nostre món, i la societat catalana del XIV s'engrescà amb els amors i les proeses dels herois d'aquestes narracions cavalleresques. "Totes les biblioteques, grans o petites, des de principis del segle XIV contenien llibres d'aquests temes, en francès o en català, segons es demostra pels inventaris conservats. Els moralistes censuraven la seva lectura, però tampoc no es podien sotraure a la realitat de la seva gran fama, i, tal com fa Eiximenis, citen els noms dels paladins com si fossin veritables figures històriques. La seva popularitat transcendia a l'onomàstica. La mateixa reina Sibila, última muller del Cerimoniós, tenia una criada que es deia Isolda, i Joan anomenà Tristany i Merlín a dos dels seus gossos. La major part de les versions catalanes de les grans novel·les bretones s'ha perdut però sabem pels documents que el 1356 ja hi havia en català un llibre de la Taula Rodona i que el 1362 hi havia una traducció del Lancelot... La Questa del Graal... la copiava el 1380 el mallorquí Guillem Rexach. El Tristany català, citat per Eiximenis se'ns ha conservat encara que en un estat molt fragmentari. (15)

Un altre camí pel qual ens arribarà la influència francesa i que obrirà la cultura catalana a les preocupacions i a l'esperit humanista és el de l'afecció dels nostres reis per la història. Pere III,

quan era jove, llegia en francès les cròniques dels reis de França i, des de l'any 1360, tenim testimonis del seu interès per posseir una traducció catalana del Speculum historiale de Beauvais. Treballaren en aquesta versió, que restà incompleta, Jaume Domènech i Antoni Ginebreda, i el rei, ja vell i cansat, se'n feia llegir cada dia un capítol. El casament de Joan I amb Violant de Bar fa encara més vius i intensos aquests llaços amb la cultura francesa. Recordem allò que Maria de Luna deia del seu cunyat: havia muller francesa e era tot francès. Les relacions amb la cort dels Valois, fastuosa i esplèndida va marcar profundament el tarannà de la catalana amiga de la música la poesia els llibres i les festes galants. (16) D'ocns bé, cal no oblidar que serà per aquest camí -el de l'interès pels llibres d'història i el de la cultura francesa- per on ens arribaran aviat els clàssics. Ja hem vist com el 1380 Joan I demanava el text de Titus Livi. Allò que reclamava era, en realitat una versió francesa de l'historiador llatí que seria precisament la base de la traducció que se'n féu en català. Serà a partir d'ara -i més concretament de 1382, quan els contactes amb Joan Fernández de Heredia, tornat de Grècia a Avinyó sovintejaran- que la curiositat del rei pels historiadors clàssics es farà més viva i més sòlida. Tinguem present la insistència amb què escrivia demanant "las estorias de los griegos" i, en concret, Plutarc, que el Mestre Heredia havia fet traduir a l'aragonès. No ens podem estar de transcriure aquell fragment d'una carta seva (1386) a Domènech Marco, anant encara a la recerca de Livi, on llegim unes ratlles que sorprenen per la seva "modernitat": "Quoniam in legendis celeberrimis romanorum ystoriis et grecorum potius quam aliis antiquis gestis et libentius delectamus". (17)

Al costat de la forata influència francesa que ens arriba sobretot a través de les relacions amb la cort dels Valois, no podem oblidar un altre centre "al qual confluí i del qual s'expandí per les nacions llatines el moviment de la cultura hel·lenística": Avinyó. I fou, ben segur, per la via d'Avinyó que entrà a la nostra Cancelleria l'altra gran i decisiva influència que ens introdueix en el món del primer renaixement: la que ve d'Itàlia. La valoració

dels clàssics llatins -de tant d'interès en la història de la llengua com veurem més endavant- com exemple d'estil literari i fins i tot de vida es farà sota la inspiració del Petrarca, ben aviat conegut i admirat. Fem de seguida per evitar confusions, una observació que reproduïm amb les mateixes paraules de Martí de Riquer: "Entengui's bé que es tracta del Petrarca humanista o sia de l'autor d'obres en clàssic llatí, no pas del poeta italià, autor del Canzonere. (18)

Ja el 1386 trobem en una carta de Pere Font, escrivà de Joan I, un elogi que ens testimonia com arribà aquí ben primicera la fama del Petrarca, mort el 1374. Val la pena de reproduir-lo:

Ad illa que de Francisco Petrarchae quiritis
respondo quod fuit digne laureatus poeta, et
maxima volumina compilavit et inter ceteros
reputo meliores librorum Rerum Senilium et
de Vita Solitaria per eum compilatum in quidam
nemore prope Nuceriam, Salernitanae diocesis.

Al cap de dos anys, Bernat Metge disposant-se a traduir precisament una epístola del Rerum Senilium, deia en la seva carta-dedicatòria uns mots semblants:

... una istòria la qual recita Patrarcha, poeta laureat en les obres del qual yo he singular afecció. La present istòria senyora molt graciosa he arromansada com pus pla he puscut e sabut; la qual en esgordament del latí en què Patrarcha la posà, és fort grossera. Mas yo ymaginant que complauria a vós, no he recusat de demostrar la mia grossera ineptitud e atreviment gran que he haüt com he gosat parlar après tan sollempna poeta com aquell és, lo qual viurà perpetualment en lo

mon per fama e per los insignas llibres que ha
fets a nostra instrucció. (18)

Es tracta, com ha fet observar el mateix Riquer dels dos primers elogis que, en llatí o en llengua vulgar, es troben del Petrarca en totes les literatures hispàniques.

De tota manera, indicant aquesta precoç coneixença del Petrarca, per part dels nostres homes de llengua, no voldríem pas entrar en la polèmica (19) sobre l'ordre i prelación de les relacions entre "italianisme i classicisme" en la literatura catalana. Deu ser gairebé impossible saber si "aquell fou vehicle d'aquest" o si al contrari, es troben en un relació "d'efecte i causa". El que sí ens interessa de subratllar és que, a partir del darrer terç del XIV "es fa difícil de separar de l'italianisme el classicisme", o que tots dos elements sembla "que gairebé es fonen en una identitat". Així ho ha presentat el Casella: "Si la traducció de la Història Troiana de Guido dalle Colonne és de 1376... i d'aquells anys o una mica més tard les versions dels tractats morals d'Albertano da Brescia; si el tractat dels set vicis i de les set virtuts del Molla entre la llarga llista de citacions clàssiques i medievals sagrades i profanes, al costat de Livi, de Valeri Màxim, d'Horaci i dels pares de l'Església acull Arrigo de Settimello amb el seu De adversitate fortunae; com il·lustració de la Medea de Sèneca... s'insereix una llarga cita dreta del De genealogia deorum del Boccaccio; l'anònim traductor de Paradoxa de Ciceró, per exaltar l'eloqüència poètica de Virgili, la compara a la del mateix Ciceró, a la de Quintilià, Homer, Boeci, Horaci, Petrarca "e Dant en sa vulgar poesia"; en una carta del 15 d'abril de 1410... se cita l'autoritat de Ciceró en el De amicitia, de Sèneca en la carta LXXX a Lucili, de Francesco Petrarca en el De remediis utriusque fortunae... Antoni Canals treia del Africa gran part del seu Tractat sobre Scipió i Aníbal i Bernat Metge traduïa, la Ystoria de Valter e de

Griselda en la redacció llatina del Petrarca "lo qual viurà perpetuament en lo món per fama e per los insignas llibres que ha fets a nostra instrucció." (20)

Acabem de fer notar com la influència del Petrarca, que registrem prou intensa els darrers vint anys del segle XIV, s'ha de circumscriure a la seva condició de poeta i prosista llatí. Els lírics catalans tardaran encara a entrar en contacte amb "el cantor de Laura", ja que, en el camp de la poesia, seran els trobadors els qui continuaran exercint el seu mestratge. Ja en parlarem més endavant, quan ens referirem a les relacions català-provençal durant aquest període que es troben afectades profundament pel que significà la influència de l'Escola de Tolosa i la instauració, el 1393, de les festes de la Gaia Ciència.

Amb aquesta esquemàtica visió de la vida cultural catalana ens hem reduït a uns aspectes molt concrets que, d'alguna manera, són els que afecten més directament la història de la llengua. Una lectura d'Eiximenis i Vicent Ferrer, per exemple, ens informarà de més variats aspectes i ens permetrà de superar aquesta impressió, necessàriament elitista.

Pere el Cerimonios, amb el seu afany d'ordenació dels organismes de l'Estat, afavoreix, com hem vist, l'aparició d'una forta i poderosa burocràcia reial. Però cal no oblidar el pes que en tots els ordres de la vida pública mantindrà el gran nucli feudal -eclesiàstic i militar- que, al Principat veuria reforçat el seu rol polític a través del parlamentarisme de les Corts. Tampoc no podem deixar de banda la referència a les municipalitats. La vida ciutadana, cada vegada més rica, obligarà a ampliar els grups dirigents i originarà ben aviat la formació de partits o gavelles que ens menaran a la cèlebre lluita entre la "Biga" i la "Busca". Eiximenis, partidari decidit del municipalisme, quan escriu "els tractats polítics a recer de l'ombra protectora dels regidors de València" és

un bon testimoni d'aquest esperit burgès que intenta dominar la cultura del temps, com ho havia fet anteriorment el feudal i cavalleresc. Si el poder continua estant en mans de l'oligarquia de la "mà major" -el patriciat que a penes representa el 5% del total de la població urbana- creix cada cop més la importància de la "mà mitjana" -els mercaders i els "artistes".(22)

Entre los altres oficis que posen la cosa publica en bon estament són los mercaders car terra on mercaders corre e abunda tostemps és plena e fèrtil e en bon estament. Per tal los mercaders dic que deuen ésser afavorits sobre tota gent seglar del món car dic que los mercaders són vida de la terra on són e son tresor de la cosa publica e són braç de tot bon negoci e de tots afers compliment. Sense mercaders les comunitats cauen. los prínceps tornen tirans, los jóvens se perden, los pobres se'n ploren. Car cavallers ne ciutadans que viuen de rendes no curen de grans almoines: solament mercaders són grans almoiners e grans pares e freres de la cosa pública, majorment quan són bons hòmens e ab bona consciència. Ensenya Déu en els gran meravelles, car com tota res los faça mal sinó Déu, emperò ells contra tota impugnació comunament suren en alt per gràcia especial de Déu, sobre tots los altres de la comunitat. E com lo món los haja mester, així reis prínceps e grans e pocs com súbdits e generalment tothom los tolga e els furta, emperò ells tostemps han més que altres e més de bé fan que tots los altres. E creu sens dubte que Nostre Senyor Deu los fa misericòrdia especial en mort

e en vida per lo gran profit que fan a la
cosa pública e per los grans treballs que
sofieren en mar e en terra e per les grans pèr-
dues que sofien sovint les quals passen mills
que altra gent per tal com ho han ja veat;
e per les grans ànsies en què tostemps viuen (22)

Tot i que ja hem subratllat la importància cultural de l'aparició i progressiu afermant de la classe burgesa, és ara el moment d'insistir-hi perquè són precisament els burgesos -"ciutadans honrats", mercaders artesans i menestrals- els qui "es replantejaren les fórmules culturals i lingüístiques vigents fins aleshores, de la mateixa manera que ho havien fet, i ho estaven fent els mateixos estrats socials en altres països europeus d'Occident". (24) Com tindrem ocasió de comprovar la crisi que sofrí la cultura catalana en aquest cal del segle XIV és molt profunda: "és la crisi total de les estructures i les superestructures medievals". (25) que marcarà també en profunditat la història de la llengua: el llatí perd el seu caràcter monopolitzador de l'expressió cultural i la prosa en català serà objecte d'un exprés procés d'ennobliment literari; la lírica trobadoresca en provençal entrarà també, encara que més poc a poc, en un procés que és el de la seva desaparició amb la classe que l'havia creada i la "intentava revifar inútilment.

La burgesia representarà doncs, la mort del món feudal i significarà: "realisme enfront de convencionalisme; escepticisme enfront de creences establertes; expressió literàrio-cultural oberta enfront de tradició tancada; abandó progressiu del provençal com a vehicle lingüístic..." (25)

De tota manera, el 80% de la població urbana era constituït per la "mà menor" o "poble menut". L'integraven sobretot els artesans o menestrals però "aquest estrat es nodrí cada vegada més dels cavallers de la pagesia modesta; també s'hi integraven immigrants estrangers, jueus conversos de condició humil, esclaus afranquits, mercaders fracassats". L'abundant documentació de l'època ens tes-

timonia també tot el món de "les gents de mal viure": meretrius, alcavots, tafurers, etc... Les repetides ordinacions sobre la "vida bordellera" i les tafureries a totes les ciutats i viles dels Països catalans ens mostren clarament la situació i la vida d'aquests ambients. I encara, per completar el quadre, ens hauríem de referir als esclaus. L'esclavitud durant els segles XIV i XV "pren un caràcter decididament utilitari" i "el comerç d'esclaus no es limita exclusivament als captius sarraïns... sinó que es nodreix d'una sobtada diversitat ètnica, integrada per grecs, sards, russos, albanesos, bosniacs, búlgars, valacs, tàrtars i armenis." En la vida de les nostres ciutats medievals tingueren també un pes i una significació ben clares els calls. Sofriren arreu les conseqüències de l'explosió antisemita de 1391, que ja hem esmentat i que significà l'inici del declivi: els supervivents començaren a emigrar i l'any 1401 el rei Martí decretava la supressió de la jueria de Barcelona. No hi ha cap dubte que a tots aquests nivells socials hi corresponien uns nivells de llengua que no podem pas conèixer amb precisió en cada cas per manca de documentació, però sí que en podrem indicar algun aspecte.

4.- El català de l'Alguer

En el capítol anterior hem fet referència a la gran expansió catalana per tota la conca del Mediterrani. La nostra llengua ressonà a Sicília, Sardenya i l'Orient i hi deixà una major o menor empremta. Aquella presència, com ja indicarem, s'allargà amb diversos alts i baixos i ja hem fet esment del gran esforç unificador de Pere III. En aquest sentit té un especial interès per a la història de la llengua catalana la guerra amb Gènova que tingué a l'illa de Sardenya el seu punt neuràlgic. El 22 de desembre de 1354 les hosts catalanes, comanades pel mateix rei, ocupaven la ciutat d'Alguer

que havia resistit un setge de gairebé sis mesos;

Per ço com(...) lo dit (...) s'era contra nós prodicionalment rebelat, no volguem ne consentim que algun dels pobladors antics hi romangués, ans tots ne fossen foragitats ensems ab lo capità e ab tots los altres que hi eren per defensió del dit loc. e que el lloc romangués a nós en guisa que fos poblat a volentat e ordinació nostra (...)

E, com fom entrats en lo dit lloc, estiguem aquí alguns dies e donam e partim a pobladors de nostra nació, ço és catalans e aragoneses, totes les possessions, ço és. cases e terres e vinyes del dit lloc e de son terme. E ordenam aquí nostres oficials e nostres regidors, e donam-los certa forma de privilegis per los quals se regissen en lo temps esdevenidor. (27)

Aquests privilegis concedits als catalans -segons sembla els aragonesos foren pocs- tendien a assegurar la seva preeminent situació a la ciutat i tenim constància del seu manteniment fins a començaments del segle XVI. (28)

Als colonitzadors catalans se'ls lliuraren cases, inalienables durant cinc anys que només podien ser posteriorment possessió d'altres catalans i/o aragonesos. Tenien l'exclusiva del comerç i els freres que no fossin catalans no podien restar a la ciutat (1355). La població sarda fou obligada a vnedre les seves propietats i se li prohibí de fer ho a d'altres sards (1386). Quan al cap de quaranta anys de l'ocupació, l'Alguer sofrí una forta baixa demogràfica, s'hi envià un centenar d'homes casats que reberen cinquanta florins de prima després de prometre que s'hi establirien permanentment (1424). Es prohibeix als estrangers, encara que fossin de Còrcega

Es cap als volts de 1860 quan les relacions de l'Alguer i Catalunya es tornen a establir, encara que a un nivell estrictament cultural. Fou Milà i Fontanals qui redescobrí la pervivència de la nostra llengua a la ciutat sarda i des d'aleshores s'ha desvetllat l'interès per conèixer i estudiar millor aquest notable fet dialectal (29), i s'han fet més sòlids els lligams amb Catalunya, encara que tot plegat no permet pas d'ésser massa optimistes sobre el futur de la nostra llengua a l'Alguer.

Segons sembla els colonitzadors devien pertànyer sobretot a l'àrea del català oriental, concretament al Penedès, al Camp de Tarragona i a la mateixa Barcelona fins al punt que la vella denominació de Barceloneta -Balsaruneta segons la pronunciació algueresa seria ben justificada. Veny ha fet notar, però, la poca base d'aquestes hipòtesis (30). Amb tot, l'anàlisi de la fonètica algueresa ens confirma aquesta procedència ja que es pot afirmar que fonamentalment es correspon amb la dels dialectes orientals. Pel que fa al vocalisme tònic es distingeixen quatre graus d'obertura mantenint la diferenciació entre i e, u i o. Cal advertir, però, que, com en el català occidental la E tancada del llatí vulgar dona una e tancada. El sistema del vocalisme àton registre la neutralització de i i ó en u, i la de e i á en a. L'esquema fonamental doncs, és:

i u
 a

Hem dit que era l'esquema fonamental perquè la e àtona es conserva en alguns mots cultes, la o sona també en casos esporàdics "en els quals l'italià no hi és estrany", i la e es pronuncia i davant y, g, st. Així sentim gentil, veritat, ocupar, pel·lícula, llegítim, atriví (atreví), vistit, etc...

Es normal encara l'aparició d'un element vicàlic reduït de timbre vacil·lant (e, i) que permet l'articulació explosiva d'oclusives i africades finals en contacte amb una altra consonant:

lu lit^e gran, lu litⁱ fet, lu furat^e que té.

Els diftongs -ui, ui- solen pronunciar-se com a creixents (cwina, vjura). Els decreixents en posició final no s'articulen com a tals: mai, crau etc.

El sistema consonàntic alguerès és essencialment igual al del català oriental amb algunes peculiaritats entre les quals podem indicar:

-Caràcter oclusiu de les intervocaliques -b- i -g- (aquesta darrera amb fluctuacions).

-Articulació labiodental de la V;

-Articulació de -t i -k dels grups -nt i -ng;

-La -r final sol ser muda però sona, amb un augment de vibracions en alguns monosíl·labs, en mots manllevats de l'italià o d'origen culte, en l'infinitiu d'alguns verbs.

Les diferències més notables es donen a causa de les múltiples assimilacions, la majoria de les quals registrem també en el sard: La l agrupada amb oclusiva o fricativa es pronuncia r: curpa, culpa, prantat, plantat, ~~Encanvi~~ la r seguida de consonant passa a l: paldut, perdut; jamanca, germana; talda tarda; També es pronuncien r la -d i la -l intervocaliques: viureta, violeta; o viudeta, jarena, gelada.

Registrem també una metàtesi regressiva de la r en grups br, gr, tr: probe pobre; craba cabra; entendre, entendre. El grup -dr- (TR) intervocalic es pronuncia com una vibrant múltiple: farrí, fadrí; perra, pedra.

Desoalatització de ll i ny davant consonant no palatal: cavals, an nou.

Encara en el camp de les assimilacions podem indicar: aparició d'una t entre n o l i -s: fumarolts, nonts; aquest fenomen de la pronunciació de la t arriba a l'assimilació total en el cas de -p i -k en contacte amb la -s del plural: tats és el plural de tap, cats de cap, amits d'amic, grots de groc.

Les oclusives i les africades finals en contacte amb una altra consonant o donen lloc a l'aparició de la vocal reduïda que ja hem esmentat o emmudeixen: un po de vi, ha dí que sí.

Pel que fa a la morfosintaxi notem els següents punts!

Malgrat que en el sard, l'article prové del demostratiu IPSE, en alguerès hi trobem les formes procedents d'ILLE: lo, la, los, les. Hi ha canvis en el gènere d'alguns substantius en relació a la llengua normativa. "Els noms d'algunes parelles d'éssers animats, sovint per infiltracions sardes o italianes, s'han reestructurat d'una altra manera, viút/ viúda, caval' eba (cavall, egua), porc/ sua (porc, truja), babo/ mama (pare, mare). (32)

Semblantment al sard s'introdueix el segon terme d'una comparació amb la preposició de: més fort de tu. El superlatiu es forma amb l'adverbi molt o amb l'italianisme assai o, tal com es fa en nuorès amb iteració de l'adjectiu negre negre, negríssim.

Mentre que els sis primers ordinals admeten les formes del català oriental, a partir de sisè se serveixen de la construcció perifràsica pròpia del sard: lo de vuit = vuitè lo de vint = vintè.

Els possessius presenten aquest sistema:

meu(s)	tou(s)	sou(s)	nostr(s)	vostro(s)	d'ellos,
					d'ellas
mia(s)	tua(s)	sua(s)	nostra(s)	vostra(s)	d'ellos,
					d'ellas.

Noteu, les formes tou i sou, degudes segurament a influència sarda, que explica també la col·locació postnominal del possessiu: lo cavall tou, lo llibre sou. etc...

Entre els indefinits més diferenciats, Veny indica: calquiú, algú, calqui, algun, -a, cert, -os, algun, alguns, arrés, res, un montó, molt, massa (invariable), els italians assai, molt, qualunque i quiunque, qualsevol; paritxos, -as, diversos, -es, haurà arribat a través del sard paritzzos; tant, quant i poc admeten variació com a prònoms, però en qualitat d'adjectius s'immobilitzen en tan-te, quante i poque (amb una mena de e de suport, que es perd davant

vocal): poque craus, pocs claus; quante carças, quantes mitges; tante pa, tant de pa; tant hòmens, tants d'homes. ¿Serà perquè els altres quantitius (massa, assai, etc.) són també invariables? El fet d'usar-se davant adjectius i portar aquests com a determinant, la marca de l'accident gramatical, podria tenir-hi quelcom a veure. (32)

Referent a la morfologia verbal, notem sobretot:

-desinència zero a la 1ª persona del singular del present d'indicatiu.

-conservació de la desinència -au en la 2ª persona del plural del present d'indicatiu.

-els verbs de la 2ª i 3ª conjugació presenten a l'imperfet d'indicatiu les desinències -eva i -iva, com en pallarès. Exemples: creieva, creia, seieva, seia, moleva, molia, valeva, valia, cosiva, cosia, vistiva, vestia, llogiva, llegia, etc. No està encara del tot esbrinat si es tracta de formes analògiques de la desinència de la 1ª conjugació o d'un rastre arcaic de la -b- de les altres conjugacions. L'aragonès mostra una situació semblant. (34)

-L'imperfet de subjuntiu, a causa de l'analogia, té les terminacions -essi, -issi en la 1ª i 2ª persona del singular.

-Com en nuorès registrem l'absència del perfet.

-En les frases interrogatives, hi ha inversió de l'auxiliar i el participi en els temps compostos: feti l'has?.

-En la formació de paraules també registrem algun tret peculiar: la formació perifràstica dels noms d'arbres: abre de poma, pomera; l'aparició del sufix italià -utxo, i el lugonès -eddu per a la formació dels dimitius.

Sense cap mena de dubte és en el camp del lèxic que l'alguerès presenta unes característiques ben peculiars. L'isolament que ha viscut l'Alguer explica que s'hagin conservat fins als nostres dies mots propis de la llengua antiga. Els contactes estretíssims amb el sard expliquen també l'entrada de sardismes a l'alguerès.

Com ja hem fet notar però, és l'italià, la llengua que, des de finals del XVIII, influeix més fortament, ajudada últimament pels moderns mitjans de comunicació.

Els sardismes han merescut l'atenció d'A. Ciuffo i d'A. Griera i per això no hi insistim. Sobretot perquè no fa gaire J. Bruguera ha revisat detingudament aquests dos reculls. (35)

5.- Llatí i català

Ja hem dit que l'intent genial de Ramon Llull de crear una llengua capaç d'expressar-se en el camp de la ciència no tingué immediatament continuadors: ni en trobem en la literatura de caire religiós, que segueixin els passos d'Arnau de Vilanova. El llatí va continuar dominant aquests dos camps de la cultura medieval.

Al llarg d'aquests anys que ara estudiem trobem mostres ben significatives de les dificultats que experimenta la llengua vulgar per accedir al món de la cultura que diverses raons volen mantenir reservat a la llengua llatina. Com ja hem dit abans, només la força ascendent de la burgesia anirà obrint camins nous al català. En aquest sentit, els Països Catalans, "com Provença i com les ciutats mercantils d'Itàlia fou un terreny propici a una cultura laica". (36)

Voldríem esmentar només un parell de dades que ens semblen prou significatives de tot aquest procés i que cal afegir a les que hem tret en el capítol anterior. Eiximenis fou un home com ja hem dit que connectà amb els interessos de la classe burgesa del seu temps i que s'adonà bé prou de la importància social i política de la minoria que controlava la vida ciutadana i el comerç. Tot amb tot, es resistia encarra a escriure en català i no en llatí la seva Vida de Jesucrist. Només la insistència de Pere d'Artés, conseller i mestre racional del rei Martí, el va poder convèncer com diu ell mateix. (37)

Un altre fet, menys conegut, ens il·lustra molt bé sobre aquesta situació: Un menoret, fill de Castelló d'Empúries, anomenat Joan Paschal, va escriure un Llibre de Beatitud que, segons tots els

indicis, vol ser una resposta a l'escèptic Bernat Metge. En el pròleg es justifica de "fer la dita obra no en llatí, mes en romans". Ni cal dir que les seves paraules s'han de llegir en aquell context socio-religiós a què ens referíem parlant d'Arnau de Vilanova. Fra Joan Paschal, en efecte, escriu en català

"per il·luminació de aquells qui per don divinal han lo seu enteniment llevat, jatsia en llatí no sien exercitants; majorment per la amistança novelament contracte de vós, molt honorable e de gran prudència mossès Johan Lull (...) Conseller en cap de la insigníssima Ciutat de Barcelona".

Encara a l'acabament de l'esmentat pròleg es veia obligat a insistir i a justificar que hagi escrit una tal obra que provocarà "moltes dissensions amb oy e envega, amjorment com en vulgar l'he declarada". (38)

De tota manera ens volem entretenir en l'examen de com s'estableixen entre el llatí i el català un tipus de relacions noves extremadament fecondes, que marcaran el camí de la seva evolució posterior. El centre d'aquestes relacions serà la Cancelleria reial. Perquè cal tenir en compte que el llatí no fou només, com hem dit ja tan-tes vegades, la llengua de la cultura religiosa i científica de l'època. Fou també la llengua de la diplomàcia i dels intercanvis polítics. Els secretaris de la Cancelleria -i més concretament encara els notaris- havien de ser, per tant, coneixedors d'aquesta llengua i versats en la redacció llatina. En aquest sentit té un paper preponderant el protonotari a qui, ja en les Ordinacions de Pere III s'exigeix que sigui una persona almenys en sciència gramatical bé instruïda, puix li pertoca d'esmenar les lletres de la cúria reial si en bella retòrica o bon llatí e juxta lo nostre estil seran corregidores. Són aquests homes destres en l'"Ars dic-tandi", entrenats en el camp de les traduccions, els qui dotaran "els òrgans de l'Estat d'un estil oficial de prosa llatina" i els

qui crearan, a partir d'aquí, "un estil oficial de prosa en vulgar".

Vet aquí un fet fonamental que una història de la llengua catalana ha de subratllar i explicitar.

Als registres de l'Arxiu Reial de Barcelona hi ha un fons documental ingent que permetria d'estudiar, amb una precisió inusitada, les línies mestres del que hom ha anomenat el procés de llatinització de la prosa catalana. No s'ha pas fet un despullament sistemàtic i seguit de la riquíssima documentació cancelleresca, però tenim ja alguns estudis que ens permeten de dibuixar les grans etapes d'aquesta història. (39)

L'inici d'aquest procés podem col·locar-lo en els primers anys del regnat de Pere III. Encara que ja del temps de Jaume II tenim notícies de l'interès per posseir els "dictamina magistri Petri de Vinis", és sobretot a partir de la repetida ordenació del rei Pere que podem resseguir la influència de l'"Ars dictandi" sobre la prosa de la Cancelleria. Ens consta la preocupació del Cerimoniós per voltar-se de "tècnics de la redacció" i de proporcionar-los materials adients com el famós Catholicon, el diccionari de Joan de Balbi, que fa adquirir "ad opus erudicionis scriptorum nostrorum et aliorum et aliorum de nostra scribania, ad hoc ut in ipso libro per eosdem vocabulorum copia habeatur." (40)

De fet, en la primera època del regnat, trobem abundants mostres de textos sotmesos a l'esclavitud dels formularis que els secretaris seguien fidelment en una dura tasca d'entrenament en la labor de redacció llatina. Paral·lelament enceten, encara amb timidesa, la rica tradició de traduccions. En aquest cas ens trobem amb una prosa catalana rígida, que ha perdut el to lliure que tenia abans, ja que no és res més que el resultat d'unes versions literals fetes amb una tal servitud als textos llatins que suposa una violència intolerable al geni de la llengua. El cas més clar i més citat d'a-

questa subjecció el tenim en les mateixes Ordinacions "les quals són en gran part una versió calcada, paraula per paraula, d'aquelles "Leges Palatinae" que havia fet compilar Jaume II de Mallorca. Per entendre-la bé cal tenir el text llatí al davant." (40) Afortunadament aquest estadi de llatinització literal durarà poc. El progressiu entrenament en l'"Ars dictandi", el constant treball de pràctica de traducció i el descobriment i més aprofundit coneixement de la llatinitat clàssica creen un cercle d'escrivans que dominen cada cop més els secrets de la retòrica que apliquen als textos catalans que han de produir. Ja, des de 1350, advertim "el propòsit de prestigiar el vernacle amb la decoració rítmica del cursum. S'enceta així un camí que ens portarà a la maduresa d'una llengua catalana culta, precisa i elegant" (41) Però el camí tot just ha començat i descobrim un sotmetiment al model llatí que ens fa veure com "els redactors d'aquells documents no tenen consciència encara de la llei diferent que regeix la llengua sàvia i el vernacle al qual creuen donar categoria aplicant-hi una llatinització forçada". El mateix Jaume Conesa, per exemple, que amb la traducció dels Històries troianes (1367), malgrat moure's en el marc d'un període llatinitzant, ja s'haurà sabut alliberar de la coacció de l'original llatí, signa documents "en els quals hom endevina de vegades el formulari llatí recordat o imitat". Rubió cita aquest exemple d'una carta del 13 de febrer de 1361:

bé sabets com de vostre exprés consentiment e volentat aquelles iij. galeas sotils armades de xristians sotsmesos nostres quí en lo mes d'agost prop passat foren, per v. galeas grosses del rey de Castella enemich nostre adversant fortuna, sobrades devien pendre sou vostre e en servey e deffensió de vostres regnes e terres star. (42)

"Observem la separació entre el verb i el participi sobrades, la

relegació a la fi de la frase de l'infinitiu regit star i el participi absolut adversant fortuna, calc d'un "adversante fortuna". Com exemple clar de subjecció al formulari llatí Rubió aporta un text de l'any 1413, relatiu a la rendició del comte d'Urgell. "El llatí és, amb ses reminiscències de frases bíbliques, com no podia ser d'altra manera, l'original del català en el preàmbul:

Rex regum et dominus ~~superborum~~ in naribus
superborum et frenum in labiis impiorum, e-
lationem ipsorum conculcat in infimum et cor-
nua eorum servitutis iugo submittit ne po-
nant in aquilonem sedem suam et similes fie-
ri Altissimo erubescant.

En català diu:

Lo rey dels reys posant lo fre en la boca
dels superbiosos, lur elació conculca en les
baixeses e los corns d'aquells elats subjuga
a servitut. per tal que no posen lur sedilla
en les alteses e no presumesquen ésser fets
semblants a l'Altissime.

I no és pas només el camp de la sintaxi el que presenta dificultats i problemes a aquests primers homes "dels cercles notariais i de la cancelleria /que/ sentiren ben aviat l'estímul de portar a la llengua qualcom del to i de la cadència dels documents llatins que redactaven". També el lèxic, que s'ha d'acomodar al vernacle, que es vol ric i precís, és moltes vegades traslladat al català sense cap mena d'adaptació. Citem encara Jaume Conesa. En la versió esmentada de l'obra de Guido delle Colonne, es plantejà el problema i es defensa, en el rpòleg, dels retrets que li podrien fer els llatinitzadors a ultrança:

si algunes paraules seran transportades o que parega que no sien conformes de tot en tot al latí, no sia imputat a ultracuidament de mi, mas que cas-cú entena que aquell transportament o mudament és per donar entendre planament e grossera los latins, qui són molt subtils.(44)

Semblantment Ferrer Sayol justifica la seva versió del De re rustica i fa observar la inutilitat de traduccions anteriors fetes al peu de la lletra:

E és cert que lo libre de Palladi, per la gran subtilitat e brevitat de vocables, que no són en ús entre nosaltres en Catalunya, ne encara en Espanya, és molt avorrit e rebutjat e menpreat, per tal com no.l podien entendre, encara que alguns se n'havien fet arromançadors, los quals no han haguda cura de declarar molts vocables que hi són, no coneguts ne usats en nostre lengatge, mas que.ls han posat simplement, segons que.ls han trobats escrits en lo latí, de manera que tampoc són entesos en romanç...(45)

Aquesta qüestió de l'adaptació del vocabulari llatí al català és viva durant molts anys. Encara l'any 1410 el traductor del De regimine principum, del qual ens ocuparem més endavant, per no caure en el mateix defecte que retreia Ferrer Sayol es veu obligat a donar-nos, al final de l'obra, una

declaració e splanació d'alguns vocables scurs contenguts e posats per lo present doctor e d'alguns scurament splanats per nós en lo present libre los quals vocables no són usats ne acostumats en nostre lengatge (...) E no.s meravel·len los letrats per què açí havem declarats alguns vocables qui a ells semblen comuns e usats, car si per raó de l'ús del latí, qui és lengatge perfet e propi a declarar les natures de les

coses, ells acostumen e usen més los vocables propies e formen entre si mateixes rahons e proposicions quaix literals en romanç, e.n aquesta manera los dits vocables són a ells comuns. Emperò aytals vocables no serien comuns ni entesos per los simples ydiotes qui usen solament lo lengatge vulgar, qui es imperfet... Axí matex no.s meravellen los simples si en diverses lochs d'aquesta explanació nós havem posat alguns vocables pus acostats a la manera de parlar de latí que del romanç (...) car la manera de parlar del latí és perfeta e a moltes maneres de parlar de les quals una és pus convinents al romans que no altra. (45)

Aquest text que acabem de transcriure ens il.lustra amb prou justesa de la situació: ens trobem al començament d'allò que s'anomena la batalla de les llengües. Ja ens hi referirem amb més detall en el capítol següent.

Amb tot aquest treball i esforç d'aprendre bé les normes de l'"Ars dictandi" i d'aplicar-les després en laborioses tasques de traducció a la pròpia llengua es preparava el pas cap a la següent etapa d'aquest procés de llatinització de la prosa catalana. És arriscat de voler senyalar amb exactitud quan es produeix. De fet, significa voler fixar "l'inici de l'humanisme a les terres catalanes". Amb tot, ens podem atrevir a indicar els volts de l'any 1380 com la data que marcaria una inflexió en l'estil literari de la Cancelleria que trobarà el seu moment dolç en els regnats de Joan I i Martí l'Humà. Per aquests temps detectem l'aparició d'un nucli d'escrivans que, alliberant-se de l'esclavitud dels formularis obren el camí d'una prosa llatina que s'inspira directament en els clàssics, sobretot en l'estil ciceronià. (47)

Que el canvi s'opera aquests anys ens ho confirma, a més de l'anàlisi interna de la documentació, tres fets que han estat subratllats convenientment: El 1380, amb ocasió de la recerca per part de Joan I del text francès de Livi - a què ja ens hem referit -, es pot considerar l'any de l'entrada dels clàssics a Catalunya. Aquest mateix any -el dia 20 d'agost- el Cerimoniós "signa el document mitjançant el qual cedeix la seva biblioteca històrica a Poblet". En aquest

text redactat pel secretari Bernat Miquel, trobem una hàbil utilització del De coniuratione Catilinae de Sal.lustri. I encara al cap de ben pocs dies -l'11 de setembre- el mateix secretari escriu "aquella famosa lletra del rei Pere a fra Joan de Boyl on es fa un entusiasta elogi de l'Acropolis d'Atenes, el castell de Cetines del qual diu que és la pus rica joia que al món sia e tal que entre tots los reis de crestians, envides lo porien fer semblant.(48)

Es doncs al voltant d'aquest any 1380 i en l'àmbit de la Cancelleria que podem tirar "la línia divisòria que separa l'estil llatí humanista del que no fa sinó imitar els formularis corrents a les escoles" i "marcar el moment que la voluntat d'excel·lir en la forma, segons els models de la llatinitat clàssica, ja ens permetrà de parlar de l'inici d'humanisme a les terres catalanes". D'aquesta preocupació retòrica dels escrivans de la Cancelleria en tenim un bon testimoni en l'epistolari publicat per Marçal Oliver. El punt de convergència d'aquestes lletres és Bartomeu Servent, que succeí a l'esmentat Bernat Miquel en la secretaria reial de Pere III i fou després protonotari de Joan I i de la reina Violant. Era especialista en la redacció de documents en llatí i un dels seus corresponents li reconeix que ha estat "lacte Tulliano longo tempore enutritus". Aquestes cartes constitueixen un document ben interessant que testimonia una forta preocupació estilística i retòrica compartida per tots aquells que el movien en els cercels cancellerescos.

Són aquests mateixos els qui, aplicant els seus coneixements de llatí a l'embelliment de la prosa en català, aconseguiran d'expressar-se en una llengua d'una rara perfecció i quilibri clàssics. Pel que fa a casa nostra doncs, podem subscriure la mateixa conclusió que estableix el Migliorini per la Itàlia del tres-cents: "Només als homes que havien madurat una nova concepció de la cultura, nodrint-se amb la llengua i el pensament dels clàssics, els ha estat possible de donar a la llengua vulgar una forma altament artística i un nou

impuls. (48) En aquesta tasca de "prestigiar les parles vulgars amb la brillantor del llatí" la llengua catalana acabà per rebutjar les solucions estranyament llatinitzants que se li volien imposar, i arribà a un punt dolç d'equilibri on s'acceptaren i assimilaren les solucions que, des del llatí se li oferien. "Es evidentment l'estil que retrobarem a les obres en prosa de Bernat Metge" però és, sobretot, el que ens ofereixen "milers de cartes, redactades en un català precís, elegant, i puríssim que contribuïren, un dia darrere l'altre, a imposar per tots els dominis de la llengua una prosa exemplar i bellíssima". (49) Les característiques més notables d'aquest estil de prosa catalana que resulta en gran part d'aplicar certes normes de clausuració i certes formes cultes de lèxic a la redacció en vernacle", es manifesten, segons Rubió i Balaguer:

a) per una imitació de les regles del cursum ~~(50)~~, adaptant-les en allò que era possible al català, tan ric en mots aguts i monosíl·labs, per la qual cosa apareix la moda d'introduir transposicions forçades en l'ordre natural de la frase o bé al fi d'ella són preferides terminacions oxítones per tal d'imitar la cadència del planus; b) per una desviació de l'ús d'aquell ritme propi de l'art dictatòria, la qual cosa porta a recercar cadències més amples i ja no concentrades només a la fi de la frase; el resultat és a vegades una veritable cadència de vers de quatre accents, ja sigui amb ritme iàmbic (...) ja amb ritme anapèstic (...); c) pels cultismes del llenguatge, dels quals totes les llengües reberen una tan gran incorporació al segle XV." (50) (51)

Potser no sigui sobrer tot i que n'haurem de parlar més endavant, de fer notar que no tots els recursos retòrics emprats per a la transformació de l'estil apareixen usats alhora ni amb la mateixa intensitat. "Quan el qui s'afiliava a la nova manera era frenat per un bon discerniment i tenia veritables condicions d'escriptor, la línia de proporció no era praspassada". D'altres, en canvi, incapaces de volar amb ales pròpies o tocats per una incontrolada voluntat cultista, se subjecten servilment a la sintaxi llatina o inflen, sense mesura, llur prosa amb un excés de cultismes que la llengua

catalana. de fet, no assimilarà mai. Ja en el regnat de Joan I i sobretot a partir del de Martí I Humà trobem mostres abundants d'aquests procediments que donaran lloc a un estil que, com tindrem ocasió de comprovar en el capítol següent tindrà un gran èxit al segle XV.

Rubió ha estudiat el cas de Guillem Pons, contemporani de Netge, que seria un exemple típic d'un "èmfasi oratori cada cop més ampul·lós amb tocs evidents de ciceronianisme", tan si escriu en català com en llatí". I ha adduït també una carta signada per Pau Nicolàs de k4k7 on se'ns mostra la forçada transposició a la prosa catalana de l'hipèrbaton llatí. "Vegeu per exemple, la manera com postposa el verb principal en infinitiu i fa precedir-lo pel complement i les oracions incidentals:

ço que és stat atorgat ab alcuna consideració com declina en abús fa precedent deguda deliberació revocar...

Al mateix document trobem el següent passatge on una oració de participi, com abaltiu absolut precedeix el subjecte:

com exigent lo ministeri de l'offici de les seques... nostres predecessors de gloriosa memòria havien donat los officis de grans e moltes prerrogatives...(58) (52)

Rubió ha fet encara sobre aquesta qüestió que estudiem dues observacions que no podem passar per alt tot i que haurem de subjectar-les a un estudi més detallat en el capítol següent: aquest caràcter més ampul·lós, aquest to més afectat de la prosa sembla que el podríem comprovar més en els documents llatins i catalans de la Generalitat de Catalunya, ja "els anys del Compromís de Casp i immediatament posteriors a ells", que no pas en els coetanis de la Cancelleria reial. I que també el podríem localitzar preferentment a València. "Del 20-VIII-1399 hi ha una carta dels jurats valencians a Sant Vicens Ferrer on podem llegir sentències com aquesta: coral e lagremable desig de vostra facial vista."(52) (53)

La segona observació és també interessant i encara que amb reserves indica un altre element que hauria pesat prou en aquest procés de transformació i enriquiment de la prosa catalana. Ja hem esmentat més amunt les estretes relacions que es nuen en els inicis del nostre humanisme entre "classicisme i italianisme", i hem subratllat el paper preponderant que hi té el Petrarca escriptor en llatí. Doncs bé: "Fóra possible que en aquesta nova modalitat estilística del nostre Renaixement, també l'hagués influïda la prosa del Bocaccio, i així ha estat acceptat vagament per algú. És cert que fou conegut i traduït a Catalunya des dels temps de Bernat Metge, i la seva influència fóra temerari de negar-la en absolut. No crec però, que fos una causa determinant ni prou general. L'inici de la nova modalitat, el trobem, com ja hem dit, en documents en català que deixen veure ben clar al darrere el to d'un formulari en llatí i ho confirmen algunes peces documentals que ens han arribat en versions contemporànies formulades en llatí i en català. La influència de la prosa italiana fou un element d'acció concomitant, però posterior a la preocupació llatinitzant dels secretaris." (54) Tal com ha fet observar Aramon "encara és per fer un estudi sobre les traduccions de Bocaccio en català i sobre la influència lingüística de les seves obres italianes sobre la llengua catalana i seria arriscat de pronunciar-se definitivament sobre aquest problema". (54) (55)

Després d'haver fet aquest repàs que significà per a la prosa catalana el treball dels homes de la Cancelleria reial pot ser interessant de fer-ne un primer resum.

Tot i que ja trobem mostres de documentació redactada en català en temps de Pere II el Gran es pot dir que és "des dels primers anys del segle XIV (que) la nostra cancelleria usava el català i àdhuc l'aragonès, fins com a llengua diplomàtica al costat de la llengua llatina, que era la preferida. Per això les relacions dels procuradors y embaixadors reials, tenen una valor fora-mida en quant a

L'ús de l'idioma nostrat. No sé si cap literatura mig-eval podria presentar models tan bells d'aquesta mena de cròniques de la política internacional, com la relació de Pere de Queralt y sos companys del Concili de Viena en 1311, o les molt pintoresques d'En Vidal de Vilanova que contenen planes que semblen arrencades de la Crònica de Muntaner (56). Al llarg del s. XIV la llengua catalana s'anirà obrint pas en els documents cancellerescos. Es veu en la simple estadística que es pot fer, des d'aquest punt de vista amb els documents publicats per Rubió i Lluch: "Des de 1300 a 1350 trobem uns trenta dos documents en català, per uns cent vuitanta llatins. Des de 1350 a 1400 la proporció és totalment inversa: tres cents vuitanta documents dels primers per cent vuitanta dos dels segons. Durant l'últim quart de segle és quan més predominen els documents catalans, y en el regnat de Martí I, no's redacten en llatí més que els de les seccions més burocràtiques de la cancelleria(56)(57) Aquest fons documental ens il·lustra sobre un fenomen molt interessant al qual ens referirem tot seguit: el català ocupa els espais reservats tradicionalment al llatí a mesura que la classe burgesa accedeix al poder i a mesura que el país es converteix en una potència política i econòmica ben individuada. A més, com ja hem vist, en aquests papers de l'Arxiu Reial, hi trobem la documentació que ens permet d'estudiar amb una precisió notable l'evolució de la llengua literària i el procés de llatinització a que és sotmesa. I encara hi podríem estudiar la història de la llengua parlada perquè s'hi conserva una extensa col·lecció de cartes privades i de processos judicials en què les declaracions verbals són copiades puntualment. Dissortadament, com ja hem repetit, només una minúscula part de tot aquest material ha estat revisada.

Un cop arribats a aquí no podem estar de referir-nos a una darrera qüestió estretament relacionada amb el treball literari elaborat en els cercles de la cancelleria i dels altres organismes polítics dels Països Catalans. A tots els estudiosos de la nostra llengua

medieval els ha sorprès la constatació "d'una espècie de koiné literària i administrativa" que presenta unes tals característiques d'uniformitat gramatical i lèxica que es fa pràcticament impossible de descobrir-hi peculiaritats dialectals de cap mena. Martí de Riquer ha posat de relleu el fet en aquests termes: "Les obres de Lluïl, copiades en nombrosos manuscrits i llegides amb assiduïtat, constituïrien evidentment un model de prosa catalana cultivada i elegant, precisa i tècnica alhora. Però sempre existí el risc que aquesta prosa degenerés, es plebeïtzés o es fragmentés dialectalment i que obrís escaletxes per on la parla vulgar i descurada trobés accés a la llengua escrita. El dialectalisme és una de les característiques de les llengües neolatines medievals, i així trobem a França textos picards, borgonyons, anglonormands, francians, etc.; a Castella, produccions literàries escrites en castellà estricte, en lleonès, en riojà i fins i tot obres on abunden els aragonesismes; i si examinem el panorama italià encara hi trobarem un mapa lingüístic més complicat i bigarrat, atenent, només, a les produccions de categoria literària. La unificació lingüística a favor d'un determinat dialecte que es constitueix en llengua comuna cultivada és un fenomen que, en línies generals, no apareix fins el renaixement. A la nostra literatura, en canvi, hom no adverteix una fragmentació similar fins a tal punt que molt sovint ens és difícil de localitzar un text -o sia afirmar que és escrit per un català, o per un mallorquí, o per un valencià, o per un rossellonès- si no ens ajudem de dades extralingüístiques. És a dir, un filòleg, davant un text francès o davant un text castellà dels temps mitjos, posseeix generalment elements suficients per concloure de manera categòrica que aquest text és picard o lleonès, per exemple. Davant un text de prosa catalana, per contra, de vegades només ens és llegut d'afirmar que el copista d'aquest pertany al domini oriental o occidental de la llengua. Pensem, com a exemple característic, que hom creia que fra Francesc Eiximenis era valencià fins que es demostrà documentalment que havia nascut a Girona.

La uniformitat lingüística és, doncs, una característica de la literatura medieval pel que fa a la prosa, i insisteixo que aquesta característica és deguda, sobretot, i com a punt de partença, al caràcter exemplar de la prosa lul·liana. Però arribarà un moment - finals del segle XIV - que Llull, atacat i gairebé condemnat, deixarà d'ésser llegit i d'exercir la seva fecunda influència lingüística, i tot i això la uniformitat persistirà. I és que en la segona meitat d'aquell mateix segle ha aparegut un nou factor unitari i en una certa manera codificador i depurador de la llengua: la influència de la Cancelleria reial... El català de la Cancelleria, des de la segona meitat del segle XIV, esdevé el que avui diríem una llengua acadèmica, car és la llengua en què són escrits els documents que signa el rei, the King's catalan, i a això deu el seu prestigi i la seva incondicional acceptació en tot el domini lingüístic". (58) (58)

Ja Coromines havia remarcat aquest mateix fenomen i havia senyalat la mateixa causa: "No hi ha dubte que a l'Edat Mitjana el català era la més unificada de totes les llengües romàniques. Si deixem de banda la poesia, de llengua forastera i artificiosa, la seva literatura en prosa, des de les Homilies d'Organyà i el corpus lul·lià fins a Tirant lo Blanc, al llarg d'uns tres-cents anys i en una producció diversa i de les més copioses, presenta un llenguatge uniforme, amb molt escassa evolució cronològica; però encara hi crida molt més l'atenció l'absència de variants dialectals, absència que és total si prescindim de minúcies sense cap relleu, i que a més solament poden trobar-se en els brevíssims textos primitius i en algun autor valencià del segle XV. Llevat d'això impera pertot arreu un idioma idèntic: el llenguatge de la cancelleria reial" (59) (59)

En l'estat actual dels nostres coneixements ens hem d'acontentar amb aquest nivell d'explicació general i vague: ningú no podria negar que una gran uniformitat lingüística caracteritza la prosa literària catalana, ni ningú no posa en entredit que cal anar a cercar en la labor dels secretaris i notaris reials la raó d'aquest fet. Però s'hauria d'avançar més per aquest camí per tal de poder

precisar una mica més les coses. Martí de Riquer, per exemple, està convençut que "el dia que el català de la Cancelleria serà estudiat seriosament i amb atenció sens dubte arribarem a conclusions curioses i sorprenents en el sentit de veure afermat aquest paper, diríem, normatiu i unificador". (59) Ramon Aramon, en canvi, creu que, amb el recurs a la influència cancelleresca no s'explica "d'una manera satisfactòria la diversitat de llenguatge que hom troba sens dubte" entre l'estil dels més diversos i significats autors catalans. I també està convençut que hem d'esperar a tenir "estudis seriosos de la llengua de cada un dels nostres escriptors de l'Edat Mitjana" per poder arribar a conclusions vàlides. (60) Ja es veu, doncs com avui per avui no podem pas anar més endavant i ens hem de quedar amb aquesta visió que en la seva generalitat sembla prou sòlida i segura. De tota manera, posats a deplorar la manca d'estudis que ens permetin d'avançar en el coneixement de la nostra llengua, voldríem urgir la necessitat de dedicar l'atenció a tot un munt de textos que per haver estat elaborats sense pretensions "literàries", ens podrien informar de la real situació de la llengua parlada, on podríem descobrir trets diferenciadors i variants dialectals que la uniformada llengua culta ens escamoteja. Ja tindrem ocasió de referir-nos-hi tot seguit, però ja ara advertim que ens trobem més desassistits en aquest camp que no pas en el de l'estudi de la prosa cancelleresca i literària.

6.1.- Bernat Metge

Després del que acabem de dir sobre la llengua de la Cancelleria potser no hauríem d'insistir-hi més parlant d'un home tan significat en el món burocràtic com ho fou Bernat Metge. Nascut a Barcelona entre els anys 1340 i 1346, inicià la carrera de funcionari reial a l'ombra del seu padastre, Ferrer Sayol. L'any 1371 jurà el càrrec de notari i entrà en l'escrivania de la reina Elionor. Al

cap de quatre anys és adscrit en qualitat d'escrivà, a la casa del primogènit, el futur Joan I, que el mantindrà al seu servei quan serà rei. Frueix de la confiança de Violant de Bar. Des de 1390 és secretari reial i se li encomanen diverses responsabilitats administratives i polítiques com per exemple, una ambaixada extraordinària a la cort pontifícia d'Avinyó. Mort Joan I, és sotmès a un procés de què coneixem bé els termes. Fou absolt pel rei Martí el 1398 i ben aviat el tornem a trobar fruit de "càrrecs ben remunerats i de prestigi". Morí a Valldonzella el 31 de maig de 1410. Tota la seva vida doncs transcorre en aquest món de la cancelleria i es impossible d'entendre les característiques de la llengua de Bernat Metge si no les estudiem en el marc més general de la prosa cancelleresca a què ens hem referit. ((62) Però això no obsta perquè remarquem la seva excepcional aportació ja que "els altres secretaris de la seva generació limitaren la seva activitat en llengua vulgar a allò a què estaven obligats per la seva professió i tan ben dotats estilísticament com Bernat Metge, els faltà l'ingeni o l'estímul que d'escrivans en fes escriptors."

Bernat Metge il·lustra més bé que ningú, entre nosaltres, aquest final de l'Edat Mitjana i el començament d'una nova època de la cultura europea. Mentre el Libre de Fortuna i Prudència (1381) és un poema "típicament i essencialment medieval" el Valter y Griselda (1388) pel seu origen i per la seva forma ja ens mostra una nova sensibilitat que s'aferma clarament en el fragment de l'Apologia (1395) i que troba la seva gran formulació en Lo Somni (1398).

El caràcter del nostre treball no ens permet d'entretenir-nos en aquells aspectes que són propis d'una història de la literatura i ens hem de cenyir més estrictament a l'estudi de la llengua. Bernat Metge, com hem dit, fou educat en aquell ambient de lletraferits de la cancelleria: coneixedor precoç dels clàssics llatins i de Petrarca, en contacte directe, a Avinyó, amb els fermentes de modernitat que hi pul·lulaven aplicà el seu esforç a la creació d'una prosa catalana clàssica, equilibrada, exemplar. Quan Anfós

Par el trià com a model sobre el qual construir una sintaxi catalana sabia molt bé que cap altra prosista no li podia oferir una tal riquesa de solucions. Són exactes les frases amb què enceta el Pre-faci de la seva obra: "Bernat Metge es lo príncep dels escriptors catalans. L'estil precis robust y encara ab sentor llatina de Ramon Llull, cobra, en ses mans d'artista de la renaxença, l'agençament rítmich, beutat expressiva y riquesa lèxica de qui's complavia ja en la forma. Es per açò, que cap estudi sintàctich en nostra llengua pot ésser de més interès que'l de ses dues composicions en prosa. lo "Somni" y la traducció de l'obra llatina de Petrarca "Valter e Griselda". En elles, la varietat constructiva y tóns elocutius abasten tal extensió, que quasi tots los fenomens sintàctichs hi són compresos, y es aquésta una de les rahons qui m'han decidit a adoptar pera mon treball. lo títol general de "Sintaxi Catalana" (62) (63).

Una anàlisi de la llengua de Barnat Metge s'ha de cenyir necessàriament a alguns aspectes concrets més peculiars, pero no ens podíem estar d'indicar aquest caràcter exemplar de la seva prosa. El text que voldríem examinar amb un cert deteniment és el Valter i Griselda. Es tracta, com sap tothom, d'una traducció de l'epístola 3 del llibre XVII del Rerum Senilium del Petrarca, titulada Griseldis o De insigni obedientia et fide uxoris que és la versió en llatí de la darrera narració del Decameron de Bocaccio. Ja ens hem referit al significat d'aquest contacte primicer amb l'obra llatina del Petrarca que s'hauria pogut relaitzar via Nàpols (63) (64). Es per aquest camí de la traducció i acomodació de llatí humanista al català que Bernat Metge aconseguirà la creació d'una prosa artística, d'una llengua literària realment clàssica. Si es compara aquest text de Metge amb altres obres catalanes contemporànies, hom s'adona que representa un fet nou que només podem comprendre si el relaciona amb tota la dimensió cultural de la Cancelleria de què hem parlat abans.

En la prosa de Valter i Griselda podem distingir-hi clarament dos estils: el de la carta a Isabel de Guimerà, que obre i clou l'obra, i el de la narració pròpiament dita.

La forma epistolar és solemne i un pèl rebuscada com escau a un secretari de la Cancelleria acostumat a redactar cartes "a papes i prínceps estrangers davant dels quals s'ha de fer ostentació de filigranes retòriques i habilitats estilístiques". És l'estil que retrobem també, com a propi, en tants pròlegs i dedicatòries a personatges il·lustres i que, més tard, alguns voldran convertir en l'habitual dels seus llibres donant peu a l'aparició d'una prosa artificiosa i fortament avarrocada (64). L'anàlisi d'aquesta endreça és altament exemplar per comprendre el procés de llatinització de la prosa catalana i, per això ens ha semblat interessant de reproduir-la i de repassar-la amb una certa detenció.

A la molt honorabla e honesta senyora madona Ysabel de Guimerà. Bernat Metge, salut e revèrència subjectiva.

Ningú, mínimament familiaritzat amb les epístoles llatines clàssiques no deixarà d'advertir el calc d'aquest encapçalament. La mateixa elisió del verb sobreentes augmenta aquest aire llatinitzant que li dona la disposició dels elements de la frase: datiu, subjecte complement directe. Pel que fa al tractament que Bernat Metge dona a Isabel de Guimerà també podem fer alguna observació interessant:

molt honorabla: La forma perifràstica del superlatiu en un text d'aquesta mena ens confirma la dificultat que experimentà el català de readmetre les formes sintètiques que li oferia el llatí. L'ús d'honorabla al si del català administratiu data d'aquests darrers anys del segle XIV i després es generalitza com a forma de tractament. (65)

senyora madona Isabel: Aquesta combinació és prou característica i l'hem de posar en relació amb la fórmula Senyora Na que era molt viva en el català medieval ().

reverència subjectiva. També trobem la mateixa expressió en Antoni Canals (68), cosa que ens il·lustra sobre el moment en què és introduït aquest cultisme.

A mi ensercant entre ls libras dels philòsoffs e poetas alguna cosa ab la qual pogués complaura a les donas virtuosas, occorrech l'altra dia una istòria la qual recita Patrarcha, poeta laureat, en les obres del qual yo he singular affecció.

Comencem per uns breus comentaris del lèxic. Hi ha uns mots que donen al text una coloració llatinitzant expressament buscada i un aire nou que els lectors contemporanis devien acusar encara més: occorrech en el sentit de venir al pensament no és testimoni en català abans del regnat de Pere III; igualment podem dir-ho a propòsit del recita. Laureat és documentat per primera vegada precisament en aquest text. Affecció es troba en Llull però es molt possible que sonés com un neologisme als lectors de Metge (68). Tot i que ja tindrem ocasió de fer altres observacions sobre aspectes lèxics potser és ara el moment de reproduir una observació de Martí de Riquer referida al Valter i Griselda: "Obsérvese la ausencia de latinismos pedantes y estridentes tan abundantes en los escritores cultistas del siglo XV, y que la mayoría de los registrados han entrado en la lengua común y se han asimilado perfectamente a ella. Una discreta elegancia y una sensata mesura caracterizan el léxico del Valter e Griselda... (70) (68) (70)

Pel que fa a la morfosintaxi ens voldríem aturar a comentar ensercant, que planteja un problema molt interessant de la prosa llatinitzant i culta. Les gramàtiques històriques catalanes, quan tracten la qüestió que ara volem estudiar, fan dues observacions: la confusió fonètica, gairebé general, de les formes de gerundi i les de participi de present, i el manteniment del valor verbal propi del participi en el català medieval tal com ho mostra la flexió numeral. Per demostrar-ho sempre es posen exemples de plural ja que així no

hi ha cap dubte que l'autor experimenta aquell mot com un participi i no com un gerundi (70). Ens sembla que la qüestió és força més complexa.

71

El llatí vulgar conservà pràcticament només la forma ablativa del gerundi mentre les altres eren substituïdes per l'infinitiu introduït generalment per una preposició. Més encara: la forma ablativa del gerundi esdevingué, cada cop més, un substitut del participi de present. Els exemples d'aquest doble procés són abundants: Quomodo potest hic nobis carnem suam dare ad manducare?; potestatem curare, necessitas et viri plangendo prosequantur; assurgens et populando. Advertim en aquest darrer exemple, que és tret de Tàcit, l'ús conjunt i indistint d'un gerundi i un participi. (72) La concurrència de l'infinitiu i del gerundi és testimoniada encara en un text francès medieval que presenta una construcció ben característica:

Vos me'n avez fet confort

Et en parler et en chantant (73) (73)

La substitució en les funcions pròpies del participi pel gerundi es devia veure accentuada encara en aquelles llengües que com el català havien confós les dues formes des d'un punt de vista fonètic. La qüestió que es planteja és la de saber si el participi de present arribà fins a les llengües romàniques per via hereditària o desaparegué completament fins al punt que deixant de banda els adjectius verbals, només el gerundi hauria marcat les noves llengües en el període de la seva formació. Meyer-Lübke, per exemple, ho creu així pel que fa al francès, i Rohlfs ho suposa també per a l'italià. L'un i l'altre atribueixen els exemples de participi amb funció verbal que ofereix la llengua antiga a una influència erudita sobre la llengua literària, ja que la llengua viva desconeix totalment aquest ús. De fet en català registrem exemples en aquest sentit només en autors fortament influïts pel llatí. Així ho podem veure en Llull i ni cal dir-ho en Bernat Metge. Aquest re-

curs de la llengua literària llatinitzant es tornà a perdre i molts d'aquells participis de present sonen avui o com un gerundi o com un adjectiu. Quan Bernat Metge - i els seus companys de la Cancelleria - renoven aquesta forma i aquesta funció verbal del participi de present s'inscriuen en un context lingüístic que marquen, entre altres, els grans autors italians contemporanis. (73)(74).

E com la dita istòria sia fundada en virtuts de paciència, obediència e amor conjugal, e a mi sia cert que, entre les altres virtuts, vós senyora, siats dotada de aquestes singularment per ço he deliberat de arromansar la dita istòria e de trametre-le-us perquè vós e les altres donas virtuosas prenats eximpli de las cosas en aquella contengudas (no per tant que yo, m pens que vosaltres freytrets de aquesta doctrina, car sens ella sots assats pacients e virtuosas mas per ço que oynts la present istòria siats pus ardents en seguir les ditas virtuts, car diu lo mestra de amor, Ovidi, en les obres del qual en temps que yo amava me solia molt adelitar, que al cavall leuger, quan corre, no li nou si hom li dóna alguna esperonada.

La llatinització sintàctica es fa aquí encara més forta i ens cal resseguir tot el joc d'oracions subordinades que s'entrellacen amb tanta gràcia i amb tant d'encert. El llarg paràgraf que hem transcrit ens exemplifica detalladament l'ús de tota una sèrie de conjuncions: Ja Pompeu Fabra va advertir com en els documents de la Cancelleria catalana del segle XIV és freqüent de trobar "la construcció que consisteix a introduir la subordinació causal mitjançant com i a continuació la resta de la proposició principal (en què s'expressa la cosa justificada en la subordinada) mitjançant els mots per ço (o per tant)". (74)(15) No ens ha d'estranyar doncs de trobar-la en aquest text de Bernat Metge que, utilitzant un recurs que trobem en gairebé tots els textos cancellerescos de caire llatinitzant, va calcar tan sovint aquell recurs sintàctic que resol oracions subordinades amb la forma de: cum més subjuntiu. Registrem també un perquè que introdueix una oració final. Pompeu

Fabra considera raríssim l'ús d'aquesta conjunció en la documentació cancelleresca. i advertia que generalment és una forma que s'introduirà poc a poc reemplaçant formes més antigues. Que així devia ser, sobretot en les oracions causals, ens ho mostra el llarg parèntesi on hi ha un subtil joc bimembre: no per tant que... car... mas per ço que... car...

Martí de Riquer ha fet veure que Bernat Metge s'inspira, en aquest fragment, en unes frases de Petrarca que hi ha al final de la seva versió del Griseldis: "Hanc historiam stilo nunc alio retexere uisum fuit, non tam ideo ut matronas nostri temporis ad imitandam huius uxoris patientiam, que michi uix imitabilis uidetur, quam ut legentes ad imitandam saltem femine constantiam excitarem..." (76) Ens cal admirar la gràcia genuïna amb què el nostre autor resol la construcció que en Petrarca posaven de relleu les conjuncions non tam ideo ut... quam ut i que en Bernat Metge troba encara una formulació més equilibrada.

Es indiscutible també el regust llatí en la forma oynts; en la construcció a mi sia cert, amb un adjectiu regint un datiu; la insistència en formes com sia fundada i siats dotada; l'ús del participi passiu en una clara funció predicativa: las cosas en aquella contengudas.

suplicant-vos que la present istòria vullats benignament oyr, e.n les adversitats, les quals algú en aquesta vida no pot squivar, com loch serà ben remembrar de aquella per ço que mills e pus pascientment puxaés aquellas sofferir, de las quals Déu vos vulla preservar per sa merçè.

Aquest paràgraf final de la primera part de la carta a Isabel de Guimerà ens ofereix encara detalls prou interessants d'aquesta prosa cultista que assaja Bernat Metge. Martí de Riquer (78) ha fet observar -amb algun error menor- l'habilitat amb què Metge combina alternadament els complements present istòria i adversitats reiterats gràcies a l'elegant col·locació d'un mateix pronom repetit: remembrar de aquella... aquellas sofferir. Noteu encara com aquest

llarg text epistolar es fa acabar amb la idea obsesionant de les adversitats les quals algú... no pot squivar... puxats aquelles sofferir. de las quals Déu vos vulla preservar. Des del punt de vista de sintaxi llatinitzant, que anem subratllant preferentment, no ens podem estar d'indicar la presència d'aquest "cum inversum" -com loch serà- que dona un caràcter sobtat a les adversitats que dominen les frases finals d'aquesta carta-pròleg i ens introdueixen a la lectura de les desgràcies que sofrirà la desventurada Griselda. (78) (78)

Heu escrit lectura i no hem estat massa precisos. Potser ja heu advertit que Bernat Metge tradueix el legendes de Petrarca, en el text que hem reproduït més amunt, per oynts, i ara torna a parlar d'oyr la història que ha arromançat i dedica a Isabel de Guimerà. Potser aquest detall ens ajuda a entendre el to ben diferent que té la narració si el comparem amb el de la carta que hem examinat. De fet, -com ja hem dit- és fàcil adonar-se de la diferència que separa la prosa de l'epístola -solemne, complicada i desplegada en llargs períodes- i la prosa amb que és escrita la història traduïda de Petrarca -de fàcil assimilació i senzilla fins en la seva cura retòrica-. No ens entretindrem a fer un anàlisi detallada de cap fragment concret i només voldríem posar de relleu dos extrems que apareixen clarament en una confrontació entre el text llatí de Petrarca i la versió catalana de Bernat Metge.

Deixant de banda la intenció d'un treball de Guiseppe Tavani que vol mostrar que Metge va conèixer el text del Decameron de Boccaccio i que el va fer servir, però aprofitem l'anàlisi comparativa que fa i que mostra alguns procediments de la traducció catalana. (78). Sobretot queda clar que Bernat Metge sovint alleugereix el conte de tots aquells afegits digressions i retocs petrarquescos que entrebanquen la fluïdesa i claredat narratives. Alguns exemples d'aquest tarannà ens permeten d'adonar-nos de com Bernat Metge vol agilitzar la narració i és en funció d'aquesta funcionalitat narrativa que crea una expressió lingüística directa i eficaç.

Al començament de la història un dels súbdits

cui vel autoritatis maior erat
vel fecundia, maiorque cum suo
duce familiaritas.

lo qual era de major auctoritat,
ho per bell parlar o per major
privadesa que havia ab lo dit
Valter

expressa en nom de tots el desig que el marquès es casi. Petrarca posa en la seva boca "una frase complexa i elaborada" mentre que Metge ho redueix tot a una aixuta expressió ben corrent:

ut coniugio scilicet animum applices,
collumque non liberum modo des impe-
riosum legitimo subicias iugo.

que vullas pendre muller

A Petrarca li devia encantar el "joc paronomàstico-derivatiu. co-
niugio-iugo ja que el reprèn en la resposta de Valter als seus vas-
salls: Vestrum fuerit me omnium quos novissem liberrimo subiecisse.
coniugii; mea sit iugi ipsius electio. Metge, que havia introduït
una reducció tan dràstica en el primer cas. "estava obligat a in-
tervenir també aquí; el respecte per la coherència en l'estil i
en la construcció narrativa" el porta a excloure aquesta frase
del parlament de Valter.

Una significació semblant la trobem quan se'ns presenten "les re-
flexions que Valter havia fet a propòsit de Griselda, ja abans de
veure's obligat a triar muller":

In hac virgunculam Valterius sepe
illac transiens, quandoque oculos
non iuvenili lascivia sed senili
gravitate defixerat, et virtutem
eximiam supra sexum supraque eta-
tem, quam vulgus oculis conditionis
obscuritas abscondebat, acri pe-
netrarat intutu.

E com Valter hagués acus-
tumat de passar sovén per
la casa de son pare e se
hagués pres esment moltes
vegades de la virtut de a-
questa nina, la qual vir-
tut no era manifestada a
la gent ne'n parlava al-
gú per ço com era de tan
baix estament.

No volem insistir més en aquest punt. La conclusió de Tavani és prou ferma i ens dóna un element de judici de la prosa de Metge ben interessant: el nostre autor elimina "del text de Petrarca tot el que li sembla superflu o fins i tot negatiu per a l'economia narrativa". "alleugereix la redacció de Petrarca de digressions no pertinents". Diríem que l'agut sentit de narrador que tenia Bernat Metge el porta a construir les seves frases amb una claredat i eficàcia notables. I pensem que a més del seu bon gust literari la convicció que la història seria "oïda" el porta a cercar un equilibri sintàctic, elegant i auster alhora, sense deixar-se embolicar en la complexitat retòrica i degressiva del model llatí.

En aquesta contraposició entre el text petrarquesc i la versió catalana, Martí de Riquer ha descobert un altre fet que té molt d'interès. L'exposa en aquests termes: Sovint els personatges de la història són designats lo dit Valter, la dita Griselda, etc., sense que això tingui equivalent en l'original llatí. Vegeu-ne un exemple. Petrarca escriu: "Id aliquandiu taciti cum tulissent, tandem cateruatim illum adeunt quorum unus cui vel auctoritas maior erat vel facundia maiorque cum suo duce familiaritas... inquit:", i Bernat Metge tradueix: "Los quals, com molt ho haguessen soferit, anaren ensemps al dit Valter; e la hu de ells lo qual era de major autoritat, ho per bell parlar o per major privadesa que havia ab lo dit Valter, dix axi". Si Bernat Metge hagués traduït literalment ("a ell" o "a aquell" la primera vegada; "Ab lo seu senyor" la segona) la frase no hauria perdut res en claredat i hauria estat lliure d'una repetició que pot desplaure'ns. Però no hem d'oblidar que Bernat Metge era professionalment notari, avesat a redactar escriptures de la cúria reial, i que com a escrivà de la Cancelleria havia d'escriure documents on cal la màxima precisió i on s'ha d'evitar la més llunyana possibilitat d'ambigüitat. Aquest lo dit, la dita, etc., o lo dessus dit, la dessus dita, etc., que tan sovint trobarem en tota l'obra en prosa de Bernat Metge és el seu llast professional que l'obliga, com a bon notari, a escriure sem-

pre de manera que no pugui ésser interpretada malament. No és això un retret, sinó una observació que ens fa comprendre una de les grans virtuts de la prosa de Bernat Metge; la seva precisió". (79) (80)

D'alguna manera aquesta duplicitat d'estil que hem constatat en la carta a Isabel de Guimerà i en la narració de la història de Valter i Griselda també la registrem a l'Apologia que és, en cert sentit, un pas cap a la prosa madura i gairebé perfecta de Lo Somni. (81) La dependència del Secretum de Petrarca és clara i evident i, una vegada més, a través d'ell, Bernat Metge s'obre a la influència ciceroniana:

E per tolre ffatiga a aquells qui legiran, no vull que en tu (petit libre meu) sia atrobat "dix" e "diguí", sinó "Ramon" e "Bernat", per tal com lo dit amic meu e yo som axí anomenats. D'aquest stil han husat tots los antichs, specialment Plató, en lo "Tineu" e Ciceró en les "Questions Tusculanes", e Patrarca en los "Remeys de cascuna fortuna" en en altres lochs". (81) (82)

L'estudi de les fonts de Lo Somni és molt aclaridor d'on treu Bernat Metge els models per a la seva prosa. En el primer llibre s'hi han indicat, habilíssimament combinats, elements molt diversos que Metge ha sabut fondre en una notable unitat: Així s'hi poden notar mostres del Corbaccio de Boccaccio i del Secretum de Petrarca; els Dialogi de sant Gregori, la Summa contra gentiles de sant Tomàs, el De Anima de Casiodor, l'Opus oxoniense de Duns Escot, el De anima rationali de Ramon Llull; les Tusculanae, el De amicitia i el De senectute de Ciceró. I ni cal dir que s'hi troben referències més habituals a Valeri Màxim, a l'Antic Testament i fins a l'Alcorà. Els tres grups d'influències en què hem distribuït els diversos autors creiem que són prou reveladors: un autor clàssic llatí, tan admirat com Ciceró; exemples notables del pensament escolàstic, i dos noms decisius en la inflexió de la literatura i del pensament del segle XIV. Però, des del punt de vista en què ens

movem, ens interessa de fer notar una cosa: "La base de tot aquest primer diàleg la constitueixen les Tusculanae de Ciceró, obra de la qual Bernat Metge tradueix literalment grans fragments i que li dona l'estructura general. I és això sense cap dubte el que infon a Lo Somni un inconfusible regust clàssic i li proporciona un estil ciceronià ja que l'excel·lent llatí d'aquesta font deixa transparentar a l'hora de ser traduït, una elegantíssima prosa catalana, bellament periòdica i adornada amb encertats llatínismes, tant lèxics, com semàntics i sintàctics".⁽⁸³⁾ Creiem que no cal insistir més sobre aquest punt. La llatinització de la prosa catalana -ja ho hem vist en parlar més amunt del tema- es fa, des d'una perspectiva ciceroniana, per aquells homes de la cancelleria "tulliano lacte enutriti". Bernat Metge, educat en el contacte amb aquests homes i dotat d'una peculiar sensibilitat i d'un gran sentit de la llengua és qui portà a un punt de més alta perfecció clàssica aquesta catalanització de la prosa de Ciceró.

Però no fou només Ciceró, entre els autors clàssics llatins, qui va exercir el seu mestratge sobre Metge. El llibre terç de Lo Somni s'inspira directament en Ovidi -el de les Metamorphoses- i no és difícil de descobrir-hi elements del Cant VI de l'Eneida. Martí de Riquer ha fet notar la manera com Bernat Metge adapta Ovidi diversa de la que fa servir quan tradueix la prosa de Ciceró: "L'argumentació seriosa del primer llibre... es caracteritza per una gran densitat de llatínismes lèxics i de construccions llatinitzants. Alguna cosa similar s'esdevé al llibre terç, quan Orfeu narra la seva vida o descriu l'infern; però ací el tintat llatinitzant és de tipus poètic, no debades les fonts d'aquestes pàgines són versos d'Ovidi i de Virgili. Parem esment que al llibre primer Bernat Metge es troba més subjecte als originals llatins que té com a models no tan sols perquè és més fàcil traduir prosa, sinó també perquè, tractant-se de matèria filosòfica, existeixen un lèxic i uns conceptes que difícilment es poden esquivar i que el nostre escriptor procura de reproduir exactament. En canvi en narrar la vida d'Orfeu, Bernat Metge s'inspira amb una certa lliber-

tat en les Metamorfosis; no tradueix precisament, sinó que redacta a la seva manera la matèria que li ofereixen els hexàmetres ovidians, i gràcies a això disposa d'un nombre més gran de possibilitats i treballa amb més desseiximent."(84)(84)

Amb tot, seria un error creure que Bernat Metge és simplement un home capaç de crear una prosa catalana sobre models llatins. Ja hem fet notar, a propòsit de la versió del Valter i Griselda, la forma com prescindia de molts elements retòrics -que ben segur el devien atraure poderosament- a favor d'una major funcionalitat narrativa. Per això no ha d'estranyar la comoditat amb què, domina, en una part dels llibres tercer i quart, registres estilístics tan vius i realistes. Amb la mateixa gràcia que sabia vestir-se amb la gravetat moralitzadora de les Tusculanae, sap ara traduir el Corbaccio i respondre-hi polèmicament amb una prosa que no ha d'envejar per res la força directa de Bocaccio. "La diatriba contra les dones del llibre tercer i la refutació i exposició dels vicis dels homes que es fan en el quart contrasten d'una manera evident amb l'estil de la resta de l'obra: s'imposa tant en el que és manllevat de Bocaccio com en el que és original un pintoresquisme satíric i sorneguer on sota l'excusa de la moralització amb prou feines es dissimula l'humorisme. La prosa perd alguna cosa del savi travat que ofereix en els moments greus i la mesura de la narració de la vida d'Orfeu, per desconjuntar-se una mica en la pintura realista de notes immediates, però sense que això suposi de cap manera inhabilitat ni desordre. Precisament en aquestes pàgines pintoresques abunden les rebuscades transposicions i les anàfores."(85)

No és difícil -tal com ho hem vist en la versió de Valter e Griselda- de descobrir en Lo Somni els tics estilístics propis de l'a-fany de precisió del funcionari de la Cancelleria. I s'ha fet notar encara (86) com s'hi trasllueixen les formes de cortesia pròpies sobretot de les relacions cortesanes amb el rei: "Solament, Senyor si no us és anuig, vos suplich..."; "Senyor, si no se us torna en anuig... gran pler hauria que..."; "Gran plaer ne he, Senyor; mas si'm volíets fer tanta gràcia que... Si axí és Senyor,

com vós affermats, atoch ho. Mas parlant ab vostre reverència, a mi appar tot lo contrari."

No ens podem estendre més donat el caràcter d'aquesta obra. Abans, però de cloure aquest capítol hem de fer un essent a les qüestions que presenta el lèxic de l'obra de Bernat Metge. Tot i que ho tractarem més endavant en termes generals, no podem deixar de fer una observació: se sol insistir quan es tracta aquest tema, en la introducció de llatinismes en la prosa catalana. I això és un fet cert i indiscutible. Però convé afegir-hi un advertiment: no tots els llatinismes lèxics que trobem en l'obra de Bernat Metge -sobretot en Lo Somni- provenen de la llengua clàssica o classicitzant. N'hi ha una bona colla que els hi proporciona el lèxic especialitzat de la diplomàcia, de la literatura jurídica i de la filosofia escolàstica. Penso, per exemple, en per accident ("per accidens"), al.legant, argumentar auctoritzant, virtuts ymaginativa memorativa, cogitativa, substància intel.lectiva, cupiditat, especulació, existència, indegació, perrogativa, specificadament, substantiva etc... Per acabar aquest ràpid repàs d'alguns aspectes de la llengua de Bernat Metge, no ens podem estar de remarcar l'interès que té per a la història de la llengua catalana que una obra com Lo Somni hagi estat escrita en la nostra llengua i no en llatí com era normal de fer-ho per ocupar-se dels temes que s'hi discuteixen. No hi ha cap dubte -com insinua Martí de Riquer- que la finalitat apologetica de defensa personal i de grup ho justificaven. Però no deixa de ser un símptoma més d'aquest accés de la classe burgesa al món de la cultura com ho demostra l'actitud de fra Joan Paschal que replica el pensament escàptic de Bernat Metge des de la teologia més clàssica, tal com hem retret més endavant. El que hem volgut subratllar és que en les planes escrites per Bernat Metge hi tenim un exemple magnífic d'una prosa culta i exemplar. Podem subscriure en efecte allò que diu d'ell Nicolau d'Oliver: "home femeller, polític astut, cortisà interessat, pensador irònic, prosista màxim de la llengua catalana"(87)

6.2.- Antoni Canals

Quan parlàvem de les traduccions del llatí al català ja esmentàvem fra Antoni Canals. Aquest dominicà valencià (1352-1419) interessa particularment, ultra que pel seu treball de traductor, per les informacions que ens proporciona sobre l'extensió d'aquesta cultura laica, basada sobretot en la lectura dels clàssics, que caracteritza el pas dels segles XIV al XV i per un text concret que no es pot passar per alt en una història de la llengua catalana.

Ja ens hem referit a la seva fama com a traductor que ja ens és testimoniada l'any 1391, quan Joan I en fa un gran elogi i comunica al prior dels dominicans de València que li ha encarregat "que ns exponga e reduesca de latí en nostre vulgar als cuns llibres, los quals nós, qui ns delitam molt en ligir, poguéssim sens gran dificultat e studi entendre"(88).

Un incident amb els regidors de València ens il·lustra molt bé sobre la familiaritat amb el Petrarca per part dels responsables de la burocràcia del Consistori. Martí de Riquer el refereix i comenta en aquests termes: "El 17 de juny de 1399 els jurats de València escriviren al vocal dels dominicans, congregats a Balaguer, perquè procedís contra fra Antoni Canals per tal com, segons ells, no feia més que malparlar dels regidors de València a la cort del rei i en altres llocs; i remarcaven: "Car, senyor, tals insolències són escandaloses e castigadores en ell, e en semblants graduats en sciència més que en altres; e per ço lo gran mestre Petrarca, literato esculpto: Nihil importunis habet enim iustitia quibus amenciam suam ventillet ac defendat". Val la pena de considerar la curiosa habilitat ~~d'atacar un dels primers petrarquistes~~ erudita d'aquests jurats de València, els quals, amb la finalitat d'atacar un dels primers petrarquistes, ho fan citant uns mots del mateix Petrarca" ().

Són prou coneguts els textos d'Antoni Canals on es fan repetits elogis dels llibres o el pròleg de la traducció del De provi-
dència de Sèneca. Aturem-nos, però, un moment en aquest darrer que ens testimonia tan bé l'extensió d'aquella cultura laica, en llen-

gua vulgar, que es consolidava entre els "hòmens de paratge". Bé caldrà relacionar alguns punts d'aquest pròleg amb el que hem retret abans de fra Joan Paschal en el seu Libre de Beatitud.

"Rumor e querimònia popular que en les curiositats excessives tempta de pugar-se'n al sobiran cel per escudrinyar lo consell de Déu. me ha empès diverses vegades a liurar alguna general doctrina per respondre a les qüestions que fan los hòmens seglars. (...)
E com vostra noblesa me haja diverses veguades vexat, e'm affronte de present ab pus difícils passos. als quals sobtosament respondre és cosa molt difícil, majorment com lo parlar dels profetes me entremesclats e enbolcats axí ab rahó natural (la qual ha tanta de apparença en lo primer front en què s mostre, que ja no'm reste sinó demanar a Déu. ab les altes veus, que'm trameta doble spirit: la hu ab què us respogne, l'altre ab què us informe e'us facé adolcir les sentències e les scriptures que stan més en la investiguable sciència de Déu que no en nostra rahó natural), confés. en veritat que moltes e diverses veguades me abstinch de apparèxer devant persones de gran stament. tement-me que no'm entremesclen en alguna difficultat de la qual no'm puscha descabollir. Car lo senyor rey qui ara és. una veguada me entreliguaçà axí ab una qüestió que'm féu del temps de la mort de Jesuchrist. e pigà'm axí ab la instància. que'm donà tant apparent, que un gran temps stiguí entre mi mateix. E, en aytals qüestions. és major perill entre hòmens de paratge, per ço com ligen molt e tots los libres adés seran vulgaritats. e per ço com conversen ab molt abte hom. e per la rahó natural en que habunden. e per la gran speriència de diverses coses en les quals són fets regidors" (tradueix Sèneca)... per ço com no'm direu que lo dit Sèneca sia propheta ne patriarcha, qui

parlen figurativament, ans lo trobarets tot philòsof, qui funde tot son fet en juy e rahó natural" (89).

En una història de la llengua catalana, però, la referència a Antoni Canals és obligada a causa d'un text especialment conflictiu que podem llegir al pròleg de la seva versió del Valeri Màxim. Diu així: He.l tret de latí en nostra vugada lengua materna valenciana, així breu com he pogut, jatsesia que alguns l'hagen tret en lengua catalana; emperò com lur estil sia fort larg e quasi confús, entremescant-hi les gloses que són, o defalliment de vocables o no poden comprendre les dites històries en breu sentència, mas, com los enteniments dels vivents hui sien molt aguts e breus e les ocupacions de les gents grans e difuses, consideri que, per tolre enuig e per satisfer en temps esdevenidor als enteniments de molts, tragués lo dit Valeri e.l comprenés en breu tractat, proseguint les històries segons la sentència literal, acostant-me al text així prop com pot ma poca suficiència". (90).

Davant la frase, que hem transcrit, del domini valencià "els erudits moderns han quedat indefectiblement perplexos". Sanchis Guarner, per exemple, diu que aquest text constitueix "una excepció isolada i desconcertant"(91); Fuster troba que aquella afirmació és literalment inversemblant en la ploma de Canals"(92). El que sorprèn i desconcerta no és el fet que Canals anomeni "valenciana" la seva llengua, sinó l'oposició que marca d'aquesta enfront de la "llengua catalana". Perquè no es veu pas en què es podia basar. No hi ha cap dubte que és a les darreries del segle XIV quan es comencen a notar els primers símptomes d'una "consciència diferencial" valenciana que s'afermarà tot al llarg del segle XV però haurem d'esperar almenys fins al XVII perquè l'expressió "llengua valenciana" reflecteixi alguna realitat lingüística important. La llengua escrita pels autors del nostre període clàssic -com ja hem dit i repetirem- presenta unes tals característiques d'unitat que és pràcticament impossible de descobrir-hi trets dialectals de cap mena. "N'hi ha prou d'examinar amb detenció el català que empra el mateix Canals per arribar a la conclusió que escriu,

fet i fet. la mateixa llengua que el gironí Eiximenis o que el barceloní Bernat Metge, és a dir el català diguem-ne oficial imposat per la Cancelleria. (93) És indiscutible que l'idioma col·loquial devia oferir algunes variants inevitables, però certament res que justifiqués una oposició com la que sembla afirmar Canals. El text doncs, del pròleg de Valeri Màxim és realment sorprenent i desconcertant i, tenint en compte la realitat lingüística d'aquell moment, absolutament intel·ligible fins al punt de Joan Fuster no s'acaba d'explicar que es descarti "la possibilitat d'un lapsus, d'un error del copista o de qualsevol altra cosa per l'estil". S'ha intentat donar tres tipus d'explicacions a aquesta frase tan problemàtica. Hi ha, en primer lloc, qui ha provat d'interpretar el "llengua valenciana" en el sentit de "valenciana prosa", referint-se amb aquesta expressió a un estil peculiar del qual ja parlarem més endavant (94). D'altres, sense massa convicció, han suposat que Antoni Canals "pogué ésser un valencià molt localista", ofuscat per un patriotisme particularista tan fort que li paralitzés el sentit comú" (95). Cal confessar que ni l'una ni l'altra explicació són prou convincents. La primera perquè és injustificat, interpretar nostra vulgada lengua materna valenciana com una expressió que designa un determinat estil literari; la segona perquè es tracta d'una hipòtesi sense cap mena de fonament, i, en tot cas, amb indicis de signe contrari: més aviat fa pensar en una sortida desesperada per treure's de davant un text realment enutjós. Ultimament s'ha intentat fer una lectura d'aquestes paraules d'Antoni Canals que, sense tergiversar-ne el sentit, ens en donés la proporció exacta.

"La conjunció adversativa jatsesia ("iam se siat") pot ser interpretada ací, no com expressió d'una oposició correctiva, sinó d'un acreixement complementari, i així el text significaria que encara que el Valeri Màxim alguns altres l'hagen ja traduït al català, també Canals el tradueix al seu valencià, perquè en vol fer una no-

va versió millor". No diu, doncs, "que ell faça una nova versió valenciana per tal com els valencians no entenguessen la traducció catalana anterior, sinó que simplement afirma que l'ha alleugerida, precisada i actualitzada per tal de fer-la més amena i comprensible"(96).

6.3.- Francesc Eiximenis (1327?-1409)

Tot i que l'explicació que acabem de donar del text d'Antoni Canals sembla prou satisfactoria, no hi ha cap dubte que el problema onomàstic de la nostra llengua, que tanta tinta farà vessar, comença a sorgir a finals del segle XIV i que una certa consciència de la varietat dialectal comença a fer-se viva a València. Precisament és Eiximenis qui ens ho indica en un text que hom retreu sovint:

"... aquesta terra ha llenguatge compost de diverses llengües que li són entorn, e de cascuna ha retingut ço que millor li és, e ha lleixats los pus durs e los pus mal sonants vocables dels altres, e ha presos los millors. (97)

Ja es comprèn, però, que no retraïem pas aquí el cèlebre menoret gironí per aquest text. El seu nom no pot mancar en una història de la llengua catalana malgrat que "l'obra d'Eiximenis roman en la seva immensa majoria inèdita modernament i per tant inassequible". És realment una llàstima la manca d'estudis sobre la llengua eiximeniana perquè difícilment podríem trobar una font més rica d'informació. Nosaltres ens heurem de reduir a recollir les observacions esparses que s'han fet i que deixen entreveure molt més del que realment donen.

Eiximenis produeix la seva ingent obra escrita "totalment d'esquena als nous aires renaixentistes". Ell és, pel seu esperit religiós, per la utilització de les fonts, per la forma de veure el món i jutjar-lo un típic home de l'Edat Mitjana. "Fra Francesc reuneix tot un seguit de característiques contràries a l'humanista: ingenuïtat, credulitat sense límits, acceptació de miracles inversem-

blants i de prodicis sorprenents, manca de mesura en la crítica, respecte a autors ja superats o oblidats, etc..." (98).

L'obra d'Eiximenis ha atret l'atenció dels estudiosos de la vida social i política dels temps mitjos (), ha desvetllat l'interès dels qui s'ocupen del pensament religiós, i ha ocupat un lloc distingit en la història de la literatura. Però no ha estat desgraciadament, objecte de l'estudi dels filòlegs. I és una llàstima. La seva obra ens permetria entrar en un món lingüístic particularment ric, lluny de l'encotillament que significa moltes vegades la traducció dels clàssics, la imitació del seu estil o la incorporació, més o menys forçada, del seu lèxic.

Una lectura dels seus textos ens proporcionaria informació sobre aspectes lingüístics prou interessants. Ja ho hem vist pel que fa a la llengua dels valencians. A continuació del mateix text que hem citat ja ens diu que "trobarets dins aquesta beneita ciutat qui us pot ensenuar les principals llengües del món, així com són llatí, hebraic e morisc".

Però el gran interès es troba sens dubte, en l'estudi de la seva mateixa obra. Amb totes les reserves del cas hem d'acceptar que vol "parlar comunament e, més que més, grosserament a vegades", i que els seus llibres van dirigits "a persones simples e llegendes e sens grans lletres". Això l'obliga a utilitzar tots els recursos que la llengua li ofereix per fer llegívols els seus textos. No és, doncs gens arriscat afirmar "que ens ha deixat un tresor d'expressions i de mots que el dia, sens dubte encara llunyà, que pugui ésser estudiat i reunit ordenadament ens lliurarà un dels documents més rics i més saborosos de la llengua catalana"(99).

Per adonar-nos de les possibilitats que oferiria un estudi d'aquest gènere n'hi haurà prou de reproduir alguns textos, trets de la petita antologia que en presenta Martí de Riquer a la seva Història de la Literatura:

Comencem per un fragment del Terç on es juga amb les paraules i a més, se'ns informa de la distinció entre la b bilabial i la y la-

bidental.

"E nota aci que comunament l'embriaguea percut la llengua, així que l'hom no pot be formar ço que vol dir, ne diu ço que dir volria, quan es embriac; ans, si vol dir "borràs" dirà "terràs" e si vol cridar a negu "pare" dirà "paie", e si vol dir "ca" dirà "carn", e si vol dir "olla" dirà "ampolla" e si "fogassa" dirà "taça", e si "veure" dirà "beure", e semblants misèriés. Emperò ha-n hi als cuns e pocs que quan seran be avinassats, hauran cantes de paraules, que no lleixaran parlar a negú: tant parlaran e burlaran"(100)

En un altre text torna a jugar amb els sons, partint de la vella creença que els homes, quan neixen, el primer so que articulen és la a d'Adam, mentre que les dones fan la e d'Eva.

"(El cos de les dones) és gros avall e prim en alt. E el cors d'hom ben fet deu ésser per lo contrari, ço és, prim en baix dels pits avall e ample en lo pits e en les espatlles e el coll curt egros, e el cap així mateix; lo contrari de les quals coses són en les fembres. E ja par que ho hagen per natura, car estant en lo ventre de la mare han contraris senyals als mascles e provoquen les mares prenys a desigs reverses així com a menjar terra e a rosegar pedres e carbons. E quan neixen, la primera cosa que dien és "e", qui és lletra reganyada e reversa; reganyada apar per tant cor comunament, quan vol contrastar a l'altre, primerament li dóna hom de la "e" per la cara, dient: "E, sènyer!", etc. Es encara reversa car gira l'esquena de tot punt a la "a", qui es la primera lletra que l'hom diu quan neix; així que les lletres aquestes se estan de broncs, e per lo contrari es giren les esquenes, donant a entendre que l'hom e la fembra, que primerament les dien, quan es per la condició de la fembra reversament se guarden, quan és així que no s'amen. E aço donen a entendre la "b" e la "c", qui son

lletres entreposades en lo abecedari entre "a" e la "e", car james "b" e la "c" no es poden ajustar ne conjunyar en neguna lletra. Així, entre hom e fembra recersa null temps no pot esser vera concòrdia fins que n'es llevada tota la causa de la torbacio"(101).

Fen dues observacions que matisaran una impressió que potser es podria treure del que portem dit fins ara i que seria injusta. Encara que Eiximenis és un escriptor realista i popular no ens cal oblidar que és un escriptor i, per tant, ens errariem si pensàvem que en els seus textos podem trobar-hi un reflex directe de la llengua parlada. Cal no bolidar mai l'artifici literari i que, com ha fet observar molt bé Joan Fuster, "ningú no escriu com es parla sinó com s'escriu". Amb tot, bé cal reconèixer que en uns determinats casos ens acostem força a la realitat de la llengua viva. Per exemple, en els diàlegs que Eiximenis, precisament domina amb una gràcia especial. El fragment que reproduïm correspon a la fable on les bèsties han empresonat la guineu i discuteixen què en faran:

"Dix la una de les bèsties apellades al consell: -Pelem-la tota, pèl a pèl-. Respòs ella (la guineu) dins sí mateixa: -No me n'he cura, car quan sia pelada puis me creixerà més-. L'altra donà consell que la tinguessen presa tostemp. Dix ella: -No n'he cura, car ab les dents trencaré les portes de la presó-. L'altra dix que fos ben batuda. Dix ella: -No n'he paor, car jo he tantes vies e maneres que a tots escapare lleugerament-. L'altra dix que ab so de nafil (trompeta) fos per tot lo món difamada així com a llàdria. Dix ella: -No en serieu cregudes, car tot lo món sap que semblant vos feu totes, e que si jo furt gallines vosaltres furtats moltos e matats hòmens, e tot lo món sap que

vosaltres totes me volets mal per tal quant vos faç de grans burles-. -¿Volets- dix un llop. que caçadors havien escuat e perseguit e tot nafrat- que us diga què li podem fer lo pitjor que li façam?- -E què- dixeren les altres bèsties. -Cert- dix lo llop aquell-, que la posem en mans d'hom cruel. car -dix ell- ja sé què vol dir-. E llavors totes digueren: -Bé diu lo llop. que nosaltres també en sabem queucom-. La guineu. qui ho hac oït. respòs: -Prec Déus que mal novell te vinga. car qui em fall rima a mi, e ara em tinc per morta, pus en en mans d'hom cruel he a caure". (102).

Generalment, -nosaltres també ho hem fet- hom sol contraposar Eiximenis als seus contemporanis "humanistes", gent de cancelleria, educada en la familiaritat del llatí clàssic que tradufen i imitaven en les seves obres originals. Aleshores algú podria creure que la llengua i l'estil d'Eiximenis no té mai res a veure amb aquella prosa digna noble i equilibrada. o que la seva llengua ignora les formes pròpies d'aquell català que senyalàvem com a típic del final del tres-cents i començament del quatre-cents. Qui pensés així s'erraria de mig a mig. N'hi ha prou de repassar alguns pròlegs o cartes dedicatòries on la clausulació solemne és feta amb l'art del més expert curial:

"Senyor molt alt: Quan pens los famosos prínceps e grans cavallers los passats reis d'Aragó, dels quals vós sou devallat per la divinal ordinació e clemència, e pens l'estament en què Deu vos ha posat de regiment en esta vida veig que sobirament es a cós necessària saviesa e doctrina a governar e posar en ordre vos mateix e los altres negocis de regiment de cavalleria en què us cové ocupar. Per què, senyor molt alt e molt reve-

rend. pensant jo en aquesta part en especial pogués servir a la vostra senyoria. propose que. a la glòria del sobiran rei nostre senyor Déu. e apres a servei vostre. e puis a profit de la cosa publica que us és comanada. e per guanyat alcun fruit e mèrit a la mia ànima. vos ordenàs e us trametes. e a la vostra provi-dència singularment endreçàs. lo present volum. qui és de regiment de princeps e de comunitats. e que aixi us alegràs queucom e us ajudàs a suportar vostres treballs. mijaçant la gràcia e ajuda principalment de nostre senyor Déu"(103).

7.- Occità i català

En l'apartat anterior hem examinat la prosa catalana en aquest tombant del segle XIV al XV. I hem volgut remarcar que el punt de referència obligat era el llatí. En dos sentits: el llatí continuava -i continuarà- essent la llengua habitual de la ciència i de la cultura acadèmica. i el llatí -el dels primers formularis administratius, el clàssic i l'humanista- es convertia en el model d'una nova prosa catalana -i fins d'una llengua renovada. A l'hora d'estudiar la llengua de la poesia que escriuen els autors catalans al llarg d'aquest mateix període, la referència obligada és encara l'occità. Aquest fenomen diglòssic caracteritzador del nostre món literari modeival, presenta però, unes peculiaritats en aquests anys que ara repassen.

Als inicis d'una literatura en vulgar. produïda per autors catalans ens trobem amb aquest fet que encara aviu sorprèn a molta gent: la poesia s'expressa en la llengua pròpia de la poesia "provençal". Ja hem mirat d'explicar que això no té aquell caràcter d'excepcionalitat amb què s'ha volgut presentar. Essencialment per dues raons: per l'artifiositat de la llengua poètica trobadoresca i per la proximitat del vulgar parlat a casa nostra amb el que es registra en terres de l'actual occitània. Quan més tard. trencats violentament els lligams polítics del regne catalano-aragonès amb

les terres de més enllà dels Pirineus la llengua catalana s'aferma amb una estructura pròpia individuada enfront de les altres llengües romàniques -fins i tot del provençal- el prestigi de la poesia trobadoresca continua exercint la seva influència sobre els nostres poetes, especialment sobre els cortesans. El problema -si és que n'hi ha un- sorgirà en tot cas. ara: ¿Com s'explica que a finals del segle XIV l'obra dels poetes catalans s'expressi seguint els models retòrics de la poesia provençal, i, fins quan aquests es volen abandonar, no es pugui deixar de banda el model lingüístic?

Per respondre convenientment aquesta qüestió s'han de tenir presents uns quants fets.

L'any 1323, un grup de tolosans constituïen la Sobregaya Companhia dels set trobadors de Tolosa i publicaven una convocatòria per a premiar poesies en llengua trobadoresca. La fundació del Consistori de la Gaya Sciència o del Gay Saber significa una reacció enfront de la situació a què s'havia arribat després de la Croada contra els albigesos i la derrota de Muret que significà, entre altres coses la mort de la poesia provençal clàssica i el fraccionament dialectal d'aquella llengua en què s'havien expressat els grans trobadors. Mai no insistirem prou en les conseqüències lingüístiques i leteràries que tingué la incorporació de les terres d'Occitània a la Corona francesa i l'establiment de la Inquisició, també francesa en aquelles terres. Sobretot aquesta amb el seu ferri control moral i dogmàtic suposà un trencament amb la més genuïna tradició de l'"amor cortès".(104). És ja especilament significatiu que el primer premi del Consistori tolosà fos una "violeta d'aur" concedida a un sirventès sobre la Mare de Déu. El darrer premi que coneixem és una letra violeta per Arnaut Bernart de Tarascon l'any 1434.

La concepció academicista que presidí i impulsà la creació del Consistori de Tolosa féu veure ben aviat als seus fundadors la necessitat de comptar amb unes lleis gramaticals i retòriques en virtut

de les quals poguessin jutjar les poesies que els eren presentades. Guilhem Molinier establí aquestes normes i les recopilà en les Leys d'amors. La primera redacció fou escrita entre els anys 1328 i 1337. Mostra una decidida tendència a mantenir la puresa de la llengua clàssica, segueix i adapta els tractats gramaticals llatins de Donat i Priscia i ordena tot el que es refereix a la versificació, els gèneres poètics i les figures retòriques. La segona redacció escrita entre 1337 i 1343, és un resum en vers que es titula Las flors del Gay Saber. La tercera és una readaptació de la primera i és datada el 1355.

Aquesta obra, gramatical i retòrica, es divulgà extraordinàriament per Catalunya i s'hi inspiraren i la seguiren els nostres tractadistes. Esmentem ara el rossellonès Johan de Castellnou vinculat directament al Consistori tolosà, que va escriure un Glosari (1341) al Doctrinal de trobar (1324) de Ramon Cornet i el Compendi de la conaxença dels vicis que poden esdevenir en los dictats del Gay Saber on no fa més que seguir reverencialment les Leys d'amors.

L'organització de concursos poètics per l'estil dels que iniciava el Consistori de Tolosa es registra ben aviat a Catalunya. Així "consta documentalment que el 31 de maig de 1338, dia de Pentecosta davant Pere el Cerimoniós, que es trobava a Lleida, un jurat d'entesos, designat pel monarca, va emetre judici sobre els mèrits de l'art literari i la bellesa d'unes certes poesies o "cantars" ("super arte dictandi et faciendi pulcra carmina sive "cantars") i que els autors vencedors foren premiats amb una rosa d'or i una peça d'una rica tela daurada dita "diasprell"(105). Es possible que aquest concurs que el rei Pere presidí a Lleida no fos ni l'únic ni el primer que s'organitzà sota el seu regnat, però per trobar nos amb una institució estable com la de Tolosa hem d'arribar a l'any 1393. És aquest any, en efecte, que Joan I, de València estant, fa escriure una carta on es disposa que a Barcelona se celebri cada any, el dia de la Mare de Déu de març o el

diument següent, la festa de la Gaia Ciència (106). Aquesta lletra reial és un document prou interessant des de diversos punts de vista. Fou redactat per Bartomeu Sirvent, il·lustre secretari, a qui ja ens hem referit, i és fàcil de descobrir-hi aquell joc de recursos retòrics q que al·ludíem quan parlàvem de la prosa llatina cancelleresca. La carta és dirigida a Jaume March i a Lluís d'Averçó i s'obre amb un extens elogi d'aquella ciència "que uno amoris vocablo gaya vel gaudiosa, et alio nomine inveniendi sciencia nuncupatur". Els motius de lloança es succeeixen en un seguit ple de gràcia en la seva acumulació:

"purissimo honesto et curiali nitens eloquio rudes erudit, inertes excitat, ebetes mollit, doctos allicit, irsuta crinit, occulta elicit, obscura lucidatm cor letificat, excitat mentes, sensum clarificat, atque purgat"

Després d'aquest enfilall tan ben arrodonit amb dos verbs finals, desenrotlla amb més calma un tònic conegut: es tracta d'una ciència que dona als joves el seny i la maduresa dels ancians, i proporciona als vells esplai i gràcia que els retornen a la juvenesa:

parvulos et iuvenes haustu sui lactis melliflui nutrit et attrahit faciens eos in puerilibus annis anticipare modestiam senectutis et ante capescere mentem gravissimam quam possint annorum etate canescere numerosa, edocens eos ut ipso etalis iuvenilis fervore, morum regimine temperentur, senes delectabili recreatione confovens morum gravitate venustos quasi in pristina sustinet iuventute utrosque dulci modulamin e gaudii pernimiti recreans et delectans.

L'elogi s'estén encara, incidint en un aspecte nou: la Gaia Ciència és una escola de virtuts.

Després d'aquest llarg preàmbul, el rei, atenent les súpliques de Jaume March i Lluís d'Averçó "peritos admodum in hac sciencia", els

constitueix "magistros et defensores eisdem sciencie" i els dóna autorització per organitzar cada any "festum commemoracionem ac sollempnitatem pro huiusmodi sciencie", confirmant amb autoritat reial tot el que ells decideixin. En aquesta part dispositiva de la carta hi ha alguns aspectes que seria bo de subratllar. El Consistori de Barcelona és vist com una autèntica escola o facultat universitària (107). Amb la seva institució "nostri dilecti et fideles regnicole nobiles milites cives generosi et alli quos delectat circa presentem laborare scienciam" tindran lloc i ocasió de dedicar-s'hi, i a la ciutat de Barcelona es podrà practicar, ensenyar i aprendre. En la carta es fa referència a institucions i festes semblants que se celebren a París, a Tolosa i a d'altres ciutats que no s'especifiquen. Les de Tolosa ens són ben conegudes i les disposicions reials ens hi fan pensar clarament quan ens diuen que la Gaia Ciència es podrà practicar, ensenyar i aprendre a Barcelona "iuxta veram et approbatam artem, anni depulso errore, ad laudem et gloriam omnipotentis Dei et gloriosissime Virginis Matris sue". Aquests tres punts són especialment reveladors de com el Consistori barceloní s'inspira en normes i en l'esperit del tolosà: Per una banda, hi ha la referència a una art aprovada, això és, a un codi que ben segur devia ser les Leys d'amors (108), Per l'altra, la clara explicitació de la norma inquisitorial "que vetllava atentament per impedir la més petita ombra d'heretgia". Finalment la línia religiosa és marcada expressament i, encara més, la mariana. Ja s'ha fet notar que la festa de la Gaia Ciència era vista com unes justes cavalleresques: Jaume March i Lluís d'Averçó són nomenats "magistros et deffensores" i la seva tasca consistirà a "indicare, corrigere, emendare... auctorizare reprovare, reicere seu eciam refutare" els poemes presentats, així com segellar, amb el segell que el rei els ha concedit, els que creguin que en són dignes i premiar els millors. Aquestes festes barcelonines es devien celebrar per primera vegada l'any 1394 i sabem que també s'organitzaren l'any següent segons ens consta per una nova carta del rei, escrita des de Perpinyà el 19 de febrer de 1396. És redactada

per Bernat Metge i en ella es recorda la festa de l'any abans i Joan I expressa la seva voluntat que la ciutat de Barcelona la torni organitzar:

Pròmens: entre les altres bones ordinacions que.n cascuna notable ciutat deuen ésser, sí és una, ço és, que sie donada ocasió que.ls hòmens de cascuna edat, specialment aquells qui viuen de lurs rendes e patrimoni, no stiguen ociosos, los quals en res no poden esser tan inclinats a lunyar-se de ociositat com ab conseguir coses profitoses e placentes. Com, donchs, aquestes dues coses ab res no puxen tan fàcilment aconseguir com ab alguna sciència deu ésser donat loch que molts hagen ocasió de treballar en aquella, e majorment quan sens gran mesió e treball se pot aconseguir, axí com és la gaya sciència, la qual poden conuinentment saber homes il.lustrats e en aquella adelitar-se e moltes vegades aconseguir-ne profit car és fundada en retòrica per la qual mesclada ab saviesa car en altra manera fort poch val, se haja seguit gran honor e profit a moltes universitats e persones singulars en lo món. segons que.ls llibres istorials testifiquen e experiència cascan jorn ho mostra. Moguts donchs per aquesta consideració e havents a la memòria la bella festa que l'any passat fes a honor de la dita Gaya Sciència, la qual festa fo dispositiva a squivar ociositat e a entendre en saviament e ornada dictar pregam-vos, ab affecció, que, continuant ço que bé havets començat, donets obra ab acabament que.n l'any present se faça en aquesta ciutat semblant festa e per consegüent en los anys esdevenidors, donant semblants joyes que l'any passat foren donades als trobadors qui per lur sciència e bon enginy mils les merexeran. E serà cosa a nós fort placent e que ornarà en gran honor d'aqueixa ciutat.

Martí de Riquer ha fet observar les circumstàncies en què aquesta carta fou lliurada, per Jaume March, al Consell de Barcelona i la resposta que meresqué. En la mateixa sessió que el Consell de Cent decidida enviar una ambaixada per fer avinent al rei la greu preocupació de la ciutat pel desgavell de la casa reial "e encara (de) tota la terra del dit senyor", i per anunciar-li que rebutjaven la seva pretensió que Catalunya acollís el papa Benet XIII i tota la cort pontifícia, hagué de tractar la demanda que Joan I els feia d'organitzar la festa poètica i pagar-ne les despeses. En aquest context s'entén la dura resposta del Consell de Cent: "... del fet de la Gaya Sciència, deliberà lo dit Consell que, per los grans e importants càrrechs que la ciutat ha, e per lo poch millorament que aconsegueix de la dita Gaya Sciencia, que les dites joyes no sien donades per la Ciutat, mas qui posar-n'i volrà, que n'i pos."(109)

Joan I moria el mes d'abril d'aquest mateix any 1396. El rei Martí assumí el Consistori de Barcelona, subvencionant-lo i vinculant-lo directament a la Corona, "amb la qual cosa deixa de tenir caràcter ciutadà per a tenir-lo reial". Això es pot veure en un document de l'1 de maig de 1398, signat a Saragossa (110). S'obre amb un llarg preàmbul on es fa l'elogi de la ciència, "summa nobilitas in hac vita", indicant els mèrits de cada un dels seus cultivadors: el teòleg, el jurista, el metge -"phisicus"- l'astròleg, el matemàtic -aristeticus- el geòmetra, el músic, l'orador, el dialèctic, el gramàtic, el governant, l'estratega, el polític. Perquè no hi ha res "tam dulcius, tam iocundius, tam utilius" com la ciència e rei sempre ha animat els seus súbdits a cultivar-la per tal que "ex scientificis viris et regna et terre reluceant". Després d'aquest exordi brillant, construït amb tota la saviesa de la retòrica, el rei fa un elogi de Barcelona on hi ha entre els cultivadors d'altres ciències homes que practiquen l'oratoris i la poesia "que vulgariter sciencia gaya nuncupatur", i que sovint envien

els seus poemes a París i a Tolosa perquè siguin corregits segons les normes "dicte amene seu gaye sciencie" i on, sobretot, han estat premiats moltes vegades. Per tal de convertir la ciutat de Barcelona en un ontre on es practiqui aquesta ciencia subvenciona la festa que s'haurà de celebrar el dia de Pentecosta, amb 40 florins d'or d'Aragó "que els "rectores defensores et manutentores" de la festa faran servir per adquirir els premis.

Hi ha testimonis de diverses festes celebrades durant el regnat de l'Humà. Basti citar el de Don Enrique de Villena:

En tiempo del Rey don Martín su hermano fueron más previllejados e acreçentadas las rentas del consistorio, para las despensar fazederas, así en la reparación de los libros de arte, e vergas de plata de los vergueros que van delante de los mantenedores, e sellos del consistorio como en las joyas que se dan cada mes: e para celebrar las fiestas generales. E fiziéronse en este tiempo muy señaladas obras que fueron dinas de corona.
()

El conflicte successori repercutí també en l'actuació del Consistori barceloní. Així ens ho diu encara l'Arte de trovar:

Después de muerto el rey don Martín por los debates que fueron en el Reyno de Aragón sobre la sucesión ovieron de partir algunos de los mantenedores e los principales del consistorio para Tortosa y cesó lo del collegio de Barcelona. Fue después elegido el rey don Fernando, en cuyo servicio vino don Enrique de Villena el qual procuró la reformation del consistorio y señaláronle por el principal dellos. (111)

No és pas ben clar en què consistí aquesta "reformaçión". Creiem que la interpretació més justa és la que don Pedro Catedra. Parteix de la base fàcilment justificable, que a Catalunya se celebraven festes poètiques amb una certa freqüència i regularitat. El que féu

Joan I, l'any 1393, fou privilegiar-ne una amb el suport i el segell reials. El rei Martí, seguint aquesta mateixa política, assumia directament bona part de les despeses que aquesta celebració anyal significava. Mentre les celebracions al llarg de l'any continuaven sota patrocini i mecenatges diversos. Així sabem, per exemple, que Felip de Malla intervenia com a mantenidor, en una que presidí el rei, el febrer de 1415 (112). És precisament al cap d'un mes -el 17 de març- que Ferran d'Antequera publicava un document on s'hi registren els aspectes més importants de la reforma. (113) El text reproduïx el llarg exordí del que havia fet escriure el rei Martí l'any 1398 amb aquella detallada exposició de l'objecte de les diverses ciències. En la part dispositiva, però, hi ha algunes variants notables. Generalment s'ha fet notar el passatge on el rei estableix que els mantenidors siguin quatre. No pensem pas que això representi cap innovació particular. En canvi sí que creiem que ho és la disposició que autoritza els mantenidors perquè "possint e-ciam consistorium celebrare infra annum et totiens quotiens voluerint in anno tam pro iocalibus specialibus quam generalibus". Així, doncs, la "reforma" que féu Ferran I consistí en la reinstauració de les festes, interrompudes a causa del plet successori, en l'establiment legal de normes que el costum ja havia fixat, i en la sanció i subvenció reials dels premis -no només els concedits en les celebracions anyals, solemnes ("iocalia generalia") sinó també en les festes de durant l'any, pràcticament mensuals ("iocalia specialia").

Sobre el funcionament del Consistori i el ritual de les festes tenim encara el testimoni valuósíssim de l'Arte de trobar. És prou coneguda la descripció que fa Enrique de Villena del cerimonial ple de detalls vius i pintorescos que constitueix un document d'excel·lent importància (114).

Hem aplegat aquí totes aquestes dades perquè ens ha semblat necessari de dibuixar amb un cert detall el marc que condiciona directament l'ús de l'occità com a llengua de la poesia per part dels escriptors catalans. Ni caldrà que, sobretot en temps del rei Pere,

la cort -i més concretament el mateix monarca- serà el centre del reduït grup de poetes catalans del segle XIV que imposaran, a la curta, els dictats de la gaia ciència. El consistori de Barcelona s'haurà de vincular també plenament a la Corona, sobretot en temps del rei Martí -i més encara amb el primer Transtàmara. Però això no ens hauria de fer perdre de vista que la característica decisiva de la poesia que es produeix a Catalunya en aquest tombant del segle XIV al XV és la de "voler convertir en burgesa una lírica essencialment cortesana". Aquí hi ha tot el drama de la nostra producció poètica. A aquesta escola, com ha fet notar Jordi Rubió s'hi van inscriure "notaris juriconsults; curials", "versificadors" entesos en gramàtica però sense la més petita fibra autènticament poètica. "Els stilnovisti italians pogueren divorciar la lírica dels conceptes i principis feudals per tal com els infongueren un nou contingut fort i declarat; però els ciutadans de Barcelona no foren capaços de renunciar una tradició cortesana i substituir-la per una altra cosa vàlida poèticament".(115)

7.1.- Això explicaria la concepció de la poesia com una aplicació, gairebé mecànica dels preceptes retòrics, i de la crítica com una simple recerca dels "viciis" que se senyalaven d'acord amb les normes i prohibicions dels tractats. Pot s'havia d'escriure "secundum veram et approbatam artem", "segunt las reglas del arte", i era només en funció d'aquest art que s'emetia el judici. Per això es comprèn que "los libros de arte" fossin portats solènnement en processó i netronitzats en "un bastimento quadrado tan alto como un altar, cubierto de paños de oro". Eren una mena de paraula sagrada que presidia la festa i constituïa el punt de referència decisiu per a poetes i mantenidors.

Però al costat d'aquest aplec normatiu, format sobretot pel codi de les Leys d'amors, aparegué un altre tipus de textos pensants més com un manual que poguessin utilitzar els poetes per a les seves composicions. En aquest sentit, hi ha dues obres catalanes que són d'un gran interès per a nosaltres: es tracta del Libre de Concordan-

ces o Diccionari de rims de Jaume March (116), i del Torcimany de Lluís d'Averçó (117), els dos prohoms que trobem vinculats a la festa del consistori barceloní des del començament.

Jaume March (1335?-1410) senyor d'Eramprunyà, fou oncle d'Ausiàs March. "De la seva producció literària es conserfen tres poemes al·legòrics, sis composicions poètiques i un diccionari de la rima" -el que acabem d'esmentar.

Aquest diccionari l'ordenà com diu ell mateix al començament, "a instància del molt alt e poderós senyor en Pere, per la gràcia de Déu Rey d'Aragó, e fou en l'any M.CCC.LXXI." Es tracta d'un repertori lèxic on les paraules són disposades segons la consonància per tal de facilitar la tasca del poeta que cerca rimes. En uns versos inicials reconeix que altres ja havien treballat en aquest camp i que ell ha ampliat simplement els tractats anteriors i n'ha ordenat alfabèticament els materials:

Dret e raho a nos V senys forçats
A mon senyor, a cuy me son donats.
Qu'al sieu servir cullis de tots los sims
A flor a flor, concordances de rims.
E que.n fazes de tots un exemplari
Lo qual compost ha nom diccionari.
Però no vull que a mi Jacme March
Sia notat que lo fax me carch
Car ja d'altres n'avien molt tractat;
Mas al meu seny yo l'e mas ampliat
Edi visit seguint la dreta via
De l'A.b.c. si com fer se devia.

Entre aquests materials anteriors que Jaume March hauria aprofitat per a la seva obra tothom assenyala el Donatz provensals d'Uc Faidit, escrit a mitjans del segle XIII. Griera ha marcat 587 entrades en el Diccionari de rims i ha trobat alguns mots coincidents amb l'obra de Faidit en 94. Ens sembla ben poc per dir, sense més arguments,

que el Donatz és una font indiscutible de l'obra de Jaume March. (118) Martí de Riquer ha fet notar que "de vegades hom adverteix en els grups de mots de la mateixa rima que aplega... models poètics. és a dir, com si l'hagués confegit a base de paperetejar rimmes de poesies conegudes, i així, entre les rimes en -oma... reuneix "Roma", "soma", "Asoma", "poma", "goma", "coma", mots que apareixen riment als darrers versos de la famosa cançó d'Arnaut Daniel, L'aur lamara." (119)

La part teòrica d'aquest treball de Jaume March és reduïda a la mínima expressió: "unes breus consideracions sobre la rima que constitueixen el pròleg. en prosa i unes lleugeres indicacions sobre els "rims fènix", els "rims equívocs" i els "rims maridats".

El Diccionari ens testimonia un fet que tindrem ocasió de comprovar més endavant i de resseguir amb detall: la llengua que empraven els nostres poetes d'aquest temps era un occità absolutament convencional, cada cop més catalanitzat. El nombre de mots genuïnament catalans, que registra és molt alt.

Hi ha alguns aspectes de la llengua ultra els estrictament lèxics, que podrien ser documentats amb un estudi aprofundit de l'obra de Jaume March: Griera, per exemple, ha intentat aclarir l'obertura o tancament de la O i la E tòniques sense arribar a conclusions fermes i segures. És interessant també la possibilitat de conèixer un bon nombre d'homònims a partir de la llista de 179 rims equívocs que s'hi registren.

Tot amb tot, ofereix molts més capítols d'interès el Torcimany. Lluís d'Averçó, seguint la tradició familiar, es dedicà als negocis propis d'un armador naval. Els documents del temps ens el presenten com un home vinculat directament a la vida pública: conseller de la ciutat de Barcelona, presideix delegacions del Parlament de Catalunya, i exerceix càrrecs de la confiança del rei. Nascut a la primera meitat del segle XIV, devia morir pels volts de 1415. "El munt d'activitats diplomàtiques, polítiques i comercials de Lluís d'Averçó fan venir a la memòria les que en les repúbliques i en les

grans ciutats italianes, abans i després del Renaixement, desplegaven aquelles persones que aconseguien un relleu ciutadà per la seva potencialitat econòmica, perquè influïen en el moviment social o perquè sobresortien pels seus coneixements literaris, tot i que, com en el cas d'Averçó no es dediquessin a les arts liberals ni tinguessin antecedents literaris". (120) Lluís d'Averçó és associat a Jaume March en l'elogi que els dedica Joan I en el document institucional de les festes de la Gaia Ciència de 1393, quan els en nomena mantenidors. En aquell any Jaume March era un poeta conegut i ja feia més de vint anys que havia escrit el seu Diccionari, en canvi no ens consta cap activitat d'Averçó en aquest hort de la Gaia Ciència d'on, segons el rei, ja n'havia collit flors i fruits ubèrrims. Hem de creure, doncs, que, almenys en bona part, ja tenia enllestida la redacció del Torcimany i que els seus treballs de preceptiva eren coneguts i reconeguts.

L'obra consta de dues parts ben diferenciades: en la primera s'aplega la doctrina gramatical i retòrica que ha de conèixer i observar qui vulgui escriure poemes ajustats al dictat de la Gaia Ciència; en la segona reuneix un extens diccionari de rimes per l'estil del que composà Jaume March. No ens correspon pas de seguir detalladament l'extensa exposició del Torcimany, que ja ha analitzat Casas i Homs. En canvi, hi ha uns punts que ens interessin d'una forma directa:

Hem de subratllar sobretot aquelles afirmacions de Lluís d'Averçó on queda ben explicitada la seva consciència de diferenciació idiomàtica.

Jo no.m servesch en la present obra, per duas raons, dels
lenguatges que los trobadors en lurs obras se servexen;
la primera és com prosaichament lo present libre jo pos,
e en lo posar prosaich no ha necessitat a servir-se dels
lenguatges ja ditz, per tal com no són diputatz de servir
en obras compassadas; l'altra rahó és que si jo.m servia
d'altre lenguatge sinó del català, que és mon lenguatge

propi, he dubte que no.m fos notat a ultracuydament,
car pus jo son català, no.m dech servir d'altre llenguat-
ge sinó del meu.(121)

Mai no havíem trobat una formulació tan clara d'aquest fenomen di-
glòssic que caracteritza la literatura catalana medieval: hi ha una
llengua -la dels trobadors- que s'utilitza en les obres "compassa-
des" -en vers-, i una altra -el català- que és la pròpia de les
obres en prosa. Al costat d'aquesta afirmació hi ha l'altra que es-
vaeix tot dubte sobre la consciència lingüística dels escriptors
catalans del segle XIV: "el català és mon llenguatge propi". Aques-
ta duplictat d'ús lingüístic és rigorosament observada pel mateix
Averçó que si escriu en català el seu text de preceptiva gramatical
i retòrica, exemplifica sempre transcrivint fidelment els textos
trobadorescos. Malgrat tot, es poden constatar algunes interferències.
Així observem ultracorreccions o la catalanització d'alguns exem-
ples. Tenen particular interès aquells casos en què tradueix o ex-
plica alguns termes, -seguint la tradició preceptista, que ja hem
notat en Jofre de Foixà, adverteix sobre incorreccions a què es tro-
ben exposats sobretot, els catalans. Josep M. Casas i Homs n'ha
recollit uns quants:

Davidz e.l savi Salamos

Dero mans ensenhamens bos.

...verb plural posat en terça persona, lo qual verb es-
tà en la dicció dero, lo qual en nostra lengua vol dir
"donaren".(III-1^a, 87)

...la abitut (article) del nominatiu plural fa li, axí
com per manera vulgar parlar català deuria fer los
(II-7^a, 27)

...dich que nombre, a mon petit viarés. àls no vol dir
sinó compte; e per verificar que aquesta dicció nombre
vulha dir compte, vaiats ço que seguex: Si vós voletz
comptar alguna quantitat de diners, ¿com lo faretz

aquest compte?; cert, si bé hi voletz avenir, fer-l'etz per sa natura, ço és que en lo començament del compte diretz u, après diretz dos, après diretz tres, après diretz quatre e pus seguiretz vostre compte, segons que usitat és per sa pròpia natura. E per tal he dit compte, ço és vocable català catalanament apropiat a nombrar. (II-8^a 1)

...e per tal és anomenat aquest vici liamen empost...; aquelh liamen vol aytant dir en nostra lengua com ligament, e aquelha empost vol aytant dir com compost; e donchs veu.s ligament compost. (II-6^a, 30)

...en aquelh so matex sonaran les diccions cascuna en sa fi ab z devant a que sonen ab s sola devant a, si bon pronunciator, però, las pronuncia, e que no haja la lengua massa catalana. (III, 3^a, 32).

Aquest últim exemple ens permet d'introduir -encara que sigui una mica de trascantó- un tema que és constant en els tractats trobadorescos i en les preceptives sortides del Consistori de Tolosa: les advertències sobre aquells erros fonètics que els poetes catalans cometen més freqüentment quan componen versos en occità. Ja hem vist en aquest sentit, què deia Jofre de Foixà sobre la pronunciació de la r final. En les Leys i en les Flors s'insisteix sobretot en la diferent forma que occitans i catalans observen la plenisonança o la semisonança -l'obertura i tancament- de les vocals.

Et adonx per esta maniera hom pot saber quora son li mot plenissonan e quoras smissonan. En aquests motz se peccan fort li Catala, quar dels motz semissonans fan plenissonans motas vetz. (122)

Li Catala so gran dictayre,
Pero d'ayso no sabon gayre,
Car de petit fan plenier so. (123)

Arribats aquí, però, hem de dir que la part més interessant del Torcimany, des del nostre punt de vista, és el Diccionari de rimes.

Lluís d'Averçó treballà en aquesta darrera part de la seva obra d'una forma molt independent i personal. Segons sembla desconegué el Donatz i no utilitzà com a base del seu treball, ni el Libre de Concordances de Jaume March. No hi ha cap indicatiu tampoc que recorregués a l'extracció de rimes de les obres versificades més divulgades en el seu temps. Casas i Homs ha comprovat, per exemple, que de les rimes de l'obra poètica de Jaume Pere i Arnau March, en recull escassament la meitat. "Hom té la impressió que Averçó redactà el seu diccionari una mica "de memòria", o sia aplegant mots de la mateixa consonància que se li anaven acudint." (124)

En aquest Diccionari hi trobem valuoses informacions de cara a l'estudi de determinats fenòmens fonètics. Per exemple, es distingeix entre les E i O tòniques obertes i tancades encara que la seva classificació ofereix un bon munt de problemes. Es fan observacions sobre alguns fenòmens de fonètica popular: l'aparició d'una i epen-tètica:

en la formació de semblans diccions algu so de y hi és reconegut si bé no y és escrita: aldeà, ço és hom d'aldeya (125);

l'ensordiment de l'africada palatal sonora: fetxa, metxa per fetge i metge; o altres casos com fuya per fulha; fuya per fugir; aulors per odors; Aulesa per Olesa, sejorn per sojorn, etc...

Des del punt de vista de la morfologia també podem recollir dades interessants: És sorprenent, per exemple, la formació del femení, canviant la e final per una a en substantius com metge-metga, jutge-jutga, quan diu que les derivacions en -essa són les regulars en la formació del femení de càrrecs i oficis: en adjectius d'una sola terminació com amable-amabla, sensible-sensibla, i -sobretot- en adverbis i infinitius: veure, creure, veure, fan beura, creura, veura parlant femeninament; i gayre fa gayra palant femeninament. Sense menystenir les aportacions que ens ofereix el Diccionari en els camps fonètic i morfològic, hem de dir, però, que el seu ma-

jor interès rau en l'estudi dels materials lèxics que aplega. Potser un dels capítols més interessants és el corresponent al llenguatge popular i fins vulgar. "Difícilment podrien (aquests mots) ser apropiats per a la poesia" però ens informen sobre un nivell lingüístic que només podem documentar amb dificultat en textos literaris. Casas i Homs ha recollit diversos exemples: a) els que reflecteixen un ús irònic i alegre de les classes mitges: an-dirivelhs, gilho, grapa, per la malaltia de les bèstias; mixa, nom de gata; milanta, milianta; papa, per aquelh convit que hom trufant fa a algu o per la vianda pureril. b) els que reflecteixen formes de la fonètica popular i que ja hem esmentat més amunt. c) els autèntics vulgarismes: ringuorranguo; baybe; usa, ço és mot de meravelhar, ista, per fer instància; rota, mincle, fote, refote... És molt més reduïda i sense massa interès l'aportació de cultismes. Alguns camps han estat enregistrats amb força detall fins al punt, per exemple, que es podria formar vocabularis complets del lèxic militar i mariner.

En una primera lectura del Diccionari ja s'adverteix que el major percentatge de mots enregistrats correspon al català. En aquest sentit bé cal dir que es tracta d'un recull de lèxic català. En segon lloc hi ha els mots occitans presentats moltes vegades correlativament als que tenen la solució catalana: imposà=impauzà; prepo=sà=prepauzà; saltà=sautà, etc... o explicats en català: cauza per cosa; caussa per calça; pauta per pota, etc... La proporció que hi há entre mots catalans i occitans es pot veure en el compte que ha fet Casas i Homs: "De les tres mil paraules que comencen per a en el Torcimany només un centenar escàs es troben, amb la mateixa forma, en el Petit Dictionnaire de Levy" (126).

Però el que constitueix un capítol sorprenent i inesperat és la quantitat de castellanismes incorporats a les llistes. Són tants que fins i tot hi ha qui ha pensat en un cert contacte amb don Enrique de Villena. Per a la seva classificació i estudi seguim el

recull que n'ha fet Casas i Homs:

En principi, dóna la impressió que la majoria eren experimentais com mots estranys i desconeguts ja que normalment porten una glossa, (Loma, per prat lonch de muntanya) o una traducció: rota, per esquinçada; pisa, per calcigar; teta, per mamella; serrà, per tencar; etxá, per gitar; lutxa, per luyta; curva per corba; etc... Entre aquests n'hi ha que presenten diverses accepcions que es recullen: libra, per liura de pes; libra, per lo pa dels monjes; libra, per francha. En aquest sentit és força pintoresca la quàdrupla exposició de l'equívoc cosina: cosina, per parenta; cosina per la cuyna; cosina per lo cuynat; cosina per aquelh qui cuyna. Amb tot, hi ha casos on el barbarisme ja devia ser més familiar ja que apareix sense cap explicació: pulga; risa; esquina; perro; ditxa.

Encara hem de remarcar aquells castellanismes que apareixen alternant amb els mots corresponents a les altres llengües. El cas més clar és el de padre i madre puix també trobem registrades les formes catalanes pare i mare, les provençals payre i mayre, i les imprecises, conservades en cançons populars, peyre i meyre.

Aquesta col·lecció de barbarismes presenta un problema: quina justificació poden tenir si hi ha mots genuïnament catalans amb el mateix valor, mots que, per altra banda, el mateix Averçó registra convenientment? A més a més no els trobem exemplificats en la poesia catalana medieval. Potser sí que "en la seva prouja de cercar rimes i més rimes ha recorregut a aquests castellanismes amb l'única intenció d'enriquir el seu rimari" (127), però el fet no deixa de sorprendre i ens obre un munt d'interrogants sobre aquest contacte primicer de les dues llengües. En tot cas, pensem que es tracta d'un fenomen que afectà un àmbit molt reduït i fins potser estrictament individual.

D'altres barbarismes, n'esmenta la procedència perquè són mots manifestament rars. Així, quatre trets del grec: aguapi, nom grech qui vol dir pau; alfa, nom de letra greguescha; yeyinda, nom grech

que vol dir noranta; yeyinta, ço és noranta en greguesch. Hi ha una sola citació de l'àrab: arba, per compte morisch. Dos mots pertanyen al sard: morga, ço és muyer en sardesch, i mincla. Recollim encara dos altres exemples poc clars: una referència a l'aragones: totxa, per nom manllevat d'aragonesa; alhigra acò és dicció baturladescha, que algú ha interpretat com una referència a una variant fonètica de la frontera occidental del català. Hi ha finalment una citació de l'hebreu que és més gramatical que no pas lèxica: vau, per letra abraicha.

7,2.- Voldríem referir-nos ara directament a la llengua utilitzada pels poetes catalans d'aquest període que estudiem. Si reunim la producció d'aquests temps es pot formar un corpus relativament important: podem aplegar els textos que concursaren a Tolosa, els poemes del grup de versificadors relacionats immediatament amb la cort del rei Pere, l'obra d'autors amb una personalitat prou acusada: Jaume i Pere March, Bernat Metge mateix -un cas ben il·lustrador de la diglòssia literària del país-, Anselm Turmeda (128), Ramon Savall, Gilabert de Pròxita, Andreu Febrer, Guillem de Masdovelles, etc. Després del que hem dit fins ara ningú no trobarà estrany que per a nosaltres, aquest material tingui especial interès des del punt de vista lingüístic: exemplifica perfectament aquest procés de desprovençalització i progressiva catalanització de la llengua poètica. És encara Martí de Riquer qui l'ha estudiat amb més detall i ens n'ha donat mostres clares. Ni cal dir, doncs, que també aquí seguim els seus passos i recollim el fruit del seu treball (128).

Hem d'observar, d'entrada, que, sobretot els textos presentats al Consistori tolosà són els qui ofereixen una major regularitat lingüística fins al punt que no és pas sempre planer, per la sola anàlisi dels textos, dilucidar la catalanitat dels seus autors. Malgrat el que direm més endavant, també observem un major grau d'a-

provençalament en la llengua dels qui es mouen al voltant de la cort del Cerimoniós. No tenim massa dades sobre poesies presentades als certàmens barcelonins però no sembla pas injustificada la suposició que inclou entre aquestes una de Gilabert de Pròixita, una d'Andreu Febrer i una de Guillem de Masdovelles. (129) L'estudi de l'obra d'aquests autors -i el que hem constatat en el Torcimanyens confirma que és en aquests anys darrers del segle XIV i primers del segle XV quan es fa particularment intens el fenomen lingüístic que estem estudiant. De fet, la producció poètica de Gilabert de Pròixita s'ha de col·locar entre 1392 i 1405, la d'Andreu Febrer -si deixem de banda la traducció de la Divina Comèdia que estudiarem en el capítol següent- entre 1390 i 1400, i la de Guillem de Masdovelles entre 1398 i 1438 a tot estirar.

En termes generals podem dir que la modalitat lingüística emprada en les seves composicions líriques és "un provençal sui generis, efectiu només en l'escorça de la llengua (fonètica i morfologia) i en la qual es toleren un errors gramaticals i abundosos catalanismes, que un parell de segles abans hauria vlamat Ramon Vidal de Besalú. Aquesta llengua poètica, degut a la seva mateixa arbitrarietat, no té unes lleis fixes ni uns límits ben establerts; la cultura o la intenció del poeta és el que gradua la seva fluctuant provençalització, o el que deixa el pas, més o menys franc, a solucions genuïnament catalanes" (130). Vegem-ho amb més detall. Gilabert de Pròixita és un exemple eminent de la situació de la poesia catalana del seu temps. "El Consistori de Barcelona no tingué els prejudicis morals i polítics del de Tolosa, atemorit per inquisidors i francesos", i així podem constatar aquí la continuïtat en "el conreu de la poesia amorosa de tipus trobadoresc". L'amor cortès, amb les seves lleis i tòpics, perviu en els poemes del noble Gilabert de Pròixita, amb una força que ni el seu indiscutible arcaisme acabà d'apagar. S'entén que pel que fa a la llengua, "encara assagi d'escriure en provençal. Com que coneixia bé

els trobadors de la bona època, el provençal de Pròixita, per bé que abundos en formes i solucions genuïnament catalanes, és més ric que el dels altres poetes catalans contemporanis"(132). Avui per avui, és difícil de concretar més aquesta afirmació que hom no sap fins a quin punt és o no és contradictòria amb la que el mateix Riquer havia escrit l'any 1954: "Les composicions de Gilabert de Pròixita estan escrites en la barreja de provençal i català, general en els poetes cortesans catalans de la seva època. Potser llur grau de catalanització és un xic més acusat que el de l'obra lírica d'Andreu Febrer".(132) I és que sobre aquest punt no anirem gaire més enllà fins que s'hagi fet allò que recomana, encara Martí de Riquer: "Caldria estudiar, un per un, els poetes catalans del tres-cents i del quatre-cents i provar d'extreure una mena de coeficient de provençalització de llur llengua."(133)

Això és el que ha fet, precisament, amb l'obra poètica d'Andreu Febrer en un treball exemplar que intentarem resumir.

També en aquest vigetè il·lustre trobem la influència decisiva de la poesia trobadoresca clàssica: "Els seus models preferits són Arnaut Daniel i la secció més oulta i recargolada del cançoner de Cerverí de Girona, si bé de vegades revela conèixer altres trobadors, com ara Bernat de Ventadorn, Jaufré Rudel i Raimbaut d'Aurenga."(134) A aquest "aprovençalament" literari hi correspon també l'aprovençalament lingüístic. Les conclusions que, en aquest sentit, ha establert Martí de Riquer i que nosaltres seguirem pas a pas són aquestes:

1er: Pel que fa a la fonètica i a la morfologia, Febrer escriu les seves poesies en una llengua en què predominen les solucions provençals damunt les catalanes.

2n: Tant per l'artificiositat d'aquestes solucions com per raó de l'estrangeria i de l'arcaisme dels models predilectes del poeta, la llengua de Febrer presenta nombrosos casos de dobles formes i

de vacil·lació. D'altra banda, és abundant en incorreccions fonètiques i morfològiques des del punt de vista de la gramàtica provençal."(136)

Sobretot en referència a la fonètica ja hem dit més d'una vegada que s'ha d'anar amb peus de plom per tal de no atribuir a l'autor característiques pròpies de la llengua del copista. Les poesies d'Andreu Febrer es troben reunides en el cançoner "Vega-Aguiló", escrit a la primera meitat del segle XV, on són aplegats poemes de trobadors clàssics, de poetes de l'escola de Tolosa i de poetes catalans del segle XIV i XV.(137) No hi ha cap dubte que tota una sèrie d'indicis molt clars ens porten a concloure: el copista fou català de la Catalunya central o oriental, i marcà, en més d'una ocasió, la còpia amb trets característics de la seva llengua.(138) Per poder atribuir amb seguretat a Andreu Febrer determinats fets interessants per a l'estudi de la fonètica, ens cal centrar l'atenció en aquells aspectes que vénen garantits per la mesura dels versos i per la rima. Fant-ho així podem confirmar que el rimari de Febrer és essencialment provençal "amb nombroses excepcions degudes a la intronissió de formes catalanes". Així, per exemple, comprovem l'emudiment de la r final (caysós rima amb devinadors; és, encès, mercès, conquès, res rimen amb plasers); la confusió de e i o obertes rimant amb les corresponents tancades en provençal, etc...

Però on podem comprovar millor l'exactitud de les conclusions de Riquer és en l'estudi de la morfologia. Així és fàcil de reconèixer l'ús de la declinació, pròpia del provençal clàssic, les formes peculiars de l'article, d'algun pronom i de la conjugació. Però també advertirem que aquesta provençalització no és pas constant ni regular. Així pel que fa a la declinació les infraccions de la norma clàssica "són abundoses" i les confusions entre els casos (Subjecte i règim) "ens surten a cada pas. Al costat de substantius i adjectius masculins en singular subjecte desinenciats correctament en trobem d'altres emprats incorrectament. El mateix s'esdevé en mots femenins entre els quals abunden les formes incorrectes per al

subjecte singular. Fins i tot l'únic mot en què persistí certa tendència a la declinació en la prosa catalana pura, Déu, ens apareix en Andreu Febrer declinat contradictòriament". (139)

En les formes verbals enregistrem les mateixes vacil·lacions. Si, a més a més, examinàvem el lèxic comprovàrem "la presència de determinats mots que apareixen en dues formes (de vegades en tres), una en la seva solució provençal i l'altra en la catalana, o en dues solucions provençals distintes, no rarament concorreguda per la catalana genuïna. Considerem aquesta relació:

autre/altre; pretz/pris; pus/plus; patz/pays; douc/dolç; douçor/dolçor; fayre/far; vetz/veus; plaser/plaer/pler; dreyt, dreig, dret.

(140) "En un vers perfectament mesurat llegim "la plus gencers", que constitueix un primer hemístiqui cabal. Ara bé, la plus gencers és una grossa incorrecció, car genser és el comparatiu de gen (gentil) i per tant no admet d'anar precedit de plus." (140)

Potser la més interessant de les conclusions que estableix Riquer és la que es refereix a la sintaxi. "L'estructura de la frase de les poesies de Febrer sol correspondre al que és normal en escrits catalans de la seva època, tot allunyant-se de l'expressió pròpia dels trobadors provençals clàssics" (141). Advertiu com aquí s'inverteix el sentit del fenomen que estem examinant. Si la fonètica i la morfologia són essencialment occitanes amb retocs catalans més o menys profundos, la sintaxi, en canvi, és essencialment catalana i és pràcticament impossible de descobrir-hi l'estructura provençal de la frase.

El cas de Guillem de Masdovelles serà objecte de la nostra atenció en el capítol següent ja que la traducció catalana que un seu nebot féu d'un poema ens proporciona un interessant exemple de la relació entre les dues llengües en ple segle XV.

Una darrera observació. Després de tot el que portem dit hom podria pensar que tota la poesia que es feia a Catalunya s'emotllava a aquests models, literaris i lingüístics, de tradició occitana. I no és així. Hi havia una poesia, al marge de la cortesana, que tenia un caràcter popular i que s'ha pràcticament perdut. Se n'ha volgut

veure una indicació, per exemple, en la composició que el rei Pere trameté al seu fill Joan, el 1379, oposant-se al casament amb Violant de Bar:

Mon car fill, per sent Antoni
vos juram mal consellat,
que laxats tal matrimoni
en què us dan un bon regnat
que n'hajats altre fermat.
En infern ab lo dimoni
sia n breu qui us n'a nghanat. (142)

També podríem comprovar-ho en textos com ara els qui escriví en vers Anselm Turmeda que adapta i catalanitza models literaris forasters. Amb una plena consciència de la qüestió escriu al començament de les Cobles de la divisio del regne de Mallorca (1398):

"Com per alguns honrats mercaders de Mallorques sia estat pregat afectuosament que faces e ordenàs un tractat de la divisio del dit regne, supòs que lo meu enteniment sia grosser e no subtil en l'art d'atrobar, emperò per dar alguna satisfaccio a llurs precs he fetes algunes cobles grosseres en la català, segons que veurets. (143)

8.-

Tots els estudiosos de la llengua catalana medieval s'han trobat amb una greu dificultat: poder establir un coneixement directe de la llengua parlada del català col·loquial. Els textos que fins ara s'han estudiat més o menys són aquells que anomenem textos literaris i ja hem parlat de com se'ns presenten amb una rara característica d'unitat estandarditzada que cal atribuir, sobretot, a la influència normativa de la prosa cancelleresca. Ja advertíem com és

pràcticament impossible en aquestes circumstàncies descobrir restes de variants dialectals ni d'assenyalar trets peculiars que ens poguessin informar sobre la llengua que parlaven realment els catalans d'aquell temps. Insensiblement s'havia convertit en un tòpic, ampliat a totes les variants dels usos lingüístics, la qualificació de llengua unitària que constatavem en els testimonis literaris o diplomàtics. Afortunadament, d'un temps ençà, l'atenció dels filòlegs ha estat sol·licitada també per textos que, sense tenir massa interès per als estudiosos de la literatura, en tenen -i moltíssim- des del punt de vista dels dialectòlegs i/o de tots aquells que s'ocupen preferentment de l'estudi dels fenòmens lingüístics. Això ens permet d'acostar-nos, amb una certa possibilitat d'èxit, a la llengua popular i determinar-ne alguns aspectes que les exigències de la creació literària o els motllos rigorosos de la pràctica curial ens amaguen o deformen. Ja hem vist abans, en aquest sentit, la importància de treballs com els del professor Comrines i els seus deixebles. Pel que fa a l'època que ara estudiem els materials recollits, tot i ser escassos, ja formen un corpus important.

8.1. - Sant Vicent Ferrer (1350-1419)

Segurament no trobaríem cap més personatge d'aquests temps que presentés com Vicent Ferrer, una tan rica i vària significació. (144) La seva intervenció directa i decisiva en el Compromís de Casp, en el conflicte eclesiàstic-polític que suposà el Cisma, en la pacificació de València dividida i enfrontada per odís i rivalitats, ens donaria ocasió d'examinar els aspectes més vius de la vida pública, de la política catalana i europea. La seva fama de taumaturg, les seves predicacions espectaculars, amb el fons de la Companyia, ens proporcionarien l'evinentesa d'estudiar la religiositat turmentada i patètica d'aquell món amenaçat per la pesta, crispat per la

por de les postrimeries, encarat constantment amb la mort, angoixat per la crisi espiritual més forta que ha travessat fins avui la consciència d'Occident. (146)

A nosaltres, però, ens interessa l'anàlisi dels sermons vicentins des d'una òptica molt concreta: pel públic a què anaven dirigits, per la intenció del predicador, per la forma en què foren transcrits i ens han arribat. constitueixen un material d'extraordinària importància per a l'estudi de la llengua catalana a començaments de la quinzena centúria.

A aquest propòsit s'ha parlat d'una oratória de masses (146). La fórmula ens sembla molt encertada. Des de 1399, quan abandona la cort pontifícia d'Avinyó fins a la seva mort, "es lliura incansable a la seva tasca de missioner, com a legat a latere Christi". Recorre "predicant, el Delfinat, la Savoia, Lombardia, Monferrato, el Piemont, Suïssa, els voltants de Lió i de Gènova, Flandes, Galícia, Sevilla, Toledo, el País Basc, el Rosselló, Catalunya, València, Múrcia i Castella altra vegada. Després de la sentència de Casp recomençà les seves missions itinerants per Aragó, Catalunya, València i Mallorca. El trobem a Perpinyà el 1416. D'allà "emprenqué el darrer i llarg viatge missional: Carcassona, Castelnaudari, Tolosa i el Llenguadoc, la Borgonya i la Bretanya. (147) Tenim diversos testimonis de l'impacte multitudinari de la predicació del sant valencià, que anava acompanyat d'un seguici impressionant de penitents: la Companyia. D'entre aquests testimonis ens acontentem de reproduir el que consta en una lletra del rei Martí, redactada per Bernat Metge:

Mestre Vicent Ferrer és ací, on ja ha estat bé per sis setmanes, e diu missa alta e preïca fort meravellosament cascun jorn, en què ha continuament de set mil en vuit mil persones; e ha preïcat e fet l'ofici ací en la Seu denant nós, e cantant ensems ab tota la gent que hi era, la Salve Regina a altes veus; e ha seguida la processó

per la Ciutat, la qual és estada fort devota, solemne e bella, en que havia de vint-e-cinc mil persones ensús qui la seguien. E no sap hom que jamai en Barchinona se faés processó que per tanta gent fos seguida ne tant devotament acompanyada. (148)

Aquestes multituds que escoltaven els sermons de fra Vicent eren formades sobretot per gent del poble, senzilla i ben poc familiaritzada amb les especulacions teològiques. (149) El poble menut que s'aplega en les places i exigeix al predicador paraules vives i directes, condemes clares dels vicis, anuncis apocalíptics que esgarrifen i consolen alhora. Ni l'ambient ni l'auditori no eren propicis a un tipus d'oratoría que fes concessions a les subtilitats escolàstiques i/o a les floritures retòriques. Vicent Ferrer ho sabia prou bé i coneixia aquell poble que esperava de cada sermó un autèntic espectacle capaç de suscitar la rialla i el plor, de combinar moment de distensió jocosa amb moments d'emoció intensa. "Vicent Ferrer predica a la multitud informe, analfabeta i emotiva i procura fer-se entenedor per a tothom, i, sobretot convincent, Al capdavall, convèncer és convertir"(150).

Es precisament la conversió -la penitencial conversió- la finalitat que cerca amb els seus sermons. "Convertir-se és passar de mala vida a bona, deixant el dimoni i tornant a Déu". Tota la predicació vicentina va dirigida a commoure el poble que l'escolta per tal de fer-lo canviar de vida. Això explica el to moralitzador, eminentment pràctic d'aquests textos: es repassen tots els estaments socials, mostrant amb un realisme viu i acolorit els seus vicis i costums. Aquelles llargues llistes de pecats que registren totes les Summae morales són refetes en els sermons amb una gran eficàcia expressiva. Les penes terribles i els càstigs a què es fan mereixedors els viciosos i pecadors són pintants amb una cruesa directa i pressionant. La glòria del paradís i els premis reservats als seguidors del camí de la virtut es presenten amb uns colors deliciosament ingenus i atractius.

El públic, doncs, a qui es dirigia sant Vicent Ferrer i la urgència de reforma dels costums que impulsava el frare predicador condicionen la tècnica suassòria dels seus sermons. Ell evita aquells recursos propis d'una oratòria culta que cerca de desvetllar l'interès i l'admiració de l'auditori per les vies de l'estil brillant i revuscat, i/o -no oblidem l'ambient "humanista" de l'època- de les citacions erudites d'autoritats profanes. Hem dit que evita aquestes formes i hauríem de dir que les recusa explícitament:

"Predicate Euangelium"; no diu "Virgilium", ne "Ovidium", set "Euangelium". car les doctrines poeticals no salven ànimes car dyen los philòsofs naturals que una font d'aygua que hix en una montanya naturalment la pot hom fer pugar tan alta com hix, mas no pus alta si no s'és per força. Axí és la doctrina dels philòsofs que és estada atrobada per enteniment natural. E, donchs, com pots pensar que munto al cel? E, lo pugar, què és. Que ells ab sa doctrina són anats a infern de cap primer e allí estan los mesquins e estaran perpetualiter. Aristòtil on te penses que sie? En infern, que ell llegie en les scoles que ere hun Déu, e anave a l'església e adorave les ydoles, e morí a mala mort. (154)

Havem doctrina, nosaltres preycadors, que no devem tots temps estar en una vila, mas anar de loch en loch predicare Euangelium. No diu Virgili ni Dantes. (152). Aquesta paraula viva és la sanota Scriptura, que quant hun preycador preyque la Sancta Scriptura, e no cure de poetes, Virgili, Dantes, ne dí aquelles cadències, etc., mas tan solament de la Sancta Scriptura. (153) La Bíblia és exida de parais, e ha virtut de convertir... e nosaltres ara tot lo contrari: bon Virgili, que jau enmig d'infern, Ovidi, Dante, poetes. Les doctrines dels poetes donen plaer a les ovelles per les cadències que fan, ab sermons rimats... mas no toquen el cor. (154)

Vicent Ferrer utilitza una altra mena d'autoritats i la seva "tècnica suassòria" recorre a altres recursos retòrics. Joan Fuster ho ha examinat prou bé i no ens toca pas d'insistir-hi donades les característiques del nostre treball. En fem doncs un esment molt ràpid i suscint.

Les especulacions escolàstiques tan familiars a fra Vicent es basaven sobre dos registres: les autoritats i la raó teològica. (155) És allò mateix que trobem en els sermons vicentins, quan el predicador, interpellant directament els oients deia: -"Vols-ne auctoritat?", i -"Vols-ne rahó?".

"La major auctoritat que hom deu haver a creure la fe christiana... és lo testimoni de la Paraula de Déu" (156) Amb això sant Vicent Concorda plenament amb la teologia medieval (157), però caldria aprofundir la utilització que fa de la Bíblia en la seva predicació "posant-la en relació a tants comentaris medievals de la "sacra pagina".

En un segon terme, trobem afirmada l'autoritat dels pares de l'Església. Malgrat que mostra un coneixement de la patristica molt fragmentari, trobem citats sovint sant Gregori, sant Agustí, sant Ambrós, sant Bernat, sant Jeroni. En aquest capítol, però hi ha un nom que ocupa un lloc privilegiat en la consideració del domini valencià: Tomàs d'Aquino. Fidel a la més rigorosa tradició dominicana, sant Vicent Ferrer creu que "si un religiós és bon thomatista a tot serà bastant a satisfer" i la influència de l'Aquinate és fàcilment observable en la doctrina dels sermons vicentins.

Si en el tractament dels textos bíblics podem registrar múltiples recursos de l'oratoria vicentina, on apareix tota la riquesa de les seves facultats de predicador és en l'exposició de les raons que, generalment, es fa mitjançant els exemples. De fet "exemples, semblances, paràboles i miracles, en confusa barreja d'espècies i denominacions, constitueixen una armadura similar a

la dels textos bíblics, l'altre ingredient de la xarxa del sermó... Però alliberat de la subordinació que en aquell altre cas s'imposava, a la lletra de la Bíblia, els seus sermons es multipliquen i s'escampen en generosa facúndia" (158).

La capacitat de sant Vicent Ferrer per extreure de la realitat de cada dia elements per il·lustrar veritats doctrinals i fer-ne la base de la seva argumentació és realment impressionant. I no cal dir com devia impressionar els seus oients. Són recursos que fa servir per aclarir nocions abstractes o per mostrar -com les rationes convenientiae- la raonabilitat, des de la fe de la doctrina cristiana. Els fenòmens de la naturalesa, les activitats humanes li proporcionen els materials per bastir, per via d'analogia, una semblança. Les paràboles (169) donen ja un esquema narratiu que porta a la conclusió moral que s'imposa amb força, gairebé d'evidència. Els exemples -"miracles, faules, episodis hagiogràfics o bíblics"- són ja un relat més o menys extens amb diàlegs, elements narratius variats, etc. És aquí, sobretot, on constatem la capacitat de fra Vicent per dramatitzar amb un verisme extraordinari i el domini d'un amplíssim ventall de recursos retòrics per desvetllar l'interès del poble i arribar a commoure'l. I és aquí també on trobem aquest llenguatge viu, directe, amb una arrel popular i una forma col·loquial que fa dels sermons vicentins un document d'extraordinari interès per a l'estudi de la llengua catalana de començaments del segle XV.

I amb això, ens hem de referir a un tercer element indicat més amunt, que justifica l'excel·lent importància que atribuïm a aquests sermons: la forma en que foren transcrits i ens han arribat. A l'Arxiu de la Catedral de València es conserva la part més important del text català dels Sermons. Hi ha un primer recull que comprèn la Quaresma predicada a València l'any 1413. Està format per cinquanta-tres sermons i fou publicat íntegrament pel canonge Josep Sanchis Sivera l'any 1927. El segon recull consisteix en qua-

tre volums -un dels quals va desaparèixer durant la guerra de 1936-, que contenen dos-cents setanta-nou sermons predicats probablement entre 1412 i 1418. L'any 1902, Roc Chabàs en publicà nombrosos extrets, i Josep Sanchis Sivera en preparà l'edició completa, de la qual se'n publicà una part. Gret Schib continuà aquesta edició que la mort del canonge valencià interrompé.

A més d'aquests textos, conservem dos sermons que s'han pogut salvar d'un manuscrit que es conservava a l'Arxius eclesiàstic de Morella, i que també s'ha perdut. Ultimament s'han trobat sis sermons més a Barcelona.

La qüestió que ens hem de plantejar ara és: com eren transcrits els sermons de sant Vicent Ferrer 'Com ens han arribat'.

"El gènere oratori dels temps antics i medievals ens ha arribat sempre una mica falsejat, ja que els oradors, fins i tot els més famosos, o bé publicaven llurs discursos després d'haver-los pronunciat, o sia que redactaven més o menys de memòria i amb ajuda de notes, el que havien expressant de viva veu (cas de Ciceró, per exemple), o bé quan peroraven es limitaven a llegir el que prèviament havien escrit (cas dels parlaments dels nostres reis a les Corts). ...Els sermons catalans de sant Vicent Ferrer constitueixen un cas veirebé singular en la història de l'oratória antiga car no provenen de cap dels dos procediments indicats: ni foren escrits prèviament pel sant ni aquest els reconstruí de memòria després d'haver-los pronunciat"(160). Com sabem per testimonis directes "plures viri theologi et juristae ... promptam manum habentes ad scribendum sermonem, quem ipse magister Vincentius pronuntiabat, de verbo ad verbum tam in latino quan un vulgari integralliter scripserunt. Et dictae reportationes sive collectae sermonum ... fuerunt ex post per multos scientificos transumptati sive scripti et ad diversas mundi partes transportati"(161).

Aquest text -en podríem adduir d'altres coincidents- ens planteja una colla de problemes que hem d'esmentar necessàriament. A sant Vicent l'acompanyaven uns autèntics estenògrafs que transcrivien,

al peu de la lletra, els sermons. L'operació devia obligar-los a dominar tota una sèrie de recursos tècnics que els permetés de retenir fidelment el discurs. Martí de Riquer ha descrit l'operació en aquests termes: Dels dos "reportadors", "l'un anava escrivint mentre podia seguir el sant i quan ja no podia retenir els seus mots i no tenia temps per a consignar-los, devia fer un senyal a l'altre (un cop de colze o amb la punta del peu) i aquest devia reprendre la feina. Es un procediment normal en èpoques d'estenografia rudimentària, el qual suposava al final del sermó, un seguit de fragments presos per dos o més reportadors, que es devien reunir per tal d'ordenar i estructurar llurs notes en un text que és, indubtablement el bàsic dels sermons que posseïm"(162).

Ja hem vist que aquestes notes les prenién dos tipus de "reportadors": els qui transcrivien els sermons "in vulgari, in romancio" i els qui, simultàniament, feien una versió llatina. "Una comparació breu del text català amb el llatí ens mostra la diferència fonamental entre les dues redaccions. La catalana reflecteix la llengua plena de vivacitat que devia parlar sant Vicent. La llatina, en canvi resulta feixuga i artificial"(163). I és que el text llatí és una reelaboració, d'on han expurgat els elements més vius i directes, feta en ordre a proporcionar als predicadors un model didàctic que els ajudés en la seva tasca. No s'intentava tant transcriure el sermó vicentí, en la seva vivacitat fresca i contundent, com elaborar un recull amb finalitats pràctiques. Vegem una mostra del diferent to que s'observa entre la "reportatio" llatina i la catalana d'un panegíric, predicat a Tolosa el 1416 en honor de santa Margarita:

Hun dia ella estant ab les ovelles, veus que.l prefet de Roma passave per allèn, que.s appellave Olimbrius, ab molta gent; e ell véu-la, e

Unde, cum semel justa viam pasceret oves et esset XIII vel XIIII annorum, decora valde in corpore sed pulchrior in anima, inde transivit Olimbrius

retingué lo cavall, dient: "Oo, com és bella aquesta creatura!", e tots los altres digueren: "Que guardau, senyor, aquella criatura com és bella". E estant axí parlant, dix lo prefet: "Lo cor me diu que la prenga per muller". Respongueren aquells: "Oo, senyor, ella és filla de algun laurador, pobre hom, e vós, qui sou tan gran senyor, que la prengau per muller, que podeu pendre tal donzella, filla de tal gran senyor, o tal!". E ell dix: "No pot ésser que sie filla de pobre hom, que tan belle sie". E senta Margarita hoye açò, e no.s movie ne curave de allò mas filève, ne.ls guardave mas estave axí ab lo cap baix. E lo prefet dix: "Feula'm venir!". E lo hu de aquells anà e dix-li: "Bona filla: lo senyor vos demane". Ella sol no.s mogué, ço és torvant-se, mas vingué davant ell, e quan fou davant lo prefet, dix lo prefet: "Ben siau venguda". Ella respòs: "Déus vos dó bona vida". E ell dix: "Digau, filla: de quiny linatge sou?". Ella respòs: "Yo só filla del patriarcha de aquesta ciutat". Dix lo prefet: "Haa! No.u deyya yo

prefectus persecuens Christianos, qui videns tam pulchram puellam admirans stetit dicens: "Si ista puella est generosa, ducam eam in uxorem. Sin autem ducam eam in concubinam". Et fecit eam venire coram se, a qua quesivit tria: Primo, nomen suum, secundo genus, tertio condicionem. Ipsa autem humiliter respondit dicens: "Ego vocor Margareta", (idest perla). Dixit prefectus: "Proprium nomen habet et pulchrum". "Secundo, de genere nobili, filia sum patriarche. Tertio, de condicione, christiana sum". Respondit preses: "Prima duo sunt conveniencia sed tertium non quia stulticia est adorare hominem crucifixum traditum discipulis et mortuum in cruce". Respondit Margareta: "Et quomodo scitis vos quod Christus sit mortuus in in cruce?" Respondit: "Quia ita legi in libris Christianorum".

ja a vosaltres que no devie ésser filla de pobre hom?". E ella sol no.s mou, mas estave axí en si mateixa. Aprés enterrogà-la: "Com vos dieu?". E ella dix: "Margarita" (en el latí vol dir "perla"). E ell dix als altres: "Certes bé li's pertanc tal nom; guardau-la". E ella sol no.s mo- vie. Aprés dix-li: "E quina fe haveu". Ella respòs: "Senyor. yo só christiana". "Oo! Com? Christiana?". Sabé-li greu per què ell ere infel; e ell dix-li: "Digau; ma filla: com podeu creure en hun hom pobre, Jesús, qui fo venut per hun dexeble seu e fo pengat entre ladres" Lexau aquexa fe". E senta Margarita dix: "D'on ho sabeu vós axò?". Ell respòs: "Yo o he legit e.l libre dels chris- tians". (164)

Gret Schib ha comentat així aquesta confrontació: "La diferència entre els dos textos salta als ulls: el català és un text vivaç i fogós amb exclamacions i diàlegs que segurament anaven acompanyats de mímica i gests. Cal no oblidar que és l'època del teatre religiós. Un sermó com aquest ens pot mostrar l'equació d'una vida de sant dramatitzada i de la predicació popularitzant. És segur que els misteris feien impressió sobre els predicadors i els revelaven la sensibilitat dela gent i certes tècniques per a guanyar-se-la. Aquest diàleg entre santa Margarita i el prefecte podríem situar-

lo dins la llarga tradició de la pastourelle. Tot això manca en el text llatí. La llengua és eixuta i no gens apta per a ésser pronunciada davant la gent senzilla que tant sovintegen en el text català" (165).

Cenyint-nos ara ja a l'obra dels "reportadors" que transcrivien el sermó en la llengua catalana en que era pronunciat, ens trobem amb uns problemes que també hem d'esmentar. No tots tenien la mateixa forma de treballar. N'hi ha prou per veure-ho de comparar l'obra dels qui seguien el sant en la seva missió al Llenguadoc l'any 1416, amb la d'aquells que "reportaren" la Quaresma, predicada a València el 1413 (166). Ha estat també Gret Schib qui ens ha donat mostres d'una comparació detallada de diversos textos ().

La seva conclusió sembla força sòlida: "El cicle valencià que comprèn tot l'any és prou desigual: hi ha parts vives i d'altres més seques. La Quaresma en canvi, és equilibrada, més elaborada i, per tant, menys espontània" (167). Això sol ja ens mostra que les conclusions que poguem treure, basant-nos en els manuscrits, sempre mantenen una punta de dubte: nosaltres parlarem de la llengua de sant Vicent Ferrer sense saber mai prou bé si es tracta d'expressions autènticament vicentines o si cal atribuir-les al "reportador" o a la intervenció dels qui elaboraren els apunts presos d'oides. Tot amb tot, si que estem segurs que en la majoria dels passatges, sobretot aquells que han sofert una manipulació menor, és possible de sorprendre la llengua catalana d'inicis dels quatre-cents en un estat molt pròxim a l'ús parlat popular, col·loquial. "Els manuscrits valencians són, sens dubte, el testimoni més solvent que ens queda sobre la nostra llengua tal com es parlava durant la darrera Edat Mitjana. El català del sant -per dir-ho amb Llorenç Riber- era "un català opulent, llibert i orejat el català de les places públiques, el català dels camins i dels hostals" (168). Els fets que retracem ens ho confirmen.

Abans d'examinar, amb un cert detall, els aspectes lingüístics pròpiament dits hem de referir-nos a una altra qüestió.

Es fàcil de recollir múltiples testimonis, sobretot en les actes del procés de canonització, segons els quals sant Vicent Ferrer predicava sempre "sua valentina ac materna lingua", in vulgari catalanico sive valentino". D'entre tots en triem dos que ja han estat indicats com particularment interessants (166).

En el primer es refereix a les darreres predicacions del sant a Vannes, on la gent -"britones britonizantes"

"eciam a duabus et tribus leucis longe distantibus in multitudine copiosa continue affluebat; et licet ydioma cathalonicum quo utebatur Magister Vincentius intelligibiter soliti non fuissent attamen mediante dulcedine sermocinacionis eius..." (170)

En un altre es veu un fet que es constata sovint a les actes: redactades en llatí, quan citen literalment paraules del sant, les donen sempre en català:

"Ipse frater Vincentius alta voce, interrumpendo sermonem suum, dixit verba sequentia seu similia":

-Digau en aquell dolent qui dorm sus la muralla que s'esvelle, altrament tombarà e farà son mal. (171)

Generalment la tradició hagiogràfica vicentina ha interpretat aquest fet com un autèntic miracle: com els apòstols, el jorn de Pentecosta, sant Vicent Ferrer era comprès per tothom (castellans, aragonesos, occitans, francesos, bretons) malgrat que ell predicava en la seva pròpia llengua.

Quan Miquel Péreç l'any 1510 escrivia la primera biografia valenciana i donava aquesta interpretació miraculosa del fenomen, s'inscrivía en una tradició que ja havia començat en el procés de canonització (1455):

Mereixqué atényer aquella gràcia per l'Esperit Sant als gloriosos apòstols donada que sermonant en la sua natural llengua totes les nacions perfectament l'entenien, i a cascu dels oïnts paria que en la sua pròpia llengua sermonava (172).

Un major i millor coneixement de les condicions lingüístiques de l'Europa medieval ens permet avui d'interpretar aquest fet, sense necessitat de recórrer a particulars condicions taumatúrgiques del predicador.

Després d'aquestes consideracions que per força, s'han hagut de moure en un pla molt general, passem a una anàlisi més detallada dels fets lingüístics que s'han destacat en l'estudi dels manuscrits vicentins.

Pel que fa a la morfologia verbal s'han indicat dos fenòmens d'interès:

Com se sap una bona part dels parlars occidentals (des d'Organyà fins a Morella i Alcalà de Xivert amb certes irregularitats) han desenvolupat una desinència en -o, per la que fa a les persones 2, 3 i 6 del present de subjuntiu. Així es marca clarament la distinció amb l'indicatiu: 2 cantes (ind) / cantos (subj.); 3 cante / canto; 6 canten / canton.

Doncs bé, els primers exemples d'aquest subjuntius en -o es troben als Sermons vicentins. Aquest fet ha portat els dialectòlegs a atribuir la redacció estenogràfica dels Sermons a un "reportador" originari de la Catalunya occidental o del nord del Maestrat (175). Les coses però, no són tan clares ni és tan fàcil de decidir-se.

De fet en els manuscrits constatem unes irregularitats en la flexió verbal que més aviat desconcerten. Així per a la 1 persona del present d'indicatiu registrem:

-formes sense desinència: Yo ho revoc, Yo pens

-formes amb la desinència valenciana -e: Yo ho revoque, Yo trobe

-formes amb la desinència -o: "recomano", "presto".

En el present de subjuntiu de la 1 conjugació, les formes en -e alternen en formes en -o en les persones 1, 2, 3, 6 (178). Aquesta alternança es veu clarament en aquest passatge: "primera, que ls amos de cor... que els ames de obra".

Tots aquests fets ens permeten d'establir dues conclusions: a finals del segle XIV s'inicia la multiplicació de formes en -o. "que en el segle XV .. no eren gens rares en terres valencianes". L'altra conclusió ens porta a creure que els escribes devien ser del Maestrat o potser de l'Horta (178).

Segons les conclusions de Coromines i Rafel (179) el pas de -TIS a -U en la segona persona del plural ja devia ser un fet a començaments del segle XIII tot i que el primer testimoni gràfic es del XIV. De fet, però, la llengua literària no acceptarà les formes en -u amb caràcter generalitzat fins a la meitat del segle XV. Amb relació a aquest fenomen hem d'advertir que en els textos vicentins abunden les formes en -u, dada que es justifica en el caràcter oral i popular de la llengua dels sermons. Hem fet un recompte sobre els textos que reproduïx Martí de Riquer i hem arribat a aquestes conclusions: sobre vint-i-cinc formes corresponents al present, vint-i-dues presenten la desinença -u i només tres (sabets, veets, havets) la vella desinença -ts. Allà on registrem proporcions diverses és en la segona persona del plural de l'imperatiu. És una forma que sant Vicent, que interpel·lava tan divertidament l'auditori, apareix molt sovint. Del recompte que hem fet es conclou que la diferència de formes en -u sobre les formes en -ts és només lleugerament superior. A vegades trobem les dues formes (sapiats/sapiau). I encara, com ja ha advertit Sanchis Guarnier (189) es fa un ús molt freqüent de formes arcaïques: dormit, lexat, ballat, aprenet, etc. És aquest un punt que exigiria un estudi més aprofundit.

Entrant ja en el terreny de la sintaxi voldríem recollir una observació de caire general. La retreu Martí de Riquer donant-nos la versió que Bernat Metge i sant Vicent fan d'una anècdota que explicava Valeri Màxim i havia traduït del llatí Antoni Canals (180). Reproduïm també nosaltres els dos textos a doble columna:

Sant Vicent

En una ciutat era una dona, e per un gran crim fone sentenciada que

Bernat Metge

Bé pens que t recorde d'aquella mesquina mare, per crim

devia ser alguna honrada dona. La dona havia una filla, e la filla criava sa criatura; e sabent que era sentenciada sa mare, així la filla feia alletar son fill, e ella conservava la llet per a sa mare. E hac gràcia que hi entràs a visitar, sens vianda; e així, conservant la llet, e com era entrada en la presó, dava a mamar a sa mare e buidava-li les mame-llas, e així dos vegades lo dia, hora de dinar e al vespre. Així la sostenc molt dies e lo jutge deia: -Com se pot fer que no sia morta?. Lo jutge dix: -No pot ésser. E lo jutge ho volc veure, e véu que la vella mamava. Pla-gué-li tant esta pietat que deslliurà la mare. Esta era bona filla.

capital per lo pretor a mort condemanada en lo carçre, e per compassió de son execu-dor, per tal que aquí fame-jant morís, reservada, com sa filla, la qual algunes vegades l'entrava vesitar, jatsia fo s ben amonestada e sollicitada ab gran pena per lo dit exe-cudor que no li metés dins al-guna vianda ne res ab què ...pogués sa vida allongar, no contrastant lo dir manament, veient que en altra manera no li podia ajudar, la sostenc ab la llet de les sues mame-llas per gran temps entrò que fou sabut per les guardes del dit càrcer e publicants açò al dit pretor, obtengueren a aquelles per aquesta novitat remissió graciosà.

El comentari que fa Martí de Riquer és aquest: "Observem com sant Vicent explica l'anecdota a base de tot un seguit de frases ailla-des que empra un vocabulari patrimonial i que, a la fi, posa en estil directe les reflexions del jutge. Bernat Metge, en canvi, exposa tot el fet en una sola frase plena d'incisos i allargaments, en un estil bellament cultivat i clàssic i emprant cultismes. L'adequació entre la sintaxi vicentina i la necessitat de mantenir l'atenció dels fidels que l escoltaven és perfecta. Generalment s'han estudiat els mitjans expressius del frare predicador des d'un punt de vista retòric, però s'han treballat poc aquests aspectes

lingüístics. Les frases breus, amb un ús moderat de la subordinació i una insistència en la coordinació, mantenen el fil de la narració sense cap dificultat, sense exigir cap esforç a l'oient.

Més concretament, recollim ara una observació que fa Sanchis Guarner (184) que la registra també com un cas de sintaxi popularitzant:

L-ús reiteratiu "de les partícules pronomino-adverbials hi i en i dels pronoms personals". Exemples: "Jesucrist a l'hòstia consagrada viu-hi i hi és". "Donques iré-me'n a l'hort; va-se'n". "Si tu tens un mirall davant, tu ja veus que tu mets la tua imaja dins lo mirall". "Ell usà ab ella, e, finalment, ell l'empenyà".

En la deficiència dels adverbis, a més de l'oposició ací/aquí/allí/allà, registrem acèn/aquèn/allèn expressant "determinació local quan hi intervé moviment". Per acèn ha passat hom o dona; tallaven rams e posaven-los per allèn on passava Jesuchrist; passava aquèn entre la mar e la casa de sent Mateu. (182)

També trobem aquellavès que, amb cellavös (Canals) constituïen "un sistema de determinació temporal valenciana que no ha arribat fins avui per la intromissió del castellanisme "entonces". (183)

Encara, en el camp adverbial, podríem indicar el cas d'adés i anit, que fan referència al passat, tal com, encara avui, a València. La possibilitat, però, de reportar-los al futur es veu per exemple en l'expressió adés...adés que també registrem en textos vicentins. (184)

S'ha estudiat força més un altre camp que és típic de l'oratoría vicentina. És un recurs de grans efectes dramàtics. Ens referim a les interjeccions exclamacions i onomatopeies. Joan Fuster i Martí de Riquer n'han elaborat una veritable antologia. Sant Vicent devia marcar tan fortament amb la seva veu i el seu crit, aquestes expressions que els reportadors no es poden estar d'indicar nos-ho a base de repetir les vocals toniques. Els sermons efectivament, són plens de: Eeeñ!, Oooi!, Ahaha!, Aaahaha!, Coom!, etc... que no ens costa gens d'imaginar amb quina força impressionant devien so-

nar a l'auditori de fidels que escoltaven la predicació. Pensem, per exemple, en els esgarips dels condemnats:

Los dimonis porten l'ànima assotant-la e banten-la ab aquells crits, ab aquell brogit, e ell crida aquells crits "Haaa!" que par que cel e terra se'n degen entrar (185).

Ja hem dit que en Sant Vicent hi ha una clara voluntat verista, que es reflecteix clarament en la utilització d'aquestes dormes primàries del llenguatge. Estrafà tot imitant-la, la pregària distreta i confusa de l'home que resa tot vestint-se i parlant amb la seva muller: "Pater noster" a la una mànega, e xa, xa, xa, Marieta posa l'olla..., e quan vos botonau, "Ave Maria, eeh! gratia plena, xa, xa, xa". O escarneix la mala lliçó del breviari dels capellans: "Xam, xam, so d'aram". Zacaries el pare del Baptista, que s'ha tornat mut després de la visió de l'àngel, mira de fer-se entendre barbotejant: "mu! mu!", o bé "me! me! me!". I la xerrameca de la dona que vol obtenir un present del seu marit és refeta així:

Sènyer, una gonella per a mi; N'Aytal ne ha fetes dues a sa muller e yo no.n he haüd encara, e yo he portat tan bon exovar com aquella, "rum, rum", no.l lexarà dormir.

(186) I la rialla d'una altra "devall lo llançol: "Hahaha".

"Les onomatopeies de mestre Vicent no es limiten a sons més o menys humans". Els condemnats cauen a feixos a l'infern: "xof! en les calderes". Quan, en el martiri, sant Vicent o santa Margarita són cremats vius, "chillava la carn chii, chii". "xii chiiii".

Els crits de les bèsties són també reproduïts d'una forma directa: "Hun ase, quan veu la somera tantost corre: "Haaaic!""; "... la gallina, quan haurà post los ous, crida: "ca, ca, ca""; "...el gall... a la fi de la nit, que.s acosta el dia, crida que auyta esclatar: "sus, sus""; etz...

I entrem ja en el capítol del lèxic que ha merescut un primer estudi de Gret Xhib que ens revela ja moltes coses que fins ara només

s'havien indicat més o menys intuïtivament.

Ja s'havia observat l'abundància de diminutius i fins s'ha volgut indicar aquest fet com una característica dialectal del lexic valencià (188). Gret Schib ho veu simplement com una més "de les característiques de l'estil col·loquial"(189). Les possibilitats expressives d'aquest morfema són múltiples: no indica solament "el valor de petit, sinó que tenen també una forta càrrega d'afecció de tendresa... Alguns tenen una intonació pejorativa".

A vegades apareixen amb un cert valor de fórmula feta: "alegrets e pobrets e leugerets de roba". Sovint els trobem en un context de referència infantil:

E a tos fill e filles, deu-los nodrir bé en temor de Déu, e ensenyar-los que no juren de Déu, ni diguen falsia, e que sàpien lo Credo, lo Pater noster, la Ave Maria; a tres anys que haja, la mare deu dir axí, amorant: "Mon fillet, veus aci raymet, e panet, o ciretetes o figuetes! Ara di la Ave Maria"; e pren-li les cametes axí, e agenollar-lo: "Ara di mon fillet: "Ave Maria". Ell respondrà: agudetament; "Ave Maria" (189).

Noteu aquesta forma diminutiva de l'adverbi -agudetament-. Aquest recurs el trobem també en una escena de l'adoració dels reis al Nen Jesús: "e aquí, en la menjadora entre les bèsties, pobrelletament, adoren-lo". Advertiu encara en aquest darrer cas un doble sufix diminutiu (pobr-ell-et-) que trobem en altres exemples com besti-ol-eta. Observem, a més que té sovint valor diminutiu el sufix -ot com a beinot, benot, bassot.

Ni cal dir que tot i una major austeritat en el seu ús, "queden també a la boca del dominicà" augmentatius i despectius: bestiaça, cuinaça, feixot, vinàs, etc...

Com direm més endavant, ens sembla un tret popular la formació de verbs amb el sufix -ejar (190), que abunden en els textos vicentins i en altres que transcriuen la llengua més viva: afreturejar, al-

vejar, balancejar, cabotejar, coltelejar, fadejar, etc.

No és estrany tampoc donat el caràcter popularitzant, que es pugui recollir una bona quantitat de "fòrmules i frases fetes" i de "refranys presos -o que ho semblen- del cabal vulgar". Entre els "girs típicament vicentins" s'han indicat (194): tost e ben tost al·ludint al judici final; bé és pech cui no.u entén, quan parla de les relacions carnals fora del matrimoni; xam, xam so d'aram que ja hem retret; fer del cel paella: "fer veure allò que no és"; trau-me l'ull: per accentuar la inversemblança d'una cosa.

Entre les frases proverbials notem: Mal està la stopa prop lo foch; malaltia de milà, les ales flaques e el bec sà; pàter-nostre de llançol ni nou.

El lèxic vicentí ha estat objecte d'un detallat estudi de Gret Schib. A l'hora de recollir i analitzar aquest material, ella es fixa sobretot en els arcaïsmes (de forma o de contingut semàntic), els valencianismes, els castellanismes, les innovacions que s'afermaren a partir de la crisi "lexical" del segle XV. Remetem a aquest interessant treball. És d'allà, d'on hem tret la majoria de les observacions que ara fem. Notem en primer lloc, que sant Vicent no evita el lèxic més directe: mas los chrístians escuarterar, lacerar pels budells, pel cul; en lo hostel no s'i deu tenir putana. Ja huy no s'i té ley; tot o voleu tastar: hoc mores e huyes, bèsties, hòmens ab hòmens; no.y ha terme. Tots se farten de carn e beuen vi, e, lla on entra carn e vi, luxúria prou. Porcs! Porcs. Trencar lo dicmenge amb fires, encants, etc., ne tafureries ne puteries. Fica-va-li les ungles per les mamelles; finalment va-la enprenyar.

Segur que registraríem una colla de mots que la llengua literària, sempre més polida i verecunda, evita generalment. En els sermons vicentins hi apareixen vulgarismes com escainar, papar, pasterada, caguerada, etc.

Tot amb tot, seria "un greu error menysvalorar la importància de l'element culte en el pensament i la llengua de sant Vicent Ferrer,

que, per bé que no gaire original, fou un gran savi tomista i escripturari". En el vocabulari vicentí, en efecte, "hi ha profusió de cultismes insòlits i tecnicismes d'escolàstica" (192). super-
nal. dilectiu. criminant. prescrit. fàbrica (en el sentit de cons-
trucció). irascitat. loqüela obumbrant. ofendide. plumbant. prose-
cució. etz...

Finalment ens volem referir a dues qüestions concretes: els castellanismes i els arabismes.

Pel que fa als castellanismes i al paper que jugà la nova dinastia en la seva introducció en la llengua catalana, no és ara el moment d'entretenir-nos-hi: hi dedicarem la nostra atenció en el capítol següent. Però ara hem d'aportar els elements recollits en els sermons de sant Vicent Ferrer que intervingué tan decisivament en la instauració dels Trastàmeres.

Es, precisament en un sermó en que justifica la seva actuació a Casp i refuta els arguments dels qui no estaven conformes amb l'elecció de Ferran I, on trobem un jutjament dialèctic del caràcter dels castellans:

Aquest rei no ha condició de castellà, mas de català o aragonès: no té amigues, tot verge veno al matrimoni, e veus quantes creatures! E aquestes no.s nodrexen en fal-des de donzelles, mas a cavalcar e caçar, etz.

Item més, los castellans són molt parlars: Ferrà Fernàndez de los Arcos Mayores, mas lo nostre rei a tard parla sinó que dessempacha los fets (193).

En dos contextos molt definits, reprodueix sant Vicent Ferrer frases i expressions en castellà: referint-se al rei, i reproduint renecs i formes populars de jurament.

Donem algun exemple del primer cas:

Car si vós anau a parlar ab lo rey, e axí com parlau ab ell qui us do tal gràcia, guardau com volen les mosques, dirà lo rey: "Esti hombre loco es"; no.l hoirà, ans se indignarà cóntra ell" (194).

... e axí fa lo nostre rey, que si algú hi diu: "Senyor, no caminem hoy". "Agora quiero caminar" (195)

Del segon cas, podem reproduir l'enfilall que n'ha fet Martí de Riquer: "¿On trobareu açò que los hòmens juren por el cuerpo, etc.? Oc per jurar jo renec de Déu"; "Execratis só los jradors: Por el cuerpo, pel cap, pel fetge"; "entrà en la ciutat e trobava los hòmens que.s barallaven e juraven Por el cuerpo, etc...".

El mateix Riquer adverteix que aquesta barreja es pot explicar perquè en la companyia hi havia castellans i aragonesos. I fins se n'hauria volgut justificar com quan digué:

Vosaltres, de la Serrania, qui estats en mig de Castella e de Catalunya, e per ço prenants algun vocable castellà e altre català (196).

Anant ara ja al camp del lèxic hem recollit una llista de mots que es presten a múltiples consideracions: abarcar, agora, almorzar, bando, bodes, cata, clérigo, colomellada, colomillo, criament, a-darredor, domingo, galgo, ganados, locura, manceba, mosquitos, novio, panyo, perro, quedo, sarsa, sendos, trigo, vellaco, viudo, xillar, xoça (197).

El contacte de sant Vicent amb els moros es també palès en els seus sermons (198). Cenyint-nos als aspectes més directament relacionats amb la llengua farem dues observacions:

La primera es refereix a un cas on en fa parlar un, tot estrafent la sintaxi: "confon les persones de les formes verbals usa l'infinitiu en compte de les formes flexives etc.":

Sapiau que una vegada eren dos germans e la hú estave en lo món e havia hun esclau qui havia nom Mahoma, e l'altre germà era religiós e mestre en teologia. Veus que l germà lech trametie lo esclau moltes vegades al mestre en teologia, ab presents, en una atra vila; e quan aquell Mahoma era lla ab lo germà lo bon mestre deya-li: "O, Mahoma! E torna't cristià!" Deye el moro:

"No voleu fer, morir moro!" "Mas tant hun dia, tant altre, veus que axí toquà'l Déus al cor. E après, Mahoma hagué una gran malaltia; en tant que estant axí, ell dix a son senyor: "Christià! Christià! Yo vull anar a vostre germà, que batega'n a mi e haver nom Pere!" "Ara via donchs, bé.m plau". E cavalcà'l ben una bèstia entrecepegà e Mahoma caygué e trenquà's lo coll, e morí. E l'ànima anà al mestre en teologia, e apparech-li en forma del esclau Mahoma, en tant que'l mestre quan lo veu li dix: "Oo, bé sies vengut, Mahoma!" "No, no dir Mahoma". Dix l'ànima, "mas diu Pere, Pere". "E com? Tu és bategat?" Dix l'ànima: "No, mas sic et sic", comptà-li tot lo fet com li havie contengut, e com era stat, e que se.n anave dret a paraís amb molts àngels (199).

La segona observació es refereix a aquells arabismes, en força casos vius en el valencià, que es constanten en l'obra de sant Vicent Ferrer. Per exemple: atzempler, alsumar, cafís, cetra, reqüer, tàvega, teminat, etc...

Estem convençuts que els manuscrits vicentins ens poden ensenyar encara moltes coses sobre la llengua catalana del seu temps. Ell mateix havia aconsellat al predicador: In predicationibus et exhortationibus utere eloquio simplici et confabulatione domestica, ad declarationem actuum particularium (200). Afortunadament ell fou un mestre d'aquesta predicació popular, incisiva i acolorida i més afortunadament encara, els reportadors ens la trameteren amb una notable fidelitat.

3.2.- Altres textos

Ja hem dit i repetit que fins ara els filòlegs havien dedicat preferentment els seus esforços a l'estudi d'obres que oferien un particular interès literari. (I encara, en aquest camp -com també

hem dit- queda molta feina per fer). Hi ha un altre tipus de textos que només havien desvetllat una atenció circumstancial i que ara, en canvi, advertim que són decisius per conèixer la llengua catalana a nivell de llengua parlada en els seus diversos registres. En aquest sentit, i referides a l'època que ara estudiem tenim ja unes mostres de la fecunditat de treballs realitzats sobre textos d'aquesta mena.

Joan Miralles i Montserrat ha estudiat, des de la perspectiva que indicavem, dos llibres de cort mallorquins, de Montuïri. Un manuscrit correspon als anys 1357-1360 i l'altre als anys 1415-1420 (202).

Els llibres de cort recullen la documentació judicial i curial de ben variada procedència i intenció. Ja es comprèn docns. que "d'entre la immensa producció escrita no literària medieval aquesta sèrie documental és una de les més importants i aprofitables des del punt de vista lingüístic" (202). L'interès d'aquest material rau, sobretot, en la seva gran varietat temàtica (empares, multes, bans, subhastes -en els processos de causes civils; robatoris, injúries, baralles- en els processos de civils); en la varietat de registres i usos lingüístics (sobretot l'us narratiu i el col·loquial "presenten un gran servei al coneixement de les formes d'expressió més popular); en la possibilitat de comparar l'obra de diversos escriptors contemporanis; en la gran precisió temporal i espacial amb què són senyalats. Si tenim en compte tot això, comprendre que difícilment trobariem una major quantitat d'informació sobre les característiques fòniques gramaticals i lexiques de la llengua parlada.

Emparentats directament amb aquest llibres de cort hi ha tot un conjunt de manuscrits que contenen declaracions processals de diversa índole. Algunes mostres les proporcionà Miret i Sans en una obra inacabada que produí escandalitzades reaccions -farisaïques segons el nostre judici-, a començaments de segle (203). Un dels processos

que l'il·lustre investigador publicà fragmentàriament, ha estat publicat sencer l'any 1973 (204). Es tracta d'un llarg procés, de 1410, contra Arnau Albertí, cavaller, i na Trials, alcavota. Deixant de banda altres centres d'interès nosaltres hem de subratllar ara que "aquest protocol judicial ens presenta un doll tan abundós de llenguatge fresc i popular, tan ple d'espontaneïtat i d'una tal força d'expressió, que arriba a superar els passatges més pintorescos dels sermons de sant Vicent Ferrer tan ponderats -amb justícia- pels nostre erudits i crítics. + encara en sant Vicent la cosa no passa de ser un recurs d'oratoria"(205).

“questes declaracions de testimonis i d'inculpatos preses directament pels escrivans, ens proporcionen, doncs, un coneixement dels usos col·loquials de la nostra llengua que s'haurà d'ampliar i aprofundir notablement amb l'estudi d'altres textos.

També interessen molt, des d'aquesta perspectiva, la publicació d'obres d'intenció popular -com ja hem vist a propòsit dels sermons de sant Vicent Ferrer. En aquest sentit, hem de significar l'edició del Regiment de preservació de pestilència, de Jacme Agramont feta per Joan Veny que n'ha elaborat un detallat comentari lingüístic. És un tractat escrit "a profit del poble e no a instrucció dels metges" amb un estil senzill i planer (206).

Ningú no pot dubtar de l'interès d'aquesta mena de fenòmens que la conservadora tossuderia gràfica dels textos cultes ens amaguen per a l'estudi de formes gramaticals, per al coneixement del lèxic en els seus nivells més populars.

9.-

Seran sobretot, els textos que acabem d'esmentar els que ens donaran peu per presentar d'una forma més o menys sistemàtica els aspectes més notables de l'estat de la llengua catalana en aquest tombant del segle XIV al XV que hem intentat repassar ()

9.1.- Grafia i fonètica:

Ja hem fet notar en el capítol anterior que "la majoria de processos que ha seguit l'evolució fonètica han arribat a terme". Tot amb tot, podem registrar encara algunes formes intermèdies d'aquest procés que ens mostren la resistència d'alguns arcaïsmes gràfics o ens indiquen algun tret dialectal com ara el caràcter més conservador que presenten els dialectes occidentals.

A) Vocalisme: Això darrer ho podem veure per exemple, en el Regiment de preservació de pestilència on per exemple, "els derivats de mots llatins que presenten la combinació -ACT- apareixen fixament amb el diftong -ei-: leyt <LACTE; feyt, a <FACTU, A. (...). El que interessa aquí de posar en relleu és la constant regularitat d'aquesta etapa (feit) en un text occidental de mitjan segle XIV, enfront de la monoptingació (fet) o, si més no, la fluctuació (feit-fet) ostentibles en textos de la mateixa època, especialment orientals" (207)

Pel que fa a les vocals àtones a/e comprovem també una clara diferència: en els textos orientals abunden les confusions -clar indicatiu de la neutralització- mentre que els occidentals presenten una distinció constant. Els casos que, en aquests darrers casos, apareix a per e o a la inversa són explicables fàcilment (208). No es pot dir que en aquest temps es doni ja el tancament de o àtona en u. Els casos escadussers en què es registra aquest fet fins i tot en la zona occidental són atribuïbles generalment al context fònic en què apareixen o a la influència culta. (209)

En textos mallorquins apareix el reflex de la vocal neutra tònica en l'alternança de a i e per transcriure-la: basinata=bacineta, etc...

B) Consonantisme: Molts dels fenòmens que registràvem en el capítol anterior perduren i trobem encara mostres d'una indecisió en les solucions: Així, per exemple, constatem el manteniment dels grups N'R i L'R a engennar i volrà i l'epèntesi de d: engendrar i voldrà. Com també veiem que el grup T'R ha sonoritzat la T > d o

s'ha reduït a rí podran, poran. etc...

A Mallorca, sobretot en textos no influïts pel vocabulari oficial que s'imposarà fortament després de l'acció de Lluçmajor, es manté la iodització: aguyada < ACUC(U)IATA. vuy < VOLEO, etc... (210). En canvi, la confusió de yl < C'L, LY i ll < LL en textos del Solsones ens mostren una reducció notable a l'oest del territori que mantenia la distinció (211). En sentit invers avança la confusió de ç i s. Pel que fa a València n'és una bona mostra el manuscrit de la Quaresma de sant Vicent Ferrer (212).

9.2. - Morfologia:

Ben poca cosa, doncs, podem dir de la fonètica que sigui particular d'aquests temps que ara estudiem. En canvi, els processos morfològics que indicàvem com inicials al segle XIII comprovem que s'han anat afermant i en força casos s'han imposat a l'hora de començar la quinzena centúria. Ens fixarem només en els trets més peculiars ja que, per la immensa majoria de casos, hauríem de repetir el que hem dit en el capítol precedent.

A) Substantius i adjectius: Es fa cada cop més habitual el morfema -os en la formació del plural dels masculins acabats en -ç o -s. Aníes Par, féu una estadística sobre un text vulgar mallorquí del segle XIV. Comptà 53 plurals de masculins en -s i en trobava 33 en -os enfront de 20 en -es. Ara és doncs, l'hora de referir-nos a aquesta qüestió. La literatura que ha produït la substitució del vell morfema -es per -os i la seva generalització posterior és molt abundant (213).

Essencialment les posicions dels filòlegs es poden dividir en dues: la d'aquells que ho atribueixen a la influència del castellà (Menéndez Pidal, Morel-Fatio, Saroihaudy i Bourciez) i la dels qui, en canvi ho consideren una solució genuïnament catalana (Alcover, Griera, Fabra, Niepage, Fahlín, Par, Coromines). El problema que es presenta als defensors d'aquesta segona opinió és el de donar-

ne una explicació convincent. Qui, recollint dades de treballs anteriors, ho ha fet d'una forma més convincent és Joan Coromines. Demuestra primer que l'antiguitat del fenomen no permet d'atribuir-lo a la influència castellana, i fa veure després que els plurals en -os s'originaren en mots "que tenien com a vocal tònica una u o una o i per assimilació de la e de -es a aquella vocal tònica (...); la desinenca -os es devia generalitzar als altres (casos) gràcies a la necessitat de generalitzar el plural masculí del femení" (214). En el R̄giment, Veny ha senyalat viscosos, amargosos, barayllosos, temerosos tots plurals d'adjectius amb o tònica. Però en el text mallorquí estudiat per Anfós Par ja trobem casos en què la vocal tònica és u, a i e. En els fragments dels llibres de Cort que ha publicat J. Miralles, hem recollit un cas ben curiós: "Lo dit G (osalb) o s'astave la porta defore, parlant ab lo dit Farrer Gombau e ab lo dit Garau Viguet e parlant tots tresos..." (215) En textos occidentals (216) es manté sempre la n original llatina del plural dels mots acabats en vocal àtona: hòmens, vèrmens, vèrgens, mentre que en textos de procedència oriental es perd ja amb una certa freqüència.

B) Articles i pronoms.

En els textos processals mallorquins trobem en la transcripció puntual de mots dels testimonis algun exemple de l'article derivat de IPSE contrastant amb l'ús del literari en la part narrativa: "E pris los bous e mis-los al coral... En Coyolons... dix-me: -Ren-quayós, merdós, per què m'as mesos es bous al coral" (217)

En sant Vicent Ferrer registrem les formes allò i açò però ja manca l'altre element de la deïesi. Sobre les formes aldre, alre i àls vegeu la discussió entre Moll i Coromines (218).

La norma que ha establert Coromines per l'anàlisi proclisis dels pronoms ja no és observada amb rigor, i comencem a observar que són els temps i els modes del verb els que en marquen les regles.

al costat de la vella norma que ja no seria respectada fàcilment:

-Aquesta seria bona per mossèn, e ell vestir-la hia, e dar-li hia marit, e li faria molt de bé.

E dix a la fadrina:

-Si te'n vols anar amb mi, jo t daré bé a sopar e bon vi. E a cap de poc quasi en aquell instant matex lo padastre de la dita infanta passà per la carrera e ella testimoni e sa mare digueren-li que s'emmenàs la dira fadrina duptant-se que la dita na Trials no liuràs la dita fadrina al dit mossèn Albertí (229).

C) Verbs.

Ja hem fet alguna observació sobre formes dialectals en -o del present de subjuntiu i de la generalització de la desinència en -u a la segona persona del plural. No hi insistirem doncs.

Sobre el tema de present podem fer, però, algunes observacions més. Pel que fa als incoatius ens trobem amb una qüestió prou interessant. Actualment la distribució geogràfica és clara: -ix (o -is) en el català occidental mentre que -eix ocupa l'àrea oriental (220). En l'Edat Mitjana ja és constatable aquesta distinció. Com que la duplicitat vocàlica ja es dona en llatí vulgar, representada per ésco i isco, s'ha pensat si el repartiment d'una i altra variant a l'Est i a l'Oest del domini català no s'ha d'explicar per les diferències de romanització de les zones septentrionals. Però és que, per exemple al Regiment de preservació de pestilència, al costat de la major part dels incoatius amb les desinències -ix, -ixen, al present d'indicatiu, i -isque -isquen al de subjuntiu, no manquen variants com convertexen, segueix, sequexen, s'ensegesque, s'ensegesquen. Si admetem sense més ni més la hipòtesi de les arrels llatines del repartiment geogràfic de les formes en -ix i en -eix, haurem d'explicar la presència d'aquestes en textos occidentals per la influència de la koiné de segell oriental que s'imposava des de Barcelona. Tanmateix potser serà més prudent d'admetre una dualitat de formes en occidental, amb predomini de les

variants en -i, i la seva ulterior generalització"(221).

Registrem sovint formes del futur i el condicional separables coexistent amb el futur orgànic, com hem vist en la citació anterior del procés contra Na Trialls.

En referència al perfet, hem de fer notar dues coses: trobem barrejades les formes fortes i les febles -àdhuc en la 3ª persona del singular- així com les de perfet sintètic i les del perifràstic. I això en un mateix text. Així en unes quantes planes (222) de l'esmentat procés hem recollit: isqué, romangeren, tingeren, digueren, ragonegué, veí, pogeren, jac/jagué, stec, hac, dix, romàs vénc, volc, sec-se, va's despullar, va's levar, va's metre, va-hi raure, va pendre, van preÿcar, va'm metre, ma'm tancar, va la traure.

9.3.- Lèxic.

Deixem de banda en aquest resum, el tema de la sintaxi que ja hem tractat més endavant a l'hora de parlar dels elements llatinitzants de la prosa catalana d'aquesta època.

Pel que fa al lèxic hem de diversificar les nostres consideracions.

a) Elements cultes.

També ara hem de repetir coses que hem dit o simplement insinuat abans. Hi ha dos tipus de cultismes lèxics en la prosa d'aquesta època: els qui provenen del llenguatge tècnic -ja sigui judicial, ja sigui escolàstic; i els qui s'han après en els textos llatins -dels clàssics o dels primers humanistes.

En compte de repassar l'obra de cap autor en particular, que ens il·lustraria prou bé sobre aquests extrems, hem preferit retreure el vocabulari amb què es clou la traducció catalana del De regimine principum i que hem esmentat més amunt. Es tracta d'un vocabulari on es fa la "delcaració o splanació d'alguns vocables scurs... no usats ne acostumats en nostre llenguatge". És, doncs, un text interessantíssim perquè no nes dona simplement una llista de neo-

logismes sinó que ens informa sobre quins mots eren sentits com neologismes pels catalans de començaments del segle XV.

Ja abans d'iniciar el vocabulari pròpiament dit l'autor de la traducció ens dona un parell d'informacions de tipus general, que ens cal subratllar. Entre altres coses, demostren que tenia un agut sentit de la llengua.

Primerament fa observar que en obres de caràcter tècnic -en aquest cas es tracta d'un text important de l'escolàstica medieval- és indispensable l'ús de llatinismes perquè amb

lo lenguatge vulgar... hom no pot declarar vocables i rahons naturals sens gran multiplicació de paraules, segons que és manifesta cosa en aquesta proposició: Dos accidets d'una mateixa spècia no poden ésser en un mateix subjecte, per tal com los accidents són nombrats segons nombre dels subjectes.

Més endavant ens dona una informació preciosa per a l'estudi de la llatinització del lèxic medieval:

No.s meravellem los simples si en diverses lochs d'aquesta explanació nós havem posats alguns vocables pus acostats a la manera de parlar del letí que dels romans, axí com dehim: ætiu, passiu, acompanyable, asociable, duýble, sadollable, possible, impossible; axí de molts altres (...) (El llatí) a moltes maneres de parlar, de les quals una és pus convenient als romans que no altra. Axí pus convenient diu hom en romanç: açó pot ésser leugerament portat, que: açó és portàtil o duýble. O pus convenient: aquell hom pot ésser girat, que no: aquell hom és vertible. O; açó se pot fer, que no: açó és possible.

Poques vegades trobarem tan ben formulada aquella característica de les llengües vulgars que, enfront de les solucions sintètiques del llatí, prefereixen les solucions analítiques. No deixa de ser interessant tampoc de remarcar que sonaven a neologisme, a inicis del s. XV, els adjectius formats amb el morfema derivatiu de possibilitats -ble. De fet, en el vocabulari que elabora a continuació es veu obligat a insistir:

Acompanyable o associable: És apel·lat aquell hom o aquella fembra qui és familiar o viu en companyia e no vol star solitari. E aquesta manera de parlar és semblada a aquella segons la qual nos dehim: abhominable, amicable, e axí de molts altres vocables semblants.

En el vocabulari hi ha 134 entrades. Els mots que defineix són en bona part propis de la ciència política -arestacràcia, democràcia civil, monarquia, oligarquia-, de la tècnica militar -bifa, centurió, degans moltó, trabuch; de la filosofia escolàstica -accident, existència, actiu, passiu, objecte, subject-, de la moral -adobtiu, afabilitat, ambició, conjugable, constància, continència, eutrapèlia, mansuetud, púdichs, zel; de les ciències -diàmetre, cercle, geometria, iconomia, piramidal, tetràgon.

Volem cloure aquesta breu recensió amb dues notes: la una ja l'hem avançada: en aquest vocabulari trobem mots que Ramon Llull havia usat freqüentment. Això ens mostra el trencament que s'havia produït entre el llenguatge lul·lià i el català que s'escrivia al cap de cent anys escassos. L'altra és urgir l'estudi d'aquest camp que és encara pràcticament verge.

B) Elements populars.

L'estudi d'aquells textos d'origen popular, a què ens hem referit ens proporcionaria també una rica informació sobre el lèxic català medieval. En dues direccions, sobretot, que ja hem indicat a propòsit de sant Vicent Ferrer: la possibilitat de marcar diferències

dialectals i per conèixer les formes pròpies de la llengua parlada a nivell col·loquial.

Pel que fa al primer punt no podem deixar de subscriure les cauteles que expressa Jaun Veny (223) i que, d'una manera o altra ja hem anat repetint. Amb tot també creiem que, a finals del segle XIV, una certa diferenciació geogràfica del lèxic es devia produir. Així no dubtariem a atribuir al català occidental d'aquell temps mots com:

<u>romer</u>	romaní	<u>pegar-se</u>	encomanar-se
<u>llangost</u>	llagost	<u>oliver</u>	olivera
<u>bracal</u>	rec	<u>alendar</u>	alengar
<u>melic</u>	llombrícol	<u>sangartalla</u>	sargantana
<u>tinyar</u>	arnar	<u>plapat</u>	clapat
<u>tavà</u>	tàvec	<u>trasmontana</u>	tramuntana

Pel que fa al segon punt, hem subratllat els abundants testimonis de les formes més baixes de l'insult, i de la blasfèmia que es copien en els processos criminals: putana merdosa, bagassó, tecanya fill de bagassa, mal febra os acap!, vella bagassa alcavota, osta! na bagassa, tecanya merdosa, anau a mal guany, fiyl de barba merdose, En ca. fill de ca; pel cul de Déu!, pel cap de Déu!, per lo cul de Sagrada Maria!. A vegades l'aufemisme supleix el renec directe: per lo cor de axí!.

En excusem d'haver recollit aquestes mostres que són les de més fàcil identificació en el text. Però, avui per avui no disposem de vocabularis, com el que Gret Schib ha elaborat sobre els sermons vicentins, per aquesta mena d'obres. I és una llàstima perquè ens informarien sobre uns camps lèxics que difícilment podem cobrir si no recorrem a aquesta mena de paper.

(1) Ramon d'Abadal, Pere el Cerimoniós, Barcelona, 1972, pp. 15-45, Pierre Vilar, op. cit., II, pp. 147-151. Podeu veure també les desiguals comunicacions de José Mª Martínez Ortiz, José Mª Doñate, Sebastia, José Trencha Odena, Winfried Kuchler, Hanspeter Kern, Vicente Martínez Morella, Philippe Wolf i Alvaro Santamaría Aránz del VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón" (1967) sobre La peste negra de 1348 y sus consecuencias en la Corona de Aragón, publicades a La corona de Aragón en el siglo XIV, I, València, 1969, pp. 9-129.

(2) Jaume Vicens i Vives Historia de los reuensas Barcelona 1945, Pierre Vilar, op. cit., II, pp. 151-159, Philippe Wolf, Réflexions sur les troubles sociaux dans les pays de la Couronne d'Aragon au XIV siècle a loc. cit., pp. 95-102. És fàcil de documentar, des de diversos punts de vista, els primers malestars produïts a causa de la qüestió remença. La literatura de procedència burgesa és abundant i significativa en aquest sentit. Vegeu, sobretot, Eiximenis "Qui expressarà de forma significativament brutal, la seva preocupació davant el problema: "Al Terç del Chrestia diu a propòsit dels pagesos:

Parlar-los ets de bales, e ells respondran-vos de cebes; tractar-los ets llur preu, e ells a vós vostre damnatge, honrar-los ets, e ells res no'ho prearan; serets llur amic, e ells vos proposaran llur enemic; parlar los ets abahonor, e ells vos deshonraran; consolar-los ets en ço que pugats, e ells no us sabrien fer una cortesia. E si res los en diets, diran que no entenets la qüestió: e si us complanyets, avalotar-vos han, per guisa que haurets goig que los escapets. E sumàriament trobar-los ets així hòrreux, vilans e abominables e sesn tota policia e bonea, que res bo sia ne plaent no saben fer o no ho volen fer, sinó per temor, e no res per raó ne per amor. E per tal aitals hòmens, així servils e pagesívols, e rusticals e desvergonyats, e desraonats, no deuen ésser posats jamás en neguna honor, car tot grau e dignitat és vituperada d'ells, e

tot hom a la fi roman de llur manera de vituperi escandalitzat; e per tal a la fi són per tota res desemparats, oc encara per aquells qui els són pus acostats, car negun qui raó haja no pot soferir la llur vida bestial e orada... Tostemps havia oït dir que perillosa cosa era estar entre pagesos, mas ara dic que és cosa mortal, car non usen de raó e creen tost tota follia e sobte són avalotats e no guarden dret ne envers, e tostemps se deliten en minves e en dejecció d'hom d'estament e d'honor. (Cap. 53 i 103) Vegeu encara Jill Westber. La societat catalana al segle XIV. Barcelona, 1967.

(3) Regiment dela cosa pública, Barcelona, 1947. p. 33

(4) Pierre Vilar, op. cit., p. 166

(5) Vegeu Ramon d'Abadal op. cit. p. 287

(6) Pierre Vilar, op. cit., II. pp. 169-170. Philippe Wolf, loc. cit.

(7) Pierre Vilar, op. cit., II. p. 167. Pere Tomich, al cap de cinquanta anys, rememorava la grandiositat i magnificència de la cort de Joan I i de Violant de Bar en aquests termes: E sapiau que en lo temps de aquesta Reyna, lo Rey tenc major casa que Rey que hom sabés en chrestians, de tot ço que en gentilesa se pertany. Primera-ment lo Rey estava ben acompanyat de molts comtes e barons e de nobles hòmens, cavallers e gentils hòmens en gran nombre tostemps; après tenia lo dit Rey molt gran aparell de cassa de munt ab gran e bella muntaria; e tenia molts falcons de totes natures per pendre tota cassa; e tenia molts astors, espervers per cassar perdius e guatles, e tenia molts esmirles per cassar cugullades e pendre plaers devant dones; e tenia en la sua cort coples de ministres de totes maneres per haver plaer de dançar e cantar; e estava molt bé a cavall de totes natures de bèsties de cavalcar e prenia gran plaer en junyir e en tot ço que a cavalleria se pertany ne requer; e totes les coses dessus dites lo Rey tenia ab si continuament. Après la Reyna, sa muller, la pus gran casa que Reyna que hom sabés en aquell temps de chrestians; e anava molt ben acompanyada de moltes baroneses, nobles dones e mullers e filles de cavallers e de gentils hòmens en gran nombre, car no havia grans dames en son regne que no

fossen de la sua casa.

Pere Tomich, Historias e conquestes dels excel.lentíssims e cathò-
lics reys de Araxó e de llurs antecessors los comptes de Barçelona.

Citat per Mario Casella, "El Somni" d'En Bernat Metge e i primi
influssi italians sulla letteratura catalana a "Archivum Romanic-
cum", III, 1919, pp. 145-205. Reproduït a Mario Casella Saggi
di letteratura provenzale e catalana, Bari, 1966 pp. 167-243.

(8) A. Rubió i Lluch Documents... I, pp. XXXVIII i XXXIX.

(9) id. id., II, pp. LXI i LXVI.

(10) Lola Badia D'Humanisme català: Formació i crisi d'un concepte
historiogràfic, a "Actes del cinquè col.loqui internacional de Llen-
gua i Literatura catalanes", Montserrat, 1980, pp. 41-70.

(11) Martín de Riquer, Medievalismo y humanismo en la Corona de A-
ragón a fines del siglo XIV a La Corona de Aragón en el siglo XIV.

pp. 221-236 on s'exemplifica abundantment la coexistència d'una
cultura medieval amb una nova mentalitat que anomenem humanista.

(12) Jordi Rubió, Literatura catalana, I, p. 711. Vegeu Ramon Gu-
bern, Introducció a Epistolari de Pere III, I, Barcelona, 1955. Ve-
geu A. Rubió i Lluch, loc. cit., XXXI-XLI. Curt J. Wittlin, La tra-
ducció catalana anònima de les "Històries romanes" I-VII de Titus
Livi a "Estudis Romànics", XIII, pp. 277-315.

(13) Jordi Rubió, loc. cit., p. 734.

(14) Vegeu Martín de Riquer Medievalismo y humanismo... Jordi Ru-
bió i Balaquer, Sobre els orígens de l'humanisme a Catalunya a La
cultura catalana del Renaixement a la Decadència, Barcelona, 1964,
pp. 9-25.

(15) Jordi Rubió, La literatura catalana, p. 731. Vegeu Mario Ca-
sella, loc. cit., pp. 171-178.

(16) Curt J. Wittlin, Introducció a Latini, Libre del
Tresor, vol. I, Barcelona, 1971, p. 16.

(17) A. Rubió i Lluch, Documents... II, pp. XXIV-XLIII. Martín de
Riquer, Medievalismo y humanismo..., pp. 227-230

(18) Història de la Lit. cat., II, p. 376

(19) Obras de Bernat Metge edició de Martí de Riquer, Barcelona,
1959, pp. 50, 118 i 154.

- (20) Ll. Nicolau d'Olwer, Apunts sobre la influència italiana en la prosa catalana a "Estudis Universitaris Catalans", II, 1908, pp. 177-178. Jordi Rubió, Sobre els orígens... Mario Casella, loc. cit., pp. 219-223.
- (21) loc. cit., pp. 220-223.
- (22) E. Martínez Ferrando a Història dels Catalans, III, pp. 1651-1688.
- (23) Regiment de la cosa pública ed. cit., pp. 168 i 169.
- (24) Ocho siglos de poesia catalana. Antologia bilingüe. Selecció i pròleg de J. M. Castellet i Joanquin Molas. Madrid, 1969, p. 10
- (25) Joan-Lluís Marfany, Poesia catalana medieval, Barcelona, 1966, Pròleg, p. 10.
- (26) J. Rodríguez-Puértolas i Lluís Alpera Poesia i societat a l'Edat Mitjana. Palma de Mallorca, 1973, pp. 24 i 25 de la introducció de J. Rodríguez-Puértolas. Vegeu també per a tota aquesta qüestió: J. Rodríguez-Puértolas, Eiximenis y Mendoza. Literatura y sociedad en la baja Edad Media hispánica a "Revista Valenciana de Filologia", VII, 1963-1966, pp. 139-174.
- (27) Crònica, cap. V, 38 i 39. Ed. Selecta, p. 1112
- (28) A. Era, Popolamento e ripopolazione dei territori conquistati in Sardegna dai catalani e aragonesi A "Studi Saresi", 2ª sèrie, VI volum Sassari, 1928. Del mateix autor Le raccolte di carte specialmente di Re Aragonesi e Spagnoli (1260-1715) esistenti nell'archivio del comune di Alghero, Sassari, 1927.
- (29) J. Bruguera, El català a Sardenya a Nationalia, III, Montserrat, 1978, pp. 45-137
- (30) P. E. Guarnerio, Il dialetto catalano d'Alghero a "Archivio Glottologico Italiano". IX, 1886, pp. 261-364. G. Morosi, L'odierno dialetto di Alghero in Sardegna a "Miscellanea di filologia e linguistica in memoria di N. Caix e A. Canello", Firenze, 1886, pp. 312-333. E. Milà i Fontanals, La llengua catalana a Sardenya a "Obras completas" III, Barcelona, 1890, pp. 547 i ss. Epistolari d'En M. Milà i Fontanals, ed. de Nicolau d'Olwer, I, Barcelona, 1922, nº 73, 75, 78. Podeu veure també les comunicacions de P. E.

Guarnerio, J. Palomba i A. Ciuffo al "Primer Congrés Internacional de la Llengua catalana. 1906", Barcelona 1908. Giandomenico Serra, Aggiunte e rettifiche algheresi all'Atlas Lingüístico de Catalunya a "L'Italia Dialettale", III, Pisa, 1927, pp. 197-216. Amb tot, l'estudi més complet del qual hem tret totes les dades i que, desgraciadament, resta incomplet és el de H. Kuen, El dialecto de Alguer y su posición en la historia de la lengua catalana a "Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura", V, 1932, 121-177, VII, 1934.

(31) Joan Veny, Els parlars, Barcelona, 1978, p. 72

(32) íd. íd., p. 77

(33) íd. íd., p. 79

(34) íd. íd., p. 79

(35) J. Bruguera, El català a Sardenya, p. 115-136

(36) Curt J. Wittlin, Introducció, p. 16

(37) M. de Riquer, Hist. Lit. cat., II, p. 148 i 190

(38) Joan Paschal, Libre de Beatitud, B de C. Ms.

(39) Pompeu Fabra, La coordinació i la subordinació en els documents de la Cancelleria catalana durant el segle XIV, "Memòries" vol. I fasc. 1 de la Secció Filològica de l'IEC, Barcelona, 1926. Marçal Oliver Notes entorn de la influència de l'"Ars dictandi" sobre la prosa catalana de la Cancelleria a finals del segle XIV. El Ms. Y-129-7 de la Biblioteca colombina. A "Homenatge a Rubió i Lluch". III. Barcelona 1936 p. 631-653. Qui s'ha ocupat d'aquesta qüestió d'una forma magistral és Jordi Rubió, Sobre els orígens de l'humanisme a Catalunya a "Bulletin of Spanish Studies", XXIV, 1947. p. 88-99 recollit a La cultura catalana del Renaixement a la Decadència. Barcelona. 1964 (citem per aquesta edició). Influència de la sintaxi llatina en la Cancelleria catalana del segle XIV. "Acta y memorias", II del VII Congrés internacional de Lingüística romànica, Barcelona. 1955. p. 357-364 Sobre Sal.lustri a la cance-

lleria catalana, a "Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens" XXI, Münster, 1963, p. 223-249. J. Ruiz Calonja, Valor literario de los preámbulos de la cancillería real calano-aragonesa en el siglo XV, a "Boletín de la RABLB", XXVI, 1954-1956, p. 205-234. Martí de Riquer, Hist. Lit. cat., II, p. 335-355. Jaume Riera Sans, El primer text conegut en "estil de valenciana prosa": una carta atribuïble a fra Antoni Canals (1392), a "Miscel·lània Aramon i Serra", II Barcelona, 1979.

(40) Antoni Rubió i Lluch, Documents, II, LXII

(41) J. Rubió, Influència..., p. 358. Vegeu, però, G. J. Wittlin, Doc. cit., p. 32 i Migliorini, op. cit., p. 192

(42) J. Rubió Sobre els orígens, p. 20

(43) J. Rubió, Influència..., p. 359. És d'aquest treball, sobretot, d'on traiem els exemples i els comentaris que esmentem.

(44) Edició de R. Niquel i Planas, Les històries troyanes de Guiu de Columpnes, traduïdes... per En Jacme Conesa, "Biblioteca Catalana" Barcelona, 1906, p. 4

(45) Citat per M. de Riquer, Hist. Lit. cat., II, p. 350

(46) Regiment de prínceps, Biblioteca del Seminari de Girona, Ms. 1

(47) A més de la bibliografia citada en la n. 34, vegeu R. Gubern, Epistolari de Pere III, I, Barcelona, 1955, p. 22, not. 45

(48) Martí de Riquer, Hist. Lit. cat., II, p. 354-355

(49) Migliorini op. cit., p. 190

(50) M. de Riquer, op. cit., II, p. 350

(51) J. Rubió, Sobre els orígens..., p. 18

(52) J. Rubió, Influència..., p. 360

(53) J. Rubió, Sobre els orígens, p. 20. Sobre la localització primerenca d'aquest estil ampul·lós de la prosa retòrica, a València, vegeu l'interessant estudi de J. Riera i Sans que hem citat a la n. 34. La carta que transcriu, atribuïble a Antoni Canals, és una bona mostra del que estem dient. Els artificis són patents i es presten a una anàlisi de recursos ben interessant.

- (54) J. Rubió. Sobre els orígens... p. 10
- (55) R. Aramon. Problèmes... p. 63, n. 159. Vegeu també Giuseppe Tavani. La "Griseldis" de Petrarca i la "Griselda" de Bernat Metge, a "Els Merges". 16, p. 90-104
- (56) A. Rubió i Lluch Documents, II, p. LXXI
- (57) id. id. p. LXXII
- (58) M. de Riquer. op. cit., II, p. 335-336.
- (59) J. Foromines. Les "Vides de Sants" rosselloneses a Lleure i converses. p. 276-277
- (60) M. de Riquer. Hist. Lit. cat., II, p. 336
- (61) R. Aramon. Problèmes. p. 59 i 60
- (62) Obras de Bernat Metge, edició a cura de Martí de Riquer, Barcelona, 1959, p. 11-198.
- (63) Anfós Par. Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge. Halle, 1923. p. V
- (64) M. de Riquer. Obras, p. 50 i 51
- (65) id. id., p. 57
- (66) Vegeu C. Duarte, El català, llengua de l'administració. Barcelona, 1980. p. 125-128 on reproduceix un text català de 1304, redactat a "essina, i un de llatí, de 1306, redactat a Barcelona, tramesos per En Berenguer d'Entença al rei Jaume I on es veu aquest diferent aire de les dues llengües: "Al molt alt e molt poderós princep senyor En Jacme..."; "Excellentissimo et magnifico domino Jacobo...". Diu també que el mot honorable "comptava un cert trencament amb els (tractaments) que tradicionalment posseïa el català, però aquest trencament no era gaire fort per dues raons: a) del punt de vista formal, honorable pertany a un grup de mots que tenen gran vitalitat dins la nostra llengua". Precisament veurem més endavant que les coses no van per aquí i que els adjectius en -ble eren experimentats, encara a començaments del s. XV, com una innovació culta en el català. Així doncs la introducció del mot honorable suposava -enfront d'honrat- un element més de ruptura, llatinitzant i formal, en aquest cas. Tot el contrari del que suposava C. Duarte.
- (67) C. Duarte. op. cit., p. 122
- (68) Vegeu DCVB s.v.
- (69) Vegeu DCVB s.v. i més endavant p.

- (70) M. de Riquer, Obras, p. 58
- (71) A. M. Badia, Gramática històrica, p. 312; F. de B. Moll, Gramática hist., p. 358; A Par, Sintaxi catalana, p. 302 ss.
- (72) Grandgent, op. cit., p. 65 i 66; Rohlfs, Storia della lingua, ..., III, 107
- (73) Roman de la violette, v. 2425. citat per RL. Wagner, L'ancien français, Paris, 1974, p. 123
- (74) Vegeu per exemple el que diu Rohlfs op. cit. p. 112 i 113
- (75) P. Fabra, loc. cit.
- (76) M. de Riquer, Obras, p. 119
- (77) id. id. p. 56
- (78) Eduard Valenti i Fiol, Sintaxi llatina, Barcelona, 1979, p. 181
- (79) G. Tavaní, loc. cit.
- (80) M. de Riquer, Hist. lit. cat. II, p. 377
- (81) M. de Riquer, Obras, p. 75- 88
- (82) M. de Riquer, Obras, p. 160. Contrastant amb el que hem dit a propòsit del Griselda advertiu que l'Apologia és escrita pensant en uns lectors.
- (83) M. de Riquer, Hist. Lit. cat. II, p. 423
- (84) id. id. p. 427. Obras, p 158
- (85) Obras, p. 159
- (86) id. p. 166
- (87) Bernat Metge, Lo Somni Barcelona 1925, p. 14
- (88) A. Tubió, Documents, I, p. 371
- (89) De providència, Edició a cura de Martí de Riquer, Barcelona, 1935, p. 85-87
- (90) Llibre anomenat Valeri Màxim, dels dits i fets memorables, traducció... per frare Antoni Canals. Edició a cura de R. Miquel i Planas, Barcelona, 1914, I, p. 13
- (91) M. Sanchis Guarner, La llengua dels valencians, p. 39. Germà Colon, La llengua catalana en els seus textos, I, p. 60 diu: L'afirmació (de Canals) és filològicamen parlant desconcertant difícil d'explicar amb lògica.
- (92) J. Fuster, Poetes, moriscos i capellans, València, 1962, p. 66-67

- (93) Martí de Riquer Hist. Lit. cat. II. p. 448
- (94) Encara Germà Colon, loc. cit. n. 3 diu: "De vegades n'ha semblat veure en l'actitud de Canals una prouja estilística que el duu a rebutjar una antiga traducció, feta al Principat." Després del treball de Jaume Riera i Sans, El primer text conegut en estil de "valenciana prosa" la interpretació del text de Canals en aquest sentit ha adquirit més força.
- (95) J. Fuster, loc. cit. M. de Riquer, Hist. Lit. cat. II. p. 448
- (96) Informe sobre la llengua del País Valencià, aprovat per la Junta de la Facultat de Filologia de la Universitat de València. València, 1978, p. 22. M. Sanchis Guarner, Aproximació a la història de la llengua catalana, p. 199
- (97) Regiment de la cosa pública, edició a cura del P. Daniel de Molins de Rei, Barcelona, 1927, p. 35
- (98) M. de Riquer, Hist. Lit. cat. II. p. 196
- (99) id. id.
- (100) Terç del Crestià, a cura dels Pares Martí de Barcelona i Norbert d'Ordal, Barcelona, 1929-1932, III. p. 279
- (101) Id I. p. 268
- (102) Terç, I. p. 250 i Contes i faules Barcelona, 1925, p. 103-105
- (103) Dedicatòria del Dotzè del Chrestià al comte de Ribagorça.
- (104) M. de Riquer, HLC, I. 521
- (105) id. id. p. 565
- (106) Torres Amat, Diccionario p. 59. Nosaltres seguim la transcripció que n'ha fet J. M. Casas i Homs Torcimany de Luís de Averçó, Barcelona, 1956 II. p. 441
- (107) J. Rubió, Literatura Catalana, I p. 726
- (108) Enrique de Villena insisteix també que els judicis de les composicions poètiques s'han de fer "segunt las reglas del arte". Vegeu més endavant.
- (109) A. Rubió, Documents; I, p. 384; M. de Riquer, Obras... p. 89
- (110) Torres Amat, Diccionario, p. 171. Casa i Homs, Torcimany, II, p. 444
- (111) El "Arte de trovar" de Don Enrique de Villena, Edició a cura de F. J. Sánchez Cantón, "Revista de Filología Española" VI, 1919.

- (112) M. Olivar. Felip de Malla. Parlaments al Consistori de la Gaia Ciència, "Quaderns d'Estudi", XXIII, 1921.
- (113) Casas i Homs, Torcimany, II, p. 447
- (114) Edició de Sánchez Cantón. I, 167-169. Reproduït a M. de Riquer, HLC; I, p. 571 i 572.
- (115) J. Rubió. Nota preliminar a Casas i Homs, Torcimany, I p. X I. M. de Riquer. HLC, I, p. 523
- (116) "Diccionari de rims" de Jacme March edició a cura d'A. Griera. Barcelona 1921.
- (117) Casas i Homs. op. cit.
- (118) Casas i Homs. Introducción a Torcimany, I LXV
- (119) M. de Riquer. HLC, I 560
- (120) Casas i Homs. Introducción, a Torcimany, I XXIV
- (121) Torcimany, I. p. 17
- (122) Las Flores del Gay Saber. estier dichas Las Leys d'Amors. edició de M. Gatién-Arnou lt. I, Tolosa. 1841. p. 18
- (123) Las Flores de Gay Saber. Edició de J. Anglade, Barcelona, 1926. vv. 436-438.
- (124) M. de Riquer. HLC, I. p. 562
- (125) Torcimany, II. p. 26
- (126) Per a tota aquesta qüestió, vegeu Torcimany. I. p. LXX-LXXVIII
- (127) M. de Riquer, HLC, I. p. 562
- (128) Vegeu sobretot. La llengua de les poesies d'Andreu Febrer, a Andreu Febrer. Poesies. Barcelona 1954 pp. 140-160.
- (129) M. de Riquer. HLC, I p. 577
- (130) M. de Riquer La llengua de les poesies... p. 158
- (131) M. de Riquer, HLC, I, 577
- (132) Gilabert de Pròixita. Poesies. Barcelona 1954 p. 33
- (133) M. de Riquer La llengua de les poesies, p. 144
- (134) M. de Riquer. HLC, I. 605
- (135) M. de Riquer La llengua de les poesies, p. 157
- (136) Vegeu la descripció del manuscrit a J. Massó i Torrents i J. Rubió. "Butlletí de la Biblioteca de Catalunya", I. Barcelona 1914, pp. 49-65; J. Massó i Torrents. Bibliografia dels antics poetes catalans, "Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans". V. (1913-14), pp. 62-72.
- (137) M. de Riquer. La llengua de les poesies, p. 151

- (138) id. id., p. 149
- (139) id. id., p. 150
- (140) id. id., p. 153
- (141) id. id., p. 157
- (142) J. Rubió, Literatura catalana, I, p. 727
- (143) Cobles de la divisió del Regne de Mallorca, a B. Metge, A. Turmeda, Obres menors, Barcelona, 1927, p. 103. Vegeu R. Aramon, Problèmes, p. 45
- (144) La bibliografia sobre sant Vicent és copiosa. Vegeu-ne algunes obres fonamentals a M. de Riquer, HLC, II p. 198 i 199, notes 1 i 2. Pel que fa a les edicions d'obres catalanes hem d'esmentar: J. Sanchis Sivera, Quaresma de Santi Vicent Ferrer, predicada a València l'any 1413, Barcelona, 1927. Aquest text fou reeditat, amb algunes confeccions i adaptacions: Sant Vicent Ferrer, Sermons de Quaresma 2 vols., València 1973. Sant Vicent Ferrer Sermons, 2 vols., a cura de J. Sanchis Sivera, Barcelona, 1932-1934 -reedició facsímil 1971. N'ha continuat l'edició Gret Schib, vols. III i IV, Barcelona 1975 i 1977. Roque Chabás Estudios sobre les sermones valencianos de Sanv Vicente Ferrer, a "Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos" VI, 1902 pp. 1-6, 155-168; VII, 1902, pp. 131-142, 419-439; VII I, 1903 pp. 38-57, 111-126 i 291-295; IX, 1903, 85-102.
- (145) Huizinga, El otoño de la Edad Media, Madrid.
- (146) Joan Fuster, Notes per a un estudi de l'oratória vicentina, "Revista valenciana de Filologia", IV, 1954 pp. 87-185, reeditat a J. Fuster Obres Completes, I, Barcelona, 1968, pp. 83-151. Vosaltres citeu per aquesta edició.
- (147) M. de Riquer, HLC, II, pp. 201-215.
- (148) M. de Riquer, Obras de Barnat Metge, p. 186
- (149) Vosaltres, lecs, no podeu menjar d'aquesta vianda, sinó los mestres en Teologia e los grans clergues e bachellers, e vosaltres no, per ço com no sabeu entendre l'Escriptura. (Sermons; II, p. 29)
- (150) J. Fuster, loc. cit., pp. 79 i 80

- (151) Sermons, II, p. 56
- (152) Sermons, I, p. 32
- (153) Sermons, II, p. 72
- (154) Chabas, VII, 135-136
- (155) Sobre aquest punt podeu veure: Santiago Ramírez, Introducción general a Suma Teológica de Santo Tomás de Aquino, I, Madrid, 1947, pp. 200-202.
- (156) Sermons, I pp. 253 i 254
- (157) E. Wilson, El tomismo, Pamplona, 1973, p. 28
- (158) J. Fuster loc. cit. pp. 91 i 92
- (159) A propòsit d'aquesta terminologia, advertiu el que diu J. Fuster, loc. cit. p. 98, n. 108
- (160) M. de Riquer, HLC, II p. 216
- (161) J. Brett, San Vicente Ferrer und se in litterischer Nachlass, Münster, 1924, p. 79, citat per Gret Schib, Els sermons de Sant Vicent Ferrer a "Actes del tercer Col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes", Oxford, 1976, p. 327. Vegeu encara P.H.O. Fages, Procès de la canonization de Saint Vicent Ferrier, Louvain -Paris, 1904, p. 345: "multi viri periti et litterari eius sermones scribentes tam in latino quam in vulgari sive romantio".
- (162) M. de Riquer, HCL, II, p. 219
- (163) Gret Schib, Els sermons... p. 327
- (164) Text català a Sermons; II, pp. 167-169; text llatí, edició de Colònia, 1485
- (165) G. Schib, Els sermons... p. 328
- (166) M. de Riquer HLC; II, pp. 219 i 220. Vegeu encara p. 262 i J. Fuster loc. cit. pp. 29 i ss.
- (167) G. Schib, loc. cit. p. 328
- (168) J. Fuster, loc. cit. p. 126
- (169) Vegeu Germà Colom Pròleg a G. Schib Vocabulari de Sant Vicent Ferrer Barcelona 1977, p. 11. G. Schib, Els sermons... p. 334;
- (170) P. H. O. Fages, Proces, pp. 9 i 32

- (171) id. p. 291
- (172) Citat per M. Sanchis Guarner. Estudi preliminar a Sermons de Quaresma. I. p. 33
- (173)
- (174)
- (175) F. de B. Moll. Gramàtica històrica cat. p. 221
- (176) J. Gulsoy. Desenvolupament de les formes del subjuntiu present; a "Actes del tercer Col.loqui internacional de Llengua i Literatura catalanes". p. 35
- (177) J. Coromines Lleures i converses... p. 206. n. 9
- (178) J. Coromines. De gramàtica històrica a Lleures i converses... p. 265; J. Rafel i Fontanals. La "U" catalana d'origen consonàntic. a E.R., XII, 1963-1968. p. 195. n. 52; J. Gulsoy. El desenvolupament de la semivocal -w en català. a Catalana Studies, Barcelona, 1977. pp. 93-96
- (179) M. Sanchis Guarner Estudi preliminar. p. 30
- (180) M. de Riquer. HLC; II p. 249
- (181) Sanchis Guarner. loc. cit. p. 31
- (182) Gret Schib. Vocabulari s. v. acèn
- (183) id. s.v. acuellavós
- (184) id. s.v. adés
- (185) Sermons. I p. 280
- (186) Sermons. II. p. 42
- (187) J. Fuster. loc. cit. pp. 127 i ss.; Sanchis Guarner loc. cit. p. 30
- (188) G. Schib. Vocabulari. p. 249
- (189) Sermons. I. p. 156
- (190) F. de B. Moll. Gramàtica hist. p. 300
- (191) G. Schib. Vocabulari. p. 245
- (192) S. Guarner, loc. cit., p. 32
- (193) Chabàs, VIII. p. 122
- (194) id., VI. p. 168
- (195) id., VIII. p. 123

- (196) id., VII, p. 134
- (197) Vegeu els comentaris sobre aquests mots a G. Schib, Vocabulari
- (198) J. Fuster, loc. cit., pp. 54-59
- (199) Sermons; I, pp. 104 i 105
- (200) Tractatus de vita spirituali a Biografia y escritos de s. Vicente Ferrer Madrid 1956, p. 513
- (201) J. Miralles i Montserrat Sobre l'ús lingüístic en les viles medievals mallorquines Els llibres de cort reial, a "Actes del V Col·loqui internacional de llengua i Literatura catalanes", Barcelona, 1980, pp. 535-569
- (202) J. Miralles loc. cit., p. 554
- (203) J. Miret i Sans, Sempre han tingut bech les oques, Barcelona, 1905, 1906
- (204) Jaume Riera i Sans El cavaller i l'alcaivota, Barcelona, 1973
- (205) id. id., p. 18
- (206) Joan Veny, "Regiment de preservació de pestilència" de Jacme d'Agramont (s. XIV), Tarragona, 1971
- (207) J. Veny, op. cit., p. 105
- (208) id., pp. 110-112
- (209) id., p. 114
- (210) J. Miralles, loc. cit., p. 568
- (211) Joan Coromines, Entre dos llenguatges, I, p. 31
- (212) J. Coromines, op. cit., p. 23
- (213) Vegeu A. G. Badia, Gramática històrica, pp. 251 i 252 amb les notes. Afegiu-hi encara: Kálmán Faluba, De nou sobre els plurals en -os en català, a "Miscel·lània Aramon i Serra" II, pp. 179-187
- (214) J. Coromines Finals genuïnes en -o, a Lleures i converses, pp. 197-209
- (215) J. Miralles loc. cit., p. 562
- (216) J. Veny op. cit., p. 125
- (217) J. Miralles l. c., p. 561
- (218) BDC, XXII, 244; BDLIC, XVII, 88 i 172

- (219) J. Riera, El cavaller... p. 70.
- (220) Alcover-Moll, La flexió verbal en els dialectes catalans, a "Anuari de l'Oficina de Lingüística i Literatura" II, 1929. pp. 1-112; III, 1930 pp. 73-96; IV, 1931. pp. 9-104; V, 1932 pp. 9-64
- (221) Vegeu J. Veny, op. cit., pp. 130-132
- (222) J. Riera, op. cit. pp. 67-91
- (223) J. Veny. op. cit., pp. 161 i 162

UNA POÈTICA DEL BARROC

ALBERT ROSSICH
PROFESSOR DE LITERATURA CATALANA DE LA
UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

UNA POÈTICA DEL BARROC
EL "PARNÀS CATALÀ"

PRÒLEG DE
MODEST PRATS

COL·LEGI UNIVERSITARI DE GIRONA

Una primera versió d'aquest treball fou presentada, el setembre de 1977, com a Tesi de Llicenciatura de Filologia Catalana a la Universitat de Barcelona, i obtingué la qualificació d'«excel·lent per unanimitat» d'un tribunal format pels senyors Antoni M.^à Badia i Margarit, Antoni Comas i Amadeu-J. Soberanas.

I. S. B. N. 84 - 600 - 1553 - X

Dipòsit legal GE 530 - 1979

Impremta Masó, S. A., - Ballesleries, 29 - Girona

PROLEG

He de començar amb una afirmació que, fent-la jo, pot semblar una vana concessió a superficialitats retòriques. I no és res d'això. Es tracta d'una afirmació que, precisament, justifica tot aquest pròleg que em dispo a escriure: l'Albert Rossich és massa modest. Perquè ho és, ens presenta aquest seu treball amb tanta discreció que es fan indispensables unes paraules que en subratllin l'interès i la importància, no fos cas que només se n'adonessin els quatre erudits a qui res no passa per ull. Vet aquí, doncs, perquè jo —que no m'he de deixar moderar per cap modèstia, ja que es tracta d'exaltar mèrits d'altri— m'he decidit a acceptar la gentil requesta d'un bon amic i he escrit aquestes planes per posar de relleu el valor de la publicació que teniu a les mans.

L'edició i estudi del Parnàs Català del prevere torroellenc Narcís Julià, s'inscriuen en un conjunt, força recent, d'esforços per aclarir la història de la llengua i la literatura catalanes al llarg d'uns segles obscurs i poc coneguts que fins ara liquidàvem tranquil·lament anomenant-los «la Decadència». Concretant més les coses, podem dir que aquest treball de l'Albert Rossich ens ofereix noves dades sobre una qüestió apassionant que voldria exposar en les seves línies generals: el valor i el sentit dels intents de «defensa i il·lustració» de la llengua catalana.

Com que les normes ad usum sobre els pròlegs no permeten que hom els aprofiti per escriure un altre llibre, em veuré obligat a fer una exposició esquemàtica que miraré, però, que sigui clara i precisa.

1. — La «questione della lingua».

Si ja d'entrada se'm tolera simplificar les coses, diré que la cèlebre batalla renaixentista de les llengües es va sostenir en tres plans decisius: a) llatí/llengües vulgars; b) llengua an-

tiga/llengua moderna; c) llengua/dialectes. N'hi ha prou de repassar la llarga bibliografia, sobretot italiana, referent a aquest tema per adonar-se que aquesta simplificació no és pas essencialment infidel al desenrotllament polèmic de la qüestió.

Doncs bé, jo estic segur que si recolliem amb calma tota la documentació catalana sobre el tema, també podríem ordenar-la al voltant d'aquests tres punts fonamentals i en podríem extreure conclusions d'interès innegable.

1-1. Hi ha un determinat tipus de literatura, per exemple, que no renunciarà pas fàcilment al llatí, que es mantindrà encara pràcticament fins als nostres dies en els cercles dels estudis eclesiàstics i de la litúrgia catòlica. I ningú no troba estrany, poso per cas, que de les 10 poesies que s'han recollit de Francesc Calça (1518-1603) n'hi hagi 5 en llengua llatina.¹ Però jo ara voldria adduir uns testimonis més explícits de la qüestió. Penso, per exemple, en Cristòfor Despuig, qui en la lletra que encapçala *Los Colloquis de la insigne Ciutat de Tortosa* (1557) va escriure:

«(...) ni tampoc no l'he volguda escriure en la [llengua] Llatina perquè no pareguera ser tan generalment tractada i entesa per los de nostra nació com yo vulguera, per honra i contentament dels quals s'és escrita; ab tot, van en ella tocades algunes autoritats llatines escrites per gravíssims Autors per no fer-los perdre la finor i propietat que ab si porten ab aquella copiosa llengua».²

¹ "Francesc Calça: Pomes — a cura de Joaquim Molas", a "Els Marges", 14 (setembre de 1978), pp. 77-95. / Sobre l'ús del llatí, que sol passar per ull a força estudiosos: "Tendim a oblidar que, en l'afer dels idiomes, l'intel·lectual valencià del 500 també podia triar el llatí, i el llatí, al capdavant, n'era l'alternativa raonable. Em refereixo als humanistes (...). Sospito que, si fos factible de cenyir a estadística la seva manifestació verbal, veuríem que la cultura valenciana "parla" predominantment en llatí durant més de mig segle XVI (...). Enfront del català miuivant i del castellà poc assimilat, el llatí presentava una sortida més àgil i, particularment, més "justificada" de cara als corrents internacionals". J. FUSTER, *La Decadència al País Valencià*, Barcelona 1976, p. 17.

² CRISTÒFOR DESPUIG, *Los Colloquis de la insigne Ciutat de Tortosa*, edició de Fidel Fita, Barcelona 1877, p. 11.

Puc també retreure uns mots de la dedicatòria Al lector que va redactar Onofre Manescal per a l'edició del seu Sermó, vulgarment anomenat del Sereníssim Senyor Don Jaume II (1602):

«(...) podia axir en llatí com los altres [sermons] lo que aguera fet de bona gana, si no agués paregut que, per ser història, convenia isqués en romans».³

Segur que no costaria massa multiplicar exemples d'aquesta mena tot al llarg del segle XVI que ens mostrarien les preferències per una llengua o l'altra segons els destinataris del text, el gènere literari, la ideologia de l'autor, etc. Si examïnem tota la documentació podríem senyalar també diverses actituds enfront d'aquest problema, des del segle XV fins al XVII. Ara mateix, penso en Marc Antoni Ortí, que l'any 1640 relacionava el llatí amb el català ja no com una possible alternativa, sinó com a font d'enriquiment i model d'expressió retòrica:

«Yo só de parer (...) que la nostra llengua (...) té també disposició pera rebre lo adorno que a la de Castella li comunica la Llatina, de què ha pres lo candor, esplendor, ostenta, y molts més, de què també pot valerse la nostra llengua».⁴

1-2. Obrim l'altre front de consideració. Són abundants els testimonis, des del començament de la tercera dècada del segle XVI, que consideren antiquada la llengua dels nostres autors medievals, a la qual anomenen moltes vegades amb el nom peculiar de llemosina.⁵ En aquest sentit són especialment interessants les reelaboracions i modernitzacions dels vells ma-

³ ONOFRE MANESCAL, *Sermó vulgarment anomenat del Sereníssim Senyor Don Jaume segon*, Barcelona 1602, p. **2.

⁴ MARC ANTONI ORTÍ, *Siglo quarto de la conquista de Valencia*, citat per J. RIBELLES COMÍN, *Bibliografia de la Lengua Valenciana*, II, Madrid 1939, p. 109.

⁵ Sobre la qüestió del "llemosí", vegeu M. SANCHIS GUARNER, *La llengua dels valencians*, València 1972 [4.ª ed.], pp. 23-28; G. COLON, *La llengua catalana en els seus textos*, I, Barcelona 1978, pp. 39-59.

manuscrits que ara s'imprimeixen. Penso, per exemple, en l'edició del *Blanquerna de Lluç* (1521), a cura de Joan Bonllavi, «traduït i corregit ara novament dels primers originals»; del *Scala Dei d'Eiximenis* (1523) «novament traduït del Lemosí en nostra llengua vulgar valenciana». Tot i que no és exactament el mateix cas, podria citar encara la traducció que féu del *Kempis* el jesuïta Pere Gil (1621) que, referint-se a la versió anterior de Miquel Pérez, impresa l'any 1495, escriu: «de la versió catalana sols he vist un exemplar estampat en lo segle passat, en forma de quart, en llengua antiga, que era en bona part limosina, ara no usada en Catalunya».⁶ I penso també en les «declaracions, interpretacions i exposicions de paraules, diccions, vocables, mots obscurs» que, amb una o altra fórmula, acompanyen les edicions de les *Cròniques de Jaume I* (1557) i de *Muntaner* (1558), o de les obres d'Ausiàs Marc (1543), (Deixeu-me dir, encara que sigui entre parèntesis, com és una llàstima que, posseïnt un tan bell material per fer un estudi de l'evolució de la llengua catalana, ningú no hagi treballat encara en aquests textos per contrastar les solucions morfològiques,

⁶ Els canvis que va sofrir la llengua al llarg del segle XVI han estat notats moltes vegades i són certament abundants els testimonis dels autors del segle XVI i XVII que consideren antiquada la llengua medieval. Per això "no deixa de sorprendre" que Martí de Riquer, a propòsit d'aquestes paraules de Pere Gil, escriu: "No deixa de sorprendre que els catalans de 1621 poguessin trobar antiquada la llengua de la traducció del *Kempis* del valencià Miquel Pérez, impresa des de 1491" (M. DE RIQUER, *Història de la Literatura catalana*, III, *Esplugues de Llobregat* 1964, p. 386). Sobre aquesta qüestió dels canvis experimentats per la llengua, ben segur que enlloc no trobarem una formulació tan extrema com a ANDREU BOSC, *Summari, Index o Epítome dels admirables y nobilíssims títols d'Honor de Catalunya, Rosselló y Cerdanya*, Perpinyà 1628, p. 21: "[la llengua catalana] constitueix una nova y particular forma composta de totes les diferents y a agudes per discurs de temps (...) anant-se sempre de poch en poch variant, y cada dia més com amostra la experiència y se veu en les escriptures y llibres en dita llengua que ja.s parla diferent que.s parlava deu anys ha esta part, y se encamina a formar-se'n altra, de manera que de assí ha poch se tindrà per tan ridícula la que.s parla avuy, com nosaltres de la més antiga que tenim dels vells".

sintàctiques i lèxiques dels manuscrits medievals amb les modernitzacions de les edicions del cinc-cents)?

Tot i que l'estudi rigorós de la qüestió és encara per fer, sembla cert, doncs, que a començaments del segle XVI la llengua catalana experimenta una transformació prou profunda com perquè es consideri antiquada la llengua que es feia servir ben pocs anys abans.⁸ Amb el pas del temps aquesta impressió s'anirà afermant tal com hem llegit en el text de Pere Gil, o com ho podem fer a la portada del llibre de Vicent Mariner que tradueix al llatí les poesies d'Ausiàs Marc «ex vernacula prisca lingua Lemovicensi, qua tunc Valentini utebantur» (1633). (S'haurien de despullar sistemàticament tots els testimonis que tenim d'aquest ordre i això ens permetria algunes conclusions que ara no m'atreveixo a formular perquè em manca una base documental sòlidament comprovada).

En aquest context s'entén que, quan, entre nosaltres, es va tocar un tema tan típicament renaixentista com el del valor exemplar dels antics, la convicció que la llengua dels autors medievals ha envellit juga el paper d'un punt de referència inevitable. Mentre uns emprendran el camí de la modernització dels textos antics i proposaran tot un programa de rejuveniment de la llengua «desterrant de ella les veus antigues, per

⁷ Em comunica Rudolf Eberenz que a la Universitat de Basilea es presentarà una tesi que estudia la llengua del *Blanquerna* de Joan Bonllavi. Ja fa temps que Germà Colon havia vist l'interès d'un treball d'aquesta mena: G. COLON, *El léxico catalán en la Romania*, Madrid 1976, pp. 98-105.

⁸ La formulació més clara, que conec, d'aquest fet és de Max Cahner: "...Tanmateix a través de la lectura de tota mena de textos, especialment de cartes, hom té la impressió que de la fi del segle XV a mitjan segle XVI es produí un canvi molt ràpid de la llengua, de manera paral·lela al que sofrí el castellà o el francès; molts trets medievals desapareixen o resten fossilitzats i la fonètica, la morfologia i la sintaxi adquireixen un aspecte modern, que l'acosten extraordinàriament a la llengua culta actual amb no gaires trets arcaics més que els que s'han conservat en els parlars valencians moderns" (M. CAHNER, "Introducció" a *Epistolari del Renaixement*, I, València 1977, pp. 25 i 26. Vegeu també, FUSTER, *ob. cit.*, pp. 119-125).

les quals la solien nomenar llengua Llemosina»,⁹ d'altres mostraran una certa resistència a retocar les obres dels vells autors. Com a exemple típic d'aquesta actitud voldria citar els versos que es llegeixen al pròleg de l'edició del *Spill de Jaume Roig* (1531) que es féu «en la seva original llengua»:

«Criat en la pàtria / que's diu limosina
no vol aquest libre / mudar son llenguatge (...)
... ..
Portant en sa llengua / tan gran elegàntia,
segons lo trobàrem / volguérem deixar-lo,
puix fóra difícil / i gran arrogàntia
pinçar tals conceptes / mudant la substàntia,
i vici i gran culpa / en res alterar-lo».¹⁰

No és pas esporàdica aquesta convicció de l'alta dignitat literària de la llengua antiga. El mateix Joan Bonllavi, en l'Epístola prohemial de la seva edició modernitzada del *Blanquerna* ens adverteix que ha conservat «acordadament alguns vocables de la llengua lemosina primera que mal no parexen» per tal de servir «la majestat de la sentència (...) ensemps ab alguna gravitat antiga y dolça memòria d'aquell bon temps».

1-3. Tothom sap que la forta fragmentació dialectal italiana és un dels fets fonamentals que provoquen les polèmiques que es coneixen amb el nom de la «*questione della lingua*» que d'alguna forma resseguim acomodant-la al nostre país. Tothom sap també que la llengua catalana medieval ofereix, potser com cap altra llengua romànica, unes característi-

⁹ ORTÍ, *loc cit.* El text continua així: "Perquè yo só de parer, de que en estos temps lo mateix serie parlant en València dir: "llur", "jatsia", "celleshores", y altres vocables antics, que si parlant en Castellà diguésem "maguer", "yantar", "fincar de hinojos" y altres".

¹⁰ Publicat per R. CHABÀS en la edició del *Spill* o *Llibre de les dones*, Barcelona 1905, p. 317. Em sembla que la lectura que faig del text és la correcta i no la de Germà Colom que l'interpreta en aquests termes: "Molts valencians començaven a abandonar llur parla amenaçada pel castellà i es passaven al castellà. L'Espill, però, conservarà el "llenguatge" de la seva pàtria "llemosina". COLON, *La llengua catalana...*, I, p. 50.

ques notables d'unitat que s'expliquen per diverses causes que ara no és pas el moment d'exposar. Ja es veu, doncs, que difícilment es poden comparar les dues situacions i que, per tant, el problema es plantejaria en termes ben diferents. Però cal no oblidar que el tema apareixerà a casa nostra, precisament, en aquests anys que ara repassem. S'ha estudiat força i no em sembla adequat d'aprofitar aquestes planes per repetir el que ja s'ha dit.¹¹ La pèrdua de la consciència lingüística unitària, l'aparició de clars projectes secessionistes sobretot a València, l'accentuació de les diferències dialectals caracteritzen la història de la llengua catalana a partir del segle XVI, i obren un procés —iniciat tímidament uns anys abans— que arriba fins avui mateix. Això ho sap tothom molt bé i no cal insistir-hi, però si que vull retreure ací un text que és un ressò directe de la polèmica italiana, utilitzada amb evident mala fe i amb una decidida voluntat confusionària. Tot i que el marc propi de les paraules del doctor Gómez Adrín és el de les relacions entre el català i el castellà de què ens ocuparem més endavant, m'ha semblat oportú reproduir-les ara perquè es refereixen explícitament a la qüestió de la llengua i els dialectes:

«Es muy para advertido en esta materia, que todos los Reynos tienen una lengua común, la qual comprehende en su latitud varios accidentes de idiomas, dialectos, y propiedades singulares de las Provincias que contiene en sí. Lo advirtió San Isidoro en sus *Etimologías*, lib. 9. Y pone el exemplo en la Griega cuyas partes son, una mixta, «*sive communis qua omnes utuntur*», la Dórica, la Jónica y la Atica, en la qual han escrito los Autores Griegos. De suerte que Grecia tenía debaxo de una lengua mucha diversidad de dialectos. Lo mismo era en la Lengua Hebrea: los de Galilea es cierto que tenían alguna diversidad del común idioma: pues conoció la Criada a San Pedro en lo hablado, que era Galileo (...). Advirtieron lo mismo el docto Obispo de Tortona, q. 9, y el gran predicador

¹¹ SANCHIS GUARNER, *ob. cit.*, pp. 39-63; J. MASSOT I MUNTANER, *Els mallorquins i la llengua autòctona*, Barcelona 1971, pp. 13-60; COLON, *La llengua catalana...*, I, pp. 60-71.

Panigucrola, de la Lengua Italiana, de la qual son partes otras, como la Florentina, la Lombarda, Napolitana y Veneciana, las quales no dizen diferencias substanciales, sino muy accidentales y que son al quitar (...). Lo mismo tiene la lengua española. Assí que esta lengua substancialmente es una en toda España, aunque tiene diferencias accidentales en diversas Provincias. No de otra suerte que el Mar Mediterráneo tiene varias denominaciones en Italia, por las diversas provincias que baña: llámase Mar Ligústrico, en otra Mar Tirreno, en otra Mar Adriático, y es uno mismo: Pues assí las lenguas: y esta nuestra es una en toda España, con diferentes denominaciones. La que es común a estas diferencias accidentales, es la Castellana; como la mixta en Grecia, y la Toscana en Italia. Dize pues agora San Pedro Crysólogo: «*Communio compellenda est sermone communi*»: Avemos de hablar en lengua común. ¿Qual es esta? Aquella que en cada Reyno mira con razón superior las accidentales diferencias de varios dialectos. Y como el Predicador ha de hazer universal la doctrina, es necesario que hable esta lengua común. No fue poca dicha hallar respuesta esta duda en propios términos: Pregunta Mon Señor Paniguerola, quest. 1, ¿en qué lengua ha de predicar el Predicador christiano en Italia? Fácil será responderle que según donde predica: que en el Genovesado, hable la lengua Genovesa; en Milán, la Lombarda; y assí de las demás. Pues no, dize aquel Maestro de Predicadores en nuestro siglo: no se ha de predicar en las lenguas particulares de las Provincias, sino, en toda Italia, la lengua común, que es la Toscana, por ser la más perfecta y ajustada a la decencia y Magestad de la palabra de Dios (...). El señor Obispo de Tortona, Paulo Aresio, en el segundo Tomo de su *Retórica Ecclesiástica*, fol. 34, enseña lo mismo: que no se predique en la lengua particular de las Provincias, sino en la lengua común que avemos dicho. Según esto, no se debía predicar en Cataluña sino en la lengua común que es la Castellana».¹²

¹² Dr. JUAN GÓMEZ ADRÍN, *Memorial en defensa de la lengua castellana para que se predique en ella en Cataluña*, ms. 1010 de la BUB. Més endavant em tornaré a referir a aquest paper de Gómez Adrín, l'Alexandre Ros de *Cataluña desengañada* (Nàpols 1646), segons que sembla. Es tracta d'un text que té molt d'interès i que potser algun dia publicaré íntegrament. Com dic en la nota 13 el contestà el canonge de Lleida Dídac Cisteller: *Memorial en defensa de la lengua catalana para que se predique en ella en Cataluña*, imprès per Gabriel

He volgut transcriure aquest llarg fragment, molt poc conegut, perquè em sembla particularment interessant en molts conceptes.

Roberto, Tarragona 1635. N'hi ha una versió catalana moderna: [NORBERT FONT I SAGUÉ], *Memorial en defensa de la llengua catalana pera que's predique ab ella a Catalunya. Folleto del any 1636, ara novament publicat per un redactor de "Lo Pensament Català"*, Barcelona 1901. Així respongué a Gómez Adrín en el punt que hem transcrit: "*Del lugar de San Pedro Chrysólogo saco nuestro doctor Adrín en su abono que todos los Reynos tienen una lengua común, pero si consultamos a otros, veremos que se lo ponen muy en duda; y en términos, en nuestro caso, no faltan Autores que niegan averla tenida jamás, ni tenerla nuestra España, como refiere Mariana en su Historia, Tom. I. Pues la lengua común, para serlo, ha de ser entendida del común en todas las Provincias. Y es cierto que ni en Sicilia, Nápoles, Milán, Flandes, Cerdeña, Portugal, Vizcaya y Cataluña es entendida la Castellana comúnmente. Ni es regla general tener una común lengua las naciones, pues ni Alemania, ni Flandes, ni Francia, ni Asia la tienen, sino muchas y muy diversas. Pero démosle que la Castellana es lengua común en toda España; si no es entendida en alguna de sus Provincias, del común importa poco, ni se podrá predicar en ella (...). Añade que el Obispo Paniquerola siente que en Italia predique el Predicador en todas sus Provincias en Toscano, no en la lengua materna de las Provincias. Admito lo que el Obispo siente, pero la disparidad de Italia a nuestra España es manifesta, porque en Italia toda se entiende el Toscano, aun del pueblo (...), lo que no ocurre en la Castellana en todos los miembros de España". (La cita és treta del ms. 1010 de la BUB).*

Es molt possible que també siguin una resposta a Gómez Adrín les paraules de Francesc Broquetes, arxiprest d'Àger, en el *Memorial* de què es parla més endavant: "*(...) Nec idioma cathalanum castellanum est, quod nescio quis affirmare non dubitavit: quia videlicet hispanum est utrumque. Sane complexio illa ei similis est qua quis concluderet formicam aut minutissimum acarum esse elefantem. Quoniam acarus, formica et elefas animalia sunt expertia rationis (...). Quid vero potest absurdius dici in hac re, quam Hispanicis omnes linguas unicum esse idioma, ac solis inter se distingui dialectis? Si enim hoc verum esset, qui unam ex linguis hispanicis notam haberet eo ipso omnes alias intelligeret. Nec minus absonum est affirmare linguam castellanam communem esse totius hispanicae monarchiae quasi in omnibus Hispaniae provinciis recepta sit. Si quidem non minus in eisdem est usitata latina nec communis existimatur".*

Vull retreure encara unes paraules del bisbe d'Urgell, Pau Duran, sobre l'afirmació que el castellà és la llengua comuna a Catalunya. Les pronuncià en la discussió del Concili de 1637 a què em refereixo més avall: "*Rmus. Dnus. Urgellensis Episcopus dixit quod inter votandum audivit supponi linguam castellanam esse generalem totius Hispaniae, et ne videatur Sacrum Concilium taliter hoc fateri, cum tamen (salva pace) non ita sit protestatur de contrario, quandoque certum est linguam castellanam ante unionem regnorum Castellae, Ara-*

2. — La batalla en favor del català.

Malgrat haver volgut fer entrar la història de la llengua catalana en uns motlles esquemàtics generals, propis del Renaixement europeu i més particularment italià, sóc ben conscient que això deixava de banda el que li és més propi i específic: les seves relacions amb el castellà. Però ho he fet molt conscientment perquè, tot i que es tracta d'un punt decisiu d'aquesta història, m'interessava mostrar que no s'hi pot reduir.

A l'hora d'estudiar aquesta qüestió s'han de tenir molt presents unes quantes coses que constitueixen el marc general indispensable del tema. M'hi referiré també d'una forma esquemàtica.

Fins ara, quan he parlat de llengua catalana, volia significar simplement la llengua literària. De fet, la polèmica sobre les relacions del llatí i el vulgar, sobre el valor exemplar de la llengua dels «clàssics medievals», sobre la unitat i la diversitat lingüística, es col·loca en un àmbit que ens podia establir ulteriors precisions. Quan entrem, en canvi, en aquesta qüestió de les relacions entre el castellà i el català es fa necessari saber, en cada cas, en quin nivell de llengua ens movem i no és lícit de barrejar-los sense més ni més.

goniae, y Portugaliue, quando eran Reges in his Provinciis non fuisse generalem, unde ex unione quae per accidens se habet et nihil attinet ad linguas, non fuit inducta generalis; et patet reipsa quia in Cathalonia viget una lingua, Castellae alia, Portugaliae sua propria lingua prout etiam Cantabria pro maiori parte, quae adeo sunt diversae quod ad invicem istae nationes non se intelligunt (...). Unde dixit quod, facta propositione partis ad partem, lingua cathalana non minus est lingua Hispanica respectu Cathaloniae quae est pars Hispaniae quam lingua Castellana respectu Castellae, et idem dicendum esse de lingua Lusitana et Cantabrica, et consequenter, facta proportione, dixit non minus esse linguam generalem totius Hispaniae, quam linguam Castellanam, quia etiam facta proportione terrarum, populorum et habitantium tot sunt personae in Castella qui retinent linguam Cathalanam quod in Cathalonia linguam castellanam».

Aquests textos, així com els altres que citaré dels Concilis Provincials de la Tarraconense, es troben a l'Arxiu històric de l'Arquebisbat de Tarragona (AHAT) i foren reproduïts a *Processus iuris ecclesiastici*, s. l., s. d. D'aquí els traduí, amb molts errors, Ivon l'Escop a l'obra que esmento en la n. 13.

La castellanització de la llengua literària segueix un procés i uns ritmes que no es poden pas comparar amb els que segueix la llengua parlada pel poble.

2-1. *Pel que fa a aquest darrer punt tenim pocs testimonis i encara ben contradictoris moltes vegades. No els vull pas repassar ara, i simplement m'agradaria advertir que, quan es faci, s'emprin totes les cauteles del cas mirant de descobrir les veritables intencions que s'amaguen darrera de les paraules. De tota manera, no em resisteixo a referir-me a uns incidents i a uns textos que tenen una especial significació ja que es plantegen directament el tema.¹³*

¹³ Em refereixo, com es pot veure, a les llargues discussions que es desenrotllaren als Concilis Provincials de la Tarraconense dels anys 1636 i 1637, a propòsit de la llengua en què s'havia de predicar a Catalunya. Tinc recollit tot el material sobre aquest tema i quan tingui lleure el publicaré. Estic convençut que difícilment podríem trobar enlloc més un recull tan important de textos per a l'estudi de la història de la llengua catalana del segle XVII. Darrerament s'hi ha referit A. COMAS, *Història de la literatura catalana*, IV, Esplugues de Llobregat 1972 (pp. 356-358), però la seva informació és substancialment trata d'Ivón L'ESCOFF, *La llengua de l'Església*, Barcelona, s. a., que el fa caure en diversos errors i confusions. (Per exemple, a les actes conciliars es diu que a la Universitat de Lleida hi assistiren "tres vel quatuor" estudiants provinents del Regne de València, mentre que el llibre d'A. Comas parla de 304). Per això m'ha semblat convenient de resumir ràpidament els esdeveniments.

El dia 1 de desembre de 1635 l'arquebisbe de Tarragona, fra Antoni Pérez convocava els bisbes, els abats i els capítols catedralicis catalans a un Sinode Provincial que havia de començar el 10 de gener de l'any següent. Aquest Sinode que començà puntualment, va durar fins el 27 de juny. A finals de febrer, però, hi hagué una interrupció de més de dos mesos. Precisament el 27 de febrer fou llegit un *Memorial* ("*scriptura quaedam*") del bisbe de Tortosa, Justino Antolínez de Burgos, "*ad hoc ut non nisi cathalana lingua tota Prov[inci]a concionetur*", que no serà discutit fins més tard quan s'hauran reprès les sessions, concretament el dia 17 de juny. Aquest *Memorial* i un document, presentat, segons sembla, pel Capítol tarragoní, provocaren un decret de l'arquebisbe Pérez i una constitució sinodal que, amb els mateixos termes, insisteixen en l'obligació dels predicadors catalans de predicar sempre "*lingua materna et Cathalana*" i determinen que els forasters, en temps d'Advent i Quaresma, no poden rebre dispensa de predicar "*aliter quam idiomate cathalano*". Amb aquests documents s'acaba el Concili el dia 27 de juny.

Aquell mateix estiu de 1636 esclatà una forta polèmica pública. El punt de partida fou el *Memorial* del bisbe de Tortosa a què ens hem referit. Ata-

Al Concili Provincial de la Tarraconense de l'any 1591, convocat i presidit per l'arquebisbe Joan Terés, s'aprova una Constitució referent a la llengua en què s'ha de predicar on es fan unes afirmacions que ningú no discutí: es deplora que molts predicadors facin els sermons en una llengua (la castellana) «que ab auditoribus vix aut ne vix quidem intelligi possit», i per això es mana que «in Principatu Cathaloniac in lingua catalana, in Regno Aragonum lingua materna et naturali illius Regni, in Regno Valentiae lingua valentina, et non alia concionetur». En uns retocs que s'hi hagueren de fer posteriorment, la Constitució excusa del compliment d'aquesta norma les catedrals, les col·legiades i els monestirs però es manté

cant durament el prelat tortosí, Antolínez de Burgos, apareix un altre *Memorial*, aquest "en defensa de la llengua castellana para que se predique en ella en Cataluña", escrit per un home ben significat: el Dr. Gómez Adrín. La resposta a aquest text fou un altre *Memorial*, del Dr. Dídac Cisteller.

El bisbe de Barcelona, García Gil Manrique, convoca un nou Concili Provincial el 15 de desembre de l'any 1636. L'arquebisbe de Tarragona estava malalt i per això és el bisbe més antic de la Província, en aquest cas el barceloní, a qui correspon la convocatòria i presidència del Sínode que va començar el 8 de gener de 1637. La qüestió que ens ocupa no apareix fins a la sessió XXVII, del divendres 13 de març i immediatament es discuteix amb una violència inusitada. Cal tenir present que tots els bisbes de les diòcesis catalanes, amb l'excepció del d'Urgell, Pau Duran, eren castellans. La primera escomesa prové del president del concili, García Gil Manrique, que amb el suport dels bisbes de Girona, Gregorio Parceró, de Lleida, Bernardo Cavallero i de Vic, Gaspar Gil, protesta per la constitució aprovada l'any anterior sobre la llengua de la predicació. Presenta una esmena perquè es reconegui als bisbes la potestat de concedir llicència de predicar en altra llengua que la natural i materna sempre que ho creguin convenient. La polèmica es prolongà entre els bisbes castellans esmentats i el de la Seu d'Urgell que al final fou aclamat per gairebé tots els presents al Sínode.

El tema de discussió rebrotà a la sessió XXXVII del dijous, dia 2 d'abril. L'arxiprest d'Àger, Francesc Broquetes, va presentar un nou *Memorial* que tornà a desvetllar la polèmica entre els bisbes de Barcelona i Vic i Pau Duran, a qui recolzà l'abat de Besalú, Francesc Climent. L'endemà es lliurà al Sínode una "*Scriptura dels Srs. deputats del Principat de Catalunya y ciutat de Barcelona (...) suplicant sie servit statuir y ordenar que, de aquí al davant, en lo present Principat se predique en llengua cathalana*". Al cap de tres dies, el 6 d'abril, es cloïa aquest Concili Provincial.

per a totes les altres esglésies «in quibus probabile est solum Idioma maternum intelligi».

Ningú no retopà aquestes afirmacions sobre el desconeixement gairebé general del castellà. Al cap de 35 anys, en canvi, durant els concilis dels anys 1636 i 1637, el tema fou ocasió d'una aspra polèmica on se'ns proporcionen dades i punts de vista interessants.

Ja en el Memorial presentat pel bisbe de Tortosa, que és un punt obligat de referència de tota la discussió es deia:

«(...) no hay cosa tan recomendada por ambos derechos como la paz y unión, ni tan reprovada como la discordia. Entró ésta y cesó aquella por medio de la confusión y diversidad de lenguas que infundió Dios a los que edificaron la Torre de Babel con que no se entendían unos a otros. Esto sucede quando predicán en Castellano a las personas que no lo entienden, sin que pueda valer el decir que muchos y la mayor parte la entienden, porque, dado caso que assí fuesse, lo que se niega, pues la mayor parte la ignoran y sólo en lugares grandes algunos lo entienden, por uno solo que dexase de entenderla se havia de predicar en Catalán».

Gómez Adrín, en la contestació al document anterior, replica aquestes afirmacions adduint dos arguments per mostrar que el castellà és conegut a Catalunya:

«Cáusame admiración que hagan tan ignorante, con tan rígorosa generalidad, del Castellano en este Principado, donde todos los libros que se imprimen son en esta lengua. Las frecuentes impresiones, más continuas que en ninguna parte de España, agotadas por el séquito de los libros, ¿no es argumento evidente que se lee mucho en Castellano y que se entiende? (...) ¿Dónde se imprimen más Tomos de Comedias que en Cataluña, y se rozan no sólo de los Críticos, sino del vulgo, hallándose más en las almoadillas de las damas, que en las librerías de los Doctos? Luego entienden las lenguas las mugeres aun en elevada oración, y en lo pomposo del verso (...). Los oficiales entienden a los Castellanos, quando mercan algo en sus tiendas; y no dudo que si les dizen alguna injuria, se indignan, que es señal que entienden comúnmente los plebeyos esta lengua».

Didac Cisteller, en la seva resposta a Gómez Adrín insisteix, en canvi, en el desconeixement generalitzat del castellà:

«Piensa (...) el doctor Adrín que (...) si San Pablo en Corinto, donde sola una lengua se hablava, predicava en muchas por la variedad de gentes que a ella, como emporio, acudían, en las de Cataluña se ha de predicar en Castellano por el trato que con los castellanos tienen. Este argumento flaquea por mil partes. *Primo*, porque si algo provasse, provaría solamente que en Barcelona, escala de Italia y emporio de Naciones estrangeras, se avía de predicar en castellano. Pero ¿cómo lo prueba de Tortosa, Girona, Lérida, que a todo tirar sólo ven dos o tres días, y bien de passo, algún castellano? ¿Qué será de Manresa, Solsona, Vique y Urgel, que si ven algún castellano es por milagro? (...) Dize más el doctor Adrín que los mismos que contradicen el predicar en castellano conocen el fruto que se ha hecho y se haze en Cataluña con los libros de devoción que de toda suerte de gente se maneja, que todos son Castellanos. A más de que él mismo ha de responder, pues ay muchos destes libros en las Villas y Lugares de Cataluña, donde él confiesa no entenderse el castellano, respondo: *primo*, que estos libros no se hallan en manos de la plebe, sino de gente entendida y de estofa, con que aunque estos entiessen algo del castellano, no la entendería el vulgo, y así no se puede predicar en essa lengua por no ser entendida por la mayor parte. (...) Responde el doctor Adrín que el estilo común no es el vulgar sino aquél que comúnmente se entiende, y bastantemente queda provado que es ja común en las más Ciudades de Cataluña el castellano (...) Lo que veo es que siempre toma a bulto las Ciudades de Cataluña sin señalarlas, porque sabe, quitada Barcelona, en ninguna de las demás poder llamarse común el castellano. Luego todo el pleyto es por sola Barcelona, y aun en ésta la plebe, que es la mayor parte, no la entiende, como los barrios de los Arrabales, la parroquia entera de San Pedro (pues en ella se predica en Catalán por juzgarse no se percibe el castellano), mucha parte de la parroquia de Santa María de Pescadores y Hortelanos, y así de las demás, de que no cabe poca parte a la misma Catedral en la qual santíssimamente el Señor Obispo que merítíssimamente preside oy en ella, haze se prediquen en Catalán los Sermones que Su Ilma. reparte».

El bisbe d'Urgell, Pau Duran, defensor de la llengua catalana al llarg de la discussió sinodal que s'explica en la nota 13, creu que només es justifica permetre de predicar en una llengua forastera

«en ocasió que y hage molts estrangers, ara sie per rahó de vinguda de algun gran Princep o de algun exèrcit, o de número considerable d'estrangers (...) en alguna yglésia o yglésies destinades particularment pera la dita ocasió y no de altra manera».

El bisbe de Lleida s'oposa que a la capital de la seva diòcesi s'imposi la constitució

«prohibens verbum Dei fidelibus in Castellae lingua explanare (...) ex eo quia predicta Civitas constant ex pluribus alienigenis poenitus ignorantibus Gothlanum idioma, et similiter propter insignem Universitatem dictae Civitatis ubi perquam plurimi escolastici Aragonum, Regni Navarra et alios studiorum causa confluunt, et similiter propter servos et ancillas eiusdem Regni Aragonum quae servitii domestici causa eadem civitatem adeunt propter vicinitatem, conversationem et contratationem quam cives in dicto Regno habere dignoscitur».

Pau Duran accepta de discutir el tema del grau de castellanització del nostre poble i ho fa en aquests termes:

«[Notum est omnibus] quod ex centum unus, computatis adultis mulieribus et aliarum etatum, non intelligit aliam linguam quam cathalanum et ille (si forsan adest) ex centum acuratus intelligit cathalanam uti naturalem quam castellanam (...). [La qüestió que aquí es proposa és] quae lingua in Cathalaunia sit naturalis, communis et salutis animarum magis aut minus conveniat et quod haec anotorie est lingua cathalana, uti naturalis, communis et ab omnibus cuiusvis sexus, qualitatis et conditionis intellecta, et usitata in omnibus negotiis, scripturis publicis et privatis in iuditiis, et processibus adeo quod leges Patriae sunt editae et compositae in dicta lingua in qua pueri discunt xpianam doctrinam in cathecismis et incipiunt primas literas adipisci; quae autem in lingua castellana dicuntur vel proferuntur in Cathalonia pertinent ad curiositatem et sunt ab extra».

Referint-se, en concret, al cas de Lleida, digué:

«In Illerdensi universitate et civitate esse quidem escolasticos Aragoniae et Regni Valentiae, sed ex Regno Valentiae adeo paucos quod ut implurimum adsunt tres vel quatuor ut notum omnibus est, prout etiam notum est quod lingua naturalis et communis Regni Valentiae est lingua Cathalana. Ex Regno autem Aragoniae confluunt plures ad dictam Universitatem quam ex Regno Valentiae; fere omnes ex dicto Regno Aragoniae confluentes ad dictam Universitatem, exceptis quatuor vel quinque ut in plurimum, esse ex districtu dicti Episcopatus Ilerdensis sito in dicto Regno Aragoniae, in toto quo districtu dicti Episcopatus dicti Regni, lingua communis et naturalis est lingua cathalana qua utuntur al ineunti etate».¹⁴

Adherint-se als altres bisbes castellans i en oposició a Pau Duran, intervingué el de Vic, Gaspar Gil, amb un vot que aporta noves perspectives a la polèmica. Entre altres coses, digué que aquell Sinode Provincial no tenia jurisdicció per determinar sobre l'exclusivitat de l'ús de la llengua catalana, sobretot si es té en compte que

«In presenti Provincia plures existunt civitates et opida in quibus experientia docuit copiosissimos et uberrimos fructus ex predicatione insignium virorum in lingua generali Hispanica profluxisse, quae in predictis locis non minus frequens et familiaris est quam materna (...). Preterea omnibus notissimum est in hanc nostram Provinciam (vel propter vicinitatem aliorum Regnorum Hispaniae in quibus viget Idioma generale Hispanicum non minus quam maternum, vel propter comercia et portus), assiduo magnam virorum ac mulierum confluere multitudinem quos omnes Verbo Dei fraudare Episcopum qui sapientibus et insipientibus debitor extitit. Nec munus in tota Provincia Regni Valentiae quae huius nostre filia est et consimili Idiomate utitur a multis retro seculis ministerium Verbi Dei exerceri in generali Hispaniae lingua etiam Presidentibus in ea Sanctissimis Archiepiscopis Beato Thoma a Vilanova et venerabilis memoriae viro Dre. D. Joanne de Ribera qui non solum per se ipsos et plerumque per epistolas ad

¹⁴ Em permeto subratllar l'afirmació de catalanitat del Regne de València i de les terres administrativament aragoneses del bisbat de Lleida.

Parrochos missas ut populo legerentur sed etiam per alios ministros ad id assumptos ad ipsum ministerium Verbi Dei in lingua generali Hispanica exercuisse notum est».

En le segona tongaá de discussió, quan l'arxiprest d'Ager presentà el seu Memorial, el tema de la major o menor castellanització del nostre poble tornà a sorgir. Ja el mateix Francesc Broquetes tocà expressament la qüestió en la tercera part del seu allegat:

(...) Insuper intellectus idiomatis castellani deffectum in provincia Tarraconensi manifesta testatur experientia plurium ex illis indigenis qui delectari se iactant idiomate castellano, qui nec illud intelligunt, quod maxime putant sibi perspectum esse. Multi etiam alii simul fatentur se delectari et non capere (...). Sed multo plures sunt qui castellani sermonis ignorantiam profitentur. Quod vero potest debilius excogitari argumentum quam quo fit collectio ex uno particulari, in iis quae esse et non esse possunt, ad genus universale? Ut cum unus aut alter recte novit castellanum idioma, inde aut omnes aut plures novisse putantur! (...). Quamvis etiam in Catalonia fabricorum et agricolarum nonnulli voces aliquas audiant castellanas tamen saltem multo plures sunt quas penitus ignorant (...). Porpter plures castellanos in emporiis aliquarum provinciarum, non satis percipitur ab indigenis illarum idioma castellanum (...). Lingua vero imperii non extenditur per totum imperium, nisi longui temporis discursu et usu frequenti naturalium recipiatur (...). Ad haec, difficile sane creditum est, quod a quibusdam asseritur levissima plane conjectura in civitatibus Cataloniae, in quibus major conspicitur castellanorum ac aragonensium concursus, quorum idem est idioma, vel melius vel satis audiri castellanum idioma quasi constare possit istorum alienigenarum numerum, sive litteris ipsi navent operam sive militiae, sive negotiationi, sive famulatu indigenarum, sive regulares sint diversorum statutorum, etiam illorum qui provinciales habent comunes in tota Aragorum Corona etiam simul collectorum, maiorem esse aut equalem indigenarum numero; nunc quoniam in dictis locis retinetur idioma cathalanum comuniter ut Herdae et Dertosae et in non paucis oppidis confinibus regni Aragorum; si tamen vere regni sunt Aragorum et non Cataloniae Principatus, praesertrin in tractu

qui existit intra Ilerdensem diocesim; tunc etiam quoniam ita contestantur non solum qui per aliquod tempus commorati sunt Ilerdae sed etiam ipsimet ilerdenses comuniter, nec mendacii convinci possunt. Et quidem facilius est alienigenas assuefieri idiomati materno loci quam indigenas peregrino».

Com que el bisbe de Barcelona, president del Sínode, s'oposava a incorporar el Memorial de l'arxiprest d'Àger a les actes conciliars, Pau Duran intervingué defensant-ne la inclusió. A favor del prelat barceloni va parlar el de Vic de qui, però, recollim aquesta frase: «lingua valentina seu Cathalana, quae eadem est». També s'hi afegeix el de Solsona que fins aquest moment no havia dit res. Reprèn la paraula Pau Duran i pronuncia les paraules que hem citat abans a la nota 12. Es interessant de reproduir la resposta del bisbe de Vic:

«Dicit linguam castellanam esse eandem cum lingua Aragonensi, et ideo lingua Castellana et lingua Aragonensis, non solum eo tempore quo Regna Castellae et Legionis omnino divisa erant a Regnis Coronae Aragoniae, et ideo etiam non minus frequentem et universalem extitit ante unionem Regnorum lingua Castellae seu Aragoniae in hoc Principatu, quam post unionem. Cumque Reges Aragoniae, ipsorum ministri, proreges et alii inferiores lingua materna Aragonensi eo quod familiarior erat Regibus utentur et ex alia parte eadem lingua omnia Regna Castellae pervaderet, hinc est quod a maiori parte per antonomasiam merito Hispanica lingua dicatur, immo diffusionem suam inundat omnia Hispaniae membra cum tamen aliae linguae intra proprios cancellos retineantur, nec tanta retentione proprietatis quin non admittat frequentissimam et familiarissimam communicationem huius Hispaniae linguae, quod evidenter probatur ex impressione librorum quos frequenter parentes in hac Provincia solent filiis ministrare ut in ea lingua instruantur, ita ut pene nemo sit qui sciat legere qui etiam non sit eruditus in predicta lingua Hispanica nec adeo diversa est haec lingua Cataloniae ab illa priori, quinimo in pluribus conveniat frequenter dimidiando vocabula, nec per hoc aliquid diminuitur de proprietate huius linguae Cataloniae quae in quantum accedit ad linguam latinam in pluribus vocabulis magis fredolet proprietatem, sed ex accidenti factum est et mutato Regno in pluribus etiam mutatio facta

sit, ex quo resultabit abundantia linguae Regalis in omnes Provincias Regi subditas, et non e contrario».

Ben segur que m'he allargat molt més del necessari i fins del convenient. En demano excuses. En tot cas, m'he deixat portar per la convicció que aquest tast de documents enllaminarà algú perquè vulgui estudiar aquest tema de la castellanització dels nostres països i vulgui aclarir quines en foren les proporcions i la intensitat. No ignoro que els textos que he transcrit es mouen en un context dialèctic que extrema les posicions però ens confirmen en alguns punts que darrerament s'han anat estudiant, i fins ens indiquen algun camí nou encara ben poc fressat. Permeteu-me de subratllar els que em semblen més interessants:

a) *No es pot parlar d'una penetració del castellà a les terres de llengua catalana d'una forma indiscriminada. S'ha de distingir el ritme que va seguir a València i a Catalunya, poso per cas. Si fins al segle XVI podíem estudiar la història social de la llengua en una visió unitària i de conjunt, l'afebliment dels lligams polítics, la diversa composició social i una diferenciació del procés en les relacions amb Castella marcaran, a partir d'ara, unes distincions que hom no pot ignorar. Tot amb tot, voldria subratllar les paraules de Pau Duran, que he retret abans i que no desmenteix el bisbe castellà de Vic: «Lingua naturalis et communis Regni Valentiae est lingua Cathalana», que ens testimonien, un cop més, la consciència d'unitat lingüística.*

b) *No es pot parlar tampoc de la castellanització del nostre poble d'una forma única al llarg d'aquest temps tan imprecís que anomenem «la Decadència». Ni les reaccions davant del fenomen són iguals al començament del segle XVI que al final, que a mitjans segle XVII. Tampoc no es pot contemplar la penetració de la llengua forastera com si es produís amb uniformitat. Ja es veu que es tracta d'un fenomen urbà (i encara cal distingir el cas de Barcelona del de les altres ciutats i viles), que interessa sobretot les classes més altes (aquelles*

que Cisteller anomena «gente entendida y de estofa») en les quals juga un gran paper el prestigi de la «lingua regalis». Encara sobre la importància del «prestigi social», de què s'ocupen els sociolingüistes, voldria recollir una observació del mateix Cisteller: «En Barcelona tienen a caso de menos valer las Parroquias no emular en todo a su Cabeça, y por aver comenzado la Cathedral a predicar en Castellano, luego las Parroquias la siguieron».

c) Les distincions que recomanava en el paràgraf anterior s'han de primfilar sempre. Encara que hàgim esmentat la defensa del català que fa el bisbe de Tortosa, Justino Antolínez de Burgos, bé cal reconèixer que l'alta jerarquia eclesiàstica, ja des de Felip II, és un important element de castellanització. Però cal tenir en compte el rol dels canonges i abats. A títol d'anècdota només vull advertir que el representant del Capítol urgellenc a les sessions dels Sínodes de 1636 i 1637 fou Pau Claris. I cal no oblidar, com observava molt agudament Jordi Rubió,¹⁵ que som a quatre dies de la guerra dels Segadors. Semblantment, s'ha d'advertir el paper que juguen els ordes religiosos, als quals es refereix tantes vegades la polèmica sinodal. Penseu, per exemple, en les acusacions contra els jesuïtes com iniciadors de l'ensenyament en castellà a Lleida.¹⁶

2.2. Si la penetració del castellà a la llengua del poble ens és encara poc coneguda, sabem força coses més pel que fa la castellanització de la producció literària.¹⁷ Per què es va produir, en els termes que més o menys ja coneixem? Martí de Riquer, parlant de les causes de la Decadència, ha escrit uns paràgrafs que em van força bé per aclarir el meu pensament sobre aquest punt: «La manca de confiança en el català

¹⁵ J. RUBIÓ I BALAGUER, "Literatura catalana," a *Historia General de las Literaturas Hispánicas*, IV, 1.ª parte, p. 500.

¹⁶ V. *infra*, p. * 18.

¹⁷ La bibliografia sobre el tema ja comença a ser abundant. Em permeto citar només FUSTER, *ob. cit.*, on hi trobareu esmentats gairebé tots els textos que s'han produït sobre el tema.

com a llengua literària és, en part, motivada pel prestigi que tan ràpidament havien assolit el castellà i la seva literatura, però també al fet que no teníem personalitats fortes i escriptors ben dotats que lliuressin amb art i amb intel·ligència la batalla a favor del català, precisament en aquell punt del Renaixement on, arreu d'Europa, s'imposà la victòria de les llengües vulgars. Les defenses de la llengua catalana es fan gairebé sempre amb melangia, amb timidesa o de cara als humils que no entenen el castellà». [Aquí cita, com un símptoma d'aquesta actitud, un text del Pare Pere Gil al pròleg de la seva versió del Kempis, que s'imprimí el 1621]. «En aquesta defensa de la llengua (...) el bon jesuïta no obra sota l'impuls de motius literaris ni patriòtics, ans endut per un zel catequístic que l'impelleix a fer arribar la lectura del Kempis a les gentes humils que ignoren el castellà, llengua de la qual remarca que «és casi universalment entesa». Per comptes d'homes humils que volien ésser llegits per dones pageses, ens calien homes orgullosos del passat literari de Catalunya i capaços d'imposar, per art i per geni, la lectura de llibres catalans a la gent més cultivada».¹⁸

El tema és realment suggestiu i complex. He volgut citar aquestes paraules de Martí de Riquer perquè em sembla que la simplificació que en fa és una simplificació intel·ligent que ens escamoteja gairebé tots els problemes reals que s'amaguen darrere d'aquesta qüestió. Diríeu que tot es redueix a una manca d'ambició i de voluntat dels catalans que, amb una migradesa de mires esborronadora, haurien dimitit de les seves responsabilitats. Com veurem, no mancaren pas projectes de «defensa i il·lustració» de la llengua catalana. I, en tot cas, ens hem de preguntar, precisament, per què no abundaren i, sobretot, per què no reeixiren.

Per avançar una mica per aquest camí, voldria fer notar primerament, que ens cal indispensablement una sèrie de treballs com, per exemple, el de Joan Fuster: «Algunes puntualitzacions a la cronologia de 'la Decadència'»,¹⁹ per tal d'esta-

¹⁸ RIQUER, *ob. cit.*, III, pp. 585-586.

¹⁹ FUSTER, *ob. cit.*, pp. 8-26.

blir, si és possible, les etapes del procés de castellanització de la nostra literatura que no es produí pas, com ja he repetit, tot de cop ni uniformement. Com diu ell mateix: «El trànsit d'un idioma a l'altre, gradual i lent, encara no té una cronologia perfilada». I som molt més a les fosques si volem diferenciar amb precisió la hipotètica diversitat de ritmes a les Illes, al Principat, a Sardenya i a València.

No hi ha cap dubte que el pes, cada vegada més abasgador, del castellà és experimentat com una alternativa o com una amenaça per a la llengua del país des de molt aviat. I les reaccions són diverses. També devia aparèixer molt d'hora —a l'empara de les raons econòmiques que representava per a la impremta la difusió d'una obra, i de les teories lingüístiques del Renaixement— el tema de la major o menor excel·lència de l'una o de l'altra llengua. Desitjaria aturar-me en aquesta qüestió i estendre-m'hi una mica.

Si em veia obligat a reduir al mínim els motius que apareixen fonamentalment quan es tracta de justificar —o de rebutjar— l'ús del castellà, com a llengua literària, en triaria dos. Els que Onofre Manescal resumeix, com veurem, amb dos adjectius quan escriu que, segons alguns, el seu Sermó «en llenguatge castellà avia de ser més comú i apazible».

2-2-1. El primer apareix ja a la meitat del segle XVI —i s'estén fins als nostres dies—. És un argument de caire extern i que es basa en la «universalitat» de la llengua castellana. Ras i curt: es vol dir, amb això, que, escrivint en castellà, l'autor —i no parlem de l'impressor!— s'assegura una audiència molt més àmplia. Per mostrar l'evolució (?) i les diferències d'aquesta forma de veure el problema he triat cinc textos que es plantegen la qüestió des de la mateixa perspectiva: en quina llengua s'ha de tractar la nostra pròpia història?

Així responia Pere Antoni Beuter l'any 1546. (Deixeu-me advertir, entre parèntesis, l'aparició d'aquella «lingua generalis Hispaniae» que hem sentit tantes vegades al Concili Provincial de 1637):

«Pues como el tiempo ha traído la diversidad de tantos reinos como en España se partieron (por la venida de los moros) en un general y solo señorío, excepto el Reino de Portugal, parece que el mismo tiempo requiere que sea en todos una común lengua, como solía ser la Monarquía primera de España en tiempos de los godos. Luego no es razón que a nadie parezca mal, que siendo yo valenciano natural y escribiendo de Valencia a los Regidores de ella, escriba en castellano, lengua extraña para Valencia, por el respeto del provecho común y divulgación mayor en toda España de la gracias que Dios ha concedido a este Reino, que no se le hace a la lengua valenciana perjuicio en ello, ni pierde por ello el ser habla polida, dulce, y muy linda, que con brevedad moderada exprime los secretos y profundos conceptos del alma, y despierta el ingenio a vivos primores, de donde le resulta un muy esclarecido lustre».²⁰

Cristòfor Despuig (1557) prenia una decisió de signe contrari i era ben conscient de l'opció que se li presentava:

«No he volgut escriure-la en llengua Castellana, per no mostrar tenir en poc la Catalana, i també per no valer-me de llengua estranya per a defensar i llustrar la naturaleça pròpia, que és la principal intenció de mon treball».²¹

Molt més matisada és la decisió d'Onofre Manescal quan l'any 1602 es publica el Sermó que havia pronunciat cinc anys abans:

«(...) Per ser història, convenia isqués en romans. Aquest podia ser castellà, que per a qui a estat en Castella, y tractat

²⁰ PERE BEUTER, "A los Magníficos Señores..." a *Primera parte de la Crónica general de toda España y especialmente del Reino de Valencia, València 1546*. Hi ha una edició fragmentària d'aquesta dedicatòria a V. PITARCH, *Defensa de l'ídtoma*, València 1972, pp. 36-39. Com se sap P. A. Beuter havia publicat en català, l'any 1538, una primera redacció del seu treball. El seu pas al castellà és molt significatiu però també ho és la mala consciència amb què el fa i que el porta a fer elogis de la llengua de València i a justificar-se repetidament.

²¹ DESPUIG, *loc. cit.* A propòsit de Despuig, el mateix Martí de Riquer reconeix que es tracta d'una reacció "en to de defensa combativa com exigia el seu temps, i no en actitud melangiosa, trista i enyoradissa, com feien els seus contemporanis, menys decidits i més tímids".

amb castellans, no fóra cosa dificultosa; del qual parer eran alguns, entenent que en llenguatge castellà avia de ser més comú, y més apazible. Emperò advertint ser a predicat en Cathalà, y devant Cathalans, an tingut per acertat se imprimís en Cathalà (...). Emperò no.s pot negar sinó que en castellà fóra més comuna esta història, és axí, pero voldria advertissen que com en aquest sermó, no obstant aparega y a moltas, y diversas cosas, se tractan breument las que mereixian llarga història, e tingut intent la entenguessen sols Cathalans, duptant fos acertat, que cosas tan pocas de Cathalu-nya, en comparació de las que.s podria dir, fossan a las demás nacions comunas».²²

Andreu Bosch, després d'exposar el procés de castellanització que sofria el país i d'haver fet una decidida defensa del català, sobretot a la predicació, escriu:

«Coneixent jo aquesta veritat, aguere fet una cosa molt condemnada si agués escrit aquest llibre ab altra llengua que la natural, tant per les raons dites com per les següents. Primerament per seguir los preceptes y ensenyansa dels Hebreus, Caldeus, Foeniceos, Grechs, Latins, Alarbes y altres, tots los quals donan per falta escriure les memòries de llurs terres ab altra llengua que la materna puix la necessitan saber tots los estats, ygnorants y Doctes».²³

Marc Antoni Ortí es planteja l'any 1640 el mateix problema i, malgrat escriure en castellà la seva obra, això no obsta perquè es mogui en la mateixa línia que Onofre Manescal:

«Algunes persones de les que saberen que yo estava ocupat en escriure estos discursos han tengut per defecte lo haver-los escrit en llengua Castellana, parcixent-los que tractant de festes de València, fóra més acertat escriure-les en llengua Valenciana (...). Però encara que en esta llengua participara aquest llibre de tanta elegància com en la Llatina li poguera donar lo mateix Ciceró, solament servira pera els Valencians; y havent-se trobat presents a les festes, menys gust tindriem de veure-les escrites que els que no les veren, y estos essent

²² MANESCAL, *loc. cit.*

²³ A. BOSCH, *loc. cit.*

de altres nacions no les entendrien si se'ls donàs la relació en llengua Valenciana; (...) y així succés de València és més acertat escriure'l en la llengua més proporcionada ab la intel·ligència de totes les demés nacions ab qui se ha fet tan comuna la Castellana».²⁴

Els textos que he adduït són prou explícits i m'estalvien comentaris que els lectors poden fer pel seu compte. Em sembla que haver-los arrenglerat té prou interès. Podia haver multiplicat la documentació que mostra la consciència que tenen els nostres autors del cinc-cents i dels sis-cents de les majors possibilitats que ofereix el castellà en tant que assegura un nombre molt més gran de lectors. Però m'ha semblat que aquestes cinc citacions, ja que raonen des d'unes mateixes premisses, mostren amb molta claretat la diversa utilització que es fa de l'argument.

2-2-2. *L'altre motiu que solem trobar per justificar —o rebutjar— l'ús del castellà neix de la consideració interna de la mateixa llengua. Brutalment ho podríem formular en aquests termes: la llengua catalana és, com la castellana, apta per a la creació literària?²⁵ Diria que és allò que enunciava Jordi Rubió amb una fórmula prou repetida: «No es que decaiga la literatura por agotamiento de las energías vitales del país ni por desaparición de sus castas cultivadas, sino por paulatina aunque incesante desconfianza en el uso de la lengua propia, es decir, en su valor como vehículo de expresión literaria».²⁶ S'hauria d'estudiar el procés d'aquesta pèrdua de confiança; i, sobretot, se n'haurien d'investigar les raons i les causes. M'agradaria insinuar algunes coses en aquest sentit. El tema sorgeix gairebé sempre en el context de confrontació amb la llengua castellana que viu en aquells temps els moments més alts del seu esplendor literari.*

²⁴ ORTÍ, *loc. cit.*

²⁵ Sobre aquest punt —i els altres que he esmentat— es un llibre indispensable el de M. SANCHIS GUARNER, *Els valencians i la llengua autòctona durant els segles XVI, XVII i XVIII*, València 1963.

²⁶ RUBIÓ, *ob. cit.*, IV, p. 495.

Ja hem advertit abans el canvi que experimenta la llengua catalana tot al llarg del segle XVI. Ara hauríem de reprendre aquell fil. I ho podríem fer amb unes paraules de Joan Fuster que, amb un estil diferent —el seu!— diuen allò mateix que expressava Max Cahner i que hem reproduït a la nota 8: «Disposem de bastants textos del segle XVI per demostrar que la «moda» no fou una simple «moda» (...). Un lector actual no hi troba ja cap arcaisme, ni hi troba cap reminiscència de la «valenciana prosa» (...). Els autors d'aquells papers [es refereix als produïts per la revolta de les Germanies, a les redaccions secretes dels dietaristes] iniciaven una nova «manera». Que és la que, per la mateixa època, s'instaura a tots els idiomes romànics (...). Ja no era el català de Marc, ni el de Corvella, ni tan sols els de les adaptacions de Lluïl i d'Eiximenis: era tota una altra cosa. La llengua escrita donava el pas que el Renaixement imposava a tots els vernacles (...). La idea «renaixentista» d'«escriure com es parla», que Juan de Valdés propugnava, era, al País Valencià, practicada. ¿Com es parla o com s'escriu? Ningú, llevat d'algun espontani seminaalfabet, no ha escrit mai com es parla. S'escriu com hi ha la tradició d'escriure».²⁷

Sembla, doncs, que al començament del segle XVI la llengua catalana entrava en un procés de transformació «normal», vull dir, similar al que experimenten contemporàniament les altres llengües d'Europa. Però ben aviat, per raons ben diverses, s'inicia un procés de substitució: el castellà ocupa, cada cop més, el lloc de la llengua autòctona en el camp de l'expressió literària. I ben aviat sorgeix i es fa conscient el problema.

Potser el primer tema que detectem —i que esdevindrà clàssic— és el de considerar el català com una llengua curta. Aquest terme, que ja documentem al segle XVI, és ambigu. Onofre Manescal, per exemple, hi descobria tres sentits possibles:

²⁷ FUSTER, *ob. cit.*, pp. 122-124.

«Però [el català] és llengua curta. Si vol dir que no tenim tants vocables com los castellans, és no saberla, puy és fertíllissima. Si entenen qu'és curta perquè no és comuna, y no la entenen tots, té rahó, però axò és molta alabança de nostra llengua, «*Difficilliaque pulchra*», digué l'altre, las cosas millors no són fàcils, sinó dificultosas, y per ser-ho tant nostra llengua, la sabem tan pocs. Si vol dir qu'és curta perquè los vocables no són tant llargs com los d'altres llengües, acerteu, però esta és entre altres una grandesa de nostra llengua, que essent curts los vocables la significació sia llarga».²⁸

Aquesta qüestió de la llengua curta apareix explícitament o implícitament quan la comparació del català i el castellà es fa en aquesta perspectiva de la validesa literària de la nostra llengua i, més concretament, en aquest context que, per fer-ne via, en diré el barroc.

Voldria que ho subratllésim en un document pràcticament desconegut i que em sembla d'un enorme interès. Es un autèntic programa de dignificació del català «literari» que va escriure mossèn Jaume Joan Aroles, rector de Montblanc l'any 1587:

«De amplificanda nostra lingua catalana — Videtur mihi mirum in modum posse nostram patriam vernaculamque linguam catalanam ampliari et perfici, si ab angustiis suae brevitas posset extrahi. Nam lingua hispana, scilicet castellana, sua foecunditate non indiget tanta rethorica sicut nostra, ac proinde nostra ornamentis rethoricis debet perfici. Et ideo concionator poterit adhibere adiuncta et apposita multa tam nominibus quam verbis et omnia vocabula ea gravitate et auctoritate vocis qua possit pronuntiet, servata omni possibili euphonia et consonantia, et hoc visum est mihi annotare propter aliquos qui neglecta sua lingua patria (quam honorare debent) dedignantur ea uti in concionibus et castellanam suscipiunt. Quod minime facerent si eam ornate et gravitate quadam conaretur loqui et pronunciare. Quemadmodum ego audivi a permultis concionatoribus qui eam gratissime loquuntur, et ipsi placide et suavissime ab auditoribus audiuntur. Perinde etiam ego legi aliquos libros nostra inscriptos lingua et miri-

²⁸ MANESCAL, *loc. cit.*

fice compositos, tam antiquos et veteres quam modernos, qualis est liber qui inscribitur et cui lema et titulus est —los tretze llibres de les transformacions del poeta ovidi— qui liber elegantissimis capitulis continetur quorum unus sic incipit: —*la real casa del Sol se amostrava sobre lo emispheri etc.*— Qui liber in parte est prohibitus. Oportet tamen recordari auctoritatis Divi Pauli, qui dicit: non in sapientia verbi etc. et Psalm 67: Dominus dabit verbum evangelizantibus etc. nihilominus tamen populus indevotum debemus allicere aliqua sermonis elegantia».²⁹

En aquest text, la qüestió de la llengua curta, «angustiae suae breviatis», queda superada en un programa d'enriquiment retòric de català, presentat en uns termes poc habituals.

Ja Onofre Almudèver havia insistit en la necessitat de recuperar els models passats encara que amb un to arcàntzant que el col·loca entre els defensors de la llengua antiga, que s'ha de transmetre amb tota fidelitat, ja que alguns

*«pensant millorar-los, com lo vers sia una cosa tan delicada, muden la sentència, o alteren los versos, de tal manera, que si hui tornassen algunes d'elles [les obres] davant sos propis autors, no les concixerien».*³⁰

I és en aquest context que apareixen també els temes de defensa de la llengua catalana «que amb facilitat se gira i aprèn qualsevol de les altres», i «ella de pocs és compresa». Sobretot, però insisteix en

*«un engany que està demasiadament estés, en què se han persuadit molts ignorants, que és falta de vocables o freda en si, com sia veritat que és molt abundant i molt faceta».*³¹

²⁹ *Sermons de Aroles*. AHAT, Còdex n.º 10, fol. 9, reproduït a *Processus*, p. III.

³⁰ Vegeu el que hem dit abans sobre les relacions entre llengua antiga i moderna. No és pas estrany, com podeu veure, que els versos proemials anònims, de l'edició de l'*Espill* de 1531, s'hagin atribuït a Onofre Almudèver.

³¹ *Epistola proemial als lectors*, en l'edició del *Libre de les dones*, València 1561. La reproduceix R. Chabàs en la seva edició del *Spill*, *ob. cit.*, pp. 381-382. La publica fragmentàriament PITARCH, *ob. cit.*, pp. 40-43.

La confrontació del català i el castellà, però, en aquest punt que ara examinem no es féu pas sempre en aquell to suau i pacífic que trobàvem en el rector de Montblanc o, en altres textos que més aviat parteixen d'un reconeixement acomplexat de la superioritat del castellà. Tornaré a referir-me a les discussions dels Sinodes Provincials de la Tarraconense de 1636 i 1637. Ultra la qüestió que hem repassat abans, allà aparegué, com a tema central, el de la predicació «barroca»: la seva justificació o rebuig i la major o menor aptitud del català per aquest tipus d'expressió. Els defensors de la predicació en català —«enduts pel zel catequístic»— són generalment els que també recorden el precepte del Concili Tridentí que recomanava d'ensenyar «facilitate sermonis», «ab facilitat de llenguatge», o repeteixen les paraules de Sant Ambrós: «Predicatio Christiana non indiget pompa, et culti sermonis», «La doctrina de Christo no té necessitat de la pompa y fanfàrria humana, ni de la elegància Rethòrica». La connexió entre predicació «barroca» i predicació en castellà és gairebé automàtica:

«No té esperit de Christo lo predicador, que funda les medres espirituals, que presten ab sa doctrina, si les mida ab la destreza de son llenguatge, i ab elegància de llengua (...). Lo Predicador de llengua agena està convensut, de que va més tras sa honra y reputació de son nom y fama, que no de la glòria de Christo, pues no té per glòria Christo que lo predicador de llengua agena sia alabat, sinó que convertesca les ànimes que per això volgué que sos Apòstols tinguessen do de llengües: perquè les llengües se acomodassen a les ànimes y no les ànimes a les llengües, y ara va al ravés, y per això també se fa tan poc fruyt en la Republica Christiana, que tots tenen per millor y ditxós aquell temps que fins els Reys parlaven la llengua Catalana (...). Ara ab mol agudezas i subtilitats de llenguatge no aprofiten gran cosa (...). Y senyal manifesta de vanitat y de ygnorància (...) és beure los ayres tras la llengua agena (...). Y és, sens dupte, trassa del dimoni (...) pera que no entenguen lo que.s predica, ni se aprofiten de la doctrina Evangélica, empaliada ab lo llenguatge, ab què se admíren quant més lo ignòran y entenen manco, y, encan-

tats ab la llengua agena, se'n tornen a casa sens ninguna ganància pròpia, y segats ab lo so de les paraules malentesas que ouhen, resten dejuns de la doctrina Santa que ls prediquen; admirats ab la diversitat de les paraules, réstan enganyats per la simpleza».³²

Ja en la primera sessió del Concili Provincial de 1636 que es va tocar el tema de la llengua, apareixia aquesta relació entre predicació en castellà i predicació barroca:

Ha's entrat ab no poch dany per tota Catalunya el predicar en llengua Castellana, que si bé més estimada y copiosa mes no ben entesa ni natural. No és la predicació per donar gust ab la consonància del llenguatge, ni pera mirar al delit dels oyens, no és pera sols los doctes antes pera persuadir y moure pera la virtut: ensenyar los més ignorants, pus no podrà negar ser casi soles les persones doctes y de calitat les que entenen la Castellana».³³

Trobaríem arguments semblants al Memorial, tan citat, del bisbe de Tortosa i per això no ens ha d'estranyar que el tema aparegui amb força en la polèmica inter-sinodal, sobretot en el text de Gómez Adrín. Recollim fragments dels més significatius del seu allegat a favor del «Castellano que sigue la fortuna del Imperio». Juga, d'entrada, amb un sofisma molt hàbil: si només es pot predicar en català, aquesta llengua causarà també en el vici del barroquisme.

³² *Litterae pastorales de visitatione generali Dioecesis Celsionensis*, del bisbe Pere Puigmarí i Funes, Barcelona 1634, p. 270. Aquest text és reproduït a *Processus...*, *ob. cit.*, pp. 100-103. Aquest lligam entre predicació barroca i predicació en castellà ja l'havia formulat uns anys abans Andreu Bosc: "...lo vici dels mateixos Predicadors que, en lloch de procurar en aclarir lo llenguatge y conceptes, quant més va, fan particular estudi en inventar llenguatge Castellà tan extraordinari y impropí, acumulant abundància de sinònims y metaphores, per aparèixer que han predicat per los Angels y no hòmens, que no ls han entesos. Y Déu vulla que ells se enténan!" *ob. cit.*, p. 24).

³³ Aquestes paraules són tretes de la proposició presentada pel Capítol tarragoní a la sessió XXXVI del dia 17 de juny, AHAT, *loc. cit.* fol. 202 i 203. Es troba a *Processus...*, *ob. cit.*, pp. 21-22.

«Porque en viéndose obligados los Predicadores a no usar otro (idioma), es fuerza que lo cultiven y le hagan dificultoso a la plebe, frustando el intento que se había tenido en que se hable en lengua materna (...). Los Predicadores que aora en este Principado, por hablar en lengua estraña, templan sus bríos, y moderan insolencias de estilo; quando hablen la lengua natural, para hazerse bien vistos en ella, se sacarán de sus quicios; y por levantar el estilo, lo harán invisible, corrompiendo la pureza de la lengua que aora se conserva en su mismo encogimiento».

Més endavant fa girar l'argumentació per defensar que no pot ser igual «la doctrina y el estilo en los Sermones». S'ha de distingir, diu, quan es parla «para el vulgo o (...) al entendido».

«(...) aunque predique el Obispo por sí mismo, puede y deve muchas veces usar, no del idioma particular sino de la lengua común de la Provincia; y (...) ha de guisar el sermón de suerte que gusten dél no sólo el pueblo sino también los doctos; y es forçoso que (...) haya de florearse en el estilo, sin que esto se malquiste con lo soberano de su dignidad (...). Porque con un mismo cebo no se cogen todos los pescados: en un gusano pica un pescador vulgar, pero una trucha es menester, por cebo, harina: con pan rudo de doctrina humilde se gana el idiota, pero para el entendido es menester la flor de harina, lo más ajustado del discurso, la eloquencia, dulce imán de los ingenios (...). A esto ha de atender el Predicador, a la desigualdad del Auditorio, hablando al docto como tal y al vulgo en su lengua».

Voldria subratllar, abans de seguir el fil, el ponderat ingeni de la darrera frase que hem transcrit. Més endavant, després de fer un elogi del català, en una hàbil captatio benevolentiae continua:

«Con todo esso es generosidad no amartelarse tanto de su lengua que se desprecie la agena. Las letras son sombra del Imperio, allí florecen donde éstos mandan; y la lengua de la Monarquía siempre ha sido respetosa a los hombres de caudal (...). Todas las alabanças que dize San Pedro Crysólogo de la lengua natural se deven a la nuestra, por las qualidades

que he dicho, pero eso no estorva la justa estimación que devemos hazer de la lengua Castellana, por sus dulçuras y agrados y por ser el idioma común de la Monarquía de España (...). El Orador popular no es el que habla con estilo humilde sino eloquente y florido (...). San Crysólogo pide un estilo fluido y aliñado, que corra sin tropiezo y enseñe con deleite. No quiere decir que hable con la lengua natural y que no pueda usar de otra más aliñada y conforme a la Magestat del Púlpito, si comúnmente se entiende (...). Ay otra razón para que se predique en algunas partes en Castellano para doctos y entendidos pues no es justo manejar un mismo lenguaje para sabios e ignorantes».

Insisteix en la conveniència d'atendre sobretot a la predicació dels doctes i savis.

«Desdichado sería un Ministerio tan alto que tuviesse por principal objeto un monstruo como el vulgo (...). Querer un orador que entienda el pueblo todo lo que dize es imposible (...). Muy justo es que el Predicador se allane para el Pueblo (...) pero esso no es dezir que entiendan todo el Sermón los ignorantes».³⁴

Encara que amb no massa brillantor, Dídac Cisteller dismunta els sofismes de les argumentacions anteriors: de la necessitat de predicar amb un estil adornat amb les gales de la retòrica als doctes i entesos, no se'n dedueix que s'hagi de predicar en castellà com vol fer creure Gómez Adrín.

En les sessions sinodals de 1637 el tema no fou central, però s'hi dedicà una discreta atenció. Així, per exemple, el bisbe de Lleida diu que:

«Concionatores, Cathaloniae Principatus naturales, nati et procreati in dicta provincia, asserunt hoc decretum esse sibi omnino insuperabile praesertim cum hac lingua adeo sterilis reperitur et minime oratoribus apta, et ab auditoribus peius recepta».

³⁴ M'he permès estendre'm en la transcripció de fragments del *Memorial* del Dr. Gómez Adrín que és tan poc conegut. És només un tast d'aquest document interessant per molts altres conceptes que ara ni puc tocar i que les condicions d'aquestes notes m'aconsellen de no aprofitar.

En la resposta, Pau Duran, no vol entrar en la qüestió: «[Dixit] quod quidquid sit de sublimiori et elegantiori lingua, in praesenti de hoc non esse agendum». Francesc Broquetes que repassa els arguments de Gómez Adrín, sense anomenar-lo, tampoc no s'entreté en aquest punt.

S'haurien de despullar amb calma i sistemàticament molts textos que ens il·lustrarien sobre les diverses posicions enfront d'aquest tema que crec decisiu per a la comprensió de la història del català. Aclariríem potser les raons de la desconfiança en la pròpia llengua i veuríem com actuen els mecanismes de prestigi del castellà. Perquè, com ja hem vist, no tothom reacciona sota l'impuls d'un fort complex d'inferioritat. Hi ha projectes d'enriquiment de la llengua catalana per tal de fer-la un instrument d'expressió modern, capaç de tots els jocs brillants que imposava la retòrica del barroc. Ementem el del rector de Montblanc que he transcrit més amunt. I recordem la proposta d'Onofre Almudèver que indicava el retorn als grans autors medievals com a mitjà de retrobar «la façúndia de la llengua» i «incitar lo gust». (No cal insistir sobre la inviabilitat d'aquesta proposta. Amb tot, no em pus estar de fer-me una pregunta: Com s'explica l'esterilitat, en aquestes circumstàncies, de la «valenciana prosa» essent, com era, «per la seva intrínseca estructura, un joc aristocratoide i culturalista, igual que, temps després, ho serien els «manieristes» dels altres idiomes romànics, començant pel castellà de Góngora?»).³⁵ No conec ningú que s'hagi plantejat tan conscienciant el problema com Marc Antoni Ortí. Ja abans he citat el text que llegim a la Dedicatòria del Siglo quarto de la Conquista de Valencia (1640). Ara voldria reproduir-ne un altre on insisteix en allò que ja havia dit setze anys abans:

...aunque de él [el valencià] en las demás naciones se tiene muy poca noticia y aun en la propia se platica muy poco, es un idioma tan fecundo y significativo que muy pocos de los

³⁵ FUSTER, *ob. cit.*, p. 121.

vulgares le exceden, ni aún le igualan. Los valencianos, que han podido reducirle a reglas ciertas, han procedido en esta parte con mucho descuido porque sólo han atendido en los escritos, que han dejado, a hablarle con toda propiedad, pero omitiendo noticias del método que se ha de seguir para enriquecerle de frases y voces elegantes, como lo han hecho en Castilla muchos autores, sacando a luz tesoros de su escrito que la engrandecieron y fecundaron y con esto ha venido a levantarse con la primacía de todas las lenguas vulgares, tanto que ha venido a correr parejas con su moneda, porque pasa en todas las partes del mundo; y lo que más ha aumentado su estimación es el haberla enriquecido con historiadores y poetas, de lo más elegante de la latinidad, con que han logrado mayores realces».²⁶

*La lucidesa d'Ortí és sorprenent. Assenyala, amb gran precisió el camí que s'havia de seguir: recuperar la riquesa de la llengua dels grans autors antics i posar del llatí clàssic els models de l'elegància expressiva. Però les coses no van anar, desgraciadament, per aquí. Fou el mateix castellà, el procés del qual Ortí indica com exemplar, el que es convertí en model.*²⁷ *Ho ha formulat, també amb molt d'encert, Max Cahner:*

²⁶ MARC ANTONI ORTÍ, *Segundo centenario de los años de la canonización del valenciano Apóstol San Vicente Ferrer*, València 1656. La citació ha estat treta de PITTARCI, *ob. cit.*, p. 53.

²⁷ No manquen pas testimonis d'aquesta actitud que proposava el castellà com un exemple a seguir per enriquir i depurar la llengua. Vegeu, entre altres, A. Bosc, *ob. cit.*, p. 24: "Diferent govern han tingut los castellans en llur llengua, essent ella estada la més bàrbara de totes, com dalt està dit, y no obstant, avent fet particular estudi en ella de frases, noms y paraules pròpies, y ab elles agudíssims conceptes, ha vingut son abouo y medió de esser exida tant ornada, copiosa y més rebuda que les demés. Molt més ocasió tenien los Cathalans de posar en més alt punt lliu llengua, puix de son natural és estada tant pròpia, pulida, apta y rebuda com està dit, si sobre ella se agnés fet semblant estudi, com de la Castellana, desterrant los noms impropis y bàrbaros y tenint-li més afeció, no abusant de ella, ni mesclant-li tantes impropietats, y syllabas, fora de son natural, y no los arribat a tant gran necedad y estrem que ja no.s té per saví ni feu parlat qui no diu paraules extraordinàries, sens saber lo que diu, mudant las vocals, y de elles entran y se comunican, sens pensar tantes necedats, barbarismos y impropietats als demés, y resta la llen-

«La transformació soferta (pel català) durant el Barroc, amb la substitució del llatí pel castellà com a model, és responsable de la desnaturalització del català culte dels segles XVII, XVIII i XIX».³⁸ Vet aquí un altre tema que queda penjat, per manca d'estudis monogràfics: la comparació de la llengua catalana del segle XVI amb la dels segles vinents per constatar els passos d'aquest procés de castellanització o de desnaturalització.

No costaria gaire recollir molts altres textos que testimonien els esforços i els projectes realitzats en ordre a fer de la llengua catalana un instrument vàlid d'expressió literària segons els gustos de l'època.³⁹ Però em reduiré a dues referències que considero especialment reveladores d'aquesta voluntat i de com la reivindicació del català i d'una literatura catalana no es pot escapar de la imitació dels prestigiosos models castellans i dels calcs servils d'aquesta llengua. Potser serà veritat allò que diu Martí de Riquer sobre els «llocs comuns de les muses de Castella», única sortida que sembla possible en el pas del segle XVI al XVII, per a escriure amb una certa dignitat literària.⁴⁰

La primera és la tragicomèdia, *Amor, Firmesa y Porfia*, de Francesc Fontanella, la segona, *l'Athenco de Grandesa sobre eminències cultas. Catalana facúndia ab emblemmas iHustrada* (Barcelona 1681), de Josep Romaguera.

Jordi Rubió féu notar l'interés de l'obra de Fontanella, sobretot de la *Loa* introductòria, i ell mateix posa en con-

gua tant corruptuda y bàrbara". / Recordo també que el mateix Andreu Bosc dedicà tot un capítol a tractar *De les regles y preceptes poden servir reparar y tornar a la jinor les llengües Cathalana y Rossellonesa maternes*, pp. 27 i ss.

³⁸ *Ob. cit.*, I, p. 26.

³⁹ Vegeu, per exemple, el pròleg de MIQUEL FERRANDO DE LA CÀRCER, *Vigilant despertador*, 1633, reproduït a MASSOT, *ob. cit.*, p. 17.

⁴⁰ RIQUER, *ob. cit.*, III, p. 634. Aquestes paraules les escriu a propòsit del Rector de Vallfogona i del seu sonet *A la expressiva senzillesa de la llengua catalana* "que cal llegir amb atenció" i contrastar convenientment amb altres textos.

que fou molt valorat al segle XVIII i que, tot i ser tan enutjós, s'hauria de llegir amb calma.

La pregunta que ens hem de fer, a l'hora de cloure aquest repàs de la qüestió, és la mateixa pràcticament que fèiem al començament: per què no van reeixir tots aquests esforços? I si obrim la qüestió amb unes paraules de Martí de Riquer, la vull tancar amb unes altres d'ell mateix molt més matisades i que introdueixen elements nous de valoració: «La manca d'ambient literari i de seguidors de talent, i, sobretot, la situació política del nostre país, fallien aquest intent el qual, tot i essent d'empremta fortament castellanitzada, podria obrir nous horitzons».³⁴ Si ens en queda, de feina per fer, abans no hauréu escallit tots aquests punts i d'altres que ara, potser, ni sospitem!

3. -- El «Parnàs Català» de Narcís Julià.

Hem arribat al cim. L'excursió ha estat llarga i, a estones, molt fatigosa. Ho reconec. Potser amb un altre guia us hauríeu estalviat marrades, no hauríeu hagut de caminar tan a les palpentes i hauríeu pogut arribar més aviat i més frescos. Què hi farem! L'amic Rossich sabia molt bé a què us exposava quan m'encomanà aquest pròleg.

Arribats finalment a l'objectiu immediat d'aquest treballós prefaci voldria remarcar que l'intent de Narcís Julià, que hem d'emparentar amb totes les «defenses i ilustracions de la llengua» esmentades fins ara, presenta dos aspectes que el fan particularment interessant.

El primer, que subratlla l'Albert Rossich, és que es produeix en un marc singular: el de la docència universitària de retòrica i poètica. Deixeu-me cridar l'atenció sobre la peculiar importància d'aquest fet, que no he de comentar perquè és prou ben explicat en el cos de l'obra que teniu a les mans.

El segon, que l'Albert Rossich no toca perquè s'escapa com-

³⁴ Riquer, *ob. cit.*, III, p. 652.

pletament dels límits imposats a la seva labor, i perquè és més anecdòtic, a mi em suscita una pregunta sobre una qüestió que, de fa anys, em preocupa: *Haurem trobat una anella més d'una cadena d'inclits clergues gironins que ocupen un lloc clau en la cultura catalana del segle XVIII? No us semblaria curiós que haguessin sorgit com bolets dispersos Narcís Julià (Torroella de Montgri, 1657 - Girona, 1705), Antoni de Bastero (Barcelona, 1675 - Girona, 1737) Francesc Ifern (? - Girona, 17...), Josep Ullastre (Banyoles, 1690 - Peralada 1762), Baldiri Reixac (Bell-lloc d'Aro, 1703 - Ollers, 1781)? Em costa molt de creure que el senyor canonge, els dos beneficiats de la Catedral i els dos rectors no hagin begut allà mateix el seu fervent i eficaç amor a la llengua catalana. Cal no oblidar que quan Narcís Julià ensenya a la Universitat gironina hem encetat el segle XVIII i falten quatre dies per l'11 de setembre i el Decret de Nova Planta. Les seves lliçons clouen tota una època de la història de la llengua catalana: la Catalunya Nord ja és sota dominació francesa, sobre el país s'abat l'amenaça de la guerra que acabarà en derrota, i la llengua, fins ara poc cultivada i abandonada, coneixerà la persecució sistemàtica des del poder. Però, tal com la història i la invencible esperança ens han ensenyat, el seu esforç i el de tants altres, no fou debades.*

L'aportació al coneixement del nostre passat que fa l'Albert Rossich amb aquest treball és, doncs, de primer ordre: ens ilustra sobre molts punts fins ara desconeguts. I ho fa amb una erudició i un rigor que admirem, sobretot, els que sabem —i envegem— la seva juvenesa. (Ell sap molt bé —i d'altres ho poden testificar— que això no és dit amb cap to de brometa, ni de compliment forçat, sinó amb la sinceritat més convençuda i ponderada). Considero que és un honor per al nostre sofert Col·legi Universitari de Girona, que ja s'honora amb la docència de l'Albert Rossich, publicar aquesta obra. I ha estat un goig, que mai no agrairé prou, que la seva amistat m'hagi imposat l'obligació d'escriure aquest pròleg que, de fet, no és res més

que una antologia ordenada de textos, i una llarga llista dels meus dubtes i ignoràncies.

Es de justícia que, a l'hora de cloure'l, esmenti encara un nom: el de Josep M.ª Nadal i Farreras. Moltes de les coses que aquí dic són suggerències que m'han fet la seva vella perspicàcia i erudició novella; i, en tot cas, he de reconèixer que sense el seu estímul infatigable potser ja m'hauria cansat de treballar en aquest camp, tan erim encara, de la història de la llengua catalana.

Plego d'escriure a Medinyà, el 18 d'octubre, diada de sant Lluç, evangelista, de l'any 1979.

MODEST PRATS

"USAR DE LENGUATGE ARTIFICIOS" EN EL SIGLE XVI: IDEOLOGIA LINGÜÍSTICA I LENGUA LITERÀRIA

Josep M. Nadal, Universitat Autònoma de Barcelona i Col·legi Universitari de Girona

1. Les idees lingüístiques que exposen alguns autors catalans dels segles XVI i XVII constitueixen un corpus ideològic, divers i sovint contradictori, la importància del qual fou, perquè condicionava les diverses actituds lingüístiques, extraordinària. Estudiar aquest corpus és, ara per ara, ben difícil perquè no disposemⁿⁱ de suficients estudis parcials dedicats a autors o a temes concrets, ni tampoc de síntesis generals sobre la història de la nostra llengua en aquest període.

M'he permès, per tant, de recórrer als estudis, abundants i força complets, sobre les controvèrsies lingüístiques que s'esdevingueren a la Itàlia cinc-centista per utilitzar-ne els resultats com a "model possible" d'allò que podria haver-se esdevingut a casa nostra. Que ningú no interpreti, però, aquesta manera de fer com una acceptació explícita (ni tampoc com una negació) de l'existència d'una relació de causa i efecte entre les idees que circulaven a ambdues bandes de la Mediterrània Occidental: la meua intenció, molt més modesta, únicament ha pretès d'aprofitar-se d'unes teoritzacions que em suggerien idees, organitzades d'una certa manera, útils per afrontar el problema als Països Catalans.

Sí que, en canvi, he partit d'un pressupòsit que em sembla indiscutible tot i que sovint sol ésser oblidat: el comportament lingüístic dels homes es regeix per lleis universals indefugibles: donades unes circumstàncies similars, les reaccions socials són sempre previsibles i només presenten variacions davant la presència de variables diferents. És aquesta idea la que ens

obliga, en estudiar la llengua catalana, a tenir present allò que s'esdevenia a la resta d'Europa ^(i ens permet d') ~~per~~ /aprofitar-nos-en.

El nostre treball es centrarà en l'estudi de la cerca d'una llengua literària en els Països Catalans durant, fonamentalment, el Renaixement. El problema fou, en aquesta època, fonamental perquè el llatí començava a ésser substituït parcialment per les llengües vulgars en camps que, fins aquell moment, li estaven reservats: tota l'Europa romànica debatrà, en el segle XVI, el mateix problema. Es lògic, per tant, que allò que s'hi esdevingué sigui d'utilitat per estudiar els problemes que afrontaren els nostres homes cinc-centistes.

2. Com és sabut, els treballs teòrico-lingüístics de Dante -especialment el De Vulgari Eloquentia (1303-1305) i el Convivio (1304-1307)- inicien la descoberta i valoració teòriques del vulgar enfront del llatí: la naturalitat del vulgar contraposada a l'artificialitat del llatí, en un marc escolàstic que donava preeminència a la "natura" sobre l'"art"¹, és allò que permeté a Dante proposar la substitució de l'usato sole pel sole nuovo, sense oblidar mai, però, la momentània superioritat de la grammatica, el llatí². Aquest, en tant que llengua artificial i regulada, es presentava com a incorruptible i universal. Els poetes havien d'aspirar a aquestes qualitats a l'hora de crear el volgare illustre que era vist, paradoxalment, com un producte de l'art, gràcies a la funció reguladora d'una activitat literària per a la qual el llatí continuava essent el paradigma a imitar.³

Som lluny, encara, de les polèmiques cinc-centistes sobre la llengua, però a Dante s'evidencien ja, en aparent contradicció, els pols oposats d'un dels eixos que les condicionaren: d'una banda, una actitud naturalista que atorga

una prioritat absoluta a les llengües vives i, de l'altra, una actitud que parteix de les qualitats paradigmàtiques del llatí en tant que llengua morta (artificial) i que atorga una funció demiúrgica als poetes⁴ com a creadors dels volgare illustre, amb la qual neix "la consciència que la regulació dels escriptors és l'única realitat que confereix a la llengua la seva dignitat literària i que aquesta regulació perfeccionadora ha d'anar precedida d'una seriosa i profunda cultura clàssica induïda de la lliçó humanística"⁵. Evidentment, aquest eix de la polèmica planteja una qüestió diacrònica central (el valor exemplar dels clàssics, llatins i vulgars⁶, i el paper fonamental de la imitatio) i una qüestió sincrònica (la relació entre la llengua parlada, l'ús, i la llengua escrita, l'art).

Dante, d'altra banda, definí el volgare illustre com la forma més alta, potser l'única⁷, d'italianitat lingüística, representada només pels doctores en vulgar, l'obra dels quals era l'única experiència lingüística unitària que en el seu temps es podia constatar⁸. Així pogué prescindir de la multiplicitat dialectal italiana -considerada com una realitat negativa (per això s'associava al càstig de Babel) que impedia la construcció d'una nació italiana- i proposar l'acceptació del volgare comú⁹. Aquesta visió del volgare illustre ens introdueix a l'altre dels eixos que determinaren les polèmiques cinc-centistes: l'oposició entre una realitat italiana fortament dialectalitzada i una experiència literària unitària molt selectiva que era vista com l'únic embrió possible de la unificació lingüístico-política italiana. La concreció geogràfica, física per tant, d'aquestes dues realitats reaparegué durant el segle XVI en la discussió sobre quina havia de ser la base de la reductio ad unum, en la literatura, de la diversitat dialectal: una llengua cortesana o italiana -com Dante sembla proposar teòricament- o l'expansió a tota

la península del més prestigiós dels dialectes, el florentí -com Dante sembla proposar en la seva pràctica poètica, especialment a la Divina Commedia¹⁰.

Durant els primers cinquanta anys del segle XVI sembla superar-se l'humanisme llatinitzant de finals del quatre-cents, assumint-ne els postulats bàsics però en una direcció vulgaritzant i recuperant, com a punt de referència, la tradició del tres-cents, Dante especialment. El llatí continuà essent el paradigma que condicionava totes les discussions lingüístiques però per a molts havia deixat d'ésser una opció viable a l'hora de trobar una llengua literària que, si bé n'havia de retenir algunes característiques -la regularitat, que el feia universal i estable-, havia d'ésser una llengua viva: les defenses del llatí aparegudes entre 1525 i 1575 prou que n'indiquen el retrocés parcial, ni que sigui com a centre de la reflexió lingüística¹¹, substituït pel volgare illustre.

De les discussions i actituds cinc-centistes -diverses en funció dels dos eixos que condicionaven la polèmica¹² hauríem de retenir-ne tres característiques que ens seran d'utilitat per afrontar el procés de creació de la llengua literària dels Països Catalans a la mateixa època:

i) Partint de la idea che non si può dire che sia veramente lingua alcuna favella che non ha scrittore¹³, general a l'època, encara que amb matisos considerables segons com *es considerés la relació* entre la llengua parlada i la llengua escrita, és obvi que l'oposició entre florentí i italià comportava una pugna per apropiari-se els autors clàssics vulgars, atorgant-los una dimensió florentina o nacional italiana.

ii) Són pocs **els** no florentins que s'esforçaren a defensar l'ús parlat florentí com a font de la llengua literària vulgar¹⁴.

Aquest fet s'explica perquè l'adopció d'un dialecte aliè només podia fer-se des d'una òptica estrictament literària en la qual la llengua de l'escriptura es pogués considerar com una cosa artificial, allunyada de tots els contemporanis (en el nostre cas, florentins i no florentins): sembla evident que la creació de la llengua literària a partir de la llengua parlada -amb tots els matòsos que es vulgui- redueix, sempre, les possibilitats de tots aquells que no dominen aquesta ^{Llengua} espontàniament -sine omne regula, diria Dante-. En el cas italià, i el fet ens serà d'utilitat en parlar del conflicte lingüístic de casa nostra, Bembo, nascut al Vènet, forçosament havia de prendre partit per una opció en la qual la llengua literària de base florentina s'allunyés del florentí contemporani; Maquiavel, en canvi, nascut a Florència, podia reivindicar la "seva" llengua quotidiana com la base de la llengua literària: un alineament distint ^[de Bembo] hauria pressuposat uns avantatges excessivament favorables a Maquiavel i, en darrer terme, hauria dificultat o impedit el seu florentinisme lingüístic. Això explicaria les distintes posicions que podien prendre's en relació amb les dificultats o facilitats que cadascú tenia per ~~accedir a~~ ^{accedir a} la llengua literària florentina: mentre que Bembo considera que el fet de no ser florentí és un avantatge -e viemmi talora in openione di credere, che l'essere a questi tempi nato fiorentino, a ben volere fiorentino scrivere, non sia di molto vantagio¹⁵-, Maquiavel considera que només ell i els altres florentins podien ^{accedir al} ~~accedir a~~ florentí literari -la qual lingua ancora che con mille sudori cerchino d'imitare, nondimeno, si leggerai i loro scritti, vedrai in mille luoghi essere da loro male e perversamente usata, perché gli è impossibile che l'arte possa piú che la natura¹⁶-. Els exemples ~~de~~ de la correlació entre la concepció de la llengua lite-

rària com una cosa artificial concretada en la llengua dels clàssics antics i el desconeixement espontani del florentí poden multiplicar-se al llarg de tota la discussió entorn de la questione della lingua¹⁷.

iii) El diferent valor exemplar dels clàssics i la corresponent diferència en la concepció de la relació entre llengua parlada i llengua escrita va acompanyada, a més, d'una distinta valoració de la vàlua estructural immanent de les llengües. Així, Maquiavel considerava, necessàriament, que l'extraordinària obra dels clàssics tres-centistes era una conseqüència, i no pas una causa, de l'aptesa especial del florentí -non per altro che per essere la lingua piú atta, diu en el Discorso¹⁸, per tant, la literatura prenia una funció secundària ben explícita en el següent fragment de Claudio Tolomei: ...se costoro che così nobilmente scrissero niente havessero scritto, non però questo idioma sarebbe spento di nissuno uso. Prima certo sono le parole, poscia gli scrittori¹⁹.

3. Ja hem esmentat que a Itàlia, durant^t els segles XVI i XVII, els autors clàssics en vulgar (especialment Dante, Bocaccio i Petrarca) es convertiren en el punt de referència obligat de totes les discussions lingüístiques. Era lògic si teniem en compte que, a diferència de Castella i de França, no hi havia un poder polític que pogués dirigir la unificació lingüístico-literària: les lletres^{he} havien de suplir, necessàriament, les armes. Als Països Catalans la situació era, en aquest aspecte, semblant: la cort reial i la cancelleria, que durant els segles XIV i XV havien jugat un paper directiu i unificador fonamental, desaparegueren definitivament amb els Austries. Es lògic, per tant, que qualsevol història de la llengua examini atentament de quina manera es valorà la pròpia tradició literària i de quina manera aquesta jugà, o deixà de jugar, un determinat paper en la creació de la llengua literària

moderna dels Països Catalans.

Si repassàvem les impressions o reimpressions d'autors clàssics catalans en els primers tres quarts del cinc-cents, de seguida constataríem l'existència d'una ruptura important amb la tradició literària catalana:

a) 1521: Ramon Llull, Blanquerna (València), traduït i corregit ara novament dels primers originals i estompat en llengua valenciana per Joan Bonllavi, de Barcelona²⁰;

b) 1523: Francesc Eiximenis, Scala Dei (Barcelona), novament traduït de Lemosi en nostra llengua vulgar valenciana²¹;

c) 1531: Jaume Roig, Spill o Llibre de les dones (València), amb una dedicatòria "Als peritíssims lectors", atribuïda, sovint, a Onofre Almudèver,²² que diu així:

<u>Criat en la patria</u>	<u>ques diu Lîmosina</u>
<u>no vol aquest libre</u>	<u>mudar son lenguatge,</u>
...
<u>Portant en sa llengua</u>	<u>tan gran elegancia,</u>
<u>segons lo trobarem</u>	<u>volgueren dexarlo,</u>
<u>puix fora difícil</u>	<u>y gran arogancia</u>
<u>pinçar tals conceptes,</u>	<u>mudant la substantia,</u>
<u>y vici y gran culpa</u>	<u>en res alterarlo.</u>
...
<u>Son molts qui dels altres</u>	<u>tractats traduexen,</u>
<u>hil nom tiranizen</u>	<u>ab solshun capitol,</u>
<u>y ab ell de les obres</u>	<u>les flors destroeixen,</u>
<u>y sembren baladres,</u>	<u>arrullen y fleixen,</u>
<u>per sols vsurparse</u>	<u>lo nom y lo titol.</u>

El 1561 es feu una nova impressió del llibre de Jaume Roig a València i a Barcelona. El 1665 fou traduït al castellà per Llorenç Matheu i Sanç para que mis hijos le puedan entender, sense que s'arribés a imprimir²³;

d) 1539: primera impressió de les obres d'Ausiàs March (València) en versió catalana i castellana preparada, aquesta, per Baltasar de Romaní i dedicada al duc de Calàbria. Les obres d'Ausiàs March foren impreses altra vegada a Barcelona el 1543 i el 1545 ab una declaratio en los marges de alguns vo-

*i d. 1545, Posades totes les declaracions dels
vocables scurs molt largament en la taula* 8

cables scurs; a Sevilla el 1553, ara només la versió castellana de Romaní; a Valladolid el 1555 amb un vocabulario de los vocablos en ellas contenidos, preparat per Juan de Resa; a Barcelona el 1560, impressió preparada per Francec Calça i Antic Roca que conté una taula i alphabet de vocables scurs; a València el 1560, en versió castellana de Jorge de Montemayor; a Saragossa el 1562 i a Madrid el 1579 aplegant les versions de Romaní i de Montemayor; el 1633 a València en versió llatina de Vicent Mariner ex vernacula prisca lingua Lemovicenci, qua tunc Valentini utebantur²⁴;

e) 1557: la Crònica de Jaume I (València) amb una taula de les paraules difícils que troben en la Chronica del Invictissim Rey en Jacme, axi Llemosines com Arabiques, com Franceses, e declaració de aquelles²⁵;

f) 1558: la Crònica de Ramon Muntaner (València), reimpressa a Barcelona el 1562.²⁶

Tret d'Ausiàs March i de Jaume Roig sembla que tota la producció literària catalana anterior al segle XVI hagi estat oblidada gairebé totalment²⁷. El fet es fa patent en el Canto de Turia que Gaspar Gil Polo inclogué a la fi del llibre tercer de la seva continuació de La Diana enamorada (València, 1564)²⁸: quan el Túria con el espiritu adevino canta los varones celebres y estraños que aqui seran despues de largos años només esmenta dos poetes valencians -Ausiàs March, el gran varon que celebrado sera con clara fama en toda parte (subsidiàriament hi apareixen també els altres poetes del seu llinatge: Pere, Jaume i Arnau March), i Jorge del Rey, Jordi de Sant Jordi, que segons una absurda tradició havia estat plagiat per Petrarca: Italia de su verso terna espanto, y ha de moír de envidia de su canto²⁹-. Difícilment podia Gil Polo considerar com d'autors propis -útils, per tant, per fonamentar la creació d'una llengua literària- unes obres que amb una certa constància es con-

sideraven escrites en una llengua antiga i tan distinta de la llengua del moment que era necessari traduir-les a la llengua moderna o afegir-hi taules amb els vocables scurs i la seva declaració³⁰. No és ara el moment d'estudiar fins a quin punt tenia un fonament real, és a dir, lingüístic, aquesta idea³¹, ni si els distints regnes dels Països Catalans la feien seva d'una manera idèntica³²; allò que ens interessa és remarcar-ne l'existència i, per tant, l'operativitat ideològica. Com diu en el segle XVII Vicent Mariner, "la llengua llemosina que abans utilitzaven els valencians" es sentida (és, per tant) com una llengua distinta. Com a corol·lari d'aquesta idea sorgí el concepte de llengua llemosina: la llengua antiga, comuna a tots els Països Catalans, de la qual han sorgit el català i el valencià. Es així com es consolida ideològicament la ruptura amb la pròpia tradició -concretada en la creació ideològica d'una llengua llemosina a la qual pertanyerien els autors clàssics- que afavoria, racionalitzant-la, la pèrdua de la consciència de la unitat lingüística³³.

Aquest trencament amb la tradició literària clàssica és important perquè, com és ben sabut, durant el Renaixement la tensió entre antiguitat i modernitat fou particularment forta. També perquè, com ja hem dit, una literatura convertia una favella en una lingua, condició indispensable per competir amb el llatí. Aquesta llengua literària podia fer-se a partir de la imitació dels autors clàssics autòctons. Això proposà Onofre Almudèver en la dedicatòria "Als peritíssims lectors" de l'Spill i, més explícitament, a l'Epístola proemial als lectors que inclou en l'edició de Lo Procés de les olives i Somni de Joan Joan (València, 1561), seguida generalment de l'obra de Jaume Roig: ...vos exhorte, amoneste y tant quant puch encarregue que torneu sobre vosaltres y respongau per la vostra honra en no dexar perdre les obres de tan celebres

autors, sino que renouant les,³⁴ mostreu a les nacions estra-
nyes, la capacitat de les persones, la facundia de la llengua
y les coses altes que en ella estan escrites (...) Y no res
menys pot seruir per Estimulo dels moderns Poestes pera mourels
a fer obres que resten en memoria a ymitacio de aquestos, y
conexer sa culpa los que ab arrogancia presumexen en fer cinch
cobles de ser tan consumats que de ningú volen ser aconsellats
ni corregits, de hon ve que ara en los nostres temps nos fan
obres semblants ha estes y cada dia se va perdent tan virtuos
exercici...³⁵

La tendència general del Renaixement català, però, no era pas aquesta, com la mateixa exhortació defensiva d'Almudèver (torneu sobre vosaltres) sembla indicar-nos: la barrera idiomàtica que ficticiament s'havia aixecat entre la llengua antiga i la llengua moderna impedia la consolidació d'una tendència vertical i autòctona en la creació de la llengua literària i afavoria, en canvi, una direcció horitzontal i cosmopolita.³⁶ Es aquesta direcció allò que ens explica que abans de l'inici de l'últim quart del cinc-cents s'intenti de presentar-nos Ausiàs March -que era, en definitiva, un símbol de tota la tradició literària catalana- com un poeta modern que transcendeix la pròpia nació. Les edicions que es feren de la seva obra entre 1539 i 1570 prou que ho expliciten. Si Baltasar de Romani en fa una impressió bilingüe el 1539, que el 1553 es reimprimeix ja només en castellà, Juan de Resa obté el privilegi de l'edició de 1555 por quanto por parte de vos Juan de Resa nuestro capellán, nos fué hecha relación que vos con diligencia aviades buscado y copilado las obras de Ausiàs March poeta Español i perquè por estar^(las) dichas obras enserradas en lengua lemosina, en quel dicho autor las avia escrito: eran entendidas de pocos (a lo menos castellanos)...³⁷ i

el 1560 les traduía de lengua Lemosina en Castellano. Ausiàs March se'ns presenta com un poeta "espanyol". Aquesta mateixa idea la trobem en un sonet que Francesc Calça inclogué a l'edició barcelonina del 1560, el títol del qual és ben explícit: Francisci Calsae in laudem Ausiae Marci Hispani poetae Carmen. Calça en un altre sonet de la mateixa edició -Sonet del mateix en lahor de mossen Ausias March- associa al caràcter hispànic de March un caràcter modern: oposa Homer, el gran poeta dels antics, a Ausiàs March: Tots los que vuy en lettras posats viuen/ Ausiàs March jutgen que.l sobrentona³⁸.

Contra aquesta interpretació cosmopolita -que transcendeix la pròpia tradició nacional catalana en fer-lo hispànic- i moderna d'Ausiàs March, Onofre Almudèver, en l'Epistola proemial als lectors, escrita a la mateixa època que els sonets de Calça, proposava, inútilment de moment, un replegament: la Raho parla a l'autor i li diu que seus van perdent les Perles e Margarides que ab continues vigilies los vostres passats adquiriren, y apres les vos dexaren...que aço sia veritat, provas entre les altres ab les obres de aquell vostre Excellentissim Poeta y estrenu cavaller mossen Ausias March, que essent natural Valencia los Cathalans lo san volgut aplicar³⁹, y los castellans han treballat de entendrel, fentlo en achademies publiques llegir.

Onofre Almudèver protesta, en aquest text, de l'"aplicació" d'Ausiàs March per part dels catalans i castellans, tot prenent-lo com el símbol de tota la tradició literària, i proposa una reapropiació restrictiva d'Ausiàs en tant que poeta Valencià. Deixant de banda que el text d'Almudèver explicita clarament la crisi de la unitat lingüística, sembla que la proposta que ens fa no podia quallar en una època en la qual "Espanya" era encara un projecte -i no res més- interpretable de maneres diverses, algunes de les quals, òbviament, podien ésser atractives a totes les nacions peninsulars. Los Col.loquis de la in-

signe ciutat de Tortosa que Cristòfor Despuig escrivia devers el 1557⁴⁰ exposen, precisament, aquesta diversitat d'interpretacions d'"Espanya": l'herència dels gots, aquella mítica "Espanya perduda", era reivindicada per Despuig com una cosa pròpia -per los gots i alans se nomenà Cathalònia una part de la província de Tarragona⁴¹- en contra d'intents similars, destinats a tenir en el futur més èxit dels castellans -La major part dels castellans gosen dir públicament que aquesta nostra província no és Espanya, y per ço que nosaltres no som verdaders espanyols; no mirant los pecadors benaventurats quant gran engany reben, y quant ignorants son y quant segos de enveja y malícia van, que aquesta província no sols és Espanya mas és la millor Espanya⁴²-. Al voltant d'un projecte únic -Hispaniam restaurare et recuperare-, es menava una lluita per aconseguir-ne l'hegemonia; Despuig la mena, però, amb un caràcter defensiu, com preveient una derrota que havia de posar les bases de tota la historiografia espanyolista posterior⁴³ i havia de marginalitzar definitivament els catalans del projecte espanyol: els castellans tots són casi de esta manera, que per no publicar la gloria dels espanyols que no son castellans, celen la veritat, y per fer gloriosa la seva pròpia nació no dubten d'escriurer matèria...Y també casi tots los historiògrafos castellans estan en lo mateix de voler nomenar a Castella per tota Espanya⁴⁴. D'aquesta manera, la nació catalana vuy també se està arrimada com ho està la aragonesa y la valenciana, que estos castellans s'ó beuen tot⁴⁵.

En uns moments en què Cristòfor Despuig reclamava, encara que clarament a la defensiva perquè els castellans s'ó beuen tot, una col.laboració plurinacional -deixeu-me utilitzar anacrònicament l'expressió- en la construcció d'"Espanya", sembla evident que la tradició literària catalana podia ésser consi-

derada com una part de la tradició hispànica comuna. A partir del moment, però, en què Castella s'aproprià del concepte d'"Espanya" -allò que temia i atacava Despuig- començaren a aparèixer propostes de replegament nacionalista que intentaven de defensar l'exclusivitat catalana del patrimoni literari. Joaquim Molas situa vers el 1568 el canvi, les causes del qual haurien estat fonamentalment "la fallida dels planteig humanístics, ^[el] tancament de Castella decretat per Felip II, ^[la] pressió creixent de la política i la cultura castellanes, ^[el] aparició fulgurant de la poètica barroca".⁴⁶ Així, Francesc Calça, a la Sentència inclosa en la Relacion/de las grandes/ fiestas que en esta / ciudad de Barcelona se han / hecho, à la Canonización de su hijo San Ramon / de Peñafort, de la Orden de / Predicadores (Barcelona, 1601), després de preguntar-se Los catalans, per què dexam la llengua?, canvia la interpretació d'Ausiàs March del 1560, passant-lo a considerar, ara, com un poeta català i lligat a l'antiga tradició trobadoresca:

Los provençals y lymosins poetas
an inventat la molt delicad.art

... ..
Ausias March en ella fonch poeta
tan excel.lent qu.és tingut per més net
de quants bells rims y bells cants agen fet
y axí en son temps sa troba fou eleta.

La Gaya fonc Sciència nomenada
pels catalans antics de gran renom,
y és gran dolor no entendre per què y com
casi per tots greument és menyspreada.
En castellà tothom se don.a scriure
tenint per cert que.lé serà més profit
y donaran axí mayor delit;
emperò molts an donat més que riure.⁴⁷

Es la poètica moderna allò que, en les circumstàncies polítiques de finals del segle XVI, afavoreix l'ús del castellà; cal, per tant, un retorn a la poètica trobadoresca antiga i a la llengua catalana. El text de Calça no és únic ni el més

antic. Després de l'Epístola proemial als lectors d'Onofre Al-
 mudèver (1561), que com ja hem dit és un text que s'avança,
 exhortant-hi, al replegament posterior a 1568, s'havia publi-
 cat a Barcelona (1574) l'obra poètica de Joan Pujol⁴⁸. En la
Visió en somni ens descriu, en el "castell de Presumpció", un
 grup de gent, llegint uns dits de molta subtileza, / e quiscú
d'ells, sens primor, ab contesa, / lo seu parer volia susten-
tar, al qual es dirigeix un hom ab cara molt fellona que els
 reprèn la pretensió d'entendre bé mossèn Auziàs March i els
 foragita, juntament amb el mateix Joan Pujol, a la casa d'ig-
norança, / on qui està enclès pot perdre l'esperança / d'eixir-
ne mai, sens d'altri ser guiat. Pujol troba a la casa d'igno-
rança el poeta Ausiàs March que diu d'ell mateix que A poc
a poc, pertot vaig declinant / de mans en mans, vaig pijorant
sempre i explica, aleshores, com judica les traduccions que
 s'han fet de la seva obra:

Traduccions ab molt grans desbarats
han fet de mi en llengua castellana,
com qui, cansat, d'anar per terra plana,
va per barrancs, muntanyes i terrats;
Montemayor ha fet quant ha sabut,
si bé feu poc, puix bé no m'entenia;
nigú darà sens llum segura guia
en lloc escur, trist i desconegut.

De quant ha fet aquest no em meravell
per ser estrany, puix, sens ninguna manya,
los naturals, girant-me en llengua estranya,
ja molt temps ha girat m'han lo cervell;
En Romani bé pot donar raó
del que tinc dit; doncs prenga paciència,
puix que m'ha tret del regne de València,
posant mos dits en gran confusió.

Joan Pujol defensa, en aquest poema, la impossibilitat
 de traduir l'obra ausiasmarquiana -rebutja, per tant, qualse-
 vol apropiació cosmopolita-: tant "el poc que ha fet Montema-
 yor", comprensible perquè "és estrany", com el que ha
 fet Baltasar de Romani, "han girat lo cervell" del vell poeta
 i "han posat sos dits en gran confusió". Joan Pujol, d'altra

banda, també qüestiona la possibilitat de qualsevol interpretació moderna de l'obra d'Ausiàs March⁴⁹:

Lo meu parlar molt no el pot exalçar,
puix tant com és, niqú pot engrandir-lo;
al diamant, qui pot més enfortir-lo?
a l'or brunít, qui el pot sobredaurar?
ells han en si la sua qualitat,
i per llaors no minva ni pot créixer...

Los dits d'Ausiàs March han en si la sua qualitat i, per tant, no els calen ésser reinterprets. L'afirmació de Pujol em sembla concloent.

Dos altres textos, posteriors al de Calça, insisteixen en la mateixa direcció. En primer lloc, el Sermó vulgarment anomenat del sereníssim senyor don Jaume segon (Barcelona, 1602) d'Onofre Manescal, que inclou un capítol dedicat a tractar Dels homes doctes cathalans⁵⁰. Aquí se'ns diu que Arnau March, Pere March, Jaume March, y Juan Berenguer de Mas de Ovelles, an escrit en Poesia, pero qui mes ses esmerat en esta materia es estat Ausias March⁵¹. Que Ausiàs March sigui considerat un poeta català que ha tractat "la mateixa matèria" que Arnau, Jaume i Pere March i Berenguer de Masdovelles ens n'indica una clara adscripció trobadoresca i catalana, semblant a la de Francesc Calça a la mateixa època.

En segon lloc, la dedicatòria Als lectors que Joan Baptista Ballester inclogué en el Ramallet del bateig (València, 1667): aquí ens diu que la llengua catalana (l'autor parla del valencià però fa referència clara a la unitat de la llengua⁵²) Pera traduir-la en altra lengua, son mester altres rantes paraules, com se veu en los sonetos de Mosen Febrer, y en la Cudolada de Jaume Roig, que may la han poguda traduhir bé, com ni Ausias March, encara que ho emprengué Jordi de Montemayor, Poeta portugués... La dificultat de traduir del català al castellà hauria d'ésser un argument suficient per evitar-ho; sospitant, però, que no ho serà, Joan Baptista Ballester ens

diu que he volgut donar, amich lector, estes regletes, enca-
ra que fluix raig pera els pasos de tan espesa fosca, perque
he posat estudi, que casi tot lo Sermó tinga paraules tan va-
lencianes, que ni mudant-les la terminació, no les pugues cas-
tellanechar... 53

Aquest ambient, contrari a la sortida d'Ausiàs March del clos exclusiu de la tradició de la literatura catalana antiga, deu tenir alguna relació amb les disculpes de Marc Antoni de Camos i de Requesens que el 1598, a La Fuente Desseada o ins-
titución de la Vida honesta y Christiana (Barcelona), ens presenta Ausiàs March com el representant de la llengua catalana davant del qual intenta de justificar el seu abandó del català, fet que el poeta aparentment aprova:

y a Dante vi, y Petrarca alli y con ellos
a Ausias March, que en parte esta suprema.
Bien puede con el habla conoscellos,
y mas al buen Ausias, que con mengua
mostro quererme asir de los cabellos:
Diziendo: poco crees que te amengua
averte de la patria enagenado,
sacando tu concepto en otra lengua?
Señor, le respondi, si perdonado
merescio ser jamas del yerro alguno,
no he de ser yo de vos el mas culpado.
Que sobre los quinze años puesto uno,
y aquel aun no cumplido, hize camino
de vuestra patria y mia, a mi importuno.

Esto es causa señor, que tan trocada
veays mi Catalan, en lengua agena,
y no por ser de mi menospreciada. 54
Parece que me dixo: en ora buena.

A finals del segle XVI sembla que s'havia arribat a una situació en la qual l'oposició estrictament literària entre retòrica antiga (o trobadoresca) i moderna (els inicis del Barroc) tenia un corol.lari lingüístic clar. El fet té una importància extraordinària si atenim que allò que es debatia era la creació d'una llengua literària. No es tractava encara d'un

debat sobre la llengua dels Països Catalans sinó d'un debat sobre la seva llengua escrita. L'assimilació de la llengua catalana a una tradició poètica antiga (allò que Joan Pujol en deia anar per terra plana) equivalia a la renúncia a participar, amb una òptica lingüísticament catalana, en la literatura moderna (anar per barrancs, muntanyes i terrats, segons Pujol). No és pas difícil de comprendre les repercussions lingüístiques del fet: durant el Barroc qualsevol planteig literari modern haurà de tenir com a punt de referència la llengua castellana a la qual s'havia cedit des d'ara el monopoli de la modernitat.

4. La creació ideològica d'una "llengua llemosina" distinta dels dialectes catalans de l'època va representar la solució de continuïtat en la nostra història literària que va impedir en el segle XVI que els clàssics "llemosins" juguessin un paper modèlic, a través de la imitatio, en la creació del català literari modern. Amb això no volem pas afirmar que els nostres autors clàssics anteriors al segle XVI no hagin tingut un lloc de primer ordre en la història de la llengua catalana durant el segle XVI, sinó que aquest lloc, lligat a una retòrica demodée i a una llengua ideològicament estranya, exigia l'abandó de qualsevol pretensió de modernitat literària i l'acceptació d'una artificialitat lingüística que negava qualsevol lligam entre la llengua escrita i la llengua parlada. Aquest fet no ens ha pas de sorprendre: la relació llatí / català entre els segles IX i XII i la relació ^{provençal} ~~llemosin~~ / català entre els segles XII i XIV presenta caràcters molt similars. D'altra banda, durant tot el Renaixement la idea d'una llengua literària artificial és constant. Pensem només en algunes de les afirmacions que apareixen en el context de la polèmica italiana o en els tractats teòrics

castellans . Precisament la relació entre llengua escrita i llengua parlada és un dels elements bàsics en totes les discussions lingüístiques de l'època, davant del qual es podien prendre dues posicions: ^(en primer lloc,) la separació entre llengua literària i llengua parlada, que així eren considerades com dues entitats lingüístiques diferents -fet que comportava, sempre, l'acceptació de l'artificialitat de la llengua escrita i, sovint, una opció favorable a la llengua antiga- i, en segon lloc, la consideració de la llengua parlada pels sectors cultes cortesans, de l'ús, com la font a partir de la qual havia de sorgir la llengua literària -fet que comportava, en bona part, un cert rebuig dels clàssics com a model-. Ja hem vist com la primera de les opcions, a casa nostra, tenia molt poques possibilitats de reeixir. Examinem, ara, l'altra posició.

Als Països Catalans també trobem autors que defensen explícitament la modernització de la llengua literària a partir d'un lligam més estret amb la llengua parlada. Així, Jeroni Pujades l'any 1609 imprimí a Barcelona la Coronica Universal del Principat de Catalunya amb un Prolech de l'autor on, després de justificar ^(per) haver escrit en llengua catalana la Coronica, ens declara la seva voluntat de trobar una llengua literària lligada a l'ús: Y no han faltat persones de bona voluntat quem advertissen, excusas tot lo possible los termens Latins: y miras be en les Orthographies Cathalans. Que en lo un cap jo pensava assertar: per ser millor aquella llengua, ques acostames à la mes comuna: com Hebrea, Grega y llatina. Y estar cert que si jo parlas lo Cathala vell, molts nol entendrian: com no entenen lo antich Lemosi: y altres nol volrrien llegir, ni oyr. Y en lo altre cap he volgut remirarme: y perventura errare en tot. Perque axi com en Castella hi ha diferencia de llenguas, entre la nova i la vella⁵⁵: del

Manchego al Andaluz, y altres: axí la frazis, o modo de par-
lar en Cathalunya en cada Bisbat es diferent. Y a cada poble
lí apar que lo seu us de llengua es lo millor. Y com diu Sanct
Hieronym: los nobles com a tals parlan urbanament: y los ple-
beos rusticament: y a cada qual apar que parla delicadament.
Perço es necessari acomodarse a tots, y fer que si la frazis
es diferent, lo esperit y sentiment sian iguals (...). Sols
apuntare: que Don Antoni Agustí digníssim Archebisbe de Tar-
ragona Primat de Espanya (...) a la fi, en lo nove dels seus
Dialogos diu: rasament. Que les regles dels Grammatichs en
la Ortographia, no son sempre certas. Nis pot donar altra raho
bona, per ques dega escriure mes de aquesta, que de aquella
manera: sino perque axí escrigueren, o escrihuen los de aquell,
o de aquest temps. Y que en asso es lo millor, seguir lo us⁵⁶.

Unes idees semblants, encara que molt més explícites, expressà Marc Antoni Ortí una cinquantena d'anys més tard a la Dedicatòria als jurats i síndics de València del Siglo quarto de la conquista de Valencia (València, 1640) i a la Dedicatoria del Segundo centenario de los años de la canonización del Valenciano apostol San Vicente Ferrer (València, 1656)⁵⁷: a la primera de les dues obres ens diu que si l'hagués escrita en català Lo que yo procurara en tal cas, fora mostrar que es pot parlar ab major elegancia y cultura que la castellana, desterrant de ella les veus antigues, per les quals la solien nomenar llengua llemosina. Perque yo so de parer, de que en estos temps lo mateix seria parlant en valencia dir llur, jatsia, celleshores y altres vocables an- tics, que si en castella diguesem maguer, yantar, fincar de hinojos y altres; que tambe la nostra llengua ab lo discurs del temps se ha anat polint y enriquint, com la castellana, puix te tambe disposicio per a rebre lo adorno que a la de Castella li comunica la llatina...

En aquest darrer text, Marc Antoni Ortí defensa, com Jeroni Pujades en el d'abans, una llengua literària basada en el català modern: el català es pot parlar ab major elegancia y cultura que la castellana...desterrant de ella les veus antigues... Tant Jeroni Pujades com Marc Antoni Ortí admeten, però, que la llengua literària ha de posseir unes qualitats de les quals pot prescindir la llengua parlada: Pujades vol escriure en una llengua que s'acostí a la mes comuna i, enfront de la diversitat dialectal -geogràfica i social- afirma que es necessari acomodarse a tots; Ortí pretén escriure en una llengua que té també lo adorno que a la de Castella li comunica la llatina. Ningú amb pretensions literàries, ni aquells que reclamaven una llengua literària lligada a l'ús, no podia defugir la realitat que imposa l'escriptura i que converteix tota llengua escrita en una llengua, en certs aspectes, diferent de la parlada.

Una anàlisi del Bononia, sive Libris sacris in vernaculam linguam convertendis, libri duo (Basilea, 1556) de l'humanista Frederic Furió i Ceriol⁵⁸ ens podria il·lustrar una actitud distinta. L'obra de Furió ens presenta un diàleg entre l'autor del llibre, partidari de la traducció de les Sagrades Escriptures al vulgar, i Joan de Bolònia, partidari de l'ortodòxia catòlica que les prohibia. Juan de Bolònia basa els seus arguments en el fet que no és possible de traduir adequadament ni de l'hebreu, ni del grec, ni del llatí al vernacle perquè aquests tenen també llurs varietats, adés en els verbs simples, adés en les conjuncions, que és d'on emanen les formes de dir i les locucions⁵⁹; tampoc no és possible de traduir perquè les llengües vulgars evolucionen massa ràpidament, com ho demostra el fet que fa dos-cents anys, València parlava de manera que si tu podies pronunciar alguns mots d'aquell temps, ja no series compres més que si no els havies dit⁶⁰. La inestabilitat dels vulgars i la consegüent varietat

dialectal els privava així, de la dignitat que havia de caracteritzar qualsevol llengua literària -que era reconeguda, en tant que llengües "mortes", a l'hebreu, el grec o el llatí-. Aquestes limitacions del vulgar i no res més era allò que feia necessària, per superar-les, l'artificialitat de la llengua literària. Frederic Furió respon a les objeccions del seu oponent amb el text següent: Però (com deies) s'hauran de preparar noves traduccions cada segle perquè si no se'n treuen aquelles paraules que cauen en dessuetud i se n'hi posen de noves i habituals, gairebé, o ni tan sols gairebé^{ng} s'entendria un text. D'acord, com tu dius, però i què? si la llengua pàtria canvia, que canviï la traducció de les Sagrades Escrip- tures fidelment, i no només cada cent anys, sinó també, si cal, cada deu anys⁶¹. Furió no renuncia a les traduccions bíbliques en vulgar. La seva posició, però, d'un naturalisme molt més radical que el de Pujades o Ortí, li fa proposar una relació gairebé biunívoca entre llengua parlada i llengua escrita: si és necessari, diu, que les traduccions siguin renovades, seguint el ritme evolutiu de la llengua parlada, cada cent o cada deu anys, i que siguin, també, adaptades a les variacions dialectals. En aquest sentit es pot dir que Furió està d'acord amb la realitat lingüística que Joan de Bolònia descriu si bé no creu que sigui un impediment per fer les traduccions. De fet Furió proposa l'ús d'una llengua escrita no literària -com a mínim en el sentit que la paraula "literari" té en el Renaixement-, segurament a causa de la intencionalitat religiosa de les traduccions que desitja.

Si a Itàlia el naturalisme lingüístic de mitjan segle XVI expressava una voluntat hegemònica de Florència que impedia tota unificació lingüística consensuada -fet que és expressat per la idea que els que no parlen espontàniament el florentí difícilment poden accedir a la llengua

literària -, a casa nostra el naturalisme que expressa Frederic Furió implicava la creació d'una llengua literària fragmentada en una multitud de dialectes -perquè si no, com diu Joan de Bolònia, donat que la varietat no és menor en la vostra llengua que en la italiana, una traducció valenciana implicarà que tot Catalunya es planyerà que està mal traslladada, car trobarà, al seu judici, moltes coses incultes, bàrbares, impròpies i força estranyes, al sentit exacte de la Bíblia. El mateix dirà el balear, i el mateix l'eivissenc⁶² - i amb una inestabilitat diacrònica que la feien inviable.

Les diferències entre Jeroni Pujades i Frederic Furió són evidents: aquell, davant el lligam sentimental que cada parlant té amb el seu propi dialecte -a cada poble li apar que lo seu ús de llengua es lo millor- proposa la creació d'una llengua literària comuna per acomodarse a tots; aquest, davant el mateix fet, proposa un ús escrit que s'acomodi a cada dialecte. En un cas es pretén d'aconseguir una llengua literària i, en l'altre, una llengua útil per a la lectura de textos religiosos: la superació de les febleses dels vulgars -la dialectalització i l'evolució- només es podia aconseguir a través de la ficció que era, i sempre ha estat, la llengua literària. Aquesta ficció es podia haver basat en la tradició clàssica però, com hem vist a §3, la creació del "llemosí" privava els Països Catalans del patrimoni literari propi. Podia haver-se basat, també, en la llengua catalana moderna, com demanava Jeroni Pujades. Cal que ens preguntem per què aquesta solució tampoc no fou viable.

A Castella trobem afirmacions semblans a les nostres sobre la ruptura existent entre llengua antiga i llengua moderna, encara que la sortida final del problema serà molt distinta. Antonio de Nebrija, per exemple, a la dedicatòria A la mui alta i assi esclarecida princesa doña Isabella tercera deste nombre Reina i señora natural de España i islas de nuestro mar amb què

inicia la seva Grammatica castellana (Alcalà, 1492) la exposa clarament: Esta /la llengua castellana/ hasta nuestra edad anduvo suelta y fuera de toda regla: y a esta causa a recebido en pocos siglos muchas mudanças por que si la queremos cotejar con la de oi a quinientos años: hallaremos tanta diferencia i diversidad: cuanta puede ser maior entre dos lenguas⁶³. Nebrija reflecteix, em sembla, una situació similar a la de Pujades, Ortí o Furió: la tradició literària clàssica en vulgar no pot ésser la base de la nova llengua literària.

Allò que el diferencia dels autors catalans és la possibilitat de trobar un suport polític en la cort per al seu projecte. La dedicatòria de Nebrija a la reina Isabel és ben explícita: Quando bien conmigo pienso mui esclarecida Reina: i pongo delante de los ojos el antiguedad de todas las cosas: que para nuestra recordacion y memoria quedaron escriptas: una cosa halló y saco por conclusion mui cierta: que siempre la lengua fue compañera del imperio: y de tal manera lo siguió: que junta mente començaron, crecieron, y florecieron, y despues junta fue la caída de entrambos⁶⁴. Nebrija demana la protecció reial per poder dur a terme el seu projecte lingüístic: ...acorde ante todas las cosas reduzir en artificio este nuestro lenguaje castellano: para que lo que agora y de aqui en adelante en el se escriviere pueda quedar en un tenor: y entenderse en toda la duracion de los tiempos que estan por venir⁶⁵. Amb el seu projecte Nebrija es proposa, doncs, de crear una llengua literària -reduzir en artificio este nuestro lenguaje- amb la qual es podrien superar l'evolució i la fragmentació de la llengua -aconseguir un únic tenor-. Aquest projecte requeria uns mecanismes -el prestigi de la tradició literària com a Itàlia o el prestigi i poder de la cort com a Castella- que el fessin viable. I als Països Catalans mancaven aquests mecanismes. A § 3 hem fet esment de la freqüència de les alusions a la falta d'una tradició literària pròpia. L'absència d'una

l'autoritat dels autors del tres-cents, a casa nostra s'havia perdut la memòria històrica esborrada per una frontera ideològica que separava la "literatura llemosina" de la llengua moderna que, sense escriptors, difícilment podia deixar d'ésser una favella per convertir-se en una lingua. La creació d'una llengua literària catalana esdevenia, així, un projecte inviable.

5. Aquesta inviabilitat es fa patent en l'absència, gairebé total, de gramàtiques o de tractats sobre la llengua catalana. Els termes amb què Despuig dirigeix el diàleg són ben explícits: en lo temps atrás i fins lo rey don Martín la llengua catalana era cortesana i, per tant, la llengua aragonesa era tinguda en menys que la de assí; en los nostros dies, en canvi, la llengua aragonesa és tinguda per millor, per semblar més a la castellana que, en tant que llengua de la cort del

cort pròpia -allò que ens diferencia de la Castella de la mateixa època- també era sentida com una greu mancança. Martí de Viciana al·ludeix explícitament a la importància de la cort cinc-centista espanyola amb relació a la creació del castellà literari al Libro de alabanzas de las lenguas hebrea, griega, latina, castellana y valenciana (València, 1574): Pues entremos en Castilla, que es un Reyno muy grande, compuesto, y ayuntado de muchos Reynos, donde el Rey, y su corte siempre reside, y tantos grandes señores, y Caballeros, y hay ciudades muy grandes y populosas, donde se habla la perfecta Lengua Castellana, muy galana, cortesana y graciosa, y muy esmerada, y estimada por todos los Reynos y Provincias del mundo⁶⁶. El rei i la cort són un punt de referència fonamental en la literatura de l'època. Cristòfor Despuig és encara més explícit en el següent diàleg que mantenen Don Pedro, valencià, i Lúcio, cavaller⁶⁷:

Als Països Catalans no es va escriure, en aquesta època, cap gramàtica catalana⁷⁴. Marc Antoni Ortí prou que ho lamentava en el segle XVII: Los valencianos que han podido reducirle a reglas ciertas, han procedido en esta parte con mucho descuydo, porque solo han atendido en los escritos que han dexado, a hablarle con toda propiedad, pero no obmitiendo noticias del metodo que se ha de seguir para enriquezerle de frases, i voces elegantes, como lo han hecho en Castilla muchos autores...⁷⁵. L'absència d'estudis gramaticals catalans que Ortí lamenta denota, òbviament, una greu desconfiança en les possibilitats de la llengua pròpia. El fet és, per això sol, important. Ho és més encara si teniem en compte que l'objecte d'aquestes gramàtiques era la consecució d'una llengua literària que, en certa manera, es considerava estranya a qualsevol parlant (de qualsevol llengua), com indicava Aldrete. Escriure implica sempre -i ho implicava encara més en el Renaixement- l'ús d'una llengua estranya distinta de la llengua parlada. El fet és fonamental per comprendre el desenllaç de tot el conflicte que hem anat resseguint: així com Almudéver proposava, com hem vist, l'ús d'una llengua antiga -"llemosina" ideològicament, catalana en realitat- i, per tant, allunyada del català del segle XVI, d'altres autors no tindran inconvenient en proposar una llengua encara més aliena -el castellà literari-. En tos dos casos, però, l'opció literària implicava un allunyament de la realitat lingüística. De la mateixa manera que un català del segle XII podia optar pel llatí o pel provençal, en el segle XVI ho podia fer pel català antic o pel castellà (sobretot si teniem en compte el fracàs a què s'havia arribat en intentar la creació del català literari modern). El següent text, ja de mitjan segle XVII, d'Antoni Bonaventura Guerau (Sermó en la festa

major del II Centenari de la Canonització de Sant Vicent, 1655)⁷⁶: ¿No haveu vist un papagall, que amb artifici parla en castellà i en valencià?; pegau-li amb un verduc i veureu que no es queixa en valencià ni en castellà, sinó com a papagall, perquè la força del dolor i la imaginació ferma de lo que pateix no el deixa usar de llenguatge artificios. "Usant de llenguatge artificios", un català del segle XVI o XVII podia recórrer -i tot sovint s'hi creia obligat- a la llengua castellana. Només necessitava convèncer-se que era fàcil aprendre-la. Per això durant el segle XVI i XVII es va debatre, a casa nostra i a d'altres llocs, la qüestió de l'aprenentatge, i sobretot de les possibilitats de l'aprenentatge, d'una llengua estrangera. A §2 ja hem parlat de les discussions que es produïren a la Itàlia cincientista sobre aquesta qüestió. A Castella, Nebrija i Valdés defensen idees oposades. Nebrija afirma explícitament la seva confiança en la grammatica com a eina d'aprenentatge d'una llengua estrangera: ...después que vuestra alteza metiesse debaxo de su iugo muchos pueblos barbaros y naciones de peregrinas lenguas: y con el vencimiento aquellas ternian necesidad de recibir las leies: que el vencedor pone al vencido y con ellas nuestra lengua: entonces por esta mi arte podrian venir en el conocimiento della como agora deprendemos el arte de la gramatica latina para deprender el latin⁷⁷. Valdés, tot i que no ho diu explícitament, sembla negar la possibilitat que un estranger pugui aprendre bé la llengua castellana quan ataca Nebrija i el seu diccionari llatí/castellà afirmant que difícilment un andalús pot arribar a un ple domini del castellà: ¿Vos no veis que aunque Librixa era muy docto en la lengua latina, que esto nadie se lo puede quitar, al fin no se puede negar que era andaluz, y no castellano, y que escribió

aquel su vocabulario con tan poco cuidado que parece averlo escrito por burla? Per això, en la declaracion que hace de los vocablos castellanos en los latinos se engaña tantas vezes, que sois forzado a creer una de dos cosas, o que no entendia la verdadera significacion del latin, y esta es la que yo menos creo, o que no alcançava la del castellano, y esta podría ser, porque el era de Andaluzia...⁷⁸

Donat el diferent concepte de llengua literària en Nebrija i en Valdés -l'art enfront de l'ús-, no ens ha d'estranyar aquesta oposició.

A casa nostra no són massa freqüents les declaracions sobre aquesta qüestió. Pere Antoni Beuter, per exemple, sembla coincidir amb Valdés quan justifica la seva traducció castellana de la Primera parte de la Coronica general de toda España y especialmente del Reino de Valencia (València, 1546): Verdad es que me podrían algunos reprehender, ya que en castellano se había de trasladar, por qué no he encomendado este negocio a algún amigo mio, que siendo natural castellano, pusiera más lustre en el flujo de la oración y asentara más propios vocablos castellanos, que no se ofendieran algunos que quizá agora no se contentarán de muchos que yo he puesto, diciendo que no son propios castellanos⁷⁹.

El procés general, però, indica clarament que era la idea de Nebrija allò que predominava: l'adopció força general de la llengua castellana com a llengua literària implica, necessàriament, una fe prèvia dels catalans en la possibilitat d'aprendre-la. Aquesta fe és afirmada, gairebé míticament, al llarg dels segles XVI i XVII. Gairebé tots els elogis de la llengua catalana contenen dues afirmacions complementàries: en primer lloc, que és una llengua curta i significativa⁸⁰ i, en segon lloc, que és una llengua difícil que, per això, facilita l'accés a les altres llengües i, en canvi, és difícilment

accessible. Com diu Onofre Almuðever, ella es en si tan delicada que ab facilitat se gira y apren qualsevol de les altres y ella de poch es compresa⁸¹.

La complexitat estructural de la llengua catalana -esta es entre altres una grandesa de nostra llengua, que essent curts los vocables la significacio sia llarga-, encara que ficticiament sigui considerada una virtut, en redueix evidentment les possibilitats expansives: com diu Onofre Manescal el 1602 les cosas millors no son fàcils, sino dificultosas, y per serho tant nostra llengua, la sabem tan poch⁸². No ens ha pas d'estranyar, doncs, que la llengua castellana sigui investida d'una dimensió universal del qual està mancada la llengua catalana, ni que aquesta sigui considerada com una base excel·lent per a l'adquisició de la llengua castellana. Aquesta, en tant que llengua literària -deslliçada de la llengua parlada- podia ésser considerada com una opció vàlida (tant com la llengua antalanca antiga: el "llemosí") i poc dificultosa per als catalans que volien fer literatura.

Per això més tard quallarà la idea -encara avui difosa- que els catalans coneixen tan o més bé que els naturals la llengua castellana. En ple segle XVIII Francisco Cerdà y Rico en el Prologo del editor de l'edició de 1773 de La Diana enamorada ho afirmava així: No puedo menos de proponer aqui una observacion que tengo hecha largo tiempo; y es que los valencianos, que con algun esmero y estudio se han dedicado a cultivar la lengua castellana, no han cedido en escribir en ella con emienda y elegancia a los mismos que la bebieron con la leche, o porque la aprendieron de los libros mejor escritos, o porque procuraron evitar con mas cuydado los idiotismos estrangeros, de que estan plagadas las mas de las obras que cada dia salen a luz⁸³.

A començaments del segle XVII, els Països Catalans

usant de llenguatges artificiosos, faltats d'una llengua literària catalana moderna, estaven abocats a una tria ben difícil: o la llengua antiga "llemosina", que implicava una renúncia a participar en la construcció de la cultura moderna, o la llengua literària castellana. En tots dos casos l'artificialitat de la llengua escrita -que permetia i implicava un allunyament de la llengua parlada- conduïa els nostres homes cinc-centistes a un camí sense sortida.⁸⁴

Notes

1. Cfr. Pier Vincenzo MENGALDO, Introduzione a Dante Alighieri, De Vulgari Eloquentia, Padova, 1968, pàgs. VII-CXXV. Vegeu allò que diu el mateix Dante (Liber Primus, I): ...vulgarem locutionem appellamus eam qua infantes assuefiunt ab assistentibus cum primitius distinguere voces incipiunt; vel, quod brevius dici potest, vulgarem locutionem asserimus quam sine omni regula nutricem imitantes accipimus. Est et inde alia locutio secundaria nobis, quam Romani gramaticam vocaverunt. Hanc quidem secundariam Greci habent et alii, sed non omnes: ad habitum vero huius pauci perveniunt, quia non nisi per spatium temporis et studii assiduitatem regulamur et doctrinamur in illa.

Harum quoque duarum nobilior est vulgaris: tum quia prima fuit humano generi usitata; tum quia totus orbis ipsa perfruitur, licet in diversas prolationes et vocabula sit divisa; tum quia naturalis est nobis, cum illa potius artificialis existat.

2. La idea de la perfecció del llatí és molt anterior. Apareix, com assenyala Modest Prats en el treball que publica en aquest mateix volum, en treballs molt distints del de Dante pel que fa a la intenció.

Dante, de fet, veia el llatí com una convenció lingüística fixada pels inventores i acceptada de comuni consensu multarum gentium per escapar a les conseqüències de la variabilitat espàcio-temporal de totes les llengües naturals. Cfr. P. V. MENGALDO, op.cit., pàg. LVII.

3. El provençal i el francès, en canvi, semblen ésser considerats com unes llengües dotades, per se, d'una aptesa il·lustre natural: la seva literatura, per tant, hauria estat una conseqüència de la perfecció de la llengua i no pas una causa (Cfr. P. V. MENGALDO, op.cit., pàg. LXV). El fet és interessant perquè més tard Niccoló Machivalli aplicarà aquesta mateixa idea al florentí (Cfr. B. T. SOZZI, Introduzione a Niccoló Ma-

chiavelli, Discorso o Dialogo introno alla nostra lingua, Torino, 1976, pàgs. VII-LXVII, esp. pàg. XLIX).

4. S'ha afirmat sovint que aquest paper que s'atribueix als poetes permet de superar l'impasse que constituïa la manca, a Itàlia, d'estructures polítiques i jurídiques que donessin suport al volgare illustre unitari (cfr. P.V.MENGALDO, op.cit., pàg. XLVIII). No cal insistir en la importància d'aquesta actitud amb relació als Països Catalans en els quals, encara que en un marc distint, també mancaven aquestes estructures jurídico-polítiques.

5. Cfr. Maurizio VITALE, La questione della lingua, Palermo, 1973, pàg. 25.

6. Cfr. P.V.MENGALDO, op.cit., pàg. XLIX, nota 2.

7. Vegeu, per a una discussió d'aquesta qüestió, P.V.MENGALDO, op.cit. pàgs.LXIII-LXVII. Tot depèn de si Dante considerava, al costat del volgare illustre unitari, un volgare mediocre i un volgare umile que es correspondrien, respectivament als estils sublim, mig i baix. Es difícil, però, intuir el pensament de Dante en aquesta qüestió perquè el De Vulgari Eloquentia s'interromp, precisament, després de tractar del volgare illustre i de l'estil sublim que li corresponia.

8. Cfr. P.V.MENGALDO, op.cit., pàg. LXXI.

9. No té massa importància determinar si "realment" existia una experiència lingüística unitària o no. Dante construí el De Vulgari Eloquentia a partir d'una posició racional (és el rationabilis investigemus de I, XVI) en la qual és més important allò que "ha d'ésser" que allò que "és". Es així com l'obra es converteix, de fet, en un programa creatiu.

10. Aquesta contradicció entre teoria i pràctica és allò que Maquiavel li retreu en el Discorso (pàg. 19 de l'edició de B.T.SOZZI): E gli uomini che scrivono in quella lingua come

amorevoli di essa debbono far quello ch'hai fatto tu, ma non dir quello ch'hai detto tu. Aquest retret de Maquiavel ja havia estat assenyalat per Ciro TRABALZA, Storia della grammatica italiana, Milà, [1908] 1968, pàgs.139-140, nota 2.

11. 1529: Romolo Amaseo, De linguae^{Latinae} usu retinendo, que tingué un ressó extraordinari en ésser llegit en presència del papa Climent VII i de l'emperador Carles V i que s'ha de posar en relació amb la momentània pretensió de restaurar el Sacre Imperi Romà; 1537: Francesco Florido, Apologia; 1544: Celio Calcagnini, De institutione Comentatio; 1566: Carlo Sigonio, De Latinae linguae usu retinendo; 1574 : Umbero Foglieta, De linguae Latinae usu et praestantia.

12. Bruno MIGLIORINI ~~amb el seu~~ a la seva Storia della lingua italiana (Florència, [1960] 1973, pàg.340) sintetitza aquestes posicions de la manera següent: Nella prima metà del secolo si distinguono bene tre correnti: quella arcaizzante che fa capo al Bembo, quella che inclina verso una lingua di tipo eclettico, più o meno ispirata alla coinè delle corti, e infine la corrente toscana, che ritiene che la lingua debba prendere per modello il fiorentino o più genericamente il toscano moderno.

Cal no oblidar, però, una gran quantitat de matisos: així, per exemple, sembla clar que l'ús arcaitzant tenia una direcció florentina a Pietro Bembo i una direcció "cortesana" o italianitzant a Gian Giorgio Trissino. D'altra banda, no es pot oblidar que quan es parla d'ús modern (il toscano moderno de, per exemple, Maquiavel) i d'una relació estreta entre llengua parlada i llengua escrita, entre ús i art, mai no es vol afirmar que fos la llengua parlada de cada dia el model de la llengua literària: escriure, fer literatura, implicava necessàriament un allunyament de la llengua quotidiana. Això explicaria que Maquiavel, la posició modernitzant del qual és evident, escrivis el Discorso per determinar si la lingua nella qualle

hano scritto i nostri poeti e oratori fiorentini è fiorentina, toscana o italiana (pàg. 4 de l'edició de B.T. SOZZI).

13. A les Prose della volgar lingua de Pietro Bembo (pàg. 31 de l'edició de Mario Marti, Pàdua, 1967), Giuliano de' Medici dóna un exemple càar de la idea que allò que confereix a una favella la dignitat de lingua són els escriptors. L'apropiació dels clàssics tres-centistes per part de "florentinistes" o "italianistes" implicava deixar sense escriptors -sense tradició literària- els contraris.

14. Bruno Migliorini, op. cit., pàg. 335.

15. Pietro Bembo, Prose, pàg. 35 de l'edició de M. Marti). Bembo és encara més explícit en aquest altre fragment (pàg. 35):
...che quando bene ancora voi /els florentins/, per meglio sapere scrivere, abbiate con diligenza cerchi e ricerchi i vostri autori, pure poi, quando la penna pigliate in mano, per oculata forza della lunga usanza, che nel parlare avete fatta del popolo, molte di quelle voci e molte di quelle maniere del dire vi si parano, mal grado vostro, dinanzi, che offendono e quasi macchiano le scritture, e queste tutte fugire e schiafare non si possono il più delle volte; il che non avviene di coloro, che lo scrivere nella lingua vostra dalle buone composizioni vostre solamente, e non altronde hanno appreso.

Els arguments de Bembo, que no deixen d'ésser una invitació a l'adopció per part dels no florentins del florentí literari, no són pas, entre nosaltres, en ple segle XX, desconeguts.

16. Niccoló Machiavelli, Discorso..., pàg. 21 de l'edició de B.T. SOZZI.

17. Per exemple, Niccoló Liburnio el 1521 a Le vulgari elegantie prenia una posició de defensa de l'ús cortesà i modern, però el 1526, a Le tre fontane, en adoptar el florentinisme de

de tipus bembia, es veié obligat a renunciar, també, al naturalisme lingüístic i a acceptar una posició classicitzant (Cfr. Maurizio VITALE, op. cit., pàg. 55; sobre N.Liburnio s'ha de veure Carlo DIONISOTTI, N.Liburnio e la letteratura cortigiana, dins "Lettere italiane", XIV, 1962, pàgs. 33-58).

Baldassare Castiglione, d'altra banda, partidari de la llengua cortesana i moderna expressa, també, la correlativa creença en l'enorme dificultat que implica usar una llengua literària basada en el florentí modern (io confermo ai miei riprensori, non sapere questa lor lingua toscana tanto difficile e recondita, e dico aver scritto nella mia, e come io parlo, ed a coloro che parlano come parl'io...: Il Cortegiano, dedicatòria Al reverendo ed illustre signor Don Michel de Silva vescovo di Viseo).

Aquesta dificultat ~~mentre que els florentins no acceptaven una posició naturalista florentina~~ dels no florentins per acceptar una posició naturalista florentina -correlativa a una dificultat, real o imaginària, per aprendre el florentí literari basat en la llengua moderna- ens explica l'actitud, amb relació a La questione della lingua, que es generalitzà a la Florència de Cosimo I de' Medici: una reivindicació radical de l'ús del florentí modern com a font vivificadora de la llengua literària (Claudio Tolomei, Pier Francesco Giambulari, Giovan Battista Gelli, Cosimo Bartoli, Benedetto Varchi), expressió de les pretensions hegemòniques florentines (concretades en la creació de l'Accademia Fiorentina, 1541). L'única posició hegemònica, des de l'òptica florentina, era el naturalisme lingüístic que exigia l'adopció, per part dels no florentins, de la llengua escrita i de la llengua parlada a Florència o, en cas contrari, la marginació de la "cultura moderna". Que l'adopció del florentí parlat era vist com un canvi real i difícil de llengua ho demostren les paraules del Marostica en el Dialogo della volgar

lingua de Pierio Valeriano quan, en la discussió sobre la llengua que s'ha d'emprar en el diàleg, on la majoria eren florentins, diu: ...ma io, povero vecchierello, come posso così presto dimenticarmi una lingua usata già da cinquanta in sessanta anni in qua, ed impararne un'altra nuova, massime che, come vedete, mi cominciano a cascare i denti (citad per Giancarlo Mazzacuratti, Letteratura cortigiana e imitazione umanistica nel primo 500, Napoli, 1966, pàgs. 49-50).

18. N.Machiavelli, Discorso, pàg. 24 de l'edició de B.T.SOZZI.

19. Citad per M.VITALE, op. cit., pàg. 82.

20. José RIBELLES COMIN, Bibliografia de la lengua valenciana, vol.II, Madrid, 1929, pàgs. 332-348.

21. Marià AGUILO i FUSTER, Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860, Madrid, 1923, Nº 434. Aquesta obra havia estat impresa el 1494 a Barcelona.

22. RIBELLES, II, pàgs. 546-572.

23. Josep ROMEU i FIGUERAS, Poesies en català de Llorenç Matheu i Sanç, autor valencià del segle XVII, I, "Els Marges", 14, 1978, pàgs. 98-111 i II, "Els Marges", 16, 1979, pàgs. 65-92.

24. RIBELLES, II, pàgs. 354-407.

25. RIBELLES, II, pàgs. 303-322.

26. RIBELLES, II, pàgs. 433-452.

27. No crec que les impressions de les obres de Llull, Eiximenis i de les Cròniques de Jaume I i de Muntaner puguin ésser considerades amb una òptica literària: si bé avui tenen, per a nosaltres, un valor literari evident, en el segle XVI es valoraven fonamentalment amb una òptica religiosa o històrica.

28. Faig servir la reimpressió del 1778 (Madrid, Antonio de Sancha) preparada per D.Francisco Cerda y Rico, autor, a més de les Notas al Canto de Turia o noticias historicas de algunos poetas y escritores del Reino de Valencia (Madrid, Antonio de Sancha, 1778). Aquestes dues obres han estat reproduïdes en facsímil a València l'any 1979.

Es interessant comparar aquest Canto de Turia, del segle XVI, amb el Pròleg que Ferran Valentí inclogué a la seva traducció de la Paradoxa de Ciceró vers el 1450 (impresa per la Biblioteca Catalana d'obres Antiques, Barcelona, 1959): Valentí cita més autors catalans que no pas Gil Polo i, a més, ho fa amb una intenció literària que no trobem a aquest.

29. Aquest Jorge del Rey, contemporani de Jaume I i distint, per tant, de Jordi de Sant Jordi, no ha existit mai, òbviament. Fora interessant d'estudiar la gènesi i la difusió d'aquesta idea errònia que té, em sembla, un interès evident des del moment que s'utilitza per poder afirmar la influència d'un autor valencià trobadoresc en l'obra d'un dels creadors del vulgar literari a Itàlia.

30. Vegeu, sobre aquestes "taules de vocables scurs" el treball de Modest Prats en aquest mateix volum.

31. Max Cahner (Epistolari del Renaixement, I, València, 1977, pàgs. 25-26) creu que la llengua catalana experimentà a començaments del segle XVI una transformació prou profunda com perquè la llengua anterior pugui ésser considerada antiquada. Vegeu també Modest Prats, Pròleg a Albert Rossich, Una poètica del Barroc (Girona, 1979, pàgs. VII-XLVI). La qüestió, però, té una importància relativa en el context del nostre treball: les creences que conformen una ideologia són, per a nosaltres, més importants.

32. Així, per exemple, és interessant notar que l'obra de Jaume Roig fou impresa a Barcelona i a València el 1561. Aquestes dues impressions difereixen perquè la de Barcelona és molt fidel a l'edició princeps del 1531 mentre que la de València modernitza l'ortografia. Significa això que a València existia una voluntat modernitzadora absent al Principat? Té alguna cosa a veure aquesta actitud distinta amb una creença ~~que a València el segle XVIII feien més pro-~~ més profunda a València que a Barcelona de la caducitat de la llengua antiga?

33. Vegeu Antoni FERRANDO FRANCES, Consciència idiomàtica i nacional dels valencians, València, 1980.

34. renovar en aquest text s'ha d'interpretar com "imprimir". En un fragment posterior es veu més clar: ...havent tornat a renovar lo llibre de aquell excellent cavaller y doctor en Medicina Mestre Jaume Roig: del qual ia anaven faltant los originals.

He afegit després de renovant les una coma per poder entendre el text. La resta coincideix amb l'edició del text feta per José Ribelles Comín; cfr. la nota següent.

35. J. RIBELLES COMÍN, Bibliografia de la llengua valenciana, I, Madrid, 1915, pàgs. 263-265.

36. Vegeu Giuseppe GRILLI, Pròleg a Francesc Vicens Garcia, Sonets, Barcelona, 1979, pàgs. 5- 26.

37. RIBELLES, II, pàg. 377-378. Vegeu també J.M. MIQUEL I VERGES, La filologia catalana en el període de la decadència, Revista de Catalunya, 1938, I (pàgs. 639-80), II (pàgs. 261-285), III (pàgs. 429-452) i IV (pàgs. 641-672); esp. p. 74-75.

38. Joaquim MOLAS, Francesc Calça: Poemes, Els Marges, 14, 1979, pàgs. 77-95.

39. Aplicar s'ha d'entendre amb el significat d'"apropriar".

40. Cristòfor Despuig, Los col.loquis de la insigne ciutat de Tortosa, a cura d'Eulàlia DURAN, Barcelona, 1981.
41. Sobre el "tema dels gots" vegeu Robert B. TATE, Ensayos sobre la historiografia peninsular del siglo XV, Madrid, 1970; Joan Margarit i Pau, cardenal i bisbe de Girona, Barcelona, 1976 i Margarit i el tema dels gots, dins Actes del V Col.loqui Internacional de llengua i literatura catalanes, Barcelona, 1980, pàgs.151-168.
42. Cristòfor Despuig, Los col.loquis..., pàg. 102 de l'edició d'Eulàlia Duran.
43. El menendezpidalisme seria a l'exemple més escandalós d'aquesta utilització ideològica del tema dels gots en un sentit espanyolitzador.
44. Cristòfor Despuig, Los col.loquis..., pàg.97.
45. Cristòfor Despuig, Los col.loquis..., pàg. 88.
46. Joaquim MOLAS, op.cit., pàg. 84.
47. Joaquim MOLAS, op. cit., pàg. 93.
48. Joan Pujol, Obra poètica, a cura de Karl-Heinz ANTON, Barcelona, 1970.
49. Karl-Heinz ANTON proposa (op.cit., Pròleg, pàgs.5-11) considerar l'obra de Joan Pujol -la Visió en Somni especialment- com un intent de reinterpretació de l'obra d'Ausiàs March en clau contra-reformista. Aquesta opinió ha estat repetida després per gairebé tots els historiadors de la nostra literatura.
- 50.
- 51.

52. Diu Parlavás lo Valenciá language en Proença, tota la guiana y França gótica, y ara en Catalunya, Regne de Valencia, Mallorca, Menorca y Ivisa.
53. José RIBELLES COMIN, III, Madrid, 1939, pàgs. 35-37.
54. Libro Tercero, pàgs.166-167.
55. La traducció castellana de la Coronica (Barcelona, 1829) ~~través~~ ^{de} aquest fragment així: Porque así como en Castilla hay diferencia de lenguas entre la Nueva y la Vieja, entre el Manchego y el Andaluz... (pàg. XL). Aquesta versió només permet una interpretació geogràfica de les diferències lingüístiques del castellà a què al·ludeix Fujades. La versió original, però, podria interpretar-se així o incloent una dimensió diacrònica: la nova i la vella, amb minúscules, podria fer referència a l'oposició entre llengua antiga i llengua moderna; el Manchego i l'Andaluz, amb majúscules, a una dimensió geogràfica. No és segur que sigui així, però no és impossible.
56. Prolech, pàgs. 3₂-4₁
57. RIBELLES, III, pàgs. 107-119. La citació és de la pàg.109.
58. Vegeu Germà Colon, L'humanista Furió i Ceriol la unitat de la llengua, dins Estudis de llengua i literatura catalanes/I, Homenatge a Josep M. Casacuberta,1, Barcelona, 1980, pàgs. 117-130.
59. G.Colon, L'humanista Furió..., pàgs. 122-123: Hae igitur causae me impellunt, ut credam, neque de Hebraeo, neque de Graeco, neque de Latino commodè in vernaculam linguam transferri posse...quandoquidem hae suas etiam habent varietates, & verborum simplicium & coniunctionis, unde dicendi formae & phrases emanant.

60. G.COLON, op. cit., pàg. 124. A la nota 21 dóna la traducció del text llatí, que diu així: ...ducentis retrò ab hinc annis ita Valentia loquebantur, ut si ex illa memoria uerbum aliquod fando in medium producas, nihilo magis intelligaris, quàm si uerbum non fecisses.
61. G.COLON, op. cit., pàg. 129, nota 34, només dóna el text llatí que, en aquest cas, hem traduït nosaltres mateixos.
62. G.COLON, op. cit., pàgs.121-122 (text llatí) i 123 (traducció).
63. Antonio de LEBRIJA, Grammatica Castellana, Alcalà, 1492, "Dedicatòria", pàg. a ⁱⁱⁱ. Faig servir el facsímil de Manston, Yorkshire, 1969.
64. A. de LEBRIJA, op. cit., pàg. aii₂.
65. A. de LEBRIJA, op. cit., pàg. aiii₂.
66. Pàg. 30 de l'edició de 1877 (València, Francisco Aguilar. Sobre la importància de la cort castellana des d'un punt de vista lingüístic, vegeu sobretot Eugenio ASENSIO, Juan de Valdés contra Delicado. Fondo de una polémica, dins STUDIA PHILOLOGICA. Homenaje ofrecido a Dámaso Alonso, Madrid, 1960, pàgs. 101-113 i La lengua compañera del imperio. Historia de una idea de Nebrija en España y Portugal, RFE, 43, 1960, pàgs.399-413. En aquests dos treballs, Asensio ens presenta, per exemple, com Gonzalo García de Santa María, a la seva versió de les Vitas Patrum, impreses vers el 1490 a Saragossa, adopta el castellà en substitució de l'aragonès a causa de la seva concepció de la llengua cortesana: E porque el real imperio que hoy tenemos es castellano, y los muy excellentes rey y reyna han escogido como por assiento y silla de todos sus reynos el reyno de Castilla, deliberé de poner la obra presente en lengua castellana; porque la fabla comúnmente, más que todas las otras cosas sigue al imperio...
67. Cristòfor DESPUIG, op. cit., pàg. 62.
68. Libre I, cap. XIV, cols. 91-96. Vicent PITARCH, Defensa de l'idioma, València, 1972, pàgs. 46-47.
69. pàg. 30. Utilitzo l'edició facs.: Barcelona/Sueca, 1974.
70. Juan de VALDES(Dialogo de la lengua, 1535; cito seguint l'edició de Juan M. LOPE BLANCH, Madrid, 1969, pàgs. 59-60) expressa idees molt semblants a aquestes: ...dos cosas suelen principalmente causar en una provincia diversidades de lenguas: la una es no estar toda debaxo de un príncipe, rey o señor, de donde procede que tantas diferencias ay de lenguas

quanta diversidad de señores; la otra es que, como siempre se pegan algo unas provincias comarcanas a otras, acontece que cada parte de una provincia, tomando algo de sus comarcanas...

Bernardo José DE ALDRETE (Del origen y principio de la lengua castellana ó romance que oi se usa en España, Roma, 1606; reproducció facsímil: Madrid, 1972) diu, referint-se al català el següent: ...y así en las conquistas, que después se hizieron, se estendió la lengua catalana, como la lengua de los Príncipes, a cuyo poder avia venido Aragón, i que en ellas más se servian los catalanes (pàg. 156, cap.III). La similitud amb el text d'Andreu Bosch o amb el de Cristòfor Despuig és òbvia.

71. Sobre el paper de les corts en els debats lingüístics de la Itàlia cinc-centista, vegeu Piero FLORIANI, I gentiluomini letterati, Nàpols, 1981.

72. Licenciado VILLALON, Gramatica Castellana, Avers, 1553. Utilitzo l'edició facsímil a cura de Constantino GARCIA, Madrid, 1971. La citació és de la pàg. 3.

73. Bernardo José de ALDRETE, op. cit., pàg. 52. Aldrete distingeix molt clarament entre gramàtica o "llengua literària" i llengua parlada. Compareu el text que hem citat amb els dos textos següents:

1. Bien cierto es, que para saber la lengua vulgar no es menester arte, ni escuela para aprenderla en la tierra donde se usa (pàg. 47);

2. Assí vulgarmente todos hablaban latín, pero no todos conforme lo que enseñavan gramatica, porque una cosa es hablar Latin como lo hablaron los Latinos, otra como quieren los gramáticos (pàg. 50).

Deixant de banda la intuició de la diferència entre el "llatí vulgar" i el "llatí clàssic", és interessant de fer no-

tar que Aldrete sembla acceptar que la gramàtica juga un paper important en l'aprenentatge d'una llengua forastera. En aquest aspecte coincidiria amb Nebrija; vegeu } 5.

74. Les Regles d'esquivar vocables e mots grossers o pagesívols són d'una pobresa considerable en comparació amb els tractats castellans o italians dels segles XV o XVI. No compartim, per tant, la idea que endón Manuel SANCHIS GUARNER (La llengua dels valencians, València, 1972⁴, pàg.156-157) quan diu que és un "precedent modest, però ben significatiu i molt anterior, a Nebrija i Valdés".

D'altra banda, aquestes Regles eren considerades en el segle XVI com un tractat pertanyent a l'antiguitat: Onofre Almudèver (Epístola proemial als lectors) en diu el següent: fins en aço se mostre lo compte que los passats han portat ab la policia de la nostra llengua, i perque, los que apres visquessen, tinguessen ocasio de no trossar.

75. Marc Antoni Ortí, Segundo centenario...; RIBELLES, III, pàgs. 116-117.

76. Cfr. Vicent PITARC, op. cit., pàgs. 60-61.

77. Grammatica castellana, Alcalà, 1492, pàgs. a_{iiii1}^{-a}iiii₂

78. Juan de Valdés, Dialogo de la lengua, pàg. 46. *Sobre aquesta qüestió és fonamental EASPEUSIO, Juan de Valdés contra Delicado, hosiim.*

79. La citació és de l'edició del 1604. Cfr. Vicent PITARCH, op. cit., pàgs. 36-39.

80. Vegeu Modest PRATS, Pròleg a Albert Rossich, Una poètica del Barroc, Girona, 1979, pàgs. VII-XLVI.

81. Epístola proemial als lectors; RIBELLES, III, pàg. 264.

82. Onofre Manescal, Sermó vulgarment anomenat del Sereníssim Senyor Don Jaume segon, Barcelona, 1602, p. **2.

83. Pàg. XVI.

84. Francisco RICO (Pròleg a Joan Roís de CORELLA, Tragèdia de Caldesa i altres prosas, Barcelona, 1980, pàgs. 11-19) expressa la mateixa idea: "La deliciosa artificiositat de la seva prosa -sumada al ús tradicional d'una llengua (provençal, llatí) per a la creació i d'una altra per a la conversa- i la seva diligència a complaure els gustos d'una aristocràcia que aspirava a distingir-se -també- literàriament, culturalment, són fenòmens convergents amb els que expliquen l'entronització del castellà en les riques lletres valencianes del Cinc-cents..."(pàg.19).

Un bien chèrement défendu : la langue

La langue catalane est une langue romane. Elle est donc le résultat d'une évolution particulière du latin vulgaire, conditionnée par une histoire particulière. Cette histoire commence avec la romanisation de la partie nord-est de la péninsule ibérique, que nous nommons aujourd'hui la Catalogne. Notre incorporation au monde romain présente des caractéristiques, qui déterminèrent les particularités du latin parlé en ce pays. Si nous avons à résumer rapidement ces traits spécifiques, nous dirions que la romanisation de la Catalogne a été :

1° précoce : mis à part de sporadiques contacts antérieurs, nous devons faire partir de 218 av. J.-C. la présence effective des Romains dans nos terres — c'est alors qu'arrivèrent à Empuries les premières armées qui intervinrent dans la lutte contre les troupes carthagoises d'Hannibal. Comparons, simplement d'un point de vue chronologique, la romanisation de notre pays avec celle de la Gaule (où la chute d'Alésia se place en septembre 52 av. J.-C.), la précocité de cette entrée dans le monde latin nous apparaîtra pleinement ;

2° intense : la résistance des peuples indigènes aux légions romaines n'eut guère d'importance, et dès 197 av. J.-C., Caton liquida les dernières révoltes. Depuis lors, les formes de vie et la langue des Romains s'imposent au pays. « Les anciennes structures et les traditions locales ne survivent guère à six ou sept générations ». De plus, tenons en compte la traversée de ce nord-est, de haut en bas, par la *Via Augusta*, la route qui fait communiquer Rome avec la Bétique : l'intensité de la romanisation de la Catalogne achèvera de s'expliquer ;

3° nous voulons enfin insister sur la longue durée de la roma-

nisation. « L'influence romaine s'était exercée si fortement dans notre pays que les invasions barbares et l'établissement d'un peuple germanique — les Wisigoths — ne mirent pas totalement fin au cours de la romanisation, au point de le continuer sous bien des aspects ».

Si nous tenons donc compte de cette romanisation si intense et profonde, nous comprenons aisément la faiblesse de l'action du substrat. Toponymie mise à part, il faut reconnaître que les apports des langues pré-romanes (indo-européen, grec, punique, ibère) au catalan se réduisent à une liste assez brève et peu significative de mots. Les efforts accomplis pour donner au substrat une importance majeures — par exemple dans la fragmentation dialectale du catalan — n'emportent pas la conviction. Toutefois, pour être exacts, rappelons que l'incorporation des Pyrénées au monde latin ne se fit pas suivant le rythme général que nous avons indiqué : en fait, dans le Pallars et la Ribagorça, c'est un dialecte bascoïde qui fut parlé jusqu'au xe siècle.

Le latin vulgaire de la Tarraconaise — celui qui a donné naissance au catalan — n'a guère été étudié. Il est habituellement considéré comme une simple variante de ce que l'on appelle le latin hispanique. Pour notre part, nous considérons cette position comme radicalement faussée par des raisons extra-linguistiques ; elle ne parvient pas à expliquer qu'une « frontière lexicale bien définie ait séparé le castillan du catalan dès les origines des langues romanes ». Il faut caractériser le latin de la Tarraconaise en partant de l'hypothèse que le système linguistique dont procède le catalan est bien distinct du latin hispanique ; en tous cas, il faut le relier au système linguistique auquel remonte l'occitan, ou même le français.

L'histoire postérieure à la romanisation, jusqu'au ixe siècle, ne fera que confirmer ces aspects fondamentaux, déjà bien établis, ou elle en déterminera d'autres, plus marginaux, qui achèveront cependant de donner au catalan sa physionomie propre. Ainsi, l'étude de l'époque wisigothique confirme, comme il a été dit, une continuité latine et une étroite relation avec la « Septimanie » (Languedoc méditerranéen) et le Sud de la Gaule.

Dans une perspective d'ensemble, l'invasion sarrasine prend pour l'histoire de la langue catalane une signification de premier ordre. En fait, elle représente une césure dans la continuité de civilisation, que l'Eglise avait assurée jusqu'alors, et dans les efforts d'unification de la monarchie wisigothique. Concrètement, elle ne manifeste pas encore une divergence entre le destin de la Catalogne et celui de la Gaule méridionale. Bien plutôt — et ceci est essentiel dans une

Tφ

56

histoire de la langue catalane — l'occupation de la Vieille Catalogne par les Arabes fut relativement brève ; dès le début du IXe siècle, celle-ci s'était incorporée à l'Empire carolingien. En revanche, Tarragone, Tortosa et Lleida ne furent conquises qu'au XIIe siècle, Valence et Majorque encore un siècle plus tard. Et nous devons faire observer qu'une population de langue arabe, d'une grande importance démographique, subsista dans le royaume de Valence jusqu'au XVIIe siècle. Quatre-vingts ans de domination sarrasine, et bien superficielle : voilà qui, dans la Vieille Catalogne, ne pouvait guère influencer le latin — nous pourrions presque dire le catalan — qui s'y parlait. Dans le reste des pays catalans, l'action de la langue arabe dut être bien plus forte : la toponymie, et diverses particularités dialectales, le montrent assez. Après tout, n'oublions pas que, si l'on parle catalan à Majorque et à Valence, c'est parce que cette langue y a été introduite par les conquérants. Aussi l'influence de l'arabe que nous pouvons constater dans le catalan de ces pays ne peut être interprétée comme le produit d'un processus de l'évolution linguistique ; elle se réduit à des apports lexicaux sans importance particulière pour la configuration de sa structure propre.

Du catalan pré littéraire au catalan littéraire

Lorsque, en l'an 813, le Concile de Tours, à l'instar de ceux de Mayence et de Reims, ordonna la prédication en langue vulgaire, une partie du territoire qui portera plus tard le nom de Catalogne, la vieille Catalogne, dépendait déjà de l'Empire carolingien. Nous pouvons donc penser que s'y appliquaient aussi les dispositions ecclésiastiques qui exigeaient, pour la prédication, l'usage de la langue parlée et comprise par la majorité de la population, ce que l'on a nommé le « catalan pré littéraire ». En effet, il semble qu'aux VIIe et VIIIe siècles le latin vulgaire subit dans l'ensemble de la *Romania* des changements assez radicaux pour que nous puissions parler dès lors de langues romanes.

Il paraît évident que la réforme carolingienne de l'enseignement, permise ici par le passage de l'écriture et de la liturgie wisigothique à l'écriture caroline et à la liturgie romaine, fournit la clef de la séparation entre le latin écrit — toujours plus rapproché du latin classique, et donc éloigné de la langue parlée — et les parlars vulgaires, encore non « susceptibles de représentation écrite ».

Peu après, dès le IXe siècle, commença de se faire jour en Europe le début de la conscience que le latin et la langue parlée constituaient

19

57

deux entités linguistiques bien différenciées. Malheureusement la documentation relative à la langue catalane est peu abondante et peu explicite, surtout si nous la comparons à des témoignages aussi clairs que les Serments de Strasbourg (14 février 842) pour le français. Au sujet du catalan, nous trouvons, par exemple, dans une description par le géographe arabe Ibn Khordâdbeh (mort en 885) des langues utilisées par les marchands juifs pour leur commerce méditerranéen, une allusion aux langues *andalusiyya* et *afrangiyya* : il s'agit certainement des parlars romans en usage dans la zone soumise aux Arabes — le ou les mozarabes — et la zone placée sous le pouvoir franc — le catalan. D'autre part, en 839, trois jours après la rédaction de l'« Acte de consécration et dotation de la cathédrale d'Urgell », où sont énumérées les possessions de l'évêché d'Urgell, est confectionné un Censier où plusieurs des toponymes sont transcrits en catalan, signe d'une claire conscience de la différence entre le latin et la langue parlée. Nous trouvons enfin : dans un diplôme de 988, une allusion de l'évêque Eroïgi à la langue vulgaire ; et dans la *Vita Petri Urseoli* (XIe siècle), la mention de la langue particulière qu'un siècle auparavant parlait l'abbé Père Urseol, doge de Venise retiré au monastère de Cuixà.

Alors commence une période qui chez nous durera jusqu'au XIIe siècle : tout ce que nous pouvons savoir du catalan, nous devons le déduire des textes, écrits fondamentalement en latin. C'est pour cela que nous parlons de catalan pré littéraire. En ce temps, de la fin du VIIIe à la fin du XIe siècle, la seule langue littéraire était le latin, appris par les seuls clercs, d'abord dans les monastères, puis dans les écoles cathédrales.

L'équilibre précaire maintenu entre la langue érudite antique, le latin écrit, et le catalan vulgaire, fut définitivement rompu au XIIe, et plus encore au XIIIe siècle, lorsque le développement de la bourgeoisie entraîna la naissance d'un nouveau public, laïque, ignorant du latin, et que par suite fut brisé le monopole exercé par celui-ci dans l'écrit. Nous pouvons alors commencer à parler de catalan littéraire. Cette rupture se produisit dans trois domaines : le monde de la religion, le monde juridique, et celui des marchands.

1) *La littérature religieuse en catalan* : au XIIe siècle s'était répandu en Languedoc le catharisme, contre lequel fut organisée la Croisade qui à Muret en 1213 brisa l'intervention des Catalans outre Pyrénées. En Catalogne, contrairement à ce que l'on croyait récemment encore, le catharisme fit nombre d'adeptes, surtout parmi les marchands et les féodaux. Le Valdéisme et le mouvement des Pauvres Catholiques,

plus ou moins hétérodoxes, plus ou moins reliés au catharisme, s'étendirent aussi en Catalogne. Les aspects de ces mouvements qui intéressent le plus l'historien de la langue catalane sont leur caractère fondamentalement laïque, et leur prétention de briser le monopole exercé par le Clergé dans la prédication. Cette irruption des laïcs impliquait évidemment un recul de la langue sacrée qu'était le latin, et un progrès correspondant de la langue vulgaire, que l'on commença d'utiliser pour traduire les Saintes Ecritures. Pourrions-nous en douter devant l'ordre que donna Jacques Ier aux Corts de 1234 : que personne ne possède « d'Ancien ou de Nouveau Testament en roman », ou que ces livres soient remis par qui en posséderait ; « sinon, qu'il s'agisse d'un clerc ou d'un laïc, il sera suspect d'hérésie jusqu'à ce qu'il en soit purgé ». Dès lors abondent les nouvelles relatives à des textes bibliques romanisés : ainsi, en 1278, Alfonse II charge Jaume de Montjuic de traduire les Saintes Ecritures de français en catalan. Cet usage écrit du catalan paraît toujours en relation avec le monde de l'hétérodoxie qui prédomine en Languedoc.

Autre forme de cette littérature religieuse en catalan : c'est alors que commencent à paraître les premières mises en scène, presque théâtrales, de certains passages bibliques ou d'exemples moraux. Chez nous se détachent par exemple les *Epistoles Jarcides*, dont les plus connues sont celle de saint Etienne (XIIIe siècle) et celle de saint Jean (XIVe). Une version catalane du fameux *Chant de la Sibylle* paraît dater aussi du milieu du XIIIe siècle.

2) *La littérature juridique en catalan* : l'unification progressive du pays autour du comte ou du comte-roi, surtout à partir de Ramon Berenguer II, exigeait l'élaboration d'un droit territorial qui pût à la longue remplacer, d'une part les *convenientiae* féodales, d'autre part les lois wisigothiques de moins en moins adaptées aux nouvelles réalités. Ce nouveau droit commença d'être compilé vers 1150 dans les *Usatici*. C'est alors que « le comte ou marquis de Barcelone... vit et reconnut qu'en de nombreuses causes et affaires de ce pays les lois gothiques ne pouvaient être observées », — bien qu'elles eussent été traduites en catalan au début du XIIe siècle, ainsi que l'a prouvé la publication d'un fragment du *Forum Judicum* par A.M. Mundó —, et qu'il « établit et créa des usages à l'aide desquels en tout temps les plaintes et méfaits soient redressés, plaidés, jugés et ordonnés, amendés, ou punis »... Les *Usatges* furent traduits en catalan, au plus tard au XIIIe siècle.

Il ne faut d'ailleurs pas oublier que c'est au XIIIe siècle que se placent les conquêtes de Majorque (1229) et du royaume de Valence

à la cour Jaume Ier et sa relation en les
 corts de 1234, de plus del seglo XIIIe
 d'usar el català, per exemple, de traduir
 que s'observava en català.

(1238) par les Catalans. La nécessité de régulariser la situation juridique de ce dernier, tout en le rendant indépendant du droit qui prédominait en Catalogne et en Aragon, se concrétisa dans la compilation, faite en latin, des *Furs et València* (1261), mais aussitôt traduite en catalan.

3) *L'usage du catalan dans le commerce : le développement de la note écrite.* Aux XIIe et XIIIe siècles, le commerce en tant que profession s'épanouit, et par suite l'usage de la note écrite dans les affaires.

Nous pouvons penser — sans nous risquer en ce domaine au-delà de simples conjectures — que nos commerçants utilisèrent le catalan pour ces notes écrites. Les « Ordonnances des courtiers de la Loge » de 1271 (dont Joan Coromines a publié un extrait) sont assez révélatrices de cet usage du catalan dans le monde du commerce : il n'aurait guère été possible d'écrire un texte tel que celui-ci, avec un vocabulaire et des formules aussi précis, à la fin du XIIIe siècle, si l'utilisation de la langue catalane en ce domaine ne remontait pas assez haut.

4) *L'usage de la langue vulgaire dans la poésie : le problème de l'occitan.* Si étroites s'établirent depuis le XIIe siècle les relations entre Languedoc et Catalogne, que s'introduisit dans celle-ci la poésie des troubadours qui fleurissait au nord des Pyrénées. Phénomène fondamental : car, en un temps où débutait à peine l'accès des langues vulgaires à la littérature écrite, il était assez logique que le modèle littéraire imité — dans le cas présent la poésie des troubadours — favorisât l'usage de la langue — occitane ou provençale — dans laquelle il s'était diffusé. Il ne faut donc pas s'étonner si, au-delà des Alpes comme des Pyrénées, les troubadours « italiens » et catalans s'exprimèrent en une langue qui ne leur était pas propre — fait, d'ailleurs, auquel nous ont accoutumés les usages spécialisés dans la langue latine. D'ailleurs, dans le cas de la Catalogne, l'adoption de l'occitan pour la poésie des troubadours fut facilitée par deux autres facteurs. En premier lieu, les affinités linguistiques entre les langues catalane et occitane. Certes, les deux langues sont distinctes : il n'y a aucun doute à ce sujet aujourd'hui, et les troubadours eux-mêmes, nous allons le voir, n'en doutèrent pas ; mais leurs rapports très étroits ressortent toujours plus de l'étude qui en a été faite.

En second lieu, lorsque les Languedociens, aidés par le comte-roi Pierre Ier, subirent la déroute de Muret (1213), et que s'imposa peu à peu le pouvoir du roi de France en Languedoc, le centre de l'activité

volonté d'une France

redaction

littéraire occitane se déplaça au sud des Pyrénées. Divers sont les textes qui témoignent de ce que nous venons de dire. Ainsi d'un côté, Ramon Vidal de Besalú, dans ses *Razós de trobar* (fin du XIIIe siècle), nous informe de l'étroite relation entre le genre littéraire et la langue dans laquelle il convient de la pratiquer : « Le parler français vaut mieux, il est plus aisé pour composer romances et pastourelles, mais celui du Limousin vaut mieux pour composer vers, chansons et sirventès. Et, dans toutes les terres de notre langue, les chants en langue limousine ont plus d'autorité qu'en tout autre parler ». D'un autre côté, Jofre de Foixà, dans ses *Regles de trobar* (1290) nous informe de la conscience alors prédominante de l'identité linguistique du catalan lui-même en rapport avec l'occitan.

Par contre, il est plus surprenant que cette dépendance vis-à-vis de l'occitan dans la poésie se soit prolongée jusqu'au XVe siècle, époque où Ausias March, « laissant de côté le style des troubadours », y imposa définitivement la langue catalane. Bien qu'on puisse considérer la poésie lyrique classique des troubadours comme du passé à la fin du XIIIe siècle, les écrivains catalans continuèrent à écrire leurs poésies en occitan : ainsi Ramon Muntaner lorsqu'il incorpora à la *Crònica* un fragment en vers, le « Sermon » sur l'expédition en Sardaigne ; Ramon Llull, un des fondateurs de la prose catalane, dans des poèmes qui fort souvent ne contenaient guère d'élément « troubadouresque » ; Bernat Metge, pour son poème allégorique *Libro de Fortuna e Prudència...*, etc.

Encore à la fin du XIXe siècle, Lluís d'Averço — qui, avec Jacme March et sous le patronage du roi Jean Ier, avait en 1393 fondé le « Consistoire de la Gaie Science », imité de celui de Toulouse — écrivait dans le *Torcimany* : « Dans l'œuvre présente, je ne me sers pas des langages qu'utilisent les troubadours dans les leurs, et ce pour deux raisons. La première est que le présent livre est en prose... et qu'il n'y a donc pas nécessité à se servir desdits langages, qui ne sont utilisés que pour des œuvres rythmées. L'autre raison est que, si je me servais d'une langue autre que le catalan, qui est ma propre langue, je pense que je serais pour cela taxé d'outrecuidance, car, puisque je suis catalan, je ne dois pas me servir d'une autre langue que la mienne ».

Cependant, il faut signaler que l'occitan utilisé par les poètes catalans s'est progressivement catalanisé, au point que depuis la fin du XIVe siècle, on peut justement parler d'un catalan plus ou moins provençalisé.

C'est encore au XIIIe siècle, essentiellement pendant le règne de Jacques Ier (1228-1276), qu'acheva de se délimiter le domaine de la

XIVe
à la fin du XIIIe
provençal

langue catalane : le renoncement à l'expansion vers le Nord, légalisé par le traité de Corbeil (1258) consolide les limites entre la langue occitane et le catalan (carte fig.), sur les Corbières ; d'autre part, la conquête de Majorque et de Valence donne forme à la langue de chacun des nouveaux royaumes et, dans le cas de Valence, à la frontière du catalan avec l'aragonais et le castillan. La représentation cartographique jointe indique assez clairement l'étendue de ce domaine linguistique.

Apogée de la langue catalane

Ainsi que l'a écrit Pierre Vilar : « Peut-être, entre 1250 et 1350, le Principat catalan est-il le pays d'Europe à propos duquel il serait le moins inexact, le moins périlleux, de prononcer des termes anachroniques en apparence : impérialisme politico-économique, ou « état-nation ». Etat-nation, si tôt ? Nous en trouvons, en tout cas, bien des traits frappants dans la structure de la Catalogne médiévale ». Et la langue catalane est l'un des plus importants parmi ces traits : « Le signe de reconnaissance le plus net est la langue. Il existe un « patriotisme linguistique » dont Muntaner est le plus haut représentant ; quand il veut dire, d'un homme ou d'un pays, qu'il fait partie de la communauté catalane, il dit qu'il parle — ou qu'on y parle — le *pus bell catalanesc del mon* ».

Après une étape — les XIIe et XIIIe siècles — où le catalan a dû s'affirmer face au latin, et où s'est formé son domaine linguistique, la langue devient au XIVe siècle un élément fondamental de la cohésion catalane, ainsi que l'a écrit Ramon Muntaner dans sa *Crònica* (chap. 29) : « Il est vrai qu'il n'y a pas en Catalogne ces grandes richesses monétaires de certains hommes en vue, qui existent en d'autres terres ; mais la communauté du peuple est la plus heureuse de tous les peuples du monde, ses membres vivent mieux et avec plus d'ordre chez eux avec leurs femmes et leurs enfants que tout autre peuple au monde. D'autre part je vous dirai une chose dont vous vous émerveillerez, mais si vous cherchez bien, vous trouverez ceci : à parler une seule langue, il n'y a personne comme les Catalans ».

Deux écrivains, Ramon Llull et Arnau de Vilanova, ont contribué fondamentalement à ce nouveau prestige de la langue romane chez nous. Certes, ils ne furent pas seuls ; mais, mieux que tout autre, ils symbolisent la plénitude atteinte par la langue catalane depuis le XIVe siècle. Ramon Llull, dont l'œuvre peut être située entre 1272 et 1315, fournit sans doute l'image la plus nette de la conversion du

catalan en une langue littéraire pleinement développée, il fut « le créateur authentique du catalan littéraire, le responsable des aspects culturels et supérieurs de la langue ».

Ramon Llull écrivit directement dans sa langue vernaculaire des œuvres d'intention pleinement culturelle, destinées avant tout à des clercs, les intellectuels d'alors, qui lisaient parfaitement et parlaient le latin. Cette originalité de Llull apparaît aussi, comme l'a souligné Greta Schib de son édition de la *Doctrina pueril* (Barcelone, 1972) de Llull, dans les œuvres de caractère pédagogique : à l'époque où Llull rédigeait cette *Doctrina pueril*, rares étaient les écrits pédagogiques en langue vulgaire ; aucun des très rares traités qui existaient alors en Europe ne contient autant d'idées personnelles sur des sujets aussi variés que la *Doctrina pueril*, fruit de l'expérience personnelle de notre écrivain comme éducateur de son fils, et peut-être, comme précepteur du fils de Jacques Ier, le futur Jacques II de Majorque (si nous en croyons une tradition littéraire ancienne).

Il ne suffit pas de souligner la signification de Llull pour l'épanouissement précoce du catalan, et la perfection qui la caractérise dans les branches les plus diverses du savoir, encore faut-il les expliquer. Comme on le sait, Llull sacrifia tout à la réalisation de la conversion universelle, idée typique des XIIe et XIIIe siècles : il croyait pouvoir avec une seule œuvre — *unum librum meliorem de mundo*, dit la version latine de sa *Vie* contemporaine — combattre les erreurs des Infidèles, et prouver de façon irréfutable la vérité de la Foi : c'est l'*Ars* à laquelle il consacra toute sa vie (1271, première version : *Art abrenjada d'atobar veritat* ; 1308, version définitive : *Ars generalis*). Il croyait aussi qu'avec la création du collège de Miramar, il pourrait former une école de missionnaires qui, après que l'*Ars* leur aurait été enseignée, mettraient en pratique le « projet lullien ». Si toute l'activité de Llull était dirigée vers la réalisation de ce projet, il est logique que la langue aussi — ou les langues — dans lesquelles il écrivait s'y ordonnassent. Rien d'étonnant donc à ce que, contrairement à ce qui a été souvent affirmé, Llull se soit particulièrement attaché au choix de la langue de chaque texte et à sa perfection stylistique : le latin, l'arabe, le provençal, et surtout le catalan, seront utilisés par le bienheureux, selon le destinataire de l'œuvre, pour diffuser son message.

Mais ce n'était pas seulement le choix de la langue de ses œuvres qui était fondamental pour la réalisation du projet lullien ; c'était aussi la perfection de cette langue. Dans toute l'œuvre de Llull, le dessein stylistique apparaît clairement, et c'est une absurdité trop

courante que de considérer la haute qualité linguistique et littéraire de ses œuvres comme un heureux hasard.

Dans le prologue de l'*Ars amativa* (Majorque, 1933, p. 6-7), le bienheureux écrivait : « L'intention, pour laquelle nous écrivons en langue vulgaire cette œuvre d'amour, c'est pour que les hommes qui ne savent pas le latin puissent acquérir l'art et la doctrine pour attacher leur volonté à aimer de bon amour, et encore pour assimiler la science les menant à la vérité ; et encore, nous l'écrivons en langue vulgaire pour que les hommes qui savent le latin aient la doctrine et manière pour savoir à partir des mots latins parler bellement en langue vulgaire, utilisant les vocables de cet art, car nombreux sont les hommes qui ne savent pas traduire la science du latin en langue vulgaire, par manque de vocables, ce qu'ils pourront faire grâce à cet art ».

Comme l'a fait remarquer B. Migliorini, la considération plus grande accordée aux langues nouvelles face au latin « est principalement le fruit de la civilisation municipale : le latin était sur le point d'être monopolisé par un groupe restreint de professionnels, et seraient restés exclus de la culture les commerçants, élément le plus actif de la cité, les nobles et les dames qui normalement n'allaient pas à l'école ». Si différente que soit forcément la réalité sociale de l'Italie des années 1300, l'observation convient aussi au catalan, qui occupa des espaces culturels et publics réservés jusqu'ici au latin, à mesure que la bourgeoisie, étroitement solidaire de la monarchie, devenait classe dominante dans la société catalane. C'est ce qu'illustre parfaitement la figure d'Arnau de Vilanova (1238 ? - 1311), contemporain de Llull. Médecin très célèbre et, à partir de 1295, réformateur spirituel passionné, il prend, sous ce second aspect, une importance capitale dans l'histoire de la langue catalane. Si toute son œuvre médicale fut écrite en latin (il existe une traduction catalane du *Regimen sanitatis*, due à Berenguer Sarriera, médecin de Jacques II), par contre il reste de lui des écrits spirituels rédigés dès l'origine en catalan : la *Confessió de Barcelona* (1305), la *Lliçó de Narbona* (1313-18), le *Raonament d'Avinyó* (1310), l'*Informació espiritual* (1310), et une version de l'*Alia Informatio Beginorum* (1312). Pour ces œuvres doctrinales, comme avant lui les cathares, les vaudois, etc., Arnau de Vilanova opte décidément pour la langue vulgaire, afin d'atteindre toutes les couches de la société. Dès lors, le catalan pourra être utilisé dans tous les domaines de la culture, en parfaite égalité avec le latin.

La grande expansion de la langue catalane

A la grande période de l'expansion politique correspond, comme il fallait s'y attendre, une présence, plus ou moins intense, de la langue catalane dans tous les territoires conquis. Selon les termes de A. Rubió i Lluch, « la langue catalane est devenue au XIVe siècle l'une des plus répandues et comprises dans le monde méditerranéen. Les victoires de nos « almogàvers », les livres de nos grands écrivains, les alliances matrimoniales de nos rois, notre puissance politique et commerciale l'avaient rendue populaire dans les trois péninsules et dans toutes les îles de la mer latine ». Les *Acta Aragonensia* de l'historien allemand Finke portent de curieux témoignages de cette extraordinaire diffusion du « bell^e catalanes^e » : dans son abondante collection de diplômes, à côté de quelques lettres catalanes de nobles siciliens, quatre encore, du savant roi Robert de Naples, dans un catalan francisé, attirent l'attention. Le catalan était compris jusque dans la Cour pontificale d'Avignon.

En Sicile, depuis 1282, année du débarquement de Pierre le Grand, fils de Jacques Ier, jusqu'à la fin du XVe siècle, le catalan fut constamment utilisé dans les assemblées, en même temps que le latin et le sicilien. On parlait tellement catalan au château d'Agosta que Gautier de Brienne, dernier duc d'Athènes, l'y apprit. Catane était connu comme « chef et protectrice des Catalans ». Mais il nous manque une étude approfondie des influences mutuelles entre catalan et sicilien ; elles durent être intenses.

La présence du catalan en Sardaigne nous est mieux connue, surtout grâce aux travaux de Max Leopold Wagner. De 1323, où commença la conquête de l'île par les Catalans, jusqu'au XVIIIe siècle, le catalan y fut langue officielle. D'autre part, nous savons qu'il y eut une grande différence entre la catalanisation du Nord de l'île et celle du Sud. Alors que « l'on a l'impression que les habitants du Campidano s'adonnèrent inextricablement le catalan et le sarde », l'influence du catalan dans le Nord resta très faible. Dans le Sud, elle s'exerça à partir des noyaux urbains, intensément catalanisés — dans le château de Bonaire, construit pour dominer Cagliari, selon Muntaner (chap. 284), « il se trouvait plus de six mille bons hommes d'armes, tous catalans, avec leurs femmes » — en direction des campagnes et des classes plus modestes de la population. Quant à l'influence du catalan sur le sarde : dans son *Dizionario Etimologico Sardo*, Wagner a recueilli quelque 4 000 catalanismes. La ville d'Alguer, où l'on parle encore aujourd'hui le catalan, mérite une mention spéciale : conquise

Tp Lc

?

en 1354 par Pierre le Cérémonieux, elle fut intégralement repeuplée par des Catalans, afin de briser la résistance du Nord de l'île.

La Grèce fut l'autre zone où se produisit l'expansion catalane au XIVe siècle. L'expédition en Orient, commencée en 1303, culmina en 1311, avec l'installation des Catalans dans les duchés d'Athènes et de Neopatria, qui dépendaient d'abord de la Sicile, puis en 1377, et jusqu'en 1388, furent incorporés à la Catalogne. Pour nous en tenir à l'histoire de la langue, il faut signaler d'abord que les Catalans, à la différence des Français (1277-1311) et des Florentins (1388-1458), maintinrent avec ténacité leur personnalité et leur langue. Le fait s'explique par l'atmosphère très hostile, qui les obligea à rester entre eux : attitude purement défensive qui accrut la distance entre les gouvernants catalans et la population autochtone. Les renseignements sur l'utilisation du catalan parmi les Catalans établis en Grèce et leurs descendants, de 1307 à 1383, ont été rassemblés par A. Rubió i Lluch. Par contre, le catalan se répandit fort peu parmi les Grecs ; il ne toucha que les fonctionnaires, les notaires en particulier. Le grec et le catalan se sont-ils influencés mutuellement ? Il faut reconnaître qu'il nous manque une étude approfondie de la pénétration du catalan dans le grec, bien qu'il semble certain que parmi les marins des îles ioniennes, au XIVe siècle, des mots catalans s'infiltrèrent ». En revanche, nous connaissons mieux l'influence du grec médiéval sur le catalan, surtout grâce à un travail de Joan Coromines : ainsi, dans le lexique maritime, nombreux sont les mots provenant du grec moderne.

La langue de la chancellerie royale et les débuts de l'humanisme

L'effort génial de Ramon Llull pour créer une langue capable d'exprimer la science n'eut pas de continuateur immédiat ; nous ne trouvons personne non plus pour suivre les pas d'Arnau de Vilanova dans le genre religieux. C'est donc le latin qui continua à l'emporter dans ces deux domaines de la culture médiévale. Toutefois, à partir de la seconde moitié du XIVe siècle, s'établirent entre le latin et le catalan de nouveaux rapports, très féconds, centrés sur la chancellerie royale, qui marquèrent la prose catalane du temps et en déterminèrent même l'évolution postérieure. Le personnel de la chancellerie royale, surtout les notaires, experts en *Ars dictandi*, dotèrent les organes de l'Etat d'un style officiel de prose latine, à partir duquel ils créèrent un style officiel de prose en langue vulgaire.

Cette latinisation de la prose catalane débuta dès les premières années du règne de Pierre III (1336-87), préoccupé des « techniques de la rédaction », et de l'acquisition des matériaux convenables, comme le fameux *Catholicon* de Joan de Balbi, mis à la disposition « de l'érudition de nos scribes et autres membres de nos bureaux, afin qu'ils trouvent dans ce livre la copie des mots ». Durant cette première étape de la latinisation, la prose catalane apparaît raide, enserrée par la traduction littérale de ses modèles latins. Les *Ordinacions* elles-mêmes de Pierre III, en grande partie calquées sur les *Leges Palatinae* compilées sur l'ordre de Jacques II de Majorque, en sont l'exemple le plus net. Cependant, depuis 1350, nous commençons à ressentir un certain effort pour doter la langue vernaculaire de la prestigieuse décoration rythmique d'un *cursus*, qui n'est pas encore pleinement libéré du modèle latin, mais aboutira finalement à la maturité de la prose catalane. Un bon exemple en est fourni par la traduction des *Histories Troïanes* de Jaume Conesa (1367).

Avec cet effort pour assimiler les normes de l'*Ars Dictandi*, puis pour les appliquer à la langue propre dans de laborieuses traductions, se préparait le passage à l'étape suivante de la latinisation : nous pourrions la faire coïncider avec les débuts de l'humanisme dans les terres catalanes. Risquons-nous à suggérer les alentours de 1380 comme la date où se marque une inflexion dans le style littéraire de la chancellerie. Le moment favorable se situera sous les règnes de Jean Ier et de Martin l'Humain, surtout lorsque les relations avec la France — de Jean Ier, marié à Yolande de Bar, Maria de Luna disait « qu'il avait une femme française et qu'il était tout français » — nous mirent en contact avec la cour des Valois, et la cour pontificale d'Avignon, où l'influence de Pétrarque était déterminante, permettant la germination dans l'humanisme catalan du « classicisme » ou de l'« italianisme ».

L'analyse interne de la documentation fait apparaître un noyau d'écrivains qui, se libérant de l'esclavage des formulaires, ouvrent le chemin à une prose latine directement inspirée des classiques, Cicéron surtout. Mais, de plus, trois faits convenablement soulignés conduisent à cette date de 1380 : cette année peut être considérée comme celle de l'entrée des classiques en Catalogne, à l'occasion de la recherche par Jean Ier du texte français de l'*Histoire romaine* de Tite Live ; le 20 août, Pierre III signe la cession de sa bibliothèque à Poblet, document rédigé par Bernat Miquel, et où se remarque une habile utilisation du *De coniuratione Catilinae* de Sallustre ; peu de jours après, le 11 septembre, le même secrétaire écrit le fameux éloge de

Pierre III à l'Acropole d'Athènes, le « château de Cetines » dont il dit que « c'est la plus riche joie qui soit au monde, ou telle que, parmi tous les rois chrétiens, l'envie en pourrait se manifester ». C'est à ce moment que nous pouvons tracer la ligne de séparation : d'un côté le nouveau style latin humaniste, de l'autre celui qui ne faisait qu'imiter les formulaires courant dans les écoles. L'épistolaire publié par Marçal Olivar fournit un bon témoignage de souci de rhétorique habitant les scribes de la chancellerie. Et c'est surtout Jordi Rubió i Balaguer qui a recueilli et étudié les caractéristiques les plus notables du nouveau style, résultat, surtout, de l'application de certaines normes de rythme de fin de phrase et de certaines formes de vocabulaire cultivé à la rédaction en langue vernaculaire.

Ce travail conscient, professionnel, créa une prose catalane exemplaire. La langue, adaptée avec art et équilibre à la richesse de la syntaxe latine, atteignit une maturité justement considérée comme classique. Il est bien vrai que cet équilibre n'est pas toujours obtenu ; il en résulte une prose baroque, où la latinisation apparaît extrême. Toutefois, la documentation de la chancellerie et les textes littéraires dus à des écrivains formés à la stricte discipline de la traduction et à une bonne connaissance du latin classique témoignent de cette expressive maturité du catalan depuis la fin du XIVe siècle. Aurions-nous à choisir en ce sens un nom exemplaire : nous n'en trouverions certainement pas de plus significatif que celui de Bernat Metge.

Rien d'étonnant donc à ce qu'une langue ayant acquis une telle plénitude se soit, au cours du XVe siècle, appliquée à tous les genres littéraires, et que, avec Ausiàs March, elle soit devenue la langue de la poésie, jusqu'alors fortement influencée par l'occitan. Il est question plus loin de la grande crise politique et sociale que la Catalogne traversa depuis le compromis de Casp. Elle en subit l'effet au point que Valence devint la cité la plus vivante et la plus importante des pays catalans. Valenciens furent donc la plupart des écrivains qui façonnèrent la langue de nos plus importantes créations littéraires. Valenciens encore les Borja qui, à l'époque d'Alexandre VI, firent du catalan la langue usuelle de la cour pontificale. Notons le cependant : il est pratiquement impossible de trouver dans ces textes aucune caractéristique dialectale, qui permette de les différencier des écrits dus à des auteurs catalans ou majorquins. C'est que la littérature catalane médiévale présente une unité de formes et de vocabulaire, que nous aurions peine à trouver en aucune autre langue romane. Il ne fait pas de doute que la prose de la chancellerie a notablement contribué à créer cette langue « standard ». Pas de

doute non plus que cela fut possible parce que les différences dialectales dans la langue parlée devaient être peu importantes, ce qui s'explique facilement par le fait que le catalan fut introduit à Valence et dans les Baléares par les conquérants. Lorsque les liens se relâcheront entre les pays catalans, lorsque l'histoire politique, sociale, économique de chacun se diversifiera, ces différences s'accroîtront. Mais qu'au XVe siècle encore la langue catalane ait été fort homogène, c'est ce que prouvent les textes transcrivant avec une certaine fidélité la langue parlée : ainsi les sermons de saint Vicent Ferrer, et les déclarations de témoins dans les procès. Des diversités dialectales peuvent être découvertes : elles sont de caractère social, et non géographique.

Malgré tout, forte était la crise, et le catalan va entrer en conflit avec une nouvelle langue, qui s'introduira dans les hautes classes de la société du pays : le castillan. C'est dans le domaine de la philologie que nous voyons se réfléchir la crise. Lorsque le « Renaissance » pose « la question de la langue », apparaissent les premiers dictionnaires et grammaires des langues vulgaires. Dans les pays catalans, ils assument uniquement un humble effort de purisme — les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesivols* — et une collection lexicographique élémentaire de catalan-latin — le *liber elegantiarum latina et valentina lingua* (Venise, 1499) de Joan Esteve. En fait, tout au long du XVIe siècle, le dictionnaire des écoliers catalans sera le Nebrija (~~castillan~~), traduit en catalan et publié en 1507, 1522, 1560, 1585... — mais cette dernière édition sera déjà trilingue : catalan-castillan-latin — fait caractéristique !

Les XVIe et XVIIe siècles

Au XVIe siècle se produisit dans la structure des pays catalans une série de changements, qui ne pouvaient manquer de se répercuter sur la langue. De fait, c'est précisément alors que l'on situe habituellement le début de la « décadence », concept repossé à juste titre par les historiens de la littérature, mais assez adéquat en ce qui concerne la langue, laquelle entre en conflit, d'une part avec le latin — langue par excellence de la Renaissance —, d'autre part avec le castillan — langue de la monarchie espagnole et du baroque.

Disons-le dès le début : pour l'étude de ces conflits, il faut clairement distinguer entre les usages quotidien et littéraire de la langue. Car il ne semble pas que le latin ait pu concerner le premier et que, même dans le cas de la castillanisation, son rythme et son intensité

l'aient affecté de la même manière que l'usage littéraire. Il faut aussi introduire une distinction géographique : dans le pays valencien, fréquentes sont les affirmations comme celle de l'auteur de la *Regla y Vida de San Benito* (1543), justifiant l'emploi du castillan parce que « dans notre Valence, il est compris et parlé comme langue maternelle et naturelle » ; elles sont bien moindres dans le Principat et les îles. C'est comme langue de cour qu'il faut expliquer l'extension du castillan — dans l'usage quotidien comme dans l'usage littéraire — à certains secteurs du pays valencien. Les îles — en raison même de leur caractère insulaire —, et le Principat — parce qu'il ne possédait pas une importance aristocratique — en furent moins touchés. En fait, et mis à part l'usage littéraire du castillan, le catalan s'y maintint langage unique de la conversation.

Ainsi que le rapporte Pere Gil dans le prologue de sa traduction du *Kempis* (1621) : « sauf en quelques cités, à savoir Barcelone, Tarragone, Gérone, Tortosa et Lleida, et un petit nombre de villes, comme Perpignan, Vilafranca del Penedès, Cervera, Tàrrega, Fraga, Montso et autres, la langue castillane n'est pas bien comprise par les gens du commun, et aucune femme ne s'en sert... ».

Quant à la langue littéraire, on sait que durant la Renaissance, surtout en « Italie », trois questions fondamentales furent débattues : l'opposition entre le latin et les langues vulgaires ; l'opposition entre langue antique et langue moderne ; les rapports entre langue et dialectes. Quelles que soient les différences entre l'« Italie » renaissante et les pays du domaine linguistique catalan, des indices assez nombreux de ces trois aspects de la « bataille des langues » se retrouvent chez nous. En premier lieu, le latin restait la langue littéraire et de culture par excellence, en maints secteurs au moins : c'était la langue de l'enseignement, de l'Eglise et des humanistes. Même les intellectuels, qui se signalent comme défenseurs passionnés du catalan, ne peuvent s'empêcher de reconnaître la supériorité du latin : 19

Ainsi, Cristofor Despuig, dans la lettre ouvrant *Los Colloquis de la Insigne Siutat de Tortosa* (1557 ; édition de Fidel Fita, Barcelone, 1877) : « ... je n'ai pas voulu non plus l'écrire dans la (langue) latine, parce que celle-ci ne parait pas être aussi généralement traitée et comprise par les gens de notre nation que je l'aurais voulu, pour l'honneur et le contentement desquels elle a été écrite ; néanmoins y sont touchées des autorités latines écrites par de très graves auteurs, afin de ne pas leur faire perdre la finesse et la propriété que leur donne cette riche langue ». *1901*

En revanche, les secteurs partisans de la langue vulgaire centraient le débat autour de deux questions.

La première touche à la mise en valeur de la langue littéraire des classiques. A la fin du xve siècle, nombreuses sont les modernisations, explicitement déclarées comme volontaires, des textes catalans classiques. Nombreuses aussi les déclarations sur la vigueur exemplaire conservée par la langue antique. Discussion typique de cette époque, justifiée par l'évolution interne de la langue car, si peu que nous en sachions, « de la fin du xve siècle au milieu du xvie s'est produit un très rapide changement de la langue, parallèle à celui que subit le castillan ou le français ; nombre de traits médiévaux disparaissent ou se fossilisent ; la phonétique, la morphologie, la syntaxe acquièrent un aspect moderne, qui le rapprochent extraordinairement de l'actuelle langue cultivée »...

En deuxième lieu, la discussion sur le modèle de la langue littéraire touche au problème de l'uniformité et de la dialectalisation du catalan.

A partir du xve siècle la perte de conscience de l'unité linguistique progressa à grands pas : d'une part, une fois disparues la cour et son influence uniformisatrice, la fragmentation dialectale s'aggrave ; de l'autre apparaissent les premiers symptômes de séparatisme, surtout à Valence. Depuis lors, et jusqu'à nos jours, l'unité de la langue a été un des centres des combats contre et pour le catalan.

Ces grands thèmes, autour desquels se centrait la « bataille des langues » renaissante devaient provoquer une grande défiance vis-à-vis du catalan comme langue littéraire, et, par contre, favoriser l'adoption du latin ou du castillan.

Le passage qui suit, tiré des *Titols d'Honor de Catalunya, Rossello. i Cerdanya* (1628) d'Andreu Bosch, montre combien vive était cette conscience de l'excessive dialectalisation du catalan, favorisant l'adoption du castillan comme langue littéraire : « De manière que, par suite du mélange entre ces différentes langues, ou avec celles des nations voisines, Valence, Aragon et France, s'est formée en diverses régions une langue extraordinaire, éloignée de la maternelle, si bien que beaucoup ne se saisissent pas de la parler ou de l'écrire ; et le pire est qu'on s'est porté à de tels extrêmes, que nous ne pouvons nous assurer de quelle partie de la Catalogne, du Roussillon et de la Cerdagne les mots sont les meilleurs : chacune les altère et les parle à sa manière, et les défend, donnant ainsi l'occasion d'être jugées par la nation étrangères, de sorte que pour tous les autres actes ostentatoires, la prédication, la rédaction ou autres, on se sert déjà communément du castillan... ».

Tout au long du xviie siècle fut plusieurs fois discuté l'usage du

1e
catalan dans la culture, et surtout dans la prédication, lors de divers Conciles provinciaux de la Tarraconaise, spécialement ceux de 1636 et 1637 : leur considérable répercussion « externe » ressort du fait qu'y intervinrent, en faveur du catalan, les autorités civiles du Principat, et de la double apparition du *Memorial en defensa de la lengua castellana para que se predique en ella en Cataluña* (ms. 1010 de la B.U.B.) du Dr Juan Gómez Adrín, pseudonyme d'Alexandre Ros, et du *Memorial en defensa de la lengua catalana para que se predique en ella en Cataluña* de Didac Cisteller (imprimé par Gabriel Roberto à Tarragone en 1635). Toutes ces polémiques font apparaître que le choix de la langue est déterminé par une option littéraire antérieure : le style baroque exigeait presque le choix du castillan — soit le *vulgo* en simple catalan, et le *docto* en baroque fleuri, en castillan. En fin de compte, les plaidoyers pour le catalan comme langue littéraire reflètent l'ampleur de cette défiance envers le catalan et la pression exercée par le castillan comme modèle de la langue littéraire.

Le XVIIIe siècle

L'avènement des Bourbons au début du XVIIIe siècle inaugure la persécution ouverte du catalan. Si, en 1700, le Roussillon, possession française depuis le traité des Pyrénées (1659), fut tenu de rédiger en français les actes notariaux et les sentences des tribunaux, au sud des Pyrénées l'application des Décrets de « Nova Planta » fit du castillan l'unique langue officielle des pays catalans (sauf Minorque, placée sous domination anglaise de 1713 à 1783), et bannit l'usage de l'idiome national de la vie publique officielle — dernier refuge culturel où s'était maintenu le catalan durant l'époque baroque. En 1707 furent abolis les *Furs* de Valence, et le castillan y devint la langue de l'administration ; le même phénomène se produisit respectivement en 1715 et 1716, à Majorque et dans le Principat. La volonté d'uniformisation qui animait les Bourbons apparaît clairement : dans l'« Instruction secrète aux corregidors » (1717), auxquels il est ordonné de faire leur possible pour introduire le castillan en Catalogne, « fin en vue de laquelle seront prises les dispositions les plus modérées et les plus dissimulées, de sorte que se produisent l'effet sans que se remarque l'intention » ; dans les Décrets de Charles III (1768-71), qui mandent que « l'enseignement des premières lettres, du latin et de la rhétorique se fasse en castillan », afin d'« étendre l'idiome général de la nation pour sa plus grande harmonie, et ses liens réciproques » ; ou dans les décrets de 1772, ordonnant aux maisons de commerce de

tenir leurs comptes et leurs livres en castillan ; dans la cédula royale de 1799, interdisant les représentations théâtrales en catalan, etc. La suppression de toutes les Universités du Principat, la création de celle de Cervera, conjointement avec l'hégémonie que les Jésuites exerçaient dans l'enseignement, surtout par leur collège barcelonais de Cordelles, achevèrent de favoriser la castillanisation, au moins littéraire, d'une bonne partie des secteurs cultivés du pays. Aussi la majorité des intellectuels du temps — Antoni de Capmany, Josep Finestres, Jaume Caresmar, Ignasi Dou, etc. — écrivirent presque toute leur œuvre en castillan ; ce fait confirmait que, momentanément, le catalan était devenu « un antique idiome provincial, aujourd'hui mort pour la république des lettres, et ignoré du reste de l'Europe » (A. de Capmany), en accord avec la tendance qui s'était introduite durant la Renaissance et l'époque baroque.

Cependant, pour apprécier correctement la situation du catalan au XVIIIe siècle, nous ne pouvons oublier que ce recul dans la culture effectuait fondamentalement des milieux très limités et que, même dans leur cas, il y aurait lieu d'introduire bien des nuances. En premier lieu, les analphabètes représentant, au XVIIIe siècle, 90,5 % de la population, il existait, à côté de la culture écrite, une culture orale, et donc, traitant des rapports entre langue et culture, nous ne pouvons conclure uniquement à partir de l'usage écrit. En second lieu, à côté de la culture écrite de type juridico-littéraire — toujours castillane —, il en existait une autre, plus technique, dans laquelle le catalan avait encore sa place : pensons à des œuvres comme le *Metodo nou per fer ab tota exactitud rellotges de sol* de Vicenç Mas, les *Cuques de seda* de J. Seda, ou le *Catálogo y descripció dels pardals de l'Albufera de València* du valencien Marc Antoni d'Orellana. En troisième lieu, il faut tenir compte des écrits inédits de type non littéraire, qui ne furent guère touchés par la castillanisation : c'est en catalan que continuèrent à se rédiger la majorité des livres des corporations, les correspondances entre intellectuels qui recouraient cependant au castillan pour leur œuvre littéraire (ainsi Josep Finestres communiquait-il en catalan avec Caresmar, et jusqu'en 1749 avec Ignasi Dou), les écrits du Grand Prieuré catalan de l'Ordre de Saint-Jean de Jérusalem, etc. En quatrième lieu, il faut aussi compter avec les résistances auxquelles se heurtèrent les décrets explicitement castillanisateurs du pouvoir central : pour nous borner à l'enseignement, au XVIIIe siècle furent publiées des éditions, spéciales pour l'école, des *Peregrinacions del venturós Peregrí*, des *Regles e part de Cató* et du *Llibre del bons amonestaments d'Anselm Turmeda*, ainsi que

— Soler

trois livres d'arithmétique à Barcelone (Ifern, Ricart et Barreme) et trois à Majorque (Nadal, Calvo et Carbonell) ; ces faits semblent indiquer que, malgré le décret de Charles III, le catalan resta langue de l'enseignement, comme le demandait Baldiri Reixach dans ses *Instruccions per la ensenyança de Minyons* (1re partie, 1749 ; 2e partie publiée en 1934), où il affirme que, « parmi toutes les langues, celle que doivent le mieux savoir les enfants est la langue propre de leur patrie ».

A ces nuances, ajoutons la création d'institutions et l'apparition de figures qui, à long terme, devaient être la base de la « Renaixença » du XIXe siècle. En premier lieu, le christianisme « éclairé » : les historiens ont bien montré que les premiers introducteurs des Lumières dans la péninsule furent les évêques. Ainsi l'évêché de Barcelone fut, entre 1755 et 1805, occupé par des prélats « éclairés ». Pour l'histoire de la langue catalane, le cas de Josep Climent (1766-75) est bien représentatif ; tout en admettant avec son temps l'assujettissement du catalan au castillan, il affirma l'unité de la langue, souvent contestée : « Valenciens, nous sommes presque tous catalans d'origine et, à part de faibles différences, les coutumes et la langue des naturels des deux provinces sont les mêmes ».

En deuxième lieu, les milieux intéressés par l'histoire — Mateu Aimerich, les frères Finestres, Jaume Caresmar, Jaume Pasqual, Josep Martí, Antoni de Capmany, etc. — s'attachèrent tous à la remise en valeur du passé national, et donc de la langue, partisans aussi bien de l'ancien régime que du nouveau : les premiers y cherchant des précédents, les autres une lecture « utile », comme le signale E. Moreu-Rey.

En troisième lieu, les Académies et cénacles (l'Acadèmia Desconfiada, 1700 ; la Conferència Físicomatemàtica Experimental, 1764, devenu Acadèmia de Ciències Naturals i Arts, 1770 ; l'Acadèmia de Medicina Pràctica, 1770 ; l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, 1729 ; la Junta de Comerç de Barcelona, 1758) créèrent, d'une façon ou d'autre, une atmosphère intellectuelle qui, à la longue, devait se révéler très féconde. En ce qui concerne la langue, très exemplaire est le comportement de l'Acadèmia de Bones Lletres : si, dès son origine, elle projeta (sans d'ailleurs la réaliser) une Histoire de Catalogne, elle manifesta ensuite un intérêt certain pour la langue catalane (ce qui n'exclut pas que la castillanisation y fut promulguée), dont le fruit fut le projet de dictionnaire catalan, qui aboutit, hors de l'Académie, au *Diccionario catalán-castellano-latino* (1803) de J. Esteve, J. Bellvitges et A. Juglà, et à l'« Apèndice al romanç vulgar » qui

accompagna les *Observaciones sobre los principios elementales de la historia* du marquis de Llió.

De là surgirent en grande quantité dictionnaires, grammaires, apologies, etc., de la langue catalane, qui nous indiquent assez le début d'un intérêt nouveau pour le catalan. En ce sens, signalons l'importance de la *Gramàtica catalana* de Josep Ullastra (écrite en 1743, et inédite jusqu'en 1980, où M. Anguera s'en chargea), la polémique sur l'orthographe ouverte dans les pages du *Diario de Barcelona* en fin de siècle, et la publication de la *Gramàtica i apologia de la llengua catalana* de Josep Pau Ballot. Certes, dans la plupart de ces écrits, l'infériorité du catalan par rapport au castillan est admise, et certains furent même rédigés pour faciliter l'apprentissage du castillan; il n'en est pas moins certain que s'y trouvent aussi les bases de la renaissance littéraire du XIXe siècle.

En revanche, au XVIIIe siècle, le catalan resta la seule langue quotidienne (d'où l'impossibilité d'appliquer les décrets castillanisateurs de Charles III). Mais, paradoxalement, les zones de contact entre les deux langues en conflit commencèrent à se réduire, essentiellement aux cités, sous l'impulsion de la superstructure sociale: d'un côté, se perfectionne la connaissance de la langue castillane parmi les milieux les plus cultivés qui la possédaient déjà; de l'autre, en débute l'apprentissage parmi les catégories moins cultivées qui jusqu'alors l'ignoraient totalement.

Le XIXe siècle

Les desseins de rétablissement du catalan comme langue littéraire, naissant à peine à la fin du XVIIIe siècle, trouvèrent dans la bourgeoisie, que la révolution industrielle avait substituée aux catégories dirigeantes de l'Ancien Régime, la possibilité de se cristalliser en un mouvement de « Renaissance » nationale et culturelle, que nous pourrions caractériser ainsi: « un effort pour rétablir — et définir — une conscience de l'originalité catalane et, en même temps, adapter quelques-uns des courants les plus actifs de la culture européenne ». Si au début les hommes de la « Renaissance » utilisaient la langue castillane héritée de l'ancien régime, vers les années trente ils découvrirent dans la langue catalane un des signes d'identité qu'ils cherchaient et, à la fin, ils en firent l'élément de cohésion de tout le mouvement. Deux poètes contribuèrent de la façon la plus décisive à donner à la langue catalane cette signification symbolique: Bonaventura Carles Aribau, qui en 1833, dans *El Vapor*, publia l'« Ode à

la Patrie», où langue et nation sont clairement identifiées; et Joaquim Rubió i Ors, qui en 1841 publia une collection de poèmes parus en 1839 et 1840 dans le *Diario de Barcelona*, en lui donnant un prologue que nous pouvons considérer comme authentique manifeste: «La Catalogne peut encore aspirer à l'indépendance: non politique..., mais littéraire».

Dès lors, le rétablissement du catalan comme langue littéraire devint l'un des articles fondamentaux du mouvement pour la «renaissance». Aspects essentiels de ce programme: avant tout, la prise de conscience, par la société, de la capacité sociale et culturelle de la langue catalane; puis la création d'un modèle de langue littéraire, ce qui comportait, comme l'a souligné A. Rubió i Lluch, la réalisation de trois objectifs fondamentaux — fixation de la grammaire et de l'orthographe, affermissement de son unité, conquête de la totalité des moyens d'expression dans la vie sociale et privée de notre peuple.

Ce programme put être mené à bien, essentiellement grâce à l'aide d'institutions parmi lesquelles se détachent, entre 1840 et 1880: l'Université de Barcelone, rétablie en 1837 et la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona — et, à partir de 1880, l'Ateneu Barcelonès, où en 1895 Angel Guimerà prononça son premier discours solennel en langue catalane, lequel, significativement, commençait par ces mots de Dante: «Honte éternelle à ceux qui, méprisant leur langue, louent celle des autres». Finalement, il faut souligner le rôle primordial que jouèrent les Jeux Floraux. Les jeux imaginés dans les années 1830-40 et structurés dans la décennie 50, constituèrent, comme le présidait Rubió i Ors dès 1841, la véritable plateforme du rétablissement de l'usage littéraire de la langue catalane. D'abord ils en planifièrent la création, d'abord en poésie, puis dans tous les domaines, et promurent une dynamique littéraire, dotée d'une dimension sociale, qui déboucha sur les premières publications périodiques en catalan: l'Annuaire des Jeux au début, le *Calendari català* et le *Gay Saber* ensuite. En second lieu, ils établirent un contact entre l'écrivain et la société, fait qui donnait à sa campagne une audience publique. En troisième lieu, ils projetèrent la culture catalane hors de son domaine géographique: rappelons ici des figures éminentes de la culture européenne, comme Zorrilla, Núñez de Arce, Menéndez Pelayo, Paul Meyer, Mistral, etc. En quatrième lieu, ils déclenchèrent un processus de diffusion populaire de la culture. Finalement, il ne faut pas oublier qu'ils établirent — bien que sans résoudre le problème — la nécessité de fixer l'orthographe du catalan: ainsi, l'*Ensaig d'Ortografia catalana*, que présen-

— finissant

— f

tèrent les mainteneurs du Consistoire des Jeux de 1863, était-il déjà la synthèse de deux projets de réforme élaborés en 1862 par Manuel Milà i Fontanals et Antoni Bofarull, tous deux membres de la Commission d'orthographe créée par le Consistoire de cette année. Il est certain qu'il faudra attendre la fin du XIXe siècle pour que commence la campagne d'unification orthographique qui atteindra le succès final ; il reste que ces efforts, liés aux Jeux Floraux, ont une valeur considérable, comme témoignages d'une nécessité collective et comme précédents.

1) *Fixation de la grammaire et de l'orthographe* : tout le travail d'épuration et d'ordonnement de la langue s'organisa, autour de 1860, selon deux attitudes antagonistes — d'un côté les partisans du « catalan parlé aujourd'hui », de l'autre ceux d'une restauration de la langue littéraire sur la base exclusive des textes antiques. Contrairement à ce qui a été souvent affirmé, il ne faut pas opposer le « catalan parlé aujourd'hui » au « catalan littéraire » : les deux activités proposaient un seul modèle de langue littéraire, car le « catalan parlé aujourd'hui » aspirait aussi à être, en définitive il était, un « catalan littéraire ».

Trois institutions abordèrent directement le problème de l'unification orthographique : l'Acadèmia de la llengua catalana, projetée dès 1870 par Pelagi Briz, et créée en 1881 par Angel Guimerà ; la Reial Acadèmia de Bones Lletres qui, dès 1857, avait approuvé la *Gramàtica de la llengua catalana de Pau Estorch i Siqües*, et publié en 1884 une *Ortografia de la llengua catalana* préparée par Balari i Jovany, Blanch i Auljstia ; finalement les Jeux Floraux qui, comme il a déjà été dit, établirent entre 1861 et 1863 divers projets d'unification orthographique. Toutefois, aucun de ces efforts n'évita l'indiscipline et l'anarchie linguistique.

2) *Rétablissement du sens de l'unité de la langue* : la décadence de la langue littéraire avait forcément affaibli le sentiment de la communauté linguistique. Depuis le XVIe siècle, la généralisation des noms « valencien » et « majorquin » traduisit ce recul, et un effort considérable fut nécessaire au XIXe siècle pour le rétablir. A Majorque, il convient de signaler les noms de Marian Aguiló (1825-97) et de Tomàs Forteza (1838-98) comme les plus efficaces à cet égard. Le premier, qui déjà dans son Discours de remerciement aux Jeux Floraux de 1862 avait proclamé qu'« un idiome ne se change pas pour un autre comme il est fait d'un manteau hors d'usage », prononça un mémorable Discours présidentiel des Jeux de 1897, affirmant de façon tranchée l'unité de la langue catalane : « Des précipices enneigés des

Pyrénées aux plaines brumeuses de Valence et d'Elx ; des vallées patriarcales de la haute montagne de Catalogne et de Roussillon aux coteaux couverts d'arbres qui parfument les îles, en toute occasion et en tout endroit, m'est apparue, à chaque voyage que j'y ai fait, la figure bien-aimée de notre douce, de notre valeureuse langue catalane... ».

Tomàs Forteza, disciple d'Aguiló, publia en 1886 dans le *Museo Balear* trois articles intitulés *Observaciones generales sobre la lengua materna*, où, à propos de la langue de la Catalogne, de Majorque, du Pays valencien et du Roussillon, il affirmait qu'« on ne peut nier que le tronc est la langue catalane, et ses rameaux le catalan, le majorquin, le valencien et le roussillonnais ; chacune de ces variétés est une langue, mais à elles toutes elles constituent la langue ».

En revanche, dans le pays valencien, le sentiment de l'unité linguistique, bien plus affaibli dès le xvie siècle, fut beaucoup plus difficile à rétablir. Les auteurs écrivant en catalan avaient adopté envers la langue deux attitudes opposées : d'une part, les « renais-sants » cultivés qui, tout en acceptant l'unité, prétendaient restaurer une langue littéraire archaïque, que systématiquement ils nommaient « limousine » ; de l'autre, les partisans des dialectes vulgaires. Ainsi le rétablissement de la conscience unitaire, assez confirmé en Catalogne et à Majorque, entra en pays valencien dans une période de tâtonnements qui ne prirent fin qu'avec l'adoption, bien avant dans le xxe siècle, de l'orthographe unifiée de l'Institut d'Estudis Catalans.

3) *Conquête de tous les moyens d'expression* : à ses débuts, la « Renaissance » littéraire regarda seulement vers l'arrière ; elle ne justifiait la langue catalane que comme véhicule de la poésie lyrique, mais sans que personne ne la crût capable d'exprimer, selon les termes de Milà i Fontanals « des pensées philosophiques, cosmopolites, universelles ». C'est dans le dernier quart du xixe siècle que le catalan pénétra tous les domaines de la littérature.

L'utilisation du catalan pour le roman en est un bon exemple : nombreuses sont de 1812 à 1834 les traductions de romans étrangers, et parmi eux se détachent les romans historiques de Walter Scott : leur succès entraine celui du roman historique de thème catalan, mais écrit en castillan. Evidente contradiction, qui se résout vers 1862, année de publication de *L'Orfeneta de Menargues* d'Antoni de Bofarull, début, après bien des siècles, du roman catalan. C'est qu'alors prédominaient le réalisme et le naturalisme ; l'auteur catalan ne pouvait évidemment écrire en une autre langue que la sienne : comme le disait J. Sardà en 1886, « nous ne pouvons être de bons poètes, ni

de bons romanciers, ni de peintres de coutumes mieux qu'en écrivant en catalan ».

Nous avons surtout examiné jusqu'ici la situation du catalan, et sa particulière considération comme langue littéraire. Bien que nous devions le faire de façon très synthétique et généralisatrice, nous ne pouvons nous empêcher de traiter de l'usage du catalan comme langue des relations familiales et publiques.

L'idée de la « Renaissance », vue dans une certaine optique, pourrait à tort faire croire à une résurrection de la langue catalane au début du XIXe siècle. Cette vision serait erronée. La majorité de la population acceptait, de bon ou mauvais gré, l'obligation du castillan, et chantait l'absoute de la langue catalane : ainsi firent Capmany, Puig-blanc, Milà i Fontanals, Piferrer, etc. Nous pourrions dire, bien que cela doive sembler un paradoxe, que le réveil de la poésie en catalan coïncide avec l'introduction du castillan dans tous les domaines de la vie collective, et même, parfois, privée. Jusqu'alors, en dépit des efforts menés par le pouvoir, le peuple continuait à parler catalan, les répons des livres sacramentaires des paroisses étaient inscrits en catalan (ainsi jusqu'en 1832 dans l'évêché de Gérone), et dans la faible vie scolaire c'était encore surtout le catalan qui cohabitait avec le latin. De sorte qu'on peut affirmer sans crainte que la castillanisation du pays ne fut pas effective avant le milieu du XIXe siècle (la première loi d'Instruction publique est de 1857). La bourgeoisie catalane naissante s'exprimait en castillan, et nous devrions aller bien avant dans le siècle pour dénoter un changement d'attitude — une fois constatée l'impossibilité d'imposer à l'Etat espagnol son programme social.

Les classes populaires urbaines subirent plus l'influence de cette castillanisation que la population campagnarde, qui conserva une langue exempte de barbarismes, avec une phonétique spontanée et un très riche vocabulaire. En réalité, le castillan acquerra vite un grand prestige social. L'école, le service militaire obligatoire, l'organisation sociale elle-même étendaient et imposaient la connaissance et, souvent, l'usage de la langue étrangère. Lorsque, avec la restauration des Bourbons (1874), nous assisterons à une forte montée du catalanisme politique et à une extension de la langue catalane à des domaines littéraires variés, la castillanisation du peuple aura déjà atteint une réelle profondeur, et le gouvernement de Madrid aura explicitement exprimé le projet d'imposer le ~~catalan~~ (loi de Romanones, 1902). Le processus a été semblable avec le français dans le Nord de la Catalogne plus précoce seulement.

Malgré le spectaculaire redressement de la langue que vivra la

19
— caste

— castillan

Catalogne au début du XXe siècle, cette castillanisation des classes populaires ne s'arrête pas, et arrivera à un degré que ne peuvent dissimuler ni la normalisation due à l'œuvre de l'Institut d'Estudis Catalans, ni la normalisation certaine au niveau des publications cultivées. Le catalan devra dès lors affronter deux problèmes distincts : la régularisation de la langue littéraire, et la normalisation (non achevée encore) de l'usage quotidien de la langue catalane.

Le XXe siècle

La « Renaissance » signifiait un progrès important, tant pour l'obtention de l'« indépendance littéraire » réclamée dès 1814 par Rubió i Ors, qui pour la reconstruction de la langue littéraire qu'elle comportait, encore que le processus n'ait pu aboutir dès le XIXe siècle, en raison des limites assignées à l'extension sociale du catalan et à son unification orthographique. C'est-à-dire que, contrairement à ce qu'acceptait explicitement Rubió i Ors, il fallait rattacher l'« indépendance littéraire », à, disons-le, l'« indépendance politique », — la récupération linguistique à un programme de reconstruction nationale catalane.

Cependant, après la catastrophe coloniale subie par les Espagnols en 1898, se produisit dans l'attitude de la bourgeoisie du Principat, face à l'Etat, un important changement qui, à la longue, devait être fondamental pour la récupération linguistique : c'est en effet dans les dernières années du XIXe siècle que se répandit l'idée que le retard manifesté par la Catalogne par rapport à l'Europe était dû à son rattachement à l'Espagne. Dès lors, « la langue, la littérature et le catalanisme paraissent toujours plus s'identifier l'un à l'autre. Une fois le catalanisme considéré comme séditionnel, l'Etat ne saura le combattre sans attaquer en même temps la langue, et donc la littérature catalane. Et, par contre-coup, ni la langue ni la littérature catalane ne trouverons de sécurité hors du catalanisme ».

Dans ce nouveau cadre politico-social, la normalisation de l'usage culturel du catalan pourrait se produire par des chemins nouveaux, et surtout plus effectifs. Trois facteurs favorisèrent l'extension de cet usage. En premier lieu, la lente, mais continue, expansion de la presse périodique en catalan : en 1895, sur les seize périodiques publiés, un seul était en catalan ; en 1900, il y en avait six face aux dix-huit en castillan ; et ceci sans compter les revues locales (presque toutes en catalan), les revues illustrées de luxe (*La ilustració catalana*, *La ilustració lleventina*), les revues d'arts et de lettres (*L'Avenç*, *Pèl i Ploma*),

- 41

70

80

et finalement les revues spécialisées (*La Gynecologica catalana*, 1898 ; *Revista de Bibliografia catalana*, 1904 ; *Anals de Medicina*, 1907, etc.). L'élargissement du public lecteur et l'extension à des besoins toujours moins spécialisés indiquent assez le processus de la normalisation. En second lieu, et bien que les tirages soient encore très faibles, le nombre de livres produits augmente : typique à cet égard est la publication de quantité de traductions (Ibsen, Ruskin, Gorki, Tolstoï, etc.) qui donnent à la langue catalane une allure moderne qu'elle n'avait pas encore prise. En troisième lieu, divers essais sont menés pour introduire le catalan dans l'enseignement : ainsi sont créés l'Associació Protectora de l'Ensenyança catalana (1899) et les Estudis Universitaris Catalans (1906), alors qu'entre temps (1903) est célébré le I^r Congrès universitaire catalan, etc. Le catalan occupait ainsi les positions qui lui convenaient en tant que langue nationale : nous pourrions l'affirmer, toutes les activités artistiques et intellectuelles du moment, celles qui donnaient au pays un air de « modernité », s'exprimèrent en langue catalane — fait qui eut une extraordinaire importance, par l'impact social qu'il produisait.

Par ailleurs, deux faits symbolisent l'élan que les forces vives du pays imprimèrent alors au processus de normalisation : la célébration, en 1906, du I^r Congrès international de la langue catalane, et l'arrivée d'Enric Prat de la Riba à la présidence de la Députation de Barcelone, avec la suite qu'elle eut en 1907, la fondation de l'Institut d'Estudis Catalans.

C'est aussi grâce à cet appui des forces du pays que put être résolu le problème de l'unification grammaticale et orthographique, ce qui était nécessaire pour faire du catalan une langue de culture. Le 31 juillet 1890, *L'Avenç* publia un article d'Eudald Canibell, *La rutina del català escrit*, où étaient dénoncés ses défauts comme langue littéraire : l'anarchie orthographique, la scission du catalan littéraire en deux types — l'un excessivement archaïque, l'autre trop vulgaire —, et la corruption de la langue, surtout sous l'influence du castillan. A partir de cet article, le groupe de *l'Avenç* — Canibell, Casas Carbó, Massó i Torrents, Fabra, etc. — inaugura une campagne tendant à la fixation d'un type unique de langue écrite. Mais le pas décisif ne fut franchi qu'en 1913, lorsque l'Institut d'Estudis Catalans publia les *Normes Ortogràfiques*, essentiellement œuvre de Pompeu Fabra. La publication d'autres écrits du même — *Diccionari Ortogràfic* (1917), *Diccionari general de la llengua catalana*, etc. — consolida encore ce processus. Cependant, il faut souligner que la systématisation due à Fabra n'aurait guère eu d'effet si trois facteurs ne s'étaient conjugués

pour l'imposer : l'appui qu'elle reçut des institutions, l'adhésion presque unanime et immédiate des écrivains, et enfin le caractère synthétique que Fabra sut donner à la réforme — prenant pour base la langue de Barcelone, elle restait assez souple pour que les autres dialectes puissent s'y adapter sans difficulté.

Cette normalisation linguistique se poursuivit jusqu'en 1939, — avec des périodes plus difficiles (ainsi la dictature de Prim de Rivera, 1923-30) et d'autres plus favorables (la 2e République, 1931-39, et le rétablissement de la Généralité de Catalogne) : d'une part la langue catalane retrouvera les usages — de culture, en général —, pour lesquels elle avait été supplantée par le castillan ; d'autre part, elle reconquerrait les catégories sociales qui l'avaient abandonnée. Cependant, avec la généralisation de l'enseignement, la majorité de la population savait déjà le castillan — ce qui impliquait évidemment un conflit linguistique. Quant aux immigrés, dont une bonne part parlait le castillan, il est certain qu'avant 1939, plus ou moins lentement, d'un point de vue linguistique, ils s'intégraient. C'est alors que le triomphe des troupes franquistes, l'application d'une politique expressément anti-catalane freinèrent cette normalisation : le catalan perdit l'appui de toutes les institutions qui avaient favorisé son emploi, et il fut soumis à une répression voulue, d'une dureté encore inconnue. A un moment où les moyens de communication étaient sur le point d'assumer une très ample diffusion, et que peu s'en fallait que se produisît l'alliage dû à l'immigration des années 60, ces faits devaient être établis. Il n'est donc pas surprenant que, de nos jours, la normalisation du catalan, une fois résolu pour l'essentiel le problème de la langue littéraire, se centre sur deux aspects : la reprise de l'emploi du catalan dans la vie publique, et, en revanche, l'extension de son usage à la totalité de la population catalane.

ORIENTATION BIBLIOGRAPHIQUE

Bien des œuvres ont été déjà citées au cours de ce chapitre. De façon générale, deux des maîtres de l'histoire de la langue ont été Antoni Rubió i Lluch, qui donna le chapitre « *Literatura Catalana* » dans *l'Història General de la literaturas hispánicas* (voir *La llengua catalana segons Antoni Rubió i Lluch*, de R. Guilleumas, Barcelone, 1957), et J. Coromines, *El que s'ha de saber de la llengua catalana* (Palma de Mallorca, 1970). On notera l'effort accompli par J. Carbonell pour replacer la langue dans l'évolution sociale (« *Eléments d'història social i política de la llengua catalana* », *Treballs de socio-lingüística*, 1979). G. Colom a développé « *Quelques considérations sur le lexique* » (*La*

tot seguit

X

82

lingüística catalane, Paris, 1973), A. Comas « L'interès per la llengua » (*Història de la literatura catalana*, Barcelone, 1972). La plus récente synthèse est celle d'A. M. Mundo, « La cultura i els llibres » (*Història de Catalunya*, Salvat, Barcelone, 1980).

C'est aussi ce dernier qui a publié la plus ancienne traduction des « Usatges » en catalan : « Un monument antiquissim de la llengua catalana » (*Serra d'Or*, 1960). Dès 1948, dans les *Cuadernos del Centro de Estudios comarcales de Bañolas*, L. Constants avait édité « Un Dies Irae en romance catalán del siglo XIII ». Ceci s'ajoutait évidemment aux *Documents per a la història de la cultura mitjieval*, d'A. Rubió i Lluch (Barcelone, 1908-21). J. Bastardas a donné une vue d'ensemble d'« El català preliterari » (*Actes del IV Colloqui de llengua i literatura catalanes*, Barcelone, 1977). J. Perarnau a insisté sur la littérature religieuse en catalan (« Aportació al tema de les traduccions bíbliques medievals catalanes », *Revista de teologia catalana*, 1978). Lull apparaîtra surtout dans l'œuvre de M. Cruz Fernández, *El pensamiento de Ramon Lull* (Madrid, 1977) ; la *Confessió de Barcelona* d'Arnau de Vilanova a été publiée dans ses *Obres Completes* à Barcelone en 1964. Et, sur le rôle de la chancellerie, on verra M. Olivar, « Notes entorn de la influència de l'« Ars Dictandi » sobre la prosa catalana de Cancelleria de finals del segle XIV » (*Homenatge a Rubió i Lluch*, Barcelone, 1936).

L'extension du catalan en Grèce peut être bien étudiée grâce au *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409 : Col·lecció per a la història de l'expedició catalana a Orient...*, Barcelone, 1947) d'A. Rubió i Lluch, dans le volume d'hommage auquel J. Coromines a examiné « Les relations amb Grècia reflectides en el nostre vocabulari » (1936).

Dès lors, va commencer la « décadence ». Dès 1964, A. Rubió i Lluch avait présenté *La cultura catalana del Renaixement a la Decadència*. M. Cahner a publié l'*Epistolari del Renaixement* (Valence, 1977). J. Fuster discuté « Algunes puntualitzacions a la cronologia de « la Decadència » (*La Decadència al País Valencià*, Barcelone, 1976). On notera, de M. Prats, un « Pròleg » à Albert Rossich, *Una poètica del barroque, El « Parnàs » català* (Gérone, 1979). Sur le XVIIIe siècle, retenons : de G. Días Plaja, « Una polèmica sobre el català a les darreries del segle XVIII » (*Estudis Universitaris Catalans*, 1932) ; de X. Fabregas, « Una polèmica que cal agafar amb pinces, El Català al segle XVIII » (*L'Avenç*, 1980) ; et enfin, de M. Jorba, « Sobre la llengua catalana al final de l'Antic Règim : el « Diario » de Barcelona », 1792-1808 (*Els Marges*, 1979).

La dialectalisation peut être précisée à l'aide de Nebot i Pérez, *Tratado de ortografía valenciana clásica* (1910), et de J. Fuster, « Parlar a València (com Mourir à Madrid) » (*Heretgies, revoltes i sermons*, Barcelone, 1968) ; d'autre part, de J. Massot i Muntaner, *Els mallorquins i la llengua autòctona* (Barcelone, 1972).

Nous abordons enfin des aspects modernes et contemporains avec J. Molas, « La cultura durant el segle XIX », J.L. Marfany, « El modernisme » (tous deux dans l'*Història de Catalunya*, Salvat, Barcelone, 1980) ; et J. Fuster, *Literatura Catalana Contemporània*, Barcelone, 1971.

Diputació i el Consell de Cent continuarien essent els protagonistes del govern de Catalunya, bo i enfortint la senyera de les institucions i constitucions catalanes.

Posteriorment, quan hi hagué la Guerra de Successió —ja dins el segle XVIII— la nova burgesia mercantil, que ja començava a sorgir a Catalunya, lluitaria a favor de la defensa de les institucions catalanes, però aleshores amb la idea de proposar un nou model de la monarquia hispànica, basat en una solució foralista. Per la seva banda, l'oligarquia que havia ostentat el poder a redós dels furs i privilegis prengué l'opció, en molts de casos, de la defensa de la castellanització de l'administració de Catalunya. Aquesta postura de l'oligarquia feu un darrer intent de mantenir la posició preeminent de la classe, aprofitant de la nova burgesia que pretenia la conservació de la Generalitat, les Corts i el Consell de Cent com a instruments adequats per a la lluita contra el règim de domini establert a nivell local pel règim senyorial, protegit per la seva estructura tradicional immobilitista, i a nivell d'Estat per l'aparell de poder centralista.

Capítol IV

LLENGUA I CULTURA EN ELS SEGLES XVI I XVII*

*Capítol redactat per Josep M. Nadal i Farreras

Llengua i societat

Un punt fonamental de la història de la llengua catalana en els segles XVI i XVII, que avui ja comença a ésser ben aclarit, és el de com es desenvolupà el conflicte lingüístic entre la llengua del país (el català) i la llengua de la monarquia (el castellà), en els països de parla catalana. Malgrat que tot sovint hom ho hagi oblidat, sembla obvi, en primer lloc, que és l'esrudí d'aquest conflicte cal distingir molt clarament l'ús literari i l'ús quotidià de la llengua dels catalans, cal fer-ho perquè no sembla pas que el ritme cronològic i la intensitat de la castellanització, que és allò que caracteritza el conflicte, fossin idèntics en els dos aspectes. Per posar només un exemple, si bé a finals del segle XVI Bernat Català de Valeriola, un dels fundadors de l'Acadèmia de los Nocturnos valenciana, escrivia en castellà, tota la producció literària en el moment de redactar les memòries l'escriu en la seva llengua: en català. En segon terme, també sembla obvi que —pel que fa a l'ús quotidià de la llengua— cal distingir entre allò que s'esdevenia al País Valencià i allò altre que succeïa a Catalunya i a Mallorca: si a València són corrents unes manifestacions com la de l'autor de *Regla y Vida de San Bruno* (1543), que justifica l'opció lingüística castellana perquè "*en aquesta València se entenen y habla como la materna y natural*", al Principat o a Mallorca no ho són tant, i, en canvi, hom hi troba sovint notícies sobre l'ús gairebé exclusiu del català —vegeu, per exemple, l'estudi dedicat més endavant a l'actitud de l'Església envers el problema lingüístic. I és que, com diu Joan Fuster ("Parlar a València (com *Múrcia o Madrid*)", en el llibre *Herèges, revistes i sermons*, Barcelona, 1968, pàg. 169): "La ruptura sempre es produïx pel punt més debòl, i aquest havia de ser València, la ciutat de València."

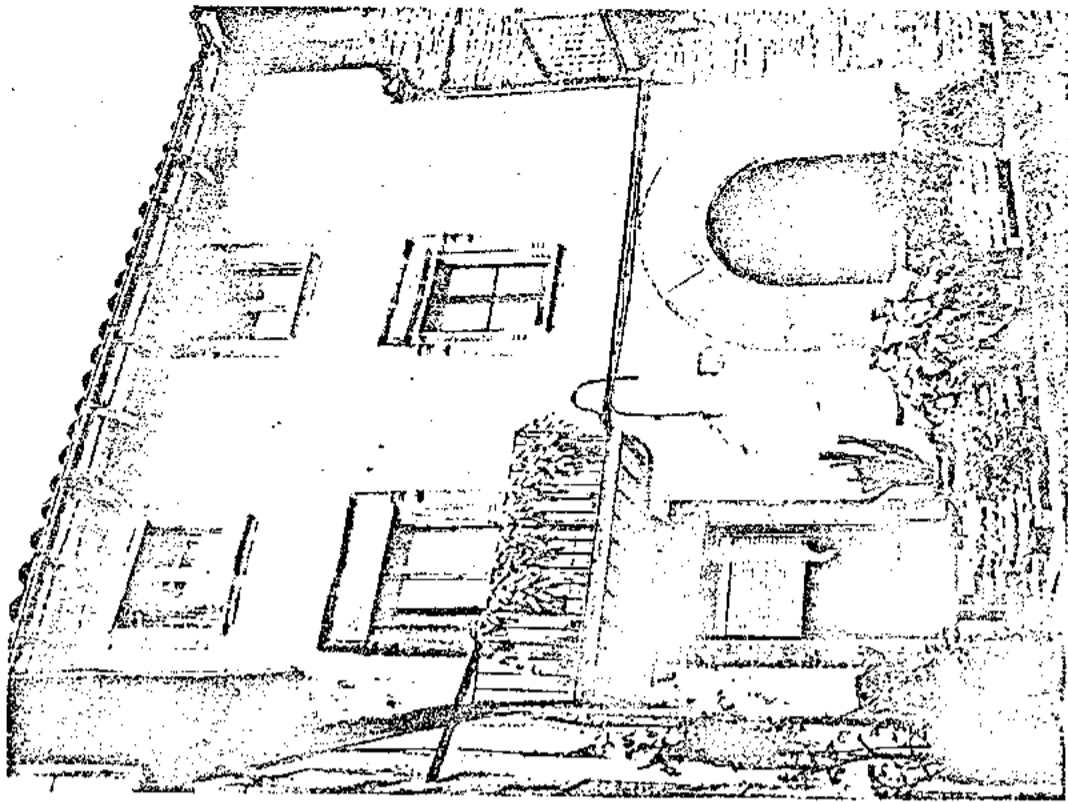
Diversos esdeveniments històrics condicionaven aquesta feblesa del País Valencià. En primer lloc, cal no oblidar que ja des de l'arribada de Jaume I (1238) el país s'havia dividit en dues zones monolingües —la catalana i la castellana— amb l'excepció dels moriscos que s'hi interferia. En segon lloc, amb els reis de la casa de Trastàmara —tots de parla castellana— i amb la sedimentació de la cort a Castella, la debilitació hagué d'agreujar-se, si més no pel que fa a aquella classe social —l'aristocràcia— que era més sensible a tot allò que s'esdevenia a les altres esferes del poder. En tercer lloc —i això és ja determinant—, a començaments del segle XVI els nobles se salvaren de la revolta agermanada (1519-1521) "gràcies a les forces

A la Palau del segle XVI, el voluer de la cort del duc de Calàbria es crea un important nucli cultural que optimitza l'aristocràcia i s'enfortí sobretot després de la repressió dels agermanats. En ell s'hi cultivaren el lèxic, la música i la literatura, amb un preuamint de l'idioma castellà.
Escut de Ferran d'Acuña, duc de Calàbria (a l'esquerra) i de la seva esposa, Germana de Foix (a la dreta), a Sant Miquel del Rei de València.

enviades per l'emperador (...). L'agraïment dels salvats envers els vencedors (...) té un corollari lingüístic... Els aristòcrates valencians que van sobreviure a la revolució dels agermanats s'apinyaren en torn de la virreina —reina, ex-reina, o reina-avia— Donya Germana de Foix. Donya Germana i els seus marits polaritzaren la "bona societat" de València després de 1523. Era una verdadera cort, allò: "Un tinglado àulic, entre màgic i frívol, com ho és sempre tota monarquia, ni que sigui provincial" (Joan Fuster, "Parlar a València (com *Mauit a Madrid*)" en l'obra *Heresies, revoltes i semoms*, Barcelona, 1968, pàg. 175). I és amb aquesta cort que cal relacionar, justament, l'extensió —tant en l'ús quotidià com en el literari— de la llengua castellana.

No és pas que Donya Germana ni l'emperador tinguessin el propòsit deliberat d'eliminar el català a València. Però les tendències preexistents van trobar, en el fet que les idees de la classe dominant són —en el comportament lingüístic, entre d'altres aspectes— les idees dominants. Un motiu per a llur ràpid desenvolupament. Tot això fa entrar en contacte amb el tercer punt de vista que cal tenir present a l'hora d'estudiar els inicis del conflicte lingüístic: la diversa actitud que adopten les diferents classes socials. Joan Fuster hi ha insistit en molts dels seus treballs: "La cort de Germana de Foix", diu a "Art de castigar vençuts" (de l'obra abans esmentada, pàg. 154), "podia perfectament funcionar en castellà, emmig d'una València que parlava en català, unànimement —si puc dir-ho així— un català. *Juega el rey, indios somos labirés*, feia un refrany de la Castella d'Isabel la Catòlica. La virreina parlava en castellà:

L'aristocràcia valenciana utilitzava el castellà com un factor de distanciament del públic. Juega contra el Principat, ni que hi hagués una aristocràcia de pes, el català s'hi va moure amb una única llengua col·loquial.
Rapit (Osuna), Casa rural del segle XVI.

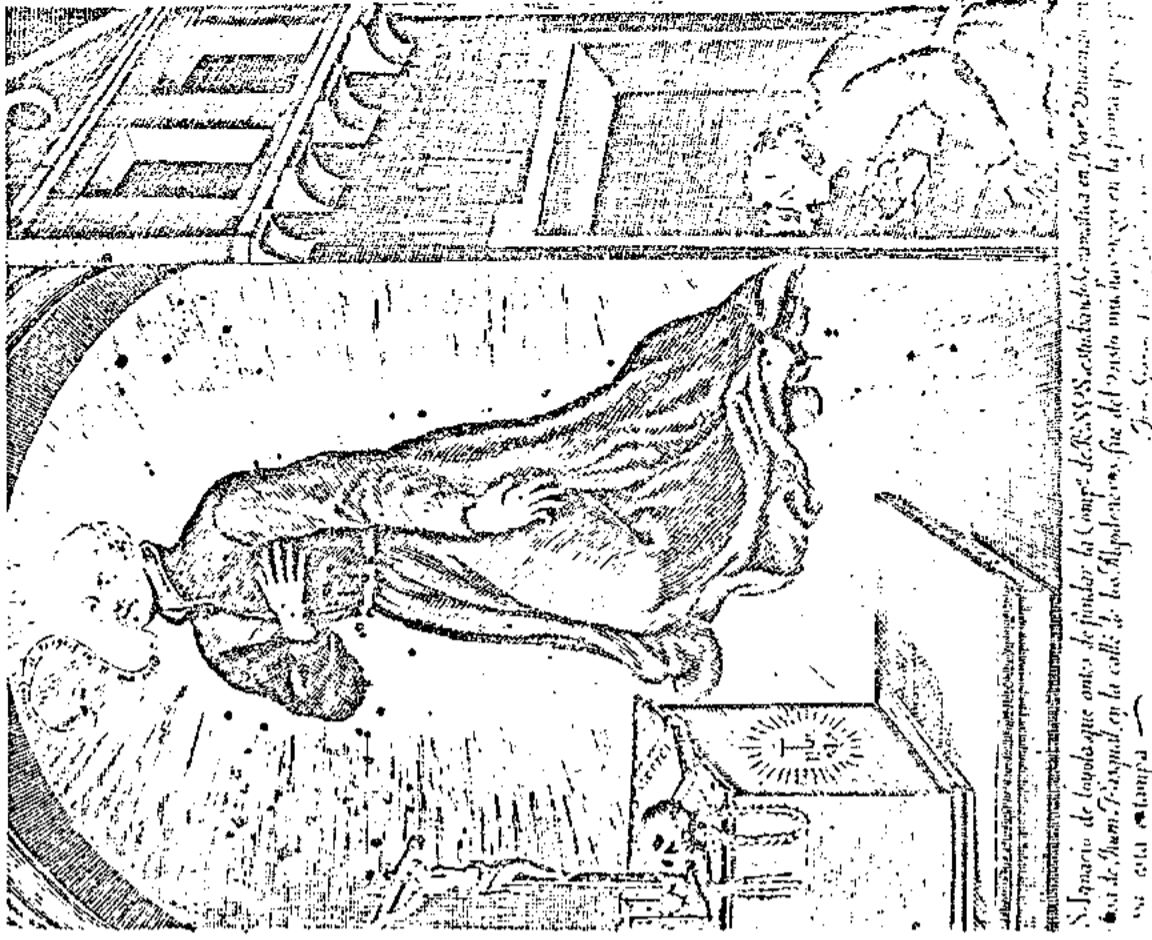
tothom —tothom del seu voltant— maldava per parlar en castellà. (...) Res d'això no arribava al poble, és clar. Per molt mixtura, ètnicament barrejat, que estigués el poble, la seva descripció idiomàtica no trontollava. De moment, si més no. La castellanització es reduïa a l'àmbit aristocràtic... I Rafael Lluís Ninyoles ha explicat els motius, fins i tot psicològics, i el desenvolupament d'aquest procés: "El i forçament de la posició dirigent de l'aristocràcia —allò que justament havia estat amenaçat per la revolució agermanada—, a través de l'adopció d'un idioma 'sagrat' peculiar i el distanciament consegüent de la majoria. Tot va consistir en l'apropiació artificial d'una llengua que, precisament en tant que estranya, resultava útil per a aquell profit" (Rafael Lluís Ninyoles. *Conflicte lingüístic valencià*, València, 1969, pàgs. 61 i ss.). Aquesta funció distanciadora que assolí el castellà per a l'aristocràcia —la qual cosa fou la causa immediata de la seva castellanització— com a contrapartida s'havia de convertir, pel que fa al poble, en un estímul. El prestigi del castellà —amb l'associació d'aquesta llengua al poder— estimulava, òbviament, una castellanització de la resta de les classes socials. I així, de mica en mica, es generalitzava el conflicte lingüístic.

En canvi, Mallorca —pel mateix caràcter insular— i el Principat —perquè no posseïa una aristocràcia de pes— foren menys afectats per aquest procés. De fet —i deixant de banda l'ús literari del català, que serà tractat en el vinent paràgraf— el català es mantingué en ambdós territoris, durant els segles XVI i XVII, com a única llengua col·loquial: "exceptuades algunes poques ciutats, com són Barcelona, Tarragona, Gerona, Tortosa i Lleida, i algunes poques viles, com Perpinyà, Vilafranca del Penedès, Cervera, Tàrraga, Fraga, Montsó i semblants, no és ben entesa la llengua castellana de la gent comuna, i ningunes dones la usen..." ens informa Pere Gil en el próleg a la seva traducció del *Kempis* (1621).

La llengua literària

Qualsevol història de la literatura catalana destaca, en parlar del segle XV, el predomini literari del regne de València sobre el Principat de Catalunya i les Balears: tant els autors més importants —Ausias March, Jaume Roig, Jordi de Sant Jordi, Joanot Martorell, Joan Rois de Corella, Isabel de Villena, etc.— com la major densitat de producció corresponen a les terres valencianes. Els altres països de parla catalana, immersos en la gravíssima "crisi" social del segle XV, no tenien prou d'impuls per al manteniment d'una literatura brillant. Qualsevol història de la literatura catalana destaca així mateix —en parlar del període comprès entre el primer terç del segle XVI i l'arribada del romànticisme a mitjan segle XIX— el caràcter mediocre (la decadència) que la caracteritza: si bé és cert que a València sorgí, al segle XVI, una literatura en castellà relativament important, també ho és que la producció literària en català fou d'una mediocritat aclaparadora en tot el domini lingüístic.

El contrast entre el segle XV, d'una banda, i els segles XVI i XVII, de l'altra, és evident. Cal insistir, però, com ho diu Martí de Riquer (*Història de la literatura catalana*, III, pàg. 580), en "la gran diferència amb què la Decadència es manifesta a Catalunya i a València": mentre que allí hi ha una absència d'impuls creador gairebé total —tant en català com en castellà—, aquí, on el segle XVI representa un dels períodes culturals més brillants, hom continua creant la literatura, encara que ho fa en castellà. Per tant, és obvi que, d'una banda, la

L'espai de l'espai que ont de fundar la Compañía de Jesús, establida a València en 1606. D'acord amb el dibuix de Juan Pascual, que apareix a la seva obra *Historia de la Compañía de Jesús en España*, publicada en 1693.

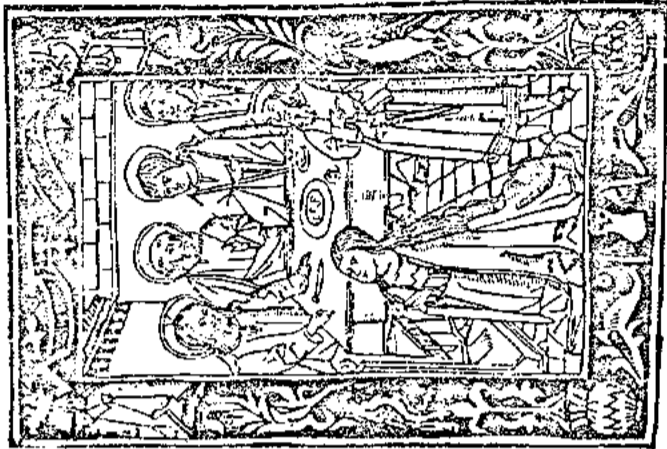
L'ambient cultural del segle XVI al Principat, tanmateix menys creatiu i menys castellanitzat que a València, també degué tenir prou interès com per atreure el jesuïta Diego Lopez de Loyola. El creat que reproduïm ho constata amb una certa dosi de fantasia: "San Ignacio de Loyola, que antes de fundar la Compañía de Jesús, estudiando gramática en Barcelona, viviendo en casa de Juan Pascual en la calle de los algodoneros, fué de él visto muchas veces en la forma que expresa esta estampa."

Carta de Francisco Gaxian let a Barcelona el 1693. (Fotografia de l'Arxiv Iltoriu de la Ciutat de Barcelona).

"questió de la literatura catalana" — el problema de la "Decadència" — roman sempre ligada a la "questió de la llengua catalana", i que, d'altra banda, cal tractar-ho d'una manera diversa del que fa al País Valencià, el Principat o les Balears.

Les causes de la inferioritat literària del Principat i de Mallorca són ben difícils d'excitar. Alguns investigadors l'han atribuïda a la guerra civil, culminació de la crisi del segle XV, contra Joan II, Jordi Rubió, però, ha insistit ("Decadència de la literatura catalana (siglo XVI)" en *Historia de las literaturas hispánicas*, IV, pàg. 887) que "no parece demostrable que las intensas commociones políticas sean obstáculo al cultivo de las letras". D'altra banda, el segle XVI significa per al Principat una època de relativa puixança — augment demogràfic, enriquiment de la burgesia, estabilitat agrària — que havia de cristal·litzar en un moviment cultural (deixant a part les lletres) considerable — un ambient escolar prou intens per a atreure sant Ignasi, la plenitud de l'Estudi General de Barcelona, etc. D'altres investigadors han insistit en unes causes més llunyanes, mantingudes en estat latent durant anys, els efectes de les quals haurien estat sobtadíssims i profunds. Així, Martí de Riquer (*op. cit.*, pàgs. 574 i ss.) ha assenyalat la importància que, per a la castellanització, havia de suposar la tradició bilingüe de la cort dels reis d'Aragó — cal no oblidar que la Confederació catalano-aragonesa estava formada per un conjunt de regnes plurilingües —, tradició que implicava, en un principi, el coneixement per part del seguici reial de l'aragonès i el català. L'entronització, després del Compromís de Casp (1412), de la dinastia castellana dels Trastàmara devia facilitar el progressiu monolingüisme castellà de la cort. Aquest fet ens explicaria l'ús esporàdic de la llengua castellana per part dels escriptors catalans del segle XV, cosa que seria un precedent de la castellanització, molt més intensa, que visqué València al segle XVI. No quedaria explicada, amb tot, la desaparició gairebé total de qualsevol mena d'impuls creador al Principat i a Mallorca, on la "decadència" no consisteix en un canvi de llengua, sinó en un relatiu abandó del conreu de la literatura. Aquest és el motiu pel qual Riquer considera com un factor encara molt més important la desaparició de la cort — sedimentaritzada de primer a Nàpols i, ja amb els Àustriacs, a Castella —, cosa que comportà, en primer lloc, "la inoperància de la Cancelleria, nucli que durant dos s. les almenys servi de regulador i d'aplegament d'homes de tots els estaments amb vocacions literàries (...). En segon lloc, l'emigració d'una aristocràcia, estament que fins al segle XV donà tant als escriptors catalans" (M. de Riquer, *op. cit.*, pàg. 583). A tot això afegeix Riquer "la vida somorta d'una Universitat que explica en llatí, la manca d'anhels literaris de la rica burgesia", i sobretot (cf. també J. Rubió, *op. cit.*, pàg. 888), la manca de confiança en el català com a llengua literària, motivada, en part, per l'enorme prestigi que aconseguí el castellà en el moment en què la "batalla de les llengües" es resolgué a favor de les vulgars i en perjudici del llatí. Aquest darrer aspecte pot ésser constatat molt bé en el fragment que Andreu Bosc dedicava a comentar la situació de la llengua catalana en l'obra *Títols d'Honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya* (1628), pàgs. 23-24:

De manera que tant ab la mescla de dites diferents llengües, com també ab les de les nacions vehines, València, Aragó y França, han formada en algunes parts una llengua tan extraordinària, deixant la materna, que ja molts no tenen satisfacció, dir ne escriure ab ella, y lo pitjor és que han portat a tal extrem, que nos pot averiguar de quina part de Catalunya, Rosselló y Cerdanya són millors los vocables; perquè quiscuna los té mudats, y parla de sa manera, y defensa los seus, y així donan ocasió de ésser judicats per les

A finals del segle XV hi hagué a València un important escip literari representatiu de la burgesia urbana, en un solat per Bernat de Ferradell i Jaume Gaçull. La terra i expressió dels agraïments al·lucinat la bova, social d'aquest corrent literari, que, malgrat que sobretot i mantingué el contacte amb el llenguatge d'expressió, també en qualitat. *Tramuntana de La vida de santa Magdalena en cobles, de Jaume Gaçull, obra editada a València el 1905. Fotografia de l'Arxíu Històric de la Ciutat de Barcelona.*

nacions estranyes, mes que més amb los demés actes de ostentació, predicant, escrivint, o altres se valgan ja comunament de la Castellana, culpa notable nostra de averia anada abortint, y mesclant de cixa manera, puix ella era de si tant polida, pròpia, y apte per qualsevol acte, de dir, y escriure, com està dalt provat.

Diferent govern han tingut les Castellans en llur llengua essent ella estada la més barbàra de l'otes, com dalt està dit, y no obstant avent fet particular estudi en ella de Frasis, noms, y paraules pròpies, y ab elles apudíssims conceptes, ha vingut son abono, y medro de ésser oivida tant ornada, capiosa, y més rebuda, que les demés.

A València — com ja ha estat explicat — la situació era molt diferent: més que no pas una inhibició literària — com és el cas al Principat i a Mallorca — hi ha un canvi de llengua. Les causes d'aquest canvi lingüístic són molt més ben conegudes que no pas les de la inhibició literària, així mateix ja esmentada: arrenquen de la situació de la literatura a València durant el segle XV, i cristal·litzen després de la guerra de les Germanies (1519-1521). A finals del segle XV, com magistralment ho ha assenyalat Joan Fuster ("Literatura i classe" en l'obra *Proces moriscos i capellans*, pàgs. 342-358, (1962)), la literatura es movia, a València, a l'entorn de dos grups socials molt ben definits: l'aristocràcia i la burgesia. D'una banda el *Parlament en casa de Berenguer Mercader*, obra de Joan Rois de Corella, on explica que uns quants "homenes d'estat de la ciutat de València" es reunien per discutir, entre altres coses, de literatura, i d'altra banda la sèrie d'obres — *Lo somni de Joan Joan*, *Lo proces de les ulives*, *Lo possi en cobles*, *Qüestió disputada*, *Excuses d'Amor*, etc. — en les quals intervenen sempre escriptors com Bernat de Fenollar i Jaume Gaçull podrien simbolitzar les tertulles que duïen a terme aquests dos cercles

socio-literaris. "En realitat, tot això té un interès migrat. Aprofita, però, per a dibuixar una línia de separació 'social' entre aquella bona gent. El grup de Corolla, localitzat a casa d'un Mercader (...), i al qual van lligats cognoms tan aristocràtics com Escribà, Vilarrasa, Castellví i Proixia, contra els escriptors de la noblesa. El grup de Fenollar, constituït per canonges, notaris, juristes, seria el dels burgesos" (Joan Fuster, *op. cit.*, pag. 352).

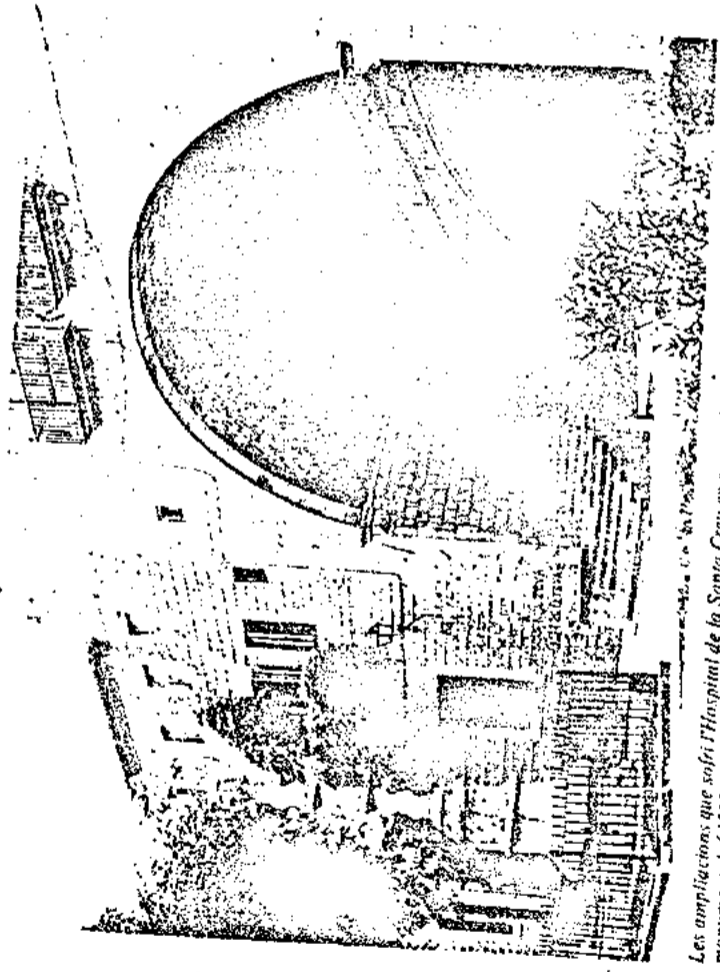
Entre aquests dos grups devia haver-hi —és molt natural— relacions (cf. Joan Fuster, "Les amistats literàries" a l'obra *Pretes, muris i capellans*, pàgs. 358-366), però "ni les personals ni els intercanvis de poemes esborraven aquesta distància". Les característiques literàries de cada grup eren prou distintes per a permetre-ho: clàssicisme i llengua molt elaborada onfront de sàtira popular i llengua planera eren els factors que delimitaven bé els dos grups. En última instància, assenyala Joan Fuster, la divisòria era la diferent actitud davant el "realisme". En el segle XVI, justament després del triomf antiagermanat i de l'establiment de la cort de la virreina Germana de Foix a la capital, aquests dos grups accentuaren llur separació: el grup clàssicista fou absorbit pel castellanisme —no pas, només, lingüístic— de l'aristocràcia, fet que donà lloc a una literatura, ara ja en castellà, considerable; i el grup "realista", perduda la base social que el mantenia —només cal recordar que la burgesia urbana fou la gran perdutora de la guerra de les Germanies—, passà a ésser patrimoni popular i fidel a l'idioma, però, allunyat del gran corrent literari de l'època —el Renaixement—, donà lloc a una literatura d'un gran valor testimonial, bé que d'un escàsissim valor literari.

El teatre que hom representava a la cort dels ducs de Calàbria, a la qual s'havia agrupat l'aristocràcia valenciana després de la guerra de les Germanies, reflecteix amb gran claredat el moment clau d'aquest procés. Tant les obres de Joan Ferrnández de Heredia (*La Verita*, representada pels volts del 1524, o el *Coloquio de las damas valencianas*, representat el 1524) com les de Lluís Milla (especialment *El cortisano*, publicada el 1561, però representada abans del 1538 —any de la mort de Donya Germana—) donen una opció al català i mostren, al mateix temps, la coexistència, si no la pugna, entre els dos estils i les dues llengües. Així, per exemple, en *El Cortisano* hom troba tres farses —*El tumbaje Ester, curiada feites; Ester i Galot; Ester i dona Jeronima*— on, en català, "és posen en escena personatges de la burgesia en vena satírica i realista, que reflecteix certs aspectes de la convivència dels valencians i dels castellans, tant en els costums com en el bilingüisme..." (cf. Jordi Rubió, *Sobre el primer teatre valencià*, "Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura", XXV, 1949, pàgs. 367-377), que contrasten amb el to més aristocratitzant —més renaixentista— de la resta de l'obra, escrita en castellà. Com ho assenyala Joan Fuster (*Plantajements històrics del teatre valencià*, "Els Marges", 5, 1975, pàgs. 11-63), "sempre que la intenció de l'escena no fos 'realista', el diàleg —generalment en vers— havia de ser en castellà (...). Ara: qualsevol atenció a la 'realitat' immediata obligava, almenys, al bilingüisme". Aquesta pugna acabà decantant-se —un cop fou exclos el "realisme" com a opció literària pel sector dominant— a favor del castellà i d'aquesta manera, el teatre posterior al 1530, tant el creat a València com el que hi era representat sota els auspicis de l'aristocràcia, fou exclusivament en castellà. És el moment en que els autors valencians de l'Acadèmia de los Nocturnos —Francesc Tarrega, Guillem de Castro, Carles Boil, Miquel Benito, Gaspar Aguilà...— creen una escola d'un cert pes dintre les lletres castellanes que, després de l'expulsió dels moriscs (1609), no tindrà continuïtat. A

partir d'aquesta data. L'opció teatral, diguem-ne, profana es reduïx a les representacions i aquestes sempre es feren en castellà: tant si eren fetes per als cercles reduïts de l'aristocràcia, com si ho eren —sobretot a partir de l'arribada dels *comités de la lengua* de l'estil de Lope de Rueda, present ja a València el 1560— per a un públic més ampli.

L'activitat creativa del Principat durant el segle XVI, pel que fa referència al teatre profà, era pràcticament nul·la. Josep Romeu, que ha publicat la totalitat del teatre profà en català del segle XVI, només ha pogut recollir un fragment d'una obra escrita al Principat —la *farça d'En Curru*—, la importància de la qual, però, ha assenyalat Joaquim Molas (*El teatre català del segle XVI*, "Serra d'Or", V, núm 2, 1963, pàgs. 42-44). Les representacions teatrals, en canvi, devien ésser força freqüents, de manera semblant a com ho eren a València. Hom sap —i és molt poca cosa— que, el 19 de juliol de l'any 1542, una "companyia" teatral havia representat a la vila de Puigcerdà una comèdia castellana —*Chaulina*— i que la mateixa companyia havia representat a Barcelona, a la mateixa època, una farsa en castellà. Els papers que ens proporcionen aquesta informació —una nota escrita per l'actor català Andreu Solanell— també ens informen de representacions en llatí a Girona, i de representacions en català a Puigcerdà —una comèdia de Terenci, *L'amic*— i a Barcelona. Sense exagerar la importància d'una dada tan escassa, sembla obvi que el teatre castellà no era del tot insòlit. D'altra banda, a finals del segle XVI —l'any 1596—, l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona feia construir un edifici per a representacions teatrals, el qual fou considerat en aquella època un dels millors d'Europa. Cal pensar, donada l'escassetat d'obres en català, que les representacions que hom hi produïa eren majoritàriament en castellà.

Pel que respecta al teatre religiós, en canvi, la persistència del català fou, tant a València com a Mallorca i al Principat, més llarga. No podia ésser altrament, donats la seva naturalitat i el públic a qui anava destinat. Durant el segle XVI hom continuava representant regularment unes formes teatrals documentades ja a l'Edat Mitjana. A València, els "misteris" (que eren peces teatrals curtes i de construcció molt elemental, els actors de les quals solien ésser el clergat i la feligresia —representats de primer a les esglésies, i després, des de començaments del segle XVII, al carrer—) giraven entorn dels temes de l'Assumpció —com el famós *Misteri d'En*, del Corpus —com el *Misteri d'Adam i Eva*, el *Misteri de Sant Cristòfor*, i el *Misteri de rei Herodes* (o *La Degella*)—, del Nadal o de la Quaresma. Al Principat, el teatre religiós representat durant el segle XVI i XVII continua també la tradició medieval: La representació de Jesucrist en *Sibilla*, en el cicle nadalenc, les representacions de la Passió, Mort i Resurrecció de Jesucrist, en el cicle de Pasqua —el *Misteri de la Passió*, de Cervera, escrit per Pere Pons i Baltasar Sarrà, amb estrofes senceres de *Lo Passi en cables* valencià del Quatre-cents; la *Representació del davall de l'Infern i lo davallament de la creu* i *Lo Plant de Magdalena*, també de Cervera; la *Passió de Crist Nostre Senyor* (segle XVIII); les passions d'Olesa i d'Esparreguera, etc. que eren representades a Mallorca, etc.— i les representacions de tema assumpcionista, etc. mantingueren vitalitat fins al segle XVIII. A Mallorca, la situació devia ésser molt semblant, segons que hom ho pot deduir de les quarantia-nou consuetes que foren copiades a partir dels anys 1598 i 1599: hi abunden els textos de representacions d'episodis de l'Antic Testament —la *Conquesta del rei Assuero*, o la *Consuetud de la història de Tobias*—, de llegendes hagiogràfiques —la *Consuetud de Sant Jordi*— i, sobretot, les ja esmentades representacions dels cicles de Nadal i de Pasqua.

Les ampliacions que sofí l'Hospital de la Santa Creu en construir-se el pati nou cap al sud i les dues escales següent s'hi afegí la columna salomònica amb una creu. Barcelona. Pati de l'antic Hospital de la Santa Creu.

La introducció lenta dels autòctons castellans mai no va significar un abundància total amb la trona, devia ésser un factor de castellanització de primer ordre, va continuar oferint un lloc a la llengua del país. Aquest fet cal considerar-lo com a molt important, ja que impedi que és trenqués del tot la continuïtat de la llengua catalana en el teatre.

La densitat de la producció poètica a les terres de domini lingüístic català, durant el període que va des dels inicis del segle XVI fins al segle XVIII, és d'una migrada decedora si hom prescindeix de les obres escrites en castellà. S'hi van desenvolupar tres escoles poètiques, diguem-ne, cultes: en primer terme, aquella que prosseguia la tradició dels certameners que, a imitació dels occidians de la Gaia Ciència, s'havien fet molt generals a finals de l'Edat Mitjana; en segon lloc, la formada pels epígons d'Ausiàs March; i, en darrer terme, aquella que, desenvolupada bàsicament durant el segle XVII al Principat, continuava la tònica marcada per la poesia barroca, culterana i gongorina, de Castella.

La tradició poètica de la Gaia Ciència s'havia introduït al Principat amb l'estreïssima relació de les literatures catalana i provençal (cal recordar que Joan l'encomanà a Lluís d'Averçó i a Jaime March, l'any 1393, la instauració a Barcelona d'un consistori a imitació del que funcionava a Tolosa) i s'havia estès cap a València durant el segle XV —el primer llibre imprès

Les obres i robes d'aquí fetes les quals trac ten de labors de la fatallíssima verge Maria foren fetes e ordenades p los trobadors deus e en cascuna d'elles dites robes fetes s'fponents a una fentícia o feria d' mes prop anferal libel o carrell ordenat p lo venerable mossi Bernat Fenollar preure e domer de la Seu d'la insigne Ciutat de Valencia de manament e ordinacio del Spectable senyor frare Luis despuig Mestre de Muntada e Vifrey en coc lo Regne de Valencia Lo qual senyor com adenor deia uer ge Maria posá en la dita Ciutat de Valencia una loya a tots los trobadors a onze dies del mes de Febr Any d'la nativitat d' nre senyor Mil. CCC. Lxxiii. co es hun tros d' dias p de uellur negre apec o bastant p hun gipo qui mis lobara la verge Maria en qual se uol ten gua la qual loya per adir en aquella fonch lo dit dia posada en la casa d'la cõraria de sanc Lordi de la dita Ciutat e luegada a. xxv. del mes de Mars del dit any Lo tenor o feria del dit Cartell es lo mes propiequent.

El primer llibre imprès en català és un recull de les poesies presentades al certamen literari que l'any 1474 va convocar Bernat de Fenollar. Malgrat la poca producció poètica en català d'aquest període, se'n conserva aquest tipus de certamen. Encapçalament del primer llibre imprès en català. Obres o robes en labors de la Verge Maria, editat a València el 1474. L'original és a la Biblioteca de la Universitat de València.

a la península, si més no en llengua catalana, fou justament una recopilació de les *Obres o Robes en labors de la Verge Maria* (València, 1474), presentades al certamen convocat per Bernat de Fenollar, a instàncies del florentí general Lluís Despuig. A l'entorn dels certameners s'aplegava una munició de poetes —ben sovint ocasionals— a la recerca d'una publicitat que no podien trobar ni en el llibre imprès —refractari a la poesia— ni en els manuscrits.

La qualitat poètica de les obres solia ésser mediocre a causa dels temes, l'estil i la mètrica que les lleis de la tradició els imposaven. L'any 1538, per exemple, Francesc d'Oliva publicava una *Nova art de Trobar* que no és altra cosa sinó una temptativa de "desenterrar" els preceptes caducs de l'antiga Gaia Ciència:

*L'art estava sepultada
en sepulcre jerosol,
mes ara desenterrada
y molt ben afeytada
per a tot bon us i fi,
la vis dins un mallorquí.*

Uns anys més tard, el 1601, a la *Sentència del Certamen Literari* que en honor de sant Ramon de Penyafort convocà la ciutat de Barcelona, Francesc Calca encara reflecteix "el concepte fosilitzador que tenia de la poesia catalana la viciosa generació i el descobriment que se produïa la que a ella se le atribuïa desmentida llibertat de la escuela castellana que se punia de moda (Jordi Rubió, "Literatura catalana", en l'obra *Historia general de las literaturas hispánicas*, IV. 2.ª part, pàg. 519). I no era tan sols la preceptiva el que limitava les possibilitats literàries dels aspirants al premi; els temes també eren limitadors: el 1499, per posar un exemple, a

Goigs y alabances del glorios Sant Ramon de Peñafort

Cathala, del Orde de Predicadors. Compole per vn Religios Cathala, de dit Orde.

O Digne de erem rector
de Cathala honra y gloria
renia nos fempe en memoria
Sant Ramon de Peñafort,
¶ Ab abo gran Barcelona
la richa forç anomenen
ment digna de la corona
fent colli en ella temen
set vn thesor de graa forç
teniu nos fempe en memoria &c.
¶ A. I. lo Christà imitant
quan marid' en en la creu
la nit del Diuendres fiant
de sanc Domingo preneu
Jabit queu creu meritoria
ab va diuinal' accoç
reniu nos fempe en memoria &c.
¶ Font la va la fianta y cara
vodret huzant' en graa
y la de Quins tanç el ta
quel mabon' aincepze hifitans
eua prenen ab molta gloria
preu' confessor guis y more
ceriu nos fempe en memoria &c.
¶ Coma chucada del cel
Jangl' de guardau' en claus
y fada nit ab fiant zel
a oze vos iudicia
ab que al' aigues victoris
del dimoni: cruel y fort
reniu nos fempe en memoria &c.
¶ Vostres amaca forç tant
ue noli per algu comper
et hu gran entrel' gran
palliu lens vexell' le mar
deuant la honra transitoria
del Rey y tota la cert
reniu nos fempe en memoria &c.
¶ Ab la fianta tepe vodre
queris fone barca nosi segura
gran maniet' Deu amoltra
paix in finit' mal' a cura
fent nos propitiatoria
a molta lliuant de la mon'
reniu nos fempe en memoria &c.
¶ La terra manuell' oia
que nax de qu' ell' hoc figne
som de font miraculosa

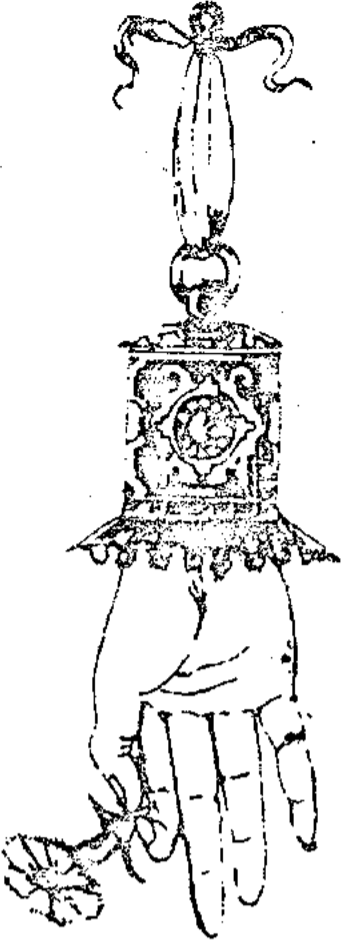
hont vos foren enerraç
virtut' te preferencia
y de tot mal' es confort,
reniu nos fempe en memoria &c.
¶ Vn miracle haventant
ab aquella folcu moltar
ab lo esp folen torar
pux lalet' confoloria
reden y en for mal' confort,
reniu nos fempe en memoria &c.
¶ Quant volliu sepe l' hie obata
en aquell' fiantida
hont molta Eubeta sifitren
vn home que no fienta
olbr' a ne col' merora
cobra per fa l' exa y fort,
reniu nos fempe en memoria &c.
¶ Sol' los mura returacat
per set vodre viuut' tant
de l' gres auhor' iudic' tant
tobren set mes le iuarata
fent per vos mis' f' iudicia
al' aigues de Jaha cort,
reniu nos fempe en memoria &c.
¶ Volla enuoc' a lo
poes en la tanta alegria
que al' l' en causa admirada
fent tall' mualtes tot dia
quet pot fer de la noia hifloria
per set dignes de reoç,
reniu nos fempe en memoria &c.
¶ Cegon corxon y nullis,
y delites molt' fiant curan
y molter peccadors contra
pabon' de xaur' fiant peccat
les ellet' ab conoç
fiant' heugon qu' gran gloria,
reniu nos fempe en memoria &c.
¶ Com' va font fresca y bella
que ab preña es frequada
de gran g'at' vodre capella
dia y nit es visitada
tot lo mon en vos ablor
acut ab molt' gran conoçia &c.
TORNADA
¶ Pux la fiantida victoria
deu' engra en fiant port
reniu nos fempe en memoria &c.

ORATIO.
Deus qui beatum Raymondum patientem et sacra-
mentis iniquis ministrum elegisti: per nos et vnde
dignos patientis fructus faceres, et ad terram saluam
formam pervenire facillimus. Per Christum Dominum
nostrum, Amen.

VERF. Ori pro nobis beate Raymond
¶ Ve digni efficiamur promissionibus Christi.

Conlicencia. En Barcelona en la Estampa de Isauze Cerdas en lo any de mil e seiscientos e cinquenta e tres años del P.M.D.C.III.

El certamen literari barcelonès del 1661 fou coronat en honor de sant Ramon de Peñafort. Per aquest motiu s'editaren en aquest any nombrosos cantos al sant. Goigs i alabances del glorios sant Ramon de Peñafort. Barcelona, estampa de Jaume Cerdas al carrer de Petritxol, 1601 (fotografia de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona).

Parallelament a la convocatòria dels certaments literaris continuadors de la tradició medieval, es feu una poesia més pròxima als corrents renaixentistes que revaloritzà l'obra d'Ausiàs March. Projecte de joia renaixentista realitzat per tal d'obtenir el títol de mestre del gremi d'argenteres, recollit en el Llibre de Passantilles del 1664 (fotografia de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona).

València era oferta una joia —el premi— a qui millor diria "quina dolor sentí la Mare de Deu quan encontra' son fill Jesús ab la creu al coll, que el duien a crucificar..." (Joan Fuster. "Els certaments" en l'obra *Poetes, muricors i capellans*, dins *Obres completes*, pag. 379). La lírica temàtica quedava ben patesa.

No hi ha un inventari complet de tots els certaments que se celebraren durant aquestes dos segles. Hom té notícia, això sí, d'aquells certaments dels quals foren publicades les poesies concursants: és evident que se'n celebraren molts més. Però, si els coneguéssim, probablement no canviaria pas el judici negatiu, quant a la qualitat literària, de les obres premiades. Una altra cosa és el judici que mereixen pel que fa a la història de l'idioma: durant el segle XVI, en lluita amb el castellà, que s'hi anava infiltrant —ja en el certamen del 1474 hom convocà els poetes a lloar la Verge en "lengua y sill / lo que placent vo' ls sia!"—, representen un dels fills, valuosíssim, de la continuïtat del català en la literatura. Els certaments més coneguts són a València, l'any 1511, en honor de santa Caterina de Siena; el 1515, en honor del "deu' nom de Jesús"; el 1532, certamen convocat per Jeroni Santpere, etc.: al Principat, l'any 1610 i el 1622, en honor de la beatificació de sant Ignasi i de la canonització d'aquest mateix sant i de sant Francesc Xavier a Girona; l'any 1580, per parlar de la immortalitat, també a Girona; i aquest mateix tema a Barcelona, l'any 1583; a Mallorca, l'any 1501 en honor de Ramon Llull; i entre 1561 i 1572, certamen convocat pel gremi dels fusters, etc.: el català trobava en tots ells un lloc per a l'expressió pública de la llengua. Aquest fet, donada la situació, no pot oblidar-se fàcilment.

Al marge dels certaments en el segle XVI —sobretot al Principat— diversos poetes cultivaren una poesia d'arrel ausiàsmarquiana de major entitat que no pas la dels certaments. Jordi Rubió "Literatura catalana", en la *H.g.h.*, IV, 1.ª part, pàgs. 900-901) ha assenyalat l'existència de tres etapes en el culte que els cercles literaris professaven al gran poeta valencià. L'una, representada per l'interès de Joan Bosca i de l'almirall Ferran Folch de Cardona, a la qual corresponen les edicions de l'obra d'Ausiàs March fetes per Carles Amorós (1543, 1545); les còpies manuscrites que encarregà l'almirall. La segona etapa la determinaria l'edició de Claudi Bornat (1560), de la qual tingué cura l'humanista Antich Roca —un autor molt lligat als

humanistes Francesc Calça i Onofre Manescal, i als poetes Pere Serafi i Joan Pujol. L'última etapa la representaria Marc Antoni Camós, autor del poema en castellà *La fuente desecada* (1598), en el qual apareix Ausias March en representació de la llengua catalana. A València, es destaca la poesia ausiastarquiana de Joan Fernández Horedia. Al Principat, dos poetes, tots dos de la segona etapa, tenen una curta entitat dintre aquest corrent: el poeta i pintor Pere Serafi i Joan Pujol.

Pere Serafi —de probable origen grec—, que morí entre 1566 i 1568, fou un escriptor bilingüe. D'eit pot hom afirmar que "sabia emmotlar-se als estils més diversos" (M. de Riquer, *Historia de la literatura catalana*, III, pàg. 612), i una repassada a la seva producció poètica catalana —publicada l'any 1565 amb el títol de *Dos llibres de Pedro Seraphin, de poesia vulgar en llengua catalana*— ho demostra a bastament. hi resten paleses la tradició trobadoresca —autòctona, per tant— i la influència castellana, especialment a través del seu contemporani Joan Bosca, que el relacionaren amb Ausias March —a qui dedicà un *Sonnet de Pedro Serafi a la immortalitat de Mossèn Ausias March, poeta català*, que fou publicat en l'edició de Bornaat—, comcreada a Lió —present, per exemple, en els *Vint emblemes sobre diverses temes*—, com també la dels autors clàssics —Horaci, sobretot, i l'estil del qual és present en el *Capítol anual, null perquiem vuluit, Sim levi de bun matit, etc.*— el tema de les quals, extret de refranys populars i que ja havia rebut un tractament poètic en d'altres èpoques —com més endavant s'explicarà—, permet a Serafi d'ocupar un lloc prou digne dintre la literatura catalana com a continuador de la poesia cortesana popularitzant, típica del Renaixement.

Joan Pujol (finals del segle XVI - començaments del XVII), d'altra banda, "més que no pas Pere Serafi, poeta amb caires prou diferents", fou "qui mantingué a Catalunya, al segle XVI, la tradició literària d'Ausias March" (M. de Riquer, *Lit. cat.*, III, pàg. 617). Tant en el seu únic poema publicat —*Lepant* (1573)— com en la seva obra inèdita —*la Visió en sonni, comentaris en vers, en forma de gloses, a estrofes d'Ausias March*—, la influència d'aquest poeta valencià és patent, malgrat que "és més entusiàstica que no pas pregona" (M. de Riquer, *op. cit.*, pàg. 617). Una anàlisi atenta de l'obra de Joan Pujol —sobretot de l'epopeia *Lepant*, que traïx una estructura mètrica de la qual deriven tota la seva tensió i el seu dinamisme, que "no fa sinó reproduir un dels trets més característics del barroç" (Karl-Heinz Anton, *Juan Pujol. Obra poètica*, Barcelona, 1970, pàgs. 7-8)— el mostra immersit dintre l'ambient de la Contrareforma. És a partir de l'acceptació dels postulats tridentins quan Pujol intenta de dur a terme —especialment en la *Visió en sonni*— una valoració nova i ben ordoxada d'Ausias March. "Per això, l'obra de Pujol ens sembla arida i merament didàctica, de vegades com si fos una rimada representació històrica, per bé que en realitat sigui plena d'afusions i d'erocacions que en si contenen una curta gràcia poètica. D'aquí que el seu estil sigui fosc i no exempt de manierismes" (K. H. Anton, *op. cit.*, pàg. 10).

Amb el nom d'escola barroca hom podria designar la poesia catalana dels segles XVII i XVIII. La caracteritzen la castellanització del llenguatge —provocada, ben sovint, per l'adopció de models castellans—, la utilització d'unes formes mètriques totalment castellanes —octaves, sonets, dècimes, quintilles i romanços— i la intenció deliberada d'escriure en un llenguatge culta i d'utilitzar la mitologia com a recurs metafòric, combinant-lo amb els topics

de la poesia castellana de l'època barroca (Jordi Rubió, "Literatura catalana" dins *Hilari*, IV, 1.ª part, pàg. 522). El grup de poetes que conreen aquest tipus de poesia difícilment veieren impresa la seva producció, la qual es coneguda, principalment, a través de tres manuscrits: el *Recreo y Jardí del Parnàs y Musas Catalanas*, recopilat per Baptista Mirambell entre 1623 i 1640; la *Carriostiat Catalana*, el recopilador de la qual signa amb el pseudònim de Carselio, de finals del segle XVII; i la *Carriostiat Catholana y (correcte) o) Recreo y Jardí del Parnàs*, anònim, de la segona meitat del segle XVIII. És escàs el valor literari de la major part dels autors d'aquesta època —Cordellas, Massanés, Rafel Nogués, Miquel Ferrando de la Càrcer, Gerònym Ferrer de Guissona, Joseph Catalá, etc.—. L'estudi dels quals, per si fos poc, es fa molt difícil a causa de la poca fiabilitat, quant a l'atribució de les poesies, dels manuscrits esmentats. Només Vicenç Garcia —més conegut com "el rector de Vallfogona"—, Francesc Fontanella i Josep Romaguera mereixen, de vegades més per la intenció de llurs obres que per la qualitat, d'ésser-ne destacats.

Vicenç Garcia, rector de Vallfogona (Tortosa, 1582 - Vallfogona de Riucorb, 1623) és el més cèlebre dels poetes catalans del Barroc. En la seva producció hom pot distingir dues vessants: la poesia de to greu i la poesia burlesca. En el primer grup tenen una importància considerable, d'una banda, els poemes en els quals tracta dels grans temes de la Contrareforma: el desencany del món i la nostàlgia del temps passat (*Desengany del món*), el penediment i, fins i tot, la propaganda directa de la política contrareformista, com en l'*Oració penitència*, llegida a Lleida amb motiu de l'elecció de Felip de Berga com a rector de la Universitat.

*Contra la Iglesia santa
la reina d'Inglaterra
exorta ab gran perfidia rebelada:
i quan tothom s'esquanta
d'entrar dins de sa terra
a publicar que está excomunicada:
cosa tan senyalada!
Sols un de Berga Fempren, i el mig del dia
dintre de Londres, quan més gent hi havia,
del gran temple a la porta
fira les lleures que de Roma porta.*

D'altra banda, els poemes d'amor, escrits en una forma més segura, mostren tota l'artificiositat barroca, com es pot veure en aquest fragment de la setena de les *Dècimes d'un galan a les llàgrimes d'una dama que, perquè no la ves plorar, se cobri la cara ab un moscador*.

*Cada llàgrima un volca
ocult porta i embobet;
mal tan estrany desconcert
sola una causa fanyid:
però tan cobert está,
les flames tan retirades,
que les gotes aqueçades
liquides perles pareixen,
amb quin valor competeixen
les de la boca, gelades.*

No podia pas fugir, però, el rector de Vallfogona, de la contraposició, típicament barroca, d'aquesta artificialitat amb la realitat quotidiana, amb que satiritza aleshores la mateixa retòrica que ell utilitzava:

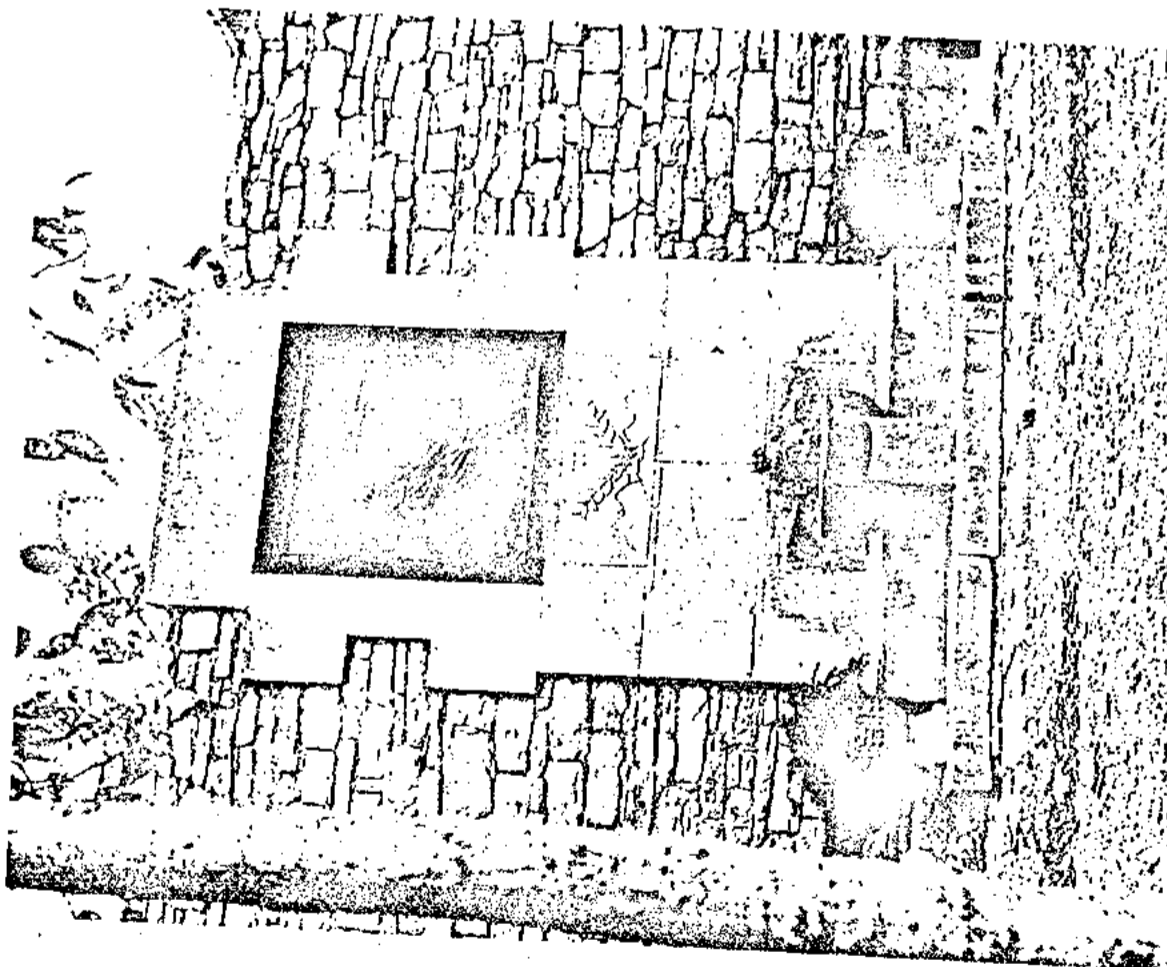
No més comparacions, vejà tot fora:
 al·lusió, coral i perls fins,
 que abreviar Perseus i empobrir mitges
 sols és gastar lo que un poeta plora...

També propugnà una poesia de vegades més crítica i, tot sovint, més planera i gratuïta: és la poesia que hom ha anomenat burlesca. Des de la descripció de la lleigesa (en aquell conegut sonet de ressons quevedians *Bon viatge us do Déu, dona curatada*) fins a la burla dels temes mitològics, tan de moda en aquells moments (com, per exemple, en els quatre romanços de tema mitològic), estent sovint en una poesia obscena (*A una jove barcelona*). Vés a buscar espinaes/minyona, puix tan ho vols./mes guarda que els cargols/no et toquen ab sos llimsacs) o escatològica (*A un assumpte llepat*: No serà persona cuerda/ni marxo estimada en res./ni tampoc bon portugues/qui dirà mai de la merda /Que encara que sia verda/...). Vicenç Garcia compongué una poesia de gran acceptació que, ben aviat, havia de crear una "escola" més o menys popular (el vallfogonisme) que perduraria fins gairebé als nostres dies.

Francesc Fontanella (c. 1615-1680/5) nasqué a Barcelona, en una família que tingué un paper considerable en la gènesi i la direcció de la revolució catalana de 1640 i en la política aliada amb la corona francesa, família que, així mateix, fixà a nivell literari les línies programàtiques d'un moviment ambiciós de redreçament de la cultura catalana. La seva obra poètica —que romangué inèdita fins al segle XIX, exceptuant-ne algun poema inclòs en el pròleg d'alguna obra editada i el *Panegíric* fet a la mort de Pau Claris (1641)— consistia principalment de poemes amorosos, directament influïts per Garcilaso, els quals, malgrat el pla bucòlic i ideal, es localitzen, pel que fa al paisatge, a la vora dels rius Besòs i Llobregat. També conté, la seva obra, poemes civils —dedicats a la guerra amb l'exèrcit castellà (*Lletra que feu Fontanella en lo siti de Barcelona*, *Lletra que feu estant sitiada en Barcelona* i *Lletra que feu en lo últim del cili 1652*), o a esdeveniments en què ell mateix havia participat, com en els poemes on descriu el viatge que feu, junt amb el seu germà, a Münster — i poemes religiosos (*Lletra al naixement de Jesús*, *Descuny i porfia*). Fontanella, ultra això, és autor de dues obres teatrals. La primera, *Amor, fermesa i porfia*, és una tragicomèdia escrita en vers el 1640 en què, a través de l'amor de Fontanella —pastor del Besòs— i de Guidènio —pastor del Llobregat— envers la pastora Elisa, es reflecteix un món bucòlic i optimista. La segona, *Lo desengany*, escrita cap al 1650, és un poema dramàtic més crític i d'intenció didàctica —el tema central del qual són les noces de Venus i Vulca— que recull críticament el desànim col·lectiu de després de la guerra.

L'aspecte més interessant de l'obra de "Fontanella" (així signava la seva producció Francesc Fontanella) és, com ja ha estat esmentat, el programa de redreçament cultural i la defensa de la llengua catalana que apareixen explicitats a la "Lloa" que l'autor antepona a *Amor, fermesa i porfia*. Apol·lí i Talia es queixen del fet

que vestres ingenis clars
 indignament s'enamoraren

L'extensíssima producció poètica del Rector de Vallfogona té dues vessants. L'una, greu, en la línia de la Contrareforma. L'altra, que el feu molt conegut i imitat, de caire humorístic i escatològic. Part de la seva obra fou prohibida per la Inquisició el 1782.

Vallfogona de Ribó (Segarra). Monument a Vicenç Garcia i Torres, rector de Vallfogona.

OCCIDENTI,
ECLIPSE, OBSCUREDAT,
FUNERAL.

AVRORA, CLAR EDAT,
BELEZA, GLORIOSA.

AL SOL, LLUNA, Y ESTELA,
RADIANT.

DE LA ESFERA, DEL EPICICLE,
DEL FIRMAMENT.

DE 1641
CATHALVNYA.

PANEGIRICA ALBANÇA, EN LO
últim dale, als Menes Decedors del molt Illustre Dilectior T. su Cla-
vis, meritisim Canonge de la Cathedral de Vergell, Depositari,
President general del Cathalà Confessor, y gloriosis-
ment aclamat, Libertador, Tutelar, y
Pare de la Patria.

OBSERVADA
PER LO DOCTOR FRANCISCO
FONTANELLA BARCELONES.

Y
DEDICADA

A la Paterna Protectio del Doctor Joan Pere Fontanella Ciu-
tada honorat, y Conceller en Cap, de la sempre fel. y
sempre victoriosa Barcelona.

BARCELONIA.

En Barcelona, en casa de Gabriel Noguer, en lo carrer de
Sant Domingo, Any 1641.

El poeta Francesc Fontanella, membre d'una familia que participà molt directament en la revolta catalana del 1640, treballà sempre en català, i el seu clar compromís amb la política secessionista del seu país, conseller en cap de la Generalitat de Catalunya el 1640-1641, es manifestà en diversos escrits i la comparsa l'èxiti. Un d'aquests escrits fou el Panegíric fet a la mort de Pau Claris (1641), una de les poques obres seves publicades abans del segle XIX.
Portada del Panegíric a la mort de Pau Claris fet per Francesc Fontanella, editat a Barcelona a casa de Gabriel Noguer, 1641 (original a la Biblioteca de Catalunya).

Cobles ara nouament
fetes de vn caualler y vna pastora
son molt gracioses pera can-
tar y sonar ab les de diu
me luliana.
En Barcelona en casa de Pere
Regner any. 1566.

Durant els segles XVI i XVII, al Principat s'editaren narracions de tema pastoril seguint la moda literària més general.
Portada de Cobles ara nouament fetes d'un cavaller i una pastora, editades a Barcelona a casa de Pere Regner l'any 1566 (fotografia de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona).

sols dels assumptes estrany,
 sentien que, sols s'aplaudescia
 lo llenguatge castel·là,
 quan la catalana nina
 és tan dolça, és tan suau;
 y elligen esta Acadèmia
 per los primers Catalans
 que a noble teatro donan
 les flors cultas del Parnas.

Els esdeveniments polítics —la caiguda de Barcelona—, però, no havien de permetre que aquest intent es traduís en alguna cosa efectiva; Francesc Fontanella, exiliat a Perpinyà, només representa això: un intent. Quan les circumstàncies polítiques tornin a ésser favorables —en el període situat entre la pau de Nimèga i els inicis de la segona guerra contra França (1684)—, els esforços de redreçament polític i econòmic expressats per Narcís Feliu de la Penya en l'obra *Fenix de Catalunya* (1683) seran acompanyats d'un segon intent de redreçament cultural i literari protagonitzat, com a figura representativa, pel poeta Joseph Romaguera —mort després del 1711—, canonge de Barcelona i vicari general del bisbat barceloní, que és un dels representants més característics del Barroc català ("No per ser vulgar la llengua/ha de ser vulgar lo estil"). El conjunt de l'obra de Romaguera —*Athenes de grandesa sobre Eminències cultas*, publicat l'any 1681, i el *Morfeo despert en las vulgaritats catalanas i La Fama de Catalunya*, que no arribaren a la publicació i, posteriorment, perdudes— mostra una forta influència de l'escriptor castellà Gracián —un dels autors preferits a la Barcelona de l'època— i, alhora, una clara intenció renovadora de la literatura en català: tal com ho diu el professor Jordi Rubió ("Lit. Cat.", *H. p.* l. h., IV, 1.ª part., pàg. 552), "quiso dar a su lengua catalana un lustre nuevo, que le permitiera emular la riqueza de las otras, como si pretendiera sacarla de su inerme devoción a modelos que resultaban inactuales estilísticamente, aunque no lo fueran, como no lo eran tratándose de Ausiàs March, en el orden de la emoción y el pensamiento". En el "Prolech al lector" de l'*Athenes*, bé prou que explica les dificultats a què havia d'enfrontar-se i la manera com intentava resoldre-les:

Confesso valer-me (a bé que tard) de vocables de altres llengües a falta dels propis de la nostra, per a introduir-los com a més sonoros, traça ab què los Beniamins de Apolo an engrandits tots los idiomas (...).

i també hi preveu la possible resistència que determinats cercles segurament li oposarien:

Sim vituperas lo haver escrit en Cathala, not temo (...), los mateixos ecos del vituperi resonan calumnias a la vil censura (...). Todas las Naciones anellan en embelir sa lengua y en propagar-la (...), però la paciò que en las demás se estrena en l'hablança, en la nostra inadvertidamente se precipita al despreci.

Les escoles poètiques —que hom anomena cultes— dels segles XVI i XVII reflecteixen, amb vacil·lacions i amb una intensitat pròpia més aviat petita, els gran corrents literaris de l'Europa de l'època. Al marge, però, de la literatura feta per —i per a— la gent culta, hi havia

Les terres del Besòs i del Llobregat sovint foren escenaris idealitzats dels poemes bucolics de l'època. Barcelona, segons un gravat procedent de Civitatis orbis terrarum, 1601 (fotografia de l'Arxiv Històric de la Ciutat de Barcelona).

el poble i una tradició de poesia popular, les arrels de la qual enllacen amb el món medieval. Cançons de Nadal —com les recopilades l'any 1608 en el *Cançoner Rovitola*, o les que el músic valencià Càrteres recollí a la segona meitat del segle XVI—, cançons amoroses —com les que apareixen en el *Cançoner de Juan Fernández de Híjar* (set peces amoroses i vint-i-dues quartetes anomenades *Villancets de les albuïes d'Urgell*)—, cançons de superstició i també goigs devien passar, amb modificacions i, segurament, acompanyats de música, de generació en generació. És el que hom anomena poesia popular. Vegem-ne dos exemples que, més tard, tindrien una importància considerable. A finals del segle XVI, el mallorquí Pere Ordines recollí aquesta poesia:

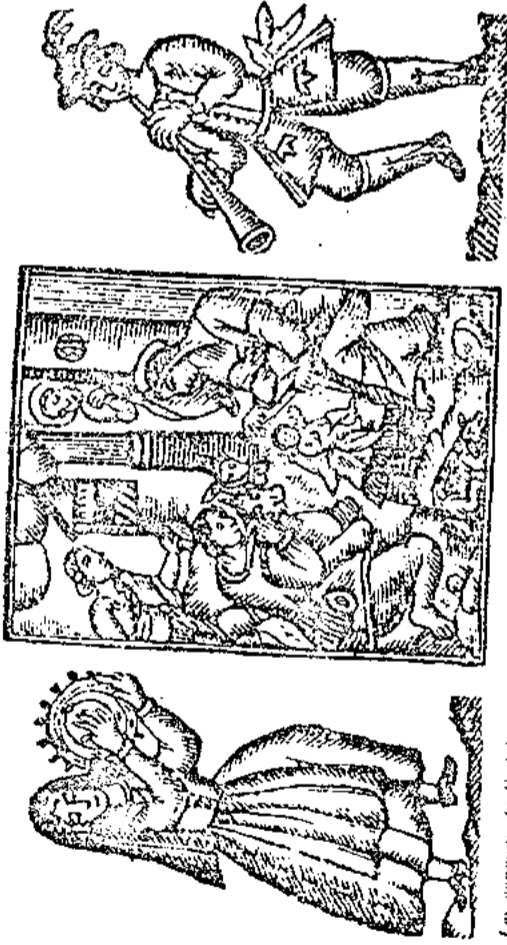
Ju no us vull pequer en valua,
 ni perquè em fassou merces:
 hasta prou que sapiau
 que us am i no puc fer més.

I, l'any 1568, el bisbe de Vic publicà un *Ordinari o manual* on crida l'atenció sobre la necessitat de lluitar contra els conjurs i certs tipus d'oracions supersticioses. En aquesta obra hi ha una poesia que diu:

Sim llevi un bon mati,
 encontri a Jerventit
 o cavall ab un rasió,
 i Llucifí ferri Déu en la creu...

el primer vers de la qual és molt semblant al començament d'una pastorella atribuïda al trobador del segle XIII Giraut d'Espanha ("Eu'm levei un bon maü"), la qual cosa fa sospitar que havia passat a ésser patrimoni popular.

Però no és tan sols possible, com en el darrer exemple, que una peça culta esdevinguí popular, sinó que tot sovint, especialment amb l'esperit renaixentista del segle XVI, hi hagué poetes més o menys cultes que conrearen la poesia popularitzant bo i prenent temes i estil de la

Les cançons de Nadal són una de les més importants formes de la poesia popular que, al marge de les escoles poètiques que podrien ammenar cultes, s'han desenvolupat des de l'Edat Mitjana fins als nostres dies.

Encapçalament d'un recull de cançons de Nadal, editat a Barcelona a l'impremta de Joan Formes del carrer Amargós, probablement al segle XVII (fotografia de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona).

tradició. Tant en el recull Moltes cançons catalanes com en els cançons del segle XVI —el *Cançonier d'Uppsala*, publicat a Venècia el 1556; el *Flor de enamorados*, publicat a Barcelona el 1562, del qual es feren nou edicions en els segles XVI i XVII— com en obres de poetes coneguts —com és ara el cas de Pere Serafi— hom troba reflectides cançons catalanes amb temes i versos sencers trets de la poesia popular i, quant a l'estil, amb una clara voluntat popularitzadora. Així, Pere Serafi és autor de versions com les següents:

*Jo no us vull perquè m'volhan,
ni perquè m'facin merces,
sinó sols perquè veïu
que us am sans poder fer més.*

*Si em leví de bon matí
i anir-me'n tota veslú,
i entrir-me'n dins mon jardí
de maínet.*

*Faire dolcet la ja rive riet
per collir la vineta.*

*Ai, llisseta: «Què faré
ni què diré?»*

*Valgo m' Déu que estic dolenta!
L'amor és que m'aturmenta.*

En versions com aquesta hom troba la clara voluntat d'apropiar-se de temes populars que han estat recollits en uns altres llocs.

A mes de la producció literària pròpiament dita, es publicaren al Principat nombroses obres de divulgació científica.

Il·lustració corresponent al mes d'abril del Lunari i repertori del temps, de Joan Alemany, editat a Barcelona l'any 1625 (fotografia de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona).

El to mediocre i, fins i tot, l'escassetat de les obres poètiques i teatrals escrites en català durant els segles XVI i XVII es fan més patents encara en intentar d'estudiar-ne la prosa. És cert que el nombre d'obres escrites amb una intenció no literària hi és, relativament, més abundant. Són nombrosos, per exemple, els llibres pictosos. També ho són els llibres de divulgació científica o tècnica: mèdics (*l'Ordre breu y regiment... per a preservar y curar la pesta* (1625), del metge de Manresa Bernat Mas, autor també d'un *Provisióch Natural y discurs del cometa y Palma Nubila* (1618); *l'Examen judiciari y declaració dinudada del supremo tribunal de Apollo... de y contra la errada idea de Mestre Pyrrander en favor del us salubre de la Purga lenitiva* (1676), de Joan Fogarolas); d'agricultura (*el Llibre dels secrets de agricultura* (1617), de Miquel Agustí, i *el Paper en que se noten les modas, trastes y engins de que ha usat la ciutat de Lleida... per extermiar la langosta* (1687), de Q. Queraltó); militars (els *Prehuls militars* (1640), de Domingo de Moradell, el *Breu tractat de artilleria recopilat de diversos autors* (1642), de Francesc Barra, i *l'Ordre de batalla o breu compendi militar de alguns advertiments que deuen tenir-se formant esquadrons* (1643), de Joseph Doms i Figueras); o d'altre tipus (el *Ramallat de lleturas* (1691), de Phesio Mayo, anagrama de Joseph Moya). En aquesta època podem trobar, fins i tot, relacions de notícies d'actualitat, moltes vegades impreses en fulls solts (la *Copia de les noves de Itàlia per lletres de Gènova* (1557) o la *Gazeta* (1641), impresa a instàncies de Joan Romeu, que constitueix un precedent del periodisme modern), o bé obres que tracten de qüestions relatives a l'ensenyament en general (*Instrucció als mestres per la ensenyansa dels minyons* (1630), de Jaume Casabona) o de la calligrafia (*Art de escriure intitulat Duxens* (1640), d'Antoni Eudais Llaguna) i la gramàtica, generalment llatina (la sèrie de traduccions de les *Institucions linguae latinae*, de Nebrija, els "erasmes", els diccionaris —entre els quals es destaquen el *Dictionarium, seu thesaurus vultelanus-latinus verborum ac phrasium* (1640, amb moltes reimpressions), de Pere Torre, i el *Gazophylacium catalano-latinum* (1696), de Joan Lacavalleria. Amb tot, però, totes aquestes mostres són, des d'un punt de vista literari, menors.

Només la historiografia presenta un interès més gran, malgrat no disposar d'una figura de

**RELACION VERDADERA DE LOS
espantosos y notables daños que hizo un grande
terremoto en la Pulla parte del Reyno
de Napoles, a 30. de Julio 1627.**

*Traduzido de Toscano en Castellano de un memorial imbia-
do de Italia a un Religioso grave de la Orden
de san Francisco desta Ciudad de
Barcelona.*

**Con Licencia: En Barcelona en casa de Jayme Matevad delante
la Rectoria del Pino.**

*Als segles XVI i XVII fou especialment notable l'edició de notícies d'esdeveniments
rellevants, fet que podríem considerar com un precedent del periodisme modern.
Explicació, en castellà, dels danys causats per un terratrèmol esdevingut a Nàpols el juliol
del 1627, editada a Barcelona a l'impremta de Jaume Matevad (fotografia de l'Arxiu
Històric de la Ciutat de Barcelona).*

**GAZETA
VINGDA A ESTA
CIVTAT DE BARCELONA, PER**

*lo Ordinarí de París, vuy à 18. de
Msisg, Any 1641.*

Traduida de Frances, en nostra llengua Catalana.

LIBRENCIA.

**En Barcelona, en la Estampa de Jaume Romeu,
deuant S. Jaume, Any 1641.**

*La "Gazeta" era una de les publicacions de notícies
d'actualitat que hi havia a Barcelona al segle XVII.
Fou promoguda per Jaume Romeu i s'editava en
català.*

*Portada d'una "Gazeta", editada a Barcelona a
l'impremta de Jaume Romeu el 1641 (fotografia de
l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona).*

gran talla com, per exemple, la de l'aragonès Jerónimo de Zurita. Autors com Pere Antoni Beuter, que escriví una *Història de València* (1538), Francesc Tarafa (de mitjan segle XVI), Jeroni Pujades, que té una *Cronica Universal del Principat de Catalunya* (1609), Andreu Bosch, autor dels *Tiols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya* (1728), continuaren la tradició histogràfica medieval catalana amb prou dignitat. Hi ha dos noms, però, l'interès dels quals és encara molt superior: es tracta de Cristófer Despuig, autor de *Los colhequis de la insigne ciutat de Tortosa*, obra escrita el 1557 però que restà inèdita, i del suposat Bernat Boades, autor del *Llibre dels feyts d'armes de Catalunya*. Cristófor Despuig, en efecte, presenta un interès considerable per la qualitat literària de la seva prosa. d'una gran naturalitat, i per les idees que defensa: un cert erasmisme — palpable en els atacs al papa Pau IV i en la defensa de la política de Felip II —, un cert anticastellanisme — com a resultat de l'apropiació de la idea hispànica per part de Castella — i una defensa apassionada de la llengua, com es veu en el fragment següent:

(...) lo escàndol que jo prenc en veure que per vuy tan absolutament s'abraça la llengua castellana, fins a dins Barcelona, per los principals senyors i altres cavallers de Catalunya, recordant-me que en altre temps no donaven lloc ad aquest abus los magnànims reis d'Aragó; i no dic que la castellana no sia gentil llengua i per tal tinguda, i també confesse que és necessari saber-la les persones principals perquè és l'espanyola que en tota Europa se coneix, però condemne i reprove l'ordinariament parlada entre nosaltres, perquè d'aço se pot seguir que poc a poc se lleve de rael de la patria, i així pareixeria ser que los castellans conquistada.

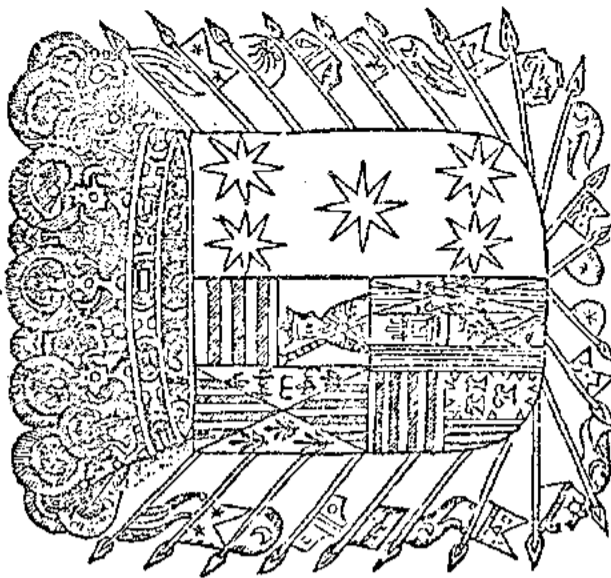
DE CATALUÑA,
COMPUESTA POR BERNARDO

DECIOT CAVALERO CATALAN, de las empresas hechas en sus tiempos,
por los Reyes de Aragon, hasta la muerte de don Pedro el grande
tercero deste nombre, Rey de Aragon y de Sicilia,
Conde de Barcelona.

*Traducción de su antigua lengua Catalana en romance Castellano por Raphael Cerne-
ras, Ciudadano librado de Barcelona, y receptor del officio de maestro*

*Racional de la casa y Corte del Rey nuestro señor,
de la Corona de Aragon.*

Dirigida a don Luys Fernandez de Cordova, Cardona, y Aragon, Duque
de Sésia y Vaena; Marques de Poza, Conde de Cibra y Palamos, Vizcon-
de de Yznajar, señor de las Baronias de Belpuche, Lihola
y Calonje, grande Almirante de Napoles.

Año.

1616.

CON LICENCIA Y PRIVILEGIO.

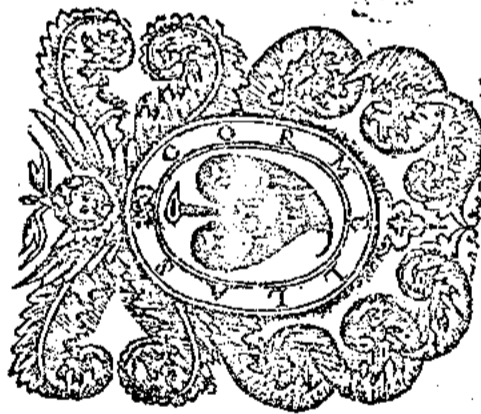
En Barcelona, en casa Sebastian de Cormellas al Call, y a su costa.

*Als segles XVI i XVII s'imprimiren alguns cròniques antigues conservades en manuscrits.
Portada de la Crònica de Bernat Desclot (segle XIII), resumida i traduïda al castellà per Rafael Cervera,
editada a Barcelona l'any 1616 (fotografia de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona).*

ORTHOGRAPHIA,
INSTRVCIÓN PARA
ESCRIVIR CORRECTAMENTE
ASSI EN LATIN, COMO EN
ROMANCE,

DE FELIPE MEY, CATEDRATICO
de Retorica, y lengua Griega en la Vniuer-
sidad de Valencia.

Dirigida al Doctor Miguel Getonimo Guardiola Presbytero, Doctor en Derechos,
Canonigo de la Santa Metropolitana Iglesia de Valencia, Cancellier
Real en las causas de contenciones de su Magestad, y
Rector de la Vniuersidad.

Año.

1635.

CON LICENCIA,

En BARCELONA, Por Sebastian de Cormellas,

*L'edició d'obres relacionades amb l'ensenyament es feu cada cop més freqüent, tot i que la instrucció era
privilegi exclusiu de grups minoritaris benestants.
Portada de l'Orthografia llatina y castellana, de Felip Mey, editada a Barcelona l'any 1635. És notable la marca
de l'impressor Cormellas (fotografia de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona).*

El *Llibre dels feys*, l'obra en prosa literàriament més interessant del segle XVII, signada per Bernat Boades, rector de Blanes —que confessa haver-la acabada l'11 de novembre de l'any 1420—, és una història general de Catalunya des de la vinguda dels cartaginesos fins al regnat d'Alfons el Magnànim. Fins ben entrat el segle XX hom havia acceptat la paternitat i la data que figuren en l'obra. Però, recentment, Martí de Riquer i Miquel Coll i Alentorn han demostrat que el *Llibre dels feys* és una obra escrita per Joan Gaspar Roig i Jalpi, nascut a Blanes el 1624, on també morí el 1691. Les raons que tingué Roig i Jalpi per a dir a terme la falsificació queden explicades si hom té en compte l'ambient polèmic que, a partir del 1640, envoltava tot allò que es referia a la història —i als drets, per tant— de Catalunya: qualsevol mitjà era bo per a l'aportació d'arguments a favor de les tesis que s'enfrontaven. Ara, també és evident que la confecció d'una crònica tan llarga i el fet que pogués ésser atribuïda a un autor del segle XV demanaven una gran preparació: el falsificador havia de tenir, d'una banda, una perspectiva històrica diferent de la seva pròpia i, d'altra banda, havia de saber utilitzar un llenguatge arcaïtzant que fes creïble el seu engany.

La llengua i l'Església

De les defenses de la llengua catalana que, escrites durant el període de la "decadència", es plantejaren el problema del català com a llengua literària, la més destacable és la que Andreu Bosch inclou en els seus *Títols d'honor de Catalunya, Rossello i Cerdanya* (Perpinyà, 1628); després d'assenyalar, en el fragment que hem esmentat a les pàgines anteriors, el major prestigi del català enfront del català, del qual se seguia un ús superior tant en "els actes d'ostentació" com "predicant" i "escrivint", Andreu Bosch proposa un remei per al restabliment de l'equilibri.

Lò reparo a mon judici pot tenir encara que dificultós, però necessari és quels Predicadors predicassen ab la pròpia llengua dels Comtats, y de aquí evidentíssimament resultarian molts profits.

Primerament com dels treballs, y conceptes de ells, per lo estudi particular fan, se formen les agudezes, propietats, y demés coses ben dites, dins poch temps se tornaria la llengua a son punt, y de molts graus millorada, y sens dubia après més agradable. Segonament de aquí los llibres, y demés actes honorosos se anirien escrivint ab la mateixa llengua, y deis treballs, y frequentació de uns, y altres, y essent comuna rebent sa finor se li tornaria tenir afició. Tercerament lo que és de major importància, que ab les prediques la paraula de Déu seria entesa per a tots, y causaria lo efecte per qués predica, y no la dificultat que és avuy comunament en no entendre, ni los llenguatges, ni conceptes, y aixirse tant dejuns del past espiritual com hi entran, com sabem tots de experiència, que per un curiós ho entén, mil dels altres, y lo pior és qui necessitan més qui los minyons, dones, y ignorants, sols ohuen parlar, y no entenen cosa per aprofitarse, ni en saber, ni esperar, y de aquí los costums en lloc de millorarse, se empioran, prenent lo vici dels mateixos Predicadors, que en lloc de procurar en aclarir lo llenguatge, y conceptes, quant va fan particular estudi, en inventar llenguatge Castellà tan extraordinari, y impropri acumulant abundància de sinònims y metàfores, per apareixer que sols han predicat per los Àngels, y no hòmens que nols han entesos, y Déu vulla que ells se entenen! (...) de temer és sils

valdra escusa quant tindran de donar comte devant lo recussim luge, mayorment los Prelats de Catalunya, Rossello, y Cerdanya pux tenen ja constitució Provincial de Tarragona quels obliga predicar, y fer predicar en nostra llengua natural, y materna, ab tantes raons evidents.

Podríem pensar que aquesta defensa de l'ús del català en la predicació (que, si no altra cosa, mostra que a començaments del segle XVII el català era cada vegada més freqüent a les troncs) és un cas aïllat. Però resulta que, d'una banda, hi és al·ludida una Constitució provincial de la Tarraconense, publicada —segons n'informa en una nota el mateix Andreu Bosch— a l'època en que Joan Teres era l'arquebisbe de Tarragona, i corresponent, per tant, al Concili provincial celebrat el 1591; d'altra banda, pocs anys més tard, concretament el 1636, "en Tarragona, en casa de Gabriel Roberto" es publicava el *Memorial en defensa de la llengua catalana para que se predique en ella en Catalunya* (traduït al català l'any 1901), de Didac Cisteller, en resposta a un altre *Memorial en defensa de la llengua castellana para que se predique en ella en Catalunya* (1636), l'autor del qual és Juan Gómez Adrin, pseudònim segons que sembla d'Alexandre Ros, que, a *Cataluña desengañada* (Nàpols, 1644), es declara autor d'un treball en què s'oposa a la "novetat que se iba intraduciendo de no predicar en la provincia en castellano", i al·ludeix a un personatge desconegut, capdavanter d'aquesta recuperació del català, que "ha hecho (...) más daño con sus sermones que con sus armas los franceses" (Jordi Rubió, "Literatura catalana" dins *Historia general de las literaturas hispánicas*, IV, 1.ª part, pàg. 501). No és, per tant, un text casual, sinó que sembla que, a començaments del s. XVII, la incidència del conflicte lingüístic en la predicació era prou viva per a ésser el centre d'una interessant polèmica. Hi ha força informació sobre la penetració castellana en la predicació. Didac Cisteller, en el seu *Memorial*, explica, per exemple, que el pare Pau Fornas, quan en una Quaresma predica a Girona, volé com la gent —determinada gent "els ciutadans"— li exigia el català:

(...) començà en la mateixa ciutat sa Quaresma en Català, y prossegi fins quase el final, y repugnanti los ciutadans enp al fi no tingué mes remey que predicar en castella, protestant primer que a ells los demanaria, Déu compte, no a ell, perquè'l castella a Catalunya no era enès.

El canonge cordovès Bernardo Aldrete, en el llibre *Del origen y principio de la lengua castellana* (Roma, 1606), afirma:

En Cataluña, y más en el Reino de Valencia, todas las sermones se hacen en romance, el cual saben y hablan todas las personas que son de alguna ciuete, vi bien la gente ordinaria usó la suya natural catalana, diversa de la nuestra.

El català s'introduïa fins i tot a les prédiques organitzades per les institucions forals: a la mort de Pau Claris, poc temps abans que la predicació en català fos prohibida per les autoritats civils, fra Gaspar Sala pronunciava les exequies en català, publicades el 1641 amb el títol de *Lágrimas catalanas*. No eren pas massa inflexibles, en això de la llengua, les autoritats. Més aviat tenien un punt d'eclecticisme sorprenent. Joan Fuster fa "Ribes i

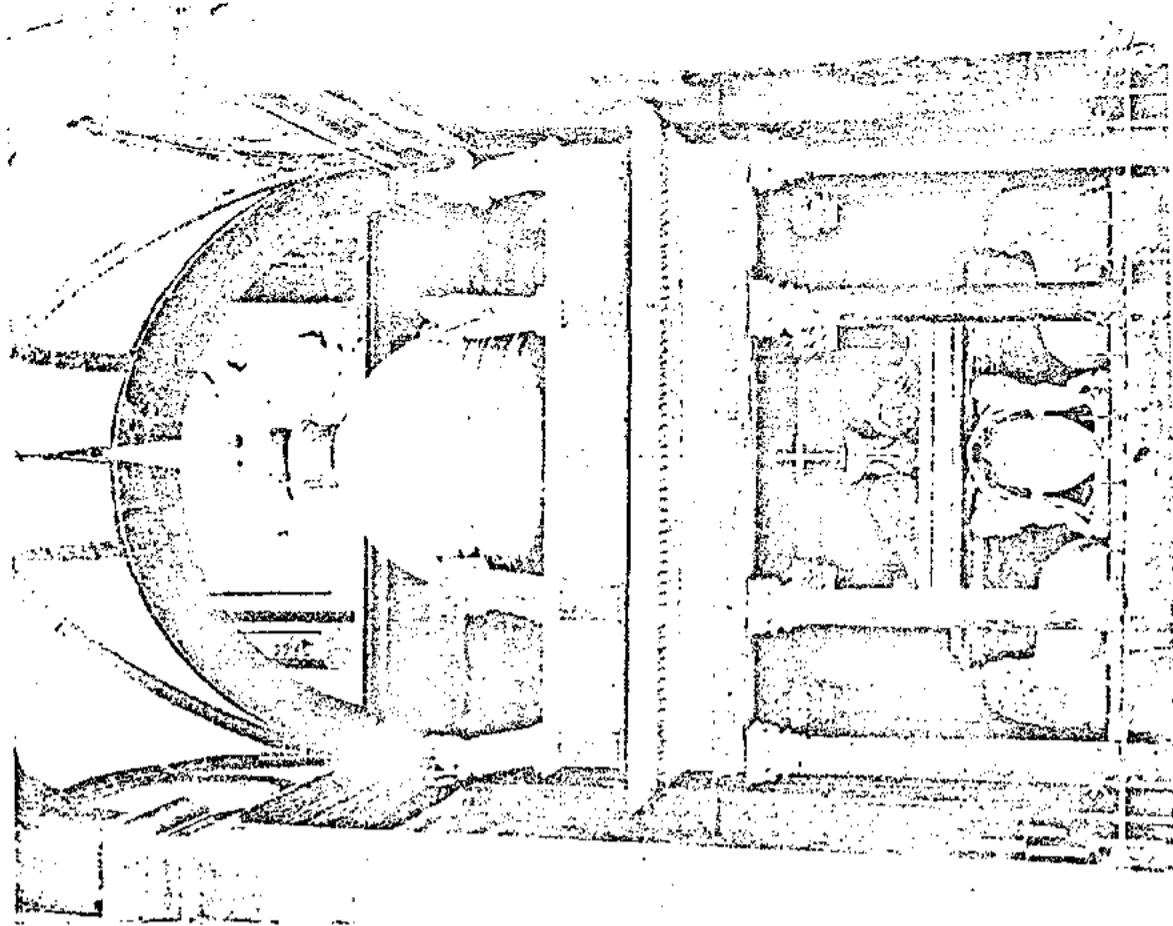
polèmiques", en l'obra *Heretgies, revultes i sermons*, pàgs. 193-194) publica el fragment d'un text molt interessant sobre aquest aspecte. Es tracta del començament del sermó que el doctor Montserrat Parareda pronuncia a la Diputació el dia 24 d'abril de l'any 1629:

Ahir era festa dels valeros Sant Jordi, llum i exemple de cavallers. (...) festa de tot genero de cantoria i música; vui, festa de sufragi i aniversari per a les ànimes de aquells que son estats en la casa de la Diputació. Ahir predicà un Pare de l'ingènios doctor Sant Agustí, i ah llengua castellana: vui predica un Pare del Princep de la Iglesia de Sant Pere, i ah llengua catalana, perquè és català, i en la Diputació de Catalunya; i en presència de auditori català, i no trobe raó que m'obligue a predicar en altre llenguatge.

Al regne de València, per altra banda, la situació era, encara, més greu. "La predicació castellana al País Valencià", diu Joan Fuster ("Episodis que cal retenir", a l'obra *Heretgies, revoltes i sermons*, pàg. 181), "es generalitza tan de pressa, i tan extensament, que, cap al final del 500, a la ciutat capital, el català només era emprat en ocasions molt complades. A València, en definitiva, únicament es predicava en català —vull dir, sermons a l'estil normal— tres o quatre dies l'any. Eren dies de significació civil qualificada: commemoracions patriòtiques, en diríem avui." El regne de València, a més, vivia un problema específic —el dels moriscs— que també incidí en la predicació castellana: de fet, la importació de capellans de Castella per evangelitzar els moriscs gairebé obligava a utilitzar la llengua castellana. Hi havia, ultra això, les idees que, sobre la llengua, tenien els bisbes valencians de l'època: "*Cuando los pueblos están sujetos a un mismo imperio, los vasallos tienen la obligación de aprender la lengua del imperio*", escrivia Joan Esteve, bisbe d'Oriola, l'any 1595, en el *Discurso del Doctor Estevan, Obispo de Oriuela, sobre los medios que pueden ser más a propósito para la conversión de los Christianos nuevos del Reino de Valencia*. D'aquesta manera, el castellà s'anava convertint, per als valencians, en la llengua normal de la trona.

Per a l'estudi del conflicte lingüístic en el camp de la predicació disposem d'uns documents preciosos: les disposicions que sobre aquest tema adoptaren els Concilis provincials i el Sinodes diocesans de la Tarraconense —documents publicats modernament a Tarragona amb el títol de *Processus Juris Ecclesiastici*. En el Concili provincial que presidí l'arquebisbe de Tarragona, Fernando de Loaces —celebrat entre 1564 i 1566—, foren acceptades les disposicions tridentines que estatuïen que calia fer la predicació *pro eo* (la dels capellans) *et eorum* (la dels fideïls) *capacitate*. Evidentment, la llengua és un factor que afecta l'esmentada capacitat dels capellans i, sobretot, la dels fideïls. L'any 1591 hi hagué un altre Concili provincial, presidit aleshores per Joan Terés, al qual al·ludeix el text d'Andreu Bosch, on, ja d'una manera clara, queda plantejada la qüestió de la llengua (la traducció següent apareix en l'obra d'Ivan l'Escop *La llengua de l'Església*, 1930):

Que tots los parrochios, per si mateixos, o en cas d'estar impeditos, pels seus vicaris temporals o per altres aprovats per l'ordinari, tots els diumenges i altres dies festius en la solemnitat de la Missa i després de dinar, ensenyin als nenes i a les nenes i a altres persones rudes o ignorants els rudiments de la fe i l'obediència envers Deu i els pares, no en altre llengua, en el Principat de Catalunya, que amb la llengua catalana. Fora del Principat amb la llengua natural i materna d'aquella parroquia, no, però, amb un idioma accidental (...). I si el parroco los remis en el compliment d'aquest deure, fora greument castigat.

Durant els segles XVI i XVII, per aturar la progressiva implantació del castellà en les activitats eclesiàstiques, tingué lloc una interessant polèmica enora de l'idioma en que havia de fer-se la predicació. Una de les defenses més importants de l'ús del català en les activitats de l'Església es recollida en la Constitució de la Tarraconense corresponent al Concili Provincial del 1591, a l'època de l'arquebisbe Joan Terés. Sepulcre de l'arquebisbe i sverei Joan Terés a la Catedral de Tarragona, projectat per Pere Bosc (1408) amb escultures d'Agustí Benasser (1613).

Els Concilis provincials dels anys 1635-6 i 1636-7 tornen a plantejar-se la qüestió: el 17 de juny de 1636, en la sessió XXXVI del primer d'aquests dos Concilis, hom va llegir la següent proposició:

(...) Has entrat ab no poch dany per tota Catalunya el predicar en la llengua castellana que si bé més estimada y copiosa més no ben entesa ni natural. No es la predicació per donar gust ab la consonancia del llenguatge ni per mirar al delect dels oyents, no es pera sols les doctes, antes pera persuadir y moure per la virtut i ensenyar les més ignorants pus no podria negar-se casi soles les persones doctes i de calliat les que entenen la castellana: restes lo vulgo sens doctrina pera satisfer al gust de menor número y no mirant al profit espiritual de los altres aten a lo que més delecta: ben contrari mana lo Tridentí (...) no sols mana sin ab la natural llengua mes tal que ab facilitat sia entesa la predicació de tot lo comú...

la qual va ésser acceptada; i també hi fou llegit un *Memorial* que el bisbe de Tortosa, Justino Antolínez, havia enviat a Roma, l'any 1634, amb un contingut més o menys similar.

L'actitud "oficial" de l'Església era clarament favorable a l'ús del català en la predicació. Ara bé: ni els bisbes eren sempre conseqüents amb allò que ells mateixos havien aprovat —com ho demostraren, per una banda, el text d'Andreu Bosch abans ja citat: "...de témer es sils valdrá escusa (...) mayorment los Prelats de Catalunya, Rossello, y Cerdanya pux lenen ja constitució Provincial de Tarragona quels obliga predicar, y fer predicar en nostra llengua natural", i, d'altra banda, la carta que Roma havia enviat el 31 de maig de 1631 al mateix bisbe Antolínez, de Tortosa, amb la qual l'amonestava perquè en la diòcesi tortosina havia estat vulnerada la prescripció de predicar en català — ni el públic (un determinat públic, com a mínim) no podia permetre fàcilment, a finals del segle XVI i a començaments del XVII, que els decrets es complissin. Ja ha estat esmentat el problema plantejat al pare Joan Pau Fornas, a Girona: els ciutadans, la gent de pes a la ciutat, li exigiren el català. En el bisbat d'Urgell, l'any 1610, en un sinòde presidit pel bisbe Bernat de Salva, hom demanà que "en les parts ahon la major part del poble no entén la llengua castellana no pugen los dits pahers y administradors condir predicadors ni confessors que prediquen en llengua castellana". Eren les autoritats locals, els "ciutadans" de qui parla el pare Joan Pau Fornas, qui afavorien la predicació en castellà. Prou ho demostra un altre document, citat per Joan Fuster ("Bisbes i polemiques", en l'obra *Heretiques, revultes i sermons*, pàgs. 190-191): el 21 de gener de 1636, Pere Alegre, "en nombre de la villa de Castellón de la Plana, del reino de Valencia", escrivia al rei per notificar-li que "el obispo de Tortosa ha decretado que en su diócesis se predique en lengua materna". I continuava: "Esto se ha hecho so pretexto que en las villas y lugares de dicha diócesis no entenderán la lengua castellana, y como la dicha de Castellón y los vecinos della la entienden tanto como lo que más, así por ser populosa como por tener mucha gente lucida que la compone, pido a Vuestra Magestad mande despachar una real cedula en que no impida el predicar en lengua castellana en dicha villa de Castellón como se ha practicado en tiempo de indias los obispos predecessors del que hoy es de Tortosa." La resistència al català devia ésser forta per part d'aquelles autoritats locals. Tant, que el bisbe de Solsona, l'any 1633, en una carta pastoral manava "en pena de excomunió major, y de revocar als tals la llicència de predicar" que la predicació no es fes "sinó en llengua pròpia Catalana".

Dintre la mateixa Església també sembla que hi havia alguna resistència a la predicació en

català: es tracta del clergat regular; si més no, és això el que sembla intuir-se de les afirmacions del doctor Montserrat Parareda en el sermó que pronuncia —com ja ha estat dit— l'endemà de la festa de Sant Jordi de l'any 1629, hi esmenta els fets, en una clara oposició, de la predicació en català feta per un "Pare del Príncep de l'inglès doctor Sant Agustí" i la predicació en català feta per un "Pare del Príncep de la Iglesia de Sant Pere". D'altra banda, en la XXI sessió del Concili provincial de l'any 1591, celebrada el 13 de novembre, després d'haver presert la predicació en llengua catalana, queda especificat que "els regulars si s'atreuissin fins en les pròpies esglésies a predicar en altra llengua, el bisbe ho contradigui expressament i interdiu la predicació en tota la diòcesi". Una al·lusió tan específica al clergat regular i a les predicacions que aquest realitzava en "les pròpies esglésies" sembla ben significativa.

Al marge de la situació, diguem-ne, estructural —la diglèssia de les classes dirigents—, la penetració del català devia ser considerablement afavorida per un factor literari: "...en el segle XVI", escriu Joan Fuster ("Episodis que cal retenir", en l'obra *Heretiques, revultes i sermons*, pàg. 180), "el propòsit sistemàtic de lluirment retòric, l'afició a la fastuositat verbal i a la brillantor conceptual, constituïen un principi regular de l'ofici de predicar", i això havia de predisposar, en l'opció lingüística, a la tria favorable al català. No sembla pas que estil i llengua puguin separar-se en aquest conflicte, com tampoc no es podien separar en parlar del teatre. Això resta clar en totes les defenses que, des de l'Església, es feren del català: "...no sols mana [el Concili de Trent] sia ab la natural llengua mes tal que ab facilitat sia entesa la predicació de tot lo comú", pot hom llegir a les disposicions del Concili de 1635-6. La pugna lingüística és, doncs, correlativa a la pugna entre predicació barroca i predicació que "sia entesa (...) de tot lo comú".

També sembla clar que la major part de les defenses del català —i, per tant, dels atacs a l'estil barroc— tenien una motivació basada en l'eficàcia. N'hi ha algunes excepcions: ja ha estat esmentada la d'Andreu Bosch. Podríem afegir-hi un text del rector de Montblanc, escrit l'any 1587, i la disposició que el bisbe d'Urgell, Pau Duran —fervent filipista pocs anys després—, feia aprovar en un sinòde de l'any 1635:

Atent i considerant los inconvenients grans i poch profit para la Ànima se serveixen de predicar en llengua castellana per no entendre aquella la major part de la gent per ésser plebeya, majorment en lo present Bisbat d'Urgell; ademés que apar propis cathòlics olvidats de sa Pàtria i llengua (lo que no deuriem averreixen aquella. Per ço la ditm Santa Synodo a V.S. humilment supplica sie de son servey y ab penes ben vieses no es predique si no en llengua Cathalana, y elegir un suau medi se observe lo mateix en lo confessar, entonent dita constitució en lo Principat de Cathalunya.

Aquesta correlació entre llengua i estil és diàfana, fins i tot en les defenses que hom feu del català. Així, per exemple, en el *Memorial* de Juan Gómez Adrin (del 1636) s'hi defensa la predicació en llengua castellana amb arguments com aquest:

El fel dispensero de los sermones de la sangre de Christo (dize San Pedro) ha de advertir, que la gracia de Dios tiene muchas semblantes; tiene un rostro pero el docto, y otro para la plebe; hazer que mire el Sermon hacia el vulgo, sin bolverle al entendido, no es dispensar lealmente la gracia del Señor (...). De aquí infero, que aunque predique el Obispo por su mismo poder, y deve muchas vezes usar, no del idioma particular, sino de la lengua común de la Provincia.

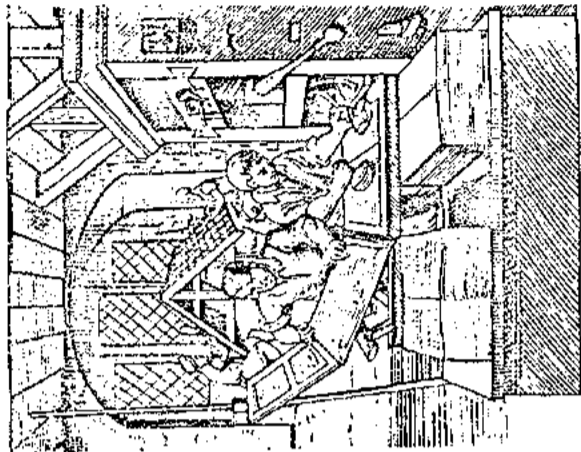
que para guardar lo que ordena el derecho en esse capitulo Episcopos, ha de girar el Sermón de suerte, que gusten dél, no solo el pueblo, sino tambien los doctos: y es forzoso que sobre foudos de cosas humildes, tenga hitos de doctrina; y que asa que liberease el estilo, sin que por esto se malquistie con lo soberano de su dignidad (...) con un mixto cebo no se coquen todos los pescados, en un guiso pica un pescado vulgar, pero una trucha es menester barinar: con pan rudo de doctrina se gana el idioma, pero para el entendido es menester la flor de la harina, lo más ajustado del discurso, la eloquencia imán de los ingenios (...). A esto ha de atender el Predicador, a la desigualdad del auditorio, hablando al docto como a tal, y al vulgo en su lengua.

"Al vulgo en su lengua" però "al docto como a tal", és a dir, en castella florit, tal i com demanaven els "ciudadans" de Girona, els "pahers" de la Seu d'Urgell, les autoritats de Castelló... I així, la trona, de mica en mica, més a València que no al Principat, esdevingué un factor clau de la castellanització.

La llengua i les empreses editorials

Als darrers anys del segle XV i als primers del XVI —època plena d'esdeveniments capitals per a la cultura—, es desenvolupà arreu d'Europa el fenomen del llibre imprès. Els països de parla catalana no en foren pas una excepció. Pel que fa a la història social de la nostra llengua —deixant, ara, de banda l'aspecte purament cultural del fenomen: el de l'expansió de determinats corrents culturals i ideològics a través de la impremta— el fet és cabdal. Ja ho ha assenyalat Joan Fuster: l'arribada de la impremta a València pels volts de l'any 1474 "significa un principi: el principi d'una història complexa, a estones dramàtica, sempre difícil, en la qual cada dia es posava —i es posa— en joc el futur de l'idioma. No hi ha idioma sense llibres. Una llengua desterrada o marginada del paper imprès està condemnada a l'extinció. Aquesta mena de 'lleï sociològica' quedà autoestatuida l'endemà mateix que Gutenberg feia funcionar la seva màquina" [Joan Fuster, "L'aventura del llibre català", a l'obra 500 anys del primer llibre imprès en català, 1474-1974, Nadal de 1972, pàg. 8].

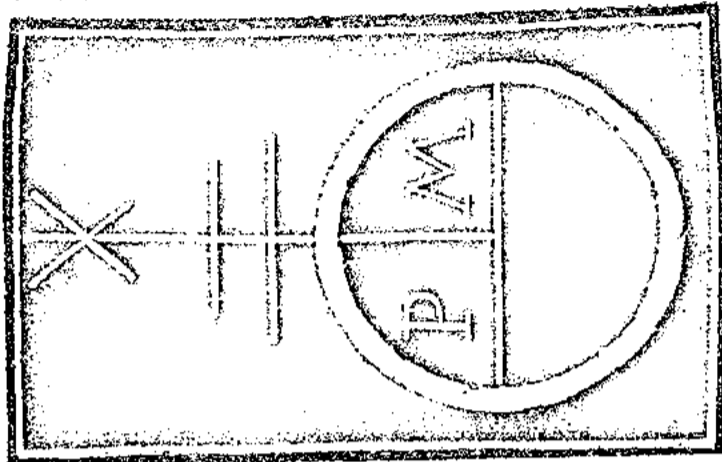
Primer de tot cal assenyalar que la impremta va comportar un —relatiu— abaratiment del llibre i va permetre, òbviament, una ampliació del nombre de lectors. Això —no cal insistir-hi— havia d'ésser fonamental per a la història de qualsevol llengua. En aquest sentit, es importantíssim de tenir present la sort que corregueren en aquesta època les distintes llengües que, d'una manera o d'una altra, podien tenir un paper en la nostra impremta. La impremta fou concebuda, ja des del primer moment, com un "negoci", i només aquells llibres que presumiblement es vendrien o aquells que gaudien d'un finançament a fons —més o menys— perdut tenien possibilitats d'ésser impresos. L'idioma del llibre imprès depenia en gran part, per tant, de la demanda. Aquest plantejament havia d'ésser fonamental, a la llarga, respecte al conflicte lingüístic llatí/català/castellà. Des del primer moment —cosa que era ben previsible— el llatí gaudia de considerables avantatges sobre les llengües vernacles: en continuar ésser la llengua dels sectors més doctes —les universitats, l'Església, la burocràcia i, sobretot, els nuclis humanistes— prenia un to de "llengua universal" que atorgava un mercat amplíssim al llibre imprès en llatí. No és gens estrany, per tant, que una bona part de la

Les millors introduïdes des de la segona meitat del segle XV en l'art d'imprimir foren possible l'edició mecànica de llibres en substitució de la còpia manuscrita. El primer llibre imprès en català que ens ha arribat fou editat a València l'any 1474. Facsimil d'un gravat en fusta de J. Ammon, reproduït a l'Història de l'Impremta de Llacort (fotografia de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona).

L'edició de llibres anà acompanyada, ja des de llavors, d'un cert risc econòmic. L'editor, doctes, es convertí en seleccionador d'aquells que s'imprimien en seguir uns criteris de rendibilitat d'acord amb la demanda.

Marca de l'impressor Pere Miquel, segle XV (fotografia de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona).

producció de les nostres impremtes fos en llatí. El llatí, però, i malgrat aquesta afirmació anterior, no era pas un enemic seriós per a les llengües vernacles. A la llarga, la relativa democratització, per dir-ho així, de la lectura havia de donar el triomf a les llengües que parlava i, sobretot, llegia (o entenia) la majoria de la gent: les llengües vernacles. I així s'esdevingué arreu.

En els països de parla catalana, però, la pugna llatí/vernacle fou interferida pel castellà, llengua que cada dia era més "entesa" i, de vegades, utilitzada per un major nombre de gent, i que, a més a més, començava a ésser considerada com una llengua més culta que la catalana —a nivell literari, si més no—, com ho precisa Joan Fuster (*op. cit.*, pàg. 11).

Situada en el centre d'aquest conflicte, com reacciona la impremta? Tenint ben presents les advertències de Jordi Rubió en relació als perills d'una sobrevaloració —en el moment d'auscultar una cultura— del volum de l'obra impresa ("La paraula i el llibre", en l'obra *500 anys...*, pàgs. 1 i ss.), potser val la pena d'aturar-se un moment a les estadístiques fetes per Painter (*Catalogue of Books Printed in the XVth Century, now in the British Museum*, X, pàgs. IX i ss.) sobre la proporció d'obres en llatí i en vulgar editades a la Península Ibèrica durant el segle XV. De 856 obres editades, 258 corresponen a obres impreses en territori de parla catalana, 117 de les quals eren escrites en català. Si en descomptem 13 butlles de croada en català, que foren impreses a Toledo, i dues obres més editades l'una a Sevilla —el *Llibre* de Bernat de Granollachs— i l'altra a Saragossa —un *Art de ben morir*—, el nombre d'obres impreses en català a las impremtes del Principat o del regne de València és de 102. No hi han estat comptades, tot i que hom en podria treure unes conclusions interessants, la impressió a Tolosa de Llenguadoc d'un tractat astrològic —*Tractat de Proinstitiō* (1485)— i d'una miscel·lània d'opuscles religiosos (1486), encapçalada per un *Tractat sobre els Novissims*, el qual conté una versió catalana del *Purgatori de sant Patrici*, de Ramon de Perillos; i la impressió a Venècia del conegut *Liber elegantiarum*, de Joan Esteve (1489), i d'una traducció del *Saltiri*, de Joan Rois de Corella (1490). El nombre d'obres impreses en castellà és, en canvi, molt petit —la primera sembla haver estat *Epistola*, de Gerson, impresa a Montserrat el 1500. El llatí, en canvi, ocupa un espai similar al català. La llengua catalana no era, doncs, un mal negoci. Tenint en compte, a més, que les obres que ens ofereixen les estadístiques —les arribades fins a nosaltres— representen només una petita part de les que es produïen, i que les pèrdues han afectat en especial les obres en llengua vulgar —que tenien moltes vegades un caire popular i, per tant, un valor material petit—, l'affirmació anterior encara pren més contundència. A partir del segle XVI, però, els editors catalans anaren introduint gradualment el castellà en llurs publicacions, i sempre en perjudici del català: la clientela del llatí era, per la seva pròpia naturalesa, molt estable, i l'ampliació del mercat en castellà calia buscar-la, per força, per la banda del llibre en català. Els llibres en llatí i en castellà no tan sols es venien millor a l'estranger, sinó que alguna cosa també en feia viable la venda a l'interior: els possibles compradors (*l'élite* cultural —els uns perquè empraven normalment el llatí com a llengua de cultura, els altres perquè s'havien castellanitzat ràpidament—) començaven a complicar el normal desenvolupament de l'edició catalana, és a dir, en català. No hi ha cap estudi que permeti d'establir amb rigor una tipologia dels camps en què el català perdé terreny a favor del castellà i en quins altres, en canvi, es va mantenir més o menys ferm. Joan Fuster (*op. cit.*, pàgs. 12-14) ja ha fet notar una realitat digna d'ésser presa en consideració: "el format dels llibres que s'imprimien en una o altra llengua. Hi

Llull

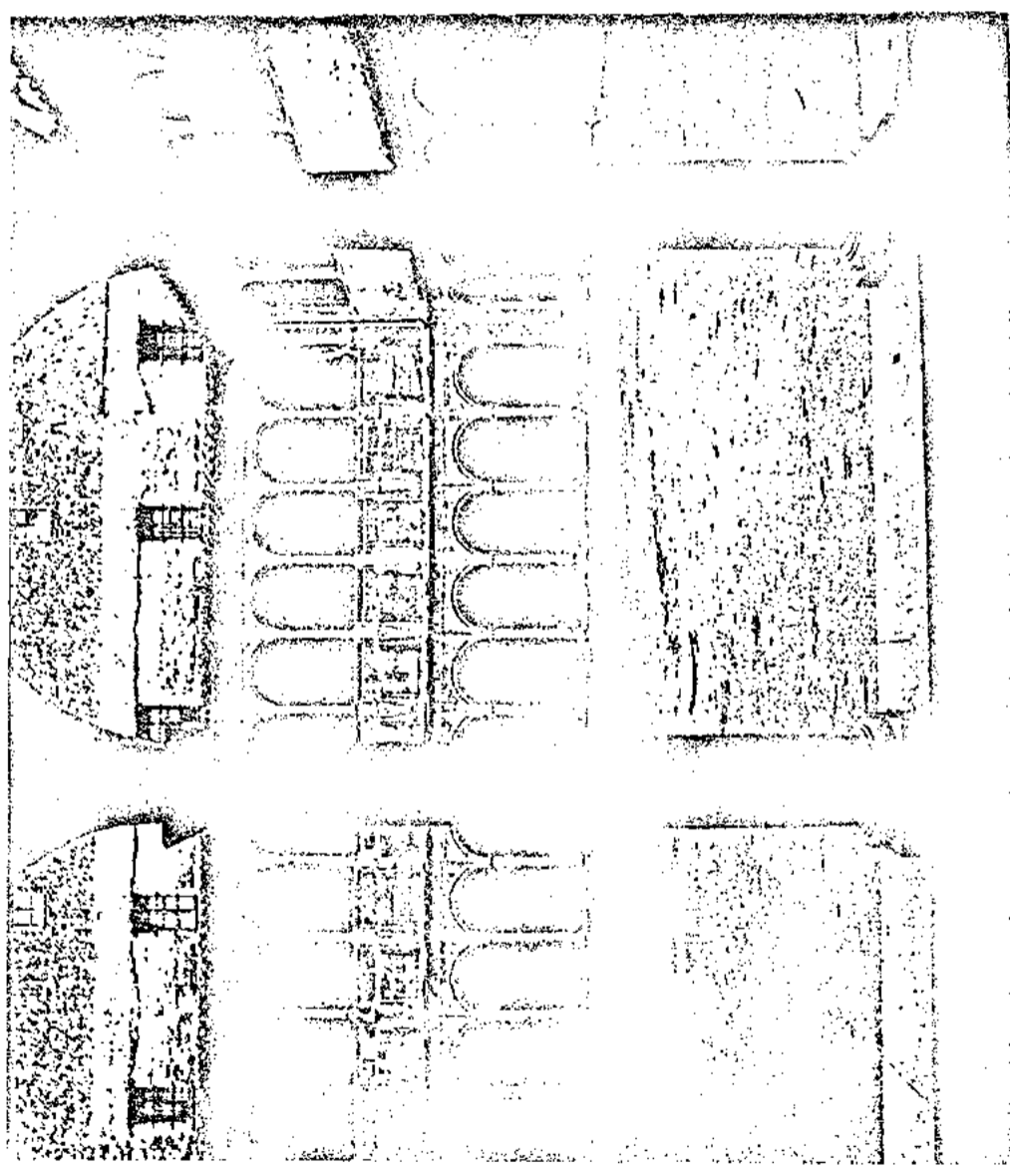
reporzi del temps z rep lo egregi e molt llaui
z i trolech mestre Bernad de Branollachs de
la noble ciutat de Barcelona z ib molt es noues
addicions: les quals fins al present no eren esta
des posades: en temps ab dos taules les qles
se dien de eleccione signor: z oes de saber elegir
lo signe bo per les operacions e artes humanes.

L'idioma fou un dels criteris per a la selecció de llibres, segons la demanda que hom en feia. És al primer terç del segle XVI l'edició d'obres catalanes va guanyar d'una total normalitat, i fins i tot s'editaren llibres en català fora dels territoris de parla catalana. Aquest fou el cas del popular *Llullari* de Granollachs, que al segle XV fou editat en català a Sevilla. *Paraula del Llullari* i reportori del temps de Bernat de Granollachs, edició correguda i leu a Barcelona el 1573 (*Joanegília de L'Arxibisbat de la Ciutat de Barcelona*).

havia un llibre "gros", l'infoli d'un centenar de planes, aspre de manjar, de preu elevat, i hi havia el llibre "portatí", barat, petit de dimensions i d'ús amable i còpiós." Durant el primer quart del segle XVI, la proporció de llibres en català és, a València, similar a la de Barcelona. La proporció de llibres impresos en castellà és, en canvi, superior a València, on hi havia un impuls comercial —exportador, en part— molt superior al del Principat. El llibre "gros" sembla haver exercit —en català— una certa hegemònia, tot i que no cal oblidar que el llibre "portatí" ha estat més propens a ésser perdut que no pas el llibre "gros" i que, en conseqüència, les dades actuals podrien ésser enganyoses. També són interessants d'estudiar els tiratges que hom feia de les obres en cada llengua. Per posar alguns exemples coneguts: del *Tirant lo Blanc* hom imprimí 700 exemplars a l'edició valenciana del 1490 i 300 a l'edició barcelonina del 1497; de la traducció del "llibre apellat *Ovidi*", feta per Francesc Alegre (1494), hom imprimí 1.000 exemplars; els llibres "portatils" anomenats *isopets* arribaven al miler d'exemplars, etc. Aquestes xifres, comparades amb els tiratges de llibres escrits en altres llengües que sortien de les impremtes europees, mostren que l'edició catalana es desenvolupava, fins a l'acabament del primer terç del segle XVI, amb una consideració normalitat.

Aquesta normalitat contrasta molt amb el panorama en què es mou la impremta a partir d'aquest moment i fins al segle XIX. En efecte, a partir —any més, any menys— del 1530, comença una crisi en la societat d'aquella època que emmenà la cultura vers una situació anomenada posteriorment de diglossia. Les repercussions d'aquesta situació es tradueixen en (Joan Fuster, *op. cit.*, pàgs. 16 i ss.): a) "una minva notòria, galopant, en l'escriptura", especialment en la literatura escrita en català, a causa dels canvis de llengua subsegüents a la derrota dels agermanats; b) "una baixa en l'impuls creador", especialment forta en el Principat, on tant la producció en català com la producció en castellà són petítissimes; c) i una "recessió aclaparadora en la lectura", sobretot literària. Els exemples són abundants i fàcils de documentar. A València, l'any 1538, Pere Antoni Beuter publicava la primera part de la seva *Història de València* en català, però el 1546 la continuà i la publicà, sencera, en castellà: la primera edició de les obres d'Ausiàs March, feta a València l'any 1539, anava acompanyada d'una traducció castellana; Martí de Viciana escriu en català la seva *Crònica*, però la va traduir al castellà en publicar-la el 1564, i, en el *Libro de alabanzas de las lenguas Hebrea, Griega, Latina, Castellana y Valenciana* (València, 1574), afirma, referit al castellà, que "se nos entra por las puertas de este Reyno, y todos los valencianos la entienden, y muchos la hablan, olvidados de su propia lengua". El sentitment de la "crisi" és perfectament perceptible. Normes cal recordar, si no, l'*Epistola proemial als lectors* que Onofre Almudover feu imprimir en la seva edició del *Libre de les dones* (1561): "En lo temps que més apartat estava de conversar amb les Muses, amantíssims lectors, lo enreniment, que tostemps està en vella, sentí que tocaven a les portes del descuit lo zel i amor de la nostra materna llengua, que acompanyats de la raó venien, i entrant en lo patí de la voluntat, prengué la raó la mà de dir, i a mi, en persona de los altres valencians, amb paraules de gran sentitment, per un modo imperatíu me començà arguint de parlar en esta forma: 'Si no fosses ingrats a la llet que heveu mamat i a la pàtria on sou nats, no dormirieu en tan gran descuit; ans obris los ulls de la consideració, veurieu com se us van perdent les perles o margarides que amb continues vigílies los vostres passaus adquiriren, i après les vos deixaren...' I la "crisi" de la societat —dels lectors— havia d'afectar la demanda

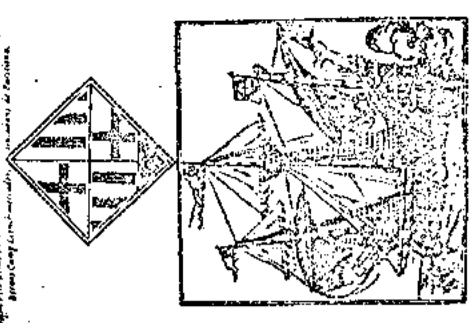
26. La presència de tropes franceses en territori català es mantingué més enllà de la pau de Westfàlia. L'any 1648, que donava fi a la guerra europea del trenta anys, França no abandonà les places de les valls d'Olot, Camprodon, Ripoll i Puigcortà, fins que la pau dels Pirineus, l'any 1659, establí de nou la frontera hispano-francesa. Olot (Garrotxa). Claustre renaixentista de l'antic convent del Carme, 1565.

25. El jurista Joan Pere Fontanella desenvolupà una intensa activitat en defensa dels privilegis i les constitucions de Catalunya que li impedí accedir a cap lloc en l'Audiència reial. El novembre de 1640 fou elegit conseller en cap i, al costat del diputat Pau Claris, participà en les negociacions per establir una al·liança amb França.

Hi haqut llibres que haren reveditats nombroses vegades. Entre ells cal destacar el Llibre de Consolat de Mar del qual reproduim les pàgines de la quarta i vuitena edicions. Han patit observar-hi l'evolució dels tipus de lletra, on la més antiga recorda encara la lletra manuscrita gòtica. Portades de la quarta edició (1518) i de la vuitena (1592) del Llibre de Consolat de Mar (fotografies de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona).

LLIBRE DE CON
SOLAT DELS
FETS MARITIMS
ARA NOVAMENT CORREGIT Y EMENDAT
ab algunas aclaraciones de personas sabidas
y de uno de los señores de la Real Audiencia de
esta villa de Barcelona. En la qual se contiene
todas las cosas que se han de saber para el
uso de los marineros y de los mercaderes que
se ocupan en el comercio de las Indias.
En Barcelona en la imprenta de la Ciudad de
Barcelona.

Editat per en Barcelona Any. M. D. LXXXII.

del llibre imprès en català. Al Principat, malgrat l'optimisme d'una determinada historiografia, les coses no anaven pas per camins gaire diferents. És cert que la producció en castellà hi fou menor que a València, però això no implica pas una superior producció de tipus literari en català: de fet, al Principat, l'ajut cultural era prou baix perquè no s'hi produïssin gaires obres de creació en cap de les dues llengües. La crisi, però, hi era: i la castellanització de les ciutats culturals, també, crisi, per tant, de la impremta catalana.

Prop que ho fa veure Jeroni Pujades en el "Pròleg" de la seva *Crònica universal del Principat de Catalunya*, impresa a Barcelona el 1609: "Destijaven alguns los aquesta obra escrita en llengua castellana: com aquella que és més estesa y entesa, per les nacions estrangeres. Però no és estada possible altra cosa, del que se és fet. Aivi per no ser ingrat a la Pàtria y nació: deixant la pròpia per altra llengua, y lo natural per les gracies estranyes..." Com més universal era una llengua, més possibilitats tenia de guanyar terreny en el camp de la impremta. I el castellà i el llatí, encara que aquest dia a dia anava perdent terreny, eren les llengües més universals de la península. Encara és més explícit Pere Gil en el pròleg de la seva versió, en català, del *Kempis* (1621): "Alguns per ventura judicaran que en aquest temps no era

Després del primer terc del segle XVI hi hagué importants canvis socio-econòmics als països de parla catalana que arrossegaren una crisi en l'edició de llibres en català i una progressiva introducció del castellà en la lletra impresa. Marco de l'impressor barceloní Sebastia Cormellas, l'any 1600, que mostra una contradictòria combinació d'escrit català i text castellà (pliego de la Cua de Barcelona).

necessari imprimir-se lo present libre en esta llengua, puis la castellana, dita ja espanyola, és casi universalment entesa. Però com se veja i toque ab les mans que, exceptuades algunes poques ciutats, com són Barcelona, Tarragona, Girona, Tortosa i Lleida, i algunes poques viles, com Perpinyà, Vilafranca del Penedès, Cervera, Tàrraga, Fraga, Montsó i semblants, que estan en camins reals, en les altres demés ciutats, viles i llocs no és ben entesa la llengua castellana de la gent comuna, i ningunes dones la usen, ans ve la llengua catalana entra algunes lligues dins lo Regne d'Aragó i de França, i és parlada casi en tot lo Regne de València i en les illes de Mallorca, Menorca, Ivissa i en part de la de Sarcenya, per ço me ha paregut ser de glòria de Deu vertir est libre en les paraules més planes i comunes de la llengua catalana per a que tota manera de gent pugui d'ell aprofitar-se.

Més explicit, corament: però no tan sols quant a la introducció del castellà a la impremta sinó també quant a la diglossia i la seva repercussió en el llibre imprès: l'espai del català queda ben limitat a un tipus de llibre molt específic, aquell que ha d'aprofitar "a tota manera de gent". A partir d'aquesta època hi ha com una mena d'especialització, per bé que diferent al Principat i a les Illes de València o del Rosselló. D'una banda, les obres amb ambició literària, escrites i impreses en castellà: de l'altra, les "obres que han d'aprofitar", escrites i impreses en bona part en català. Fins al segle XVIII, amb Felip V, a les obres de caràcter oficial, jurídiques, tècniques fins i tot, o religioses —el món extraliterari, en una paraula—, el català encara es resisteix a desaparèixer. Després, i fins al segle XIX, la situació encara s'agreuja més.

Els corrents ideològics

Tot i que hom no disposa d'estudis (de conjunt o parcials) que permetin de conèixer d'una manera gairebé definitiva el món cultural català del segle XVI, les notícies referents a aquesta època, cada dia més nombroses, permeten d'advertir-ne una primera aproximació. "Durant els dos primers terços del segle XVI coexisteixen el neohumanisme, de signe parisenc, les diverses manifestacions de l'humanisme, la inquietud renovadora de l'erasmisme i certs trets reformistes" (Sebastià Garcia Martínez, "Els corrents ideològics i científics", en l'obra *Historia del País Valencià*, vol. III, Barcelona, 1975, pàg. 179). Es realment difícil de seguir la pugna —tot sovint violenta—, o, en certs casos, la convivència, entre aquests corrents diversos. Més difícil encara és de descobrir com s'originaren a casa nostra i quina fou la seva evolució. El que sembla obvi, però, és que a finals del segle XVI i a principis del XVII el món intel·lectual europeu vivia en tensió: la tradició medieval, encarnada sobretot en el neohumanisme, decididament contrària a l'humanisme, era amenaçada per un esperit religiós renovador, traduït a la Península Ibèrica en les previsions reformistes del cardenal Cisneros. A casa nostra, la divulgació —a través de les primeres impremtes— de la traducció de la Bíblia al català, efectuada per Bonifaci Ferrer, germà de sant Vicenç, a principis del Quatre-cents (que gairebé és segur que fou publicada a València el 1478 —i posar fins i tot el 1473—), i la divulgació de determinats manuals místics —especialment de la *Imitació de Gerson* (impresa a Barcelona el 1482, i a València, traduïda per Miquel Pérez amb el títol de *Mévilapreu de aquest molt miserable*, el 1491, i altra vegada a Barcelona el 1518)— havien produït un ferment espiritual que cristal·litza, a començaments del segle XVI, en una considerable expansió del corrent

neerlandès — conegut amb el nom de *Devotio Moderna* — que practicaven els Germans de la Vida Comuna, i en una considerable revaloració de l'aspecte místic de Ramon Llull — a l'Escola Lulliana de Barcelona, en la qual devia ensenyar Joan Bonllavi, editor del *Blanquerna* (València, 1521), devien ésser conegudes les obres del cardenal De Cusa, convertit al lullisme pels Germans de la Vida Comuna. El centre més important a la península d'aquest corrent espiritual fou el monestir de Montserrat, durant l'època en què en fou abat Garcia Gimenez de Cisneros, autor d'un *Exerçitari de la vida espiritual* (1500) que, juntament amb l'*Epistola* de Gerson, publicada també a Montserrat el mateix any, és un dels primers llibres en castellà que sortiren de les impremtes del Principat. Aquesta nova espiritualitat, caracteritzada per la metodització de la vida espiritual i pel seu aspecte intimista i, per tant, individual de la unió amb Déu (Anselm M. Albaroda, "Intorno alla scuola di orazione metodica stabilita a Montserrat dall'abate Garsias Jiménez de Cisneros", *Archivum Historicum Societatis Iesu*, t. XXV, 1956), juntament amb la influència del món dels jueus conversos, cristianitzà ben avint en l'acceptació de les idees d'Erasme per part dels cercles més inquisits. Del 1528 és una carta de Pere Joan Oliver — professor de grec i de llatí que pugnava per obtenir una càtedra a la Universitat de València — a Alfonso de Valdés en la qual es queixava que Joan de Celaia, rector a perpetuïtat de la Universitat (1525-1558) i enemic furibund de les noves idees, atacava Erasme per "herètic" i per "gramàtic": "*Erasmus in frigidissimis concionibus haereticum vocat et grammaticum*." Son els moments en què els nous erasmistes intenen d'introduir-se a la Universitat. Malgrat la bona disposició de la cort imperial de Carles V — el 1527 s'havia celebrat la famosa conferència de Valladolid, en la qual les noves idees rebien el suport oficial i, com a contrapartida, es posaven al servei de la política imperial — no sembla pas que ho aconseguissin. De fet, Joan Lluís Vives, Joan Gelida, Pere Joan Oliver, Joan Martí Pobladó, etc., que constituïen l'avantguarda savia i erudita de l'erasmisme — el qual utilitzava el llatí com a llengua de cultura —, hagueren d'emigrar del país a causa de la pressió a què foren sotmesos a València, segons que sembla per llur ascendència jueva i per llur erasmisme. A desgrat d'això, les idees d'Erasme continuaren expandint-se pel País Valencià: entre el 1525 i el 1535, les edicions originals i les traduccions al castellà — mai no ho foren al català — de les obres d'Erasme són continues. El batxiller Juan de Molina, natural de Ciudad Real, i Bernardo Pérez de Chinchón en foren en molts de casos els autors o investigadors. Joan Fuster ha assenyalat certes diferències qualitatives entre l'erasmisme divulgador dels personatges que romangueren a la península i l'erasmisme dels qui s'exiliaren: aquests "pertanyien a l'erasmisme docic i erudit, no menys temut pel bestiar ultra, però marginals a la companyia, exclusivament religiosa, que menaven els erasmistes adscrits a la llengua vulgar: al castellà, *hèlios*." ("Nòmina d'erasmistes", a l'obra *Heretiques, revistes i sermons*, Barcelona, 1969, pàg. 71). Al Principat, en canvi, l'erasmisme no va ésser pas tan energic com al País Valencià. És cert que, entre els anys 1525 i 1535, Miquel Mai, alt funcionari de la cort de l'emperador Carles V, animava, juntament amb Vicenç Navarra i Rafael Joan, un cercle erasmista a Barcelona. I n'hi havia més, com ho ha fet veure el pare Miquel Batllori a "Humanisme i erasmisme a Barcelona" (en l'obra *Vuit segles de cultura catalana a Europa*, Barcelona, 1958): "...el grup de Miquel Mai no era l'únic que seguia amb interès, a Barcelona, les doctrines d'Erasme. No hi mancaven erasmistes eclesiàstics, com aquell canonge de la Seu, Serafi Masdovelles, que el 1529 en tenia tot un seguit, de llibres erasmistes, tant de gramaticals com

ILLVSTRISSIMO DOMINO MICHAELI MAIO ARAGONIAE PROCANCELLARIO MERITISSIMO RAFAELI MAMALA AVSEIANVS. D.

Vm biennium in explicandis atq; modis grandis dialethicae artis compeodijisq; hac celebratima vrbe Barcinon. MAI PROCAN. ORNATIS. ope tam non legnem collocaſtem: hec q; nam huius temporis atq; ſtudij fruſtrum feciſſem, in eum ipſe cogitans turpe duxi: ſi feciſſem, non eſſe ab alijs expectatum iuſſimum. Si no feciſſem, in arte omnium longe fruſtuofiffima. Quae cuſq; ſigur, dom eaz colui, deſerpiſſem, praſertim quae ex vſu ſtudioſis futura viſa ſunt, quae non innocenda ſperauice in conuenientem hominū vtilitatem tentauit profere. Quis enim tam affere ſu communi abhorretiq; errori hominū ſuccurre nolit? At quis error ignorare, verus a falſo ſecret ſit FLACCVS.

Non quifidoſo contendere caſtidus oſtro, Neſcit equi uatem potantia velle ſuam, Ceteris acceper darumum proprius ve medalla, Quam qui non poterit vero diſtinguere falſum, Id quod huius artis citra controuerſiam eſt propri A ij

La nova espiritualitat renixentista centrà l'interès en el corrent holandès representat especialment per Erasme. A Barcelona es formaren diversos cercles erasmistes: un d'ells, més selecte que molts, fou animat pel vice-canceller Miquel Mai. Dedicatària i elegi de la biblioteca de Miquel Mai, inclosos en l'obra De dialectica sive rationab; obliſo-phiae, del professor de la Universitat de Barcelona Rafael Mambilla (fotografia de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona).

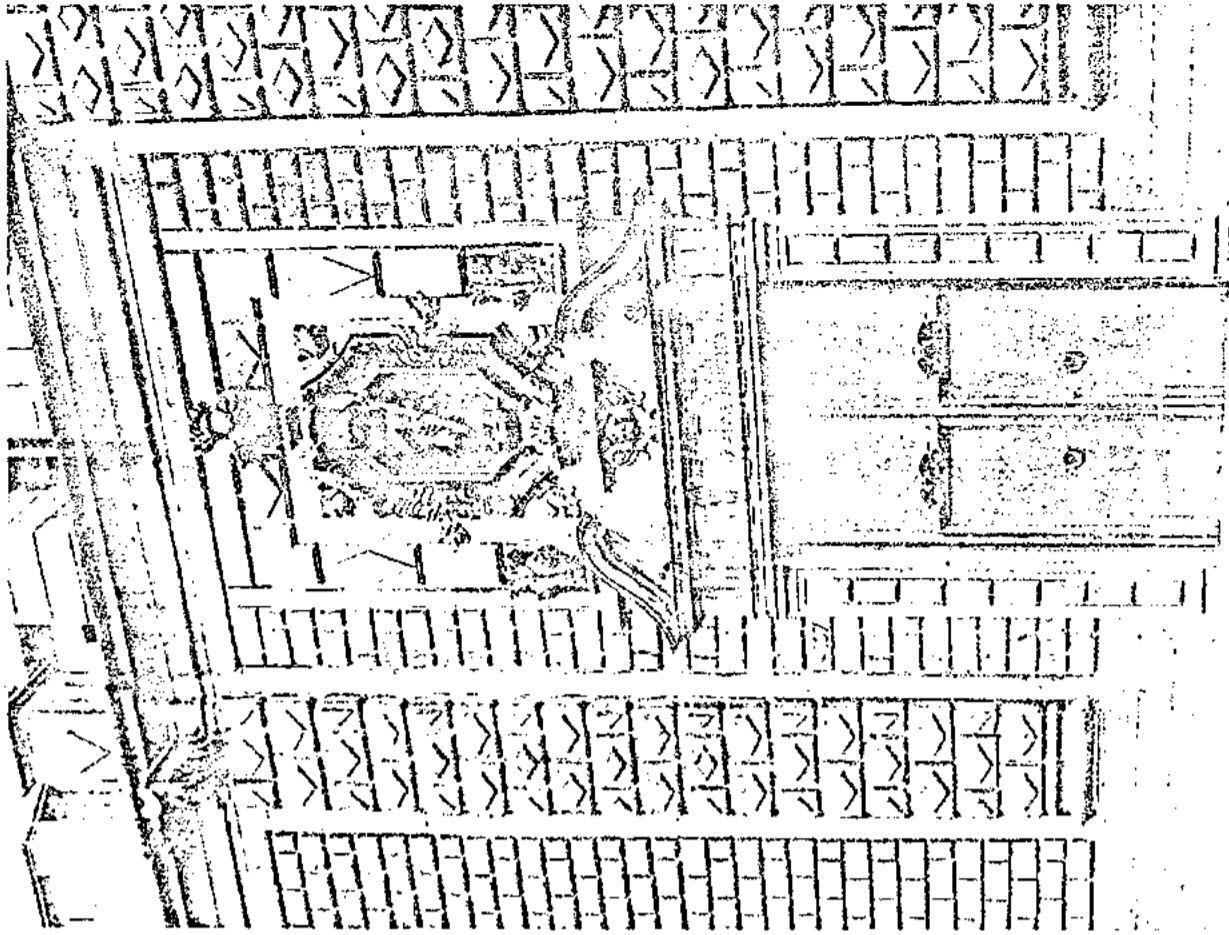
de teològics: els *Colloquia* que, com a condemnats, lliurà a la Inquisició el 26 de desembre de 1640, junt amb el *Diálogo de doctrina cristiana*, de Juan de Valdés. També el noble Francesc Terré poscia els *Colloquia* — probablement en castellà, cap als anys 1537-38, en una llibreria que erda l'atenció per 'la barreja d'obres medievals i renixentistes' (pàgs. 98-99). Però l'única obra que hom trobava a la venda, a Barcelona, era l'*Enchiridion morale*, a l'any 1524, i l'única obra erasmista de tipus doctrinal que fou editada a Barcelona foren els *Comunis Preceptio morale ab Erasmo Roterdama recogita*, impresos el 1529 per Carles Amorós. D'altra banda, el grup erasmista de Miquel Mai té un caràcter de cenacle, minoritari, que no permet de valorar-lo com l'erasmisme, més militant, d'un Juan de Molina o d'un Bernardo Pérez.

Després d'un període d'uns deu anys — del 1535 al 1545 — en què la por de la Inquisició imposà una reculada, com a mínim, en la impressió d'obres erasmistes, tornen a aparèixer una bona quantitat d'obres d'Erasme a partir del 1543. La *Sinaxi*, per exemple, fou impresa en llatí a Barcelona l'any 1543, amb els exemples en català, també a Barcelona (impremta de Carles Amorós) el 1547, i amb els exemples en castellà, el 1551; Francesc Escobar en preparà, el 1557, una altra edició, impresa per Claudi Bornat, que va tenir un èxit extraordinari (fou reeditada els anys 1569, 1575, 1586 i 1591). El *De copis*, en llatí, fou imprès a València el 1548, a cura de Francesc Dòcio. El *De ciuitate morum puerilium*, a cura de Francesc Joan Mas, sorí de la impremta valenciana d'Andreu Sanauja l'any 1544, i hom el reedità, en el taller de

Bartomeu Macià, el 1552. Els *Colloquia*, en llatí, foren impresos, a cura de Francesc Escobar, el 1557, a la impremta de Claudi Borraat. L'any 1550, Francesc Joan Mas preparà un conjunt d'opuscles que contenen tres obres d'Erasme (*De utilitate capiendi ab inimico. An graviores sint animi morbi quam corpori. De cupiditate divitiarum*). I n'hi ha més.

Sorpren, però, d'aquesta tongada d'obres erasmistes, que siguin gairebé totes en llatí i que abundin tant les obres gramaticals. No és pas que els gustos erasmistes es decantessin aleshores per la gramàtica: ho imposaven els esdeveniments històrics. L'any 1538 havia mort Alonso de Manrique, arquebisbe de Sevilla i inquisidor general, que simpatitzava amb les idees d'Erasme; el 1544 començava el Concili de Trento, el qual imposaria la Contrareforma; i, finalment, l'inquisidor Valdés publicava, l'any 1547, el primer índex de llibres prohibits. Els temps canviaven: la tolerància envers l'erasmisme del primer terç de segle es convertia en suspicàcia i, molt sovint, en condemna (l'any 1537, el Sant Ofici rebia l'ordre de la Suprema perquè recollís els *Colloquia* que circulessin per la diòcesi). I, tal com ha assenyalat molt bé Joan Fuster ("Nomina d'erasmistes"), "als erasmistes, a tot estirar, els quedava un refugi: la cultura. I s'hi encuaeren" (pàg. 79): "la labor dels humanistes fidels a Erasme s'arrecera en l'idioma culte" (pàg. 80); el llatí. No es pas estrany, per tant, que Frédéric Furió i Ceriol, que l'any 1556 publicava a Basilea un llibre, *Bonnia sine de libris sacris in vernaculam linguam convertendis*, signat a Lovaina un any abans, en el qual defensava la traducció de la Bíblia a les llengües vulgars, provoqués les lres del Sant Ofici: Furió representava, justament, una defensa d'allò que més rebutjava l'integritat: l'erasmisme doctrinal i militant amb possibilitats d'una difusió àmplia. Cal destacar, d'altra banda, que aquest llibre és una de les poques obres en les quals l'erasmisme té en compte, tot interessant-s'hi, el català.

Ara bé: fins i tot loecte filològic dels erasmistes podia resultar perillós. La confusió entre humanisme i erasmisme —lògica, si hom té en compte que l'examen crític de les escriptures en comportava també l'examen filològic—, de la qual ja parlava Joan de Celiaia en tractar Erasme de gramàtic i d'heretge, s'agreuja pels volts del 1550. L'hellenista valencià Pere Joan Nuñez ho mostra prou, mitjançant una carta que, el 1556, escrivia a Jerónimo Zurita: "... y lo peor es que querrian que nadie se aficionase a estas letras humanas, por los peligros, como ellos pretenden que en ellas hay, de, como enmienda el humanista un lugar de Ciceron, así enmiendan uno de la Escritura, y diciendo mal de comentadores de Aristoteles, que me quitan muchas veces las ganas de pasar adelante." Fins i tot els humanistes menys sospitosos d'erasmisme —aquells que, en realitat, només feien atenció a l'humanisme italià i que no eren pas gaire ben vistos pels erasmistes de debò, "los locos filisofos italianos y genitlicos", els anomenava Bernardo Pérez— se sentien cohibits per l'ambient del 1556. I amb prou raó! En aquest any tingué lloc el cèlebre procés contra Jeroni Conques i contra el noble Gaspar de Centelles, acusats ambdós d'heregia. Aquest procés podria ésser pres com el moment clau de la radicalització de les posicions integristes: la Contrareforma, a partir d'aleshores, imposaria les seves idees. Conques, autor d'una traducció al català —fet remarcable— del *Llibre de Job* (editat a Barcelona el 1976, a cura de Jaume Riera i Sans), hagué d'abjurar i fou condemnat a dos anys de reclusió; Gaspar de Centelles, més compromès i decidit, fou enviat a la foguera, i així, "de mica en mica", diu Joan Fuster ("Questió d'exàmens", en l'obra *Heretgies, revultes i sermons*, Barcelona, 1968, pàg. 23), "l'humanisme valencià es buidà dels seus continguts erasmians i es convertí en mera

Els corrents renovadors relacionats amb l'erasmisme foren perseguits per la Inquisició i, des de mitjan segle XVI, per la Contrareforma. Això comportà l'exili o la condemna de destacats intel·lectuals. Barcelona. Façana lateral de l'església barroca de Bellem (segles XVII-XVIII), antiga seu dels jesuïtes, principals col·laboradors del moviment de la Contrareforma.

Gramàtica: en orfebreria retòrica, de caient ciceronià, esteticista i vàcua. El cultiu del llatí elegant no té ja cap més justificació que l'elegància, o sigui el *tour de force* gramatical i estilístic encara, més gramatical que no pas estilístic.

El personatge central d'aquesta època en què s'inicia la Contrareforma fou el patriarca Joan de Ribera, arquebisbe de València entre 1569 i 1711. En ell les disposicions tridentines, d'una banda, i la política impermeabilitzadora que Felip II dugué a terme a partir del 1568, de l'altra, van trobar l'altí més inflexible. No hi ha res que ho mosri amb tanta de claredat com una de les disposicions especificades en les *Constitutions* del Col·legi del Corpus Christi que ell havia fundat, i al qual havia donat un to fortament jesuític: el patriarca hi mana que els seus col·legials, els futurs clergues, "*sean servus de Nostra Sedis, pretendendo más la virtud que las letras*". La prohibició d'estudiar a les universitats estrangeres acabà tancant l'última porta que restava oberta a algun esperit inquiet. I això, tot plegat, portaria a "gravíssimes conseqüències la centúria següent, tant en el camp de les ciències de la natura —que havien excel·lit en el segle XVI— com en l'àmbit de les ciències discursives —uniformades per un neoescolasticisme inoperant" (Sebastià Garcia Martínez, "Els corrents ideològics i científics", pàg. 190), que haurien de durar tot el segle XVII.

Les ciències discursives —la filosofia, la història i les ciències literàries— van seguir, efectivament, una trajectòria similar a la de l'erasmisme, del qual, en bona part, depenien. En el camp filosòfic, el neominimalisme parisenc, "considerat sovint com a arquetipus de la subtilitat sofística, del caos dialèctic i de la utilització del llatí oblit —irreconciliable, per tant, de l'humanisme clàssic...—, ofereix un vessant fonamental: el cultiu intens de la física renaixentista sola la forma de filosofia natural" (Sebastià Garcia Martínez, "Els corrents ideològics i científics", en *Història del País Valencià*, III, Barcelona, 1972, pàg. 200). La figura clau de la qual fou Joan de Cejaia —autor d'una *Expositio in octo libros philosophorum Aristotelis* (1517). L'obra de Joan Lluís Vives —el *De anima et vita* (1538), considerat com l'inici de la psicologia moderna; els comentaris al *De civitate Dei* de sant Agustí (1522), i el *De prima philosophia* (1531)—; el llatíisme, amb molla de força a Mallorca, d'on era oriünd Nicolau de Pàcs, i a Barcelona —amb l'escola lul·liana—, on es destaca Lluís Joan de Vilalta; i l'erasmisme, del qual ja hem parlat, foren, els corrents filosòfics més significatius de la primera meitat del segle XVI. Després del Concili de Trento, del viratge contrareformista de Felip II i de l'actuació de personatges com Joan de Ribera o d'institucions com la Inquisició, i semblantment a allò que s'esdevenia en el camp de la renovació religiosa, amb l'erasmisme s'intensificaren el servilisme conceptual i el predomini de la teologia —camp en el qual la discussió era impossible— sobre la filosofia, amb què la neoescolàstica degenerà en mers bizantinismes verbals.

D'aquesta manera desapareixia la possibilitat d'accedir a temps a la filosofia moderna que començava a desenvolupar-se arreu d'Europa —fins el 1690, per exemple, no hi haurà l'intent, per part de Joan B. Coratjà, de traduir el *Discurs del mètode*, de Descartes. El camp de les ciències jurídiques i econòmiques i també el camp de la història foren en canvi menys afectats pels canvis político-religiosos de la segona meitat del segle XVI. Així, deixant de banda la important contribució de Joan Lluís Vives en la regulació de les relacions internacionals, foren freqüents les impressions dels *Furs e ordinations* valencians, moltes vegades en català, i de les obres que intenten —amb un criteri no gaire científic, certament— de narrar la història d'algun

o de tots els territoris de la Corona d'Aragó: la *Primera part de la història de València* (1538), de Pere Antoni Beuter, la *Crònica de València* (1546-1566), de Rafael Martí de Viciana, i la *Decada primera de la història de la Insigne, y Coronada Ciudad y Reyno de València* (1610-1611), de Gaspar Escolano, pel que fa al regne de València; la *Crònica del Principat de Catalunya* (1609), de Jeroni Pujadas, pel que fa al Principat; i els *Títols d'honor de Catalunya, Rosselló y Cerdeña* (1628) d'Andreu Bosch.

El camp de les ciències literàries —la filologia, sobretot— fou afectat, com abans ja ha estat dit en parlar de la filosofia, pels esdeveniments político-religiosos que reduïren l'erasmisme al silenci. Per al doctor Celaia, Erasme era un gramàtic i un heretge, i no sabriem destriar les dues coses: l'examen crític no ho permetia. A començaments del segle XVI, la filologia es movia encara entre dues aigües: el món de la tradició medieval i la nova filologia renaixentista. Una ordinació feta el 25 d'abril de 1508 pels consellers de Barcelona, en regulació de l'Estudi General, prou que ho demostra: hi establien "que lo mestre catedrant de gramàtica sia tengut llegir en general per aquest any l'obra de gramàtica de mestre Antoni de Lebríxa i lo poeta Virgili *Enéides*, e hage fer lo proverbí major e epítola en general. E per los altres anys següents hage llegir l'Alexandre [Vil·ladi] en un exemplar de la qual es conserva a la Biblioteca de Peralada amb el següent i significatiu títol: *Grammatica Alexandri cum expositionibus textus ac Antimi Arbrissensis erroribus* (1502-1503)" e lo dit Antoni de Lebríxa... (Miquel Batllori, "Humanisme i erasmisme a Barcelona", *Fuit seculis de cultura catalana a Europa*, 1958, pàgs. 85-86). A València devia succeir una cosa semblant: per exemple, Jeroni Amiguet, catedràtic de llatí, feia escriure a Joan Lluís Vives, encara estudiant, papers contra Nebrija. De mica en mica, però, amb l'ajut de l'erasmisme, la filologia renaixentista aconseguiria d'imposar-se plenament. Les obres de Nebrija, d'una banda —com el *Vocabulari* del 1492, adaptat al català diverses vegades: 1507, 1522, 1560 i 1585, com les *Introducciones latinae*—, i la *Sintaxi* d'Erasme, esmentada ja abans, o la *Linguae Latinae exercitatio* (1538) de Joan Lluís Vives, d'altra banda, s'imposaren a totes les universitats del país. Llorenç Palmireno, aragones, professor a València entre 1561 i 1579, i autor d'obres teatrals en llatí, del tractat *De vere et facili imitatione Ciceronis* (1560) i d'una *Rhetorica* (1564), així com també el valencià Joan Nuyes, que ensenyà a l'Estudi General de Barcelona i fou autor d'unes *Institutiones Rhetoricae* (1578), foren els llatíistes més destacats de la segona meitat del segle XVI. I no tan sols el cultiu del llatí penetrava els cercles cultes catalans: els estudis —duts a terme a les nostres universitats— de l'hebreu, que permetia un coneixement directe de les Escriptures —entre els seus cultivadors es destaca Jeroni Muñoz, autor d'un *Alphabetum hebraicum* (1585)—, i del grec, que permetia l'accés directe a Aristòtil, Hipòcrates i Gal·lè —en aquest camp caldria destacar l'obra de Pere Joan Nuyes, autor d'unes *Institutiones Grammaticae linguae Graecae* (1553)—, i també l'interès de "l'humanisme mèdic" adquiriren un considerable prestigi arreu d'Europa. Talmunt que, pels volts del 1550, Francesc Dectó afirmava —exagerant, és clar!— que, a València, fins els infants dominaven les llengües clàssiques: "*Conferre pueros istos, quos in scholis latinae aique graecae liquentes passim auditis*". A finals del segle XVI, però, coincidint amb el darrer atac contrareformista contra els vestigis de l'erasmisme, el cultiu de la filologia va decaure del tot: el llatí ciceronià fou substituït per l'argot escolàstic de les obres de filosofia i teologia, l'ensenyament es debilità tant en la universitat com en els col·legis i els tractats gramaticals es reduïren a merès reimpressions d'obres anteriors.

Pel que fa a les ciències de la natura, l'estat actual dels coneixements històrics no permet pas de dibuixar-ne amb exactitud i detall l'evolució al llarg dels segles XVI i XVII. D'una manera general, hom pot afirmar que les ciències exactes, la medicina i la botànica aconseguiren durant el Renaixement un nivell europeu. Amb la impermeabilització de la segona meitat del segle XVI, en trencar-se tota comunicació entre la península i Europa, les ciències aplicades acabaren absorbint les ciències pures i la vida científica quedà reduïda a la mínima expressió, amb un interès purament local.

Res no ho demostra més clarament que l'evolució de la medicina. Durant la primera meitat del segle XVI a València es destaca l'escola anatómica, les arrels de la qual vénen de l'escola de cirurgia quatercentista que havia donat metges tan coneguts com Lluís Alcanyis, cremat per la Inquisició el 1506, autor del *Regiment preservatiu e curatiu de la pestilencia* (1490); Gaspar Torrella, metge d'Alexandre VI i autor del manual d'epidemiologia *De aegritudine ovilla consilium* i del manual dietètic *De regimine seu de preservative sanitate*; Joan Torrella, un dels iniciadors de l'humanisme mèdic que tan bons hel·lenistes havia de produir, etc.; així mateix, sobresurten Pere Jimeno, autor d'un dels primers tractats europeus en que és exposada l'anatomia vesaliana —el *Dialogus de re aedifica* (1549)—; Lluís Collado, que va comentar el *De ossibus* (1555) de Galí; Cosme de Medina, deixeble de Collado i professor a Salamanca (1561); Pere Marc d'Ayala, professor a la Complutense (1559-1563), etc., els quals dominaren el panorama mèdic peninsular fins al darrer terç del segle XVI. Després, igualment que en els altres camps intel·lectuals, la continuació mimètica dels autors anteriors i el dogmatisme desconnectaren la medicina catalana —i la peninsular— de la gènesi de la medicina moderna europea: el descobriment de la circulació major de la sang, realitzat per Harvey, i l'aparició de la iatroquímica, o sigui, la interpretació de la fisiologia del cos humà i de les seves malalties a partir dels processos químics orgànics —els dos descobriments que, durant el Barroc, revolucionaren la medicina—, trobaren greus dificultats d'acceptació a la península (Sebastià Garcia Martínez, "Els corrents ideològics i científics", pàg. 230). Matias Garcia fou el representant més important d'aquest corrent retardatari, sobretot en constatar que l'acceptació de les teories de Harvey portava a l'anihilament de les doctrines de Galí, que, en el camp de la medicina, tenia un lloc de privilegi similar al d'Aristòtil en el camp de la filosofia natural. És només a finals del segle XVII —pels volts del 1687, segons J. M. López Piñero, i amb l'anada a París de Crisòstom Martínez i la publicació de la *Gúria filosòfica-mèdico-chimica*, de Joan de Cabriada— quan s'inicia una lleu recuperació que posaria les bases per a la renovació de la centúria següent. Res no demostra tan clarament aquesta situació d'endarreriment i d'esperança renovadora com la següent protesta de Joan de Cabriada: "*Que es lastimosa y aum vergonzosa cosa que, como si fueramos indios, havamos de ser los últimos en recibir las noticias y luces públicas que ya están esparcidas por toda Europa.*"

Les arts plàstiques

El to més aviat mediocre de la vida intel·lectual de la Catalunya dels segles XVI i XVII s'havia de reflectir, òbviament, en el món de les arts plàstiques. I així, tant el Renaixement com el Barroc, que foren els dos corrents predominants en aquest període, es manifesten tard i amb

L'art renaixentista del Principat, tot i presentar algunes obres interessants, es desenvolupà per i amb retard com a conseqüència de la situació crítica general que sofria aquest territori. L'enterrament de Crist, escultura de Martin Díez de Lizaraso i l'església parroquial del Sant Espirit de Terrassa (Valles).

feblesa en l'art del Principat. Al País Valencià, en canvi, tot i que l'art no es pot comparar amb el de la resta de la península, la incidència de les tendències estètiques de cada moment —el Renaixement en el segle XVI i el Barroc des del segle XVII— fou més primerenca i intensa.

Pel que fa a la pintura del Renaixement, a l'inici del segle XVI foren artistes estrangers els que imposaren els nous corrents sobre l'art gòtic anterior: —Ainc Bru, amb el retaule de l'altar major de Sant Cugat del Valles (1502); Joan de Borgonya, autor de sis grans taulers referides a la vida de sant Felú, a Girona (1519-1520), i el continuador del seu taller, Pere Mates, autor del retaule de santa Maria Magdalena de la seu de Girona i dels de sant Pere de Montagut de Segueró al Principat; Paolo de San Leocadio, Fernando Yáñez i Fernando Llanos, al País Valencià. No és fins a la segona meitat del segle XVI que el Renaixement qual·larrà en un grup d'artistes autòcton. En el camp de la pintura, Pere Serafi, el poeta de qui ja hem parlat, autor del retaule d'Arenys de Munt, al Principat, i sobretot Vicent Joan Macip i el seu fill Joan de Joanes al País Valencià en són els representants més importants. Aquesta escola valenciana dogué ésser prou important per a atreure a València el català Francesc Ribalta, nascut a Solsona i establert temporalment a El Escorial, on a finals de segle es convertí en la figura més important del nucli de pintors que havien de preparar el canvi d'orientació cap al realisme i els problemes de la llum, típics del Barroc. En el camp de l'arquitectura l'art gòtic perviu encara

amb més insistència i només es podien trobar, a començaments de segle, alguns elements (portes, finestres, detalls ornamentals) de tipus renaixentista. Només la torre de la Generalitat de València i les cases de l'Ardiaca i la Torre Pallaresa de Barcelona poden considerar-se com a exemples del Renaixement. A mitjan segle, en canvi —amb el col·legi de Sant Macià de Tortosa, obra probable de Joan Agnès, el palau de l'Ambaixador de Vic, la Casa de la Vila de Vall-de-roures, el palau del marqués de Palmer (1556) de la Ciutat de Mallorca—, i sobretot a finals del segle —amb les figures de Guillem del Rei a València (pati del col·legi del Corpus Christi) i de Jaume Amigó i Pere Blai al Principat (construcció de l'església de la Seiva del Camp, la capella del Santíssim Sagrament de la catedral de l'aragona, la façana del Palau de la Generalitat de Barcelona (1597-1615)— el Renaixement produirà obres importants. Quant a l'escultura, és encara més patent la feblesa de l'art renaixentista: Bartolomé Ordóñez i Diego Siloé (cor de la catedral de Barcelona), a Barcelona; Damià Forment, valencià instal·lat a Saragossa i autor del retaule de l'altar major del monestir de Poblet (1527-1529); i Martín Díez de Liatzasolo, autor de l'*Enterrament de Crist* de l'església parroquial del Sant Esperit de Terrassa, són els autors més destacats.

Pel que fa al Barroc, si bé la participació d'artistes autòctons és superior, no es pot pas afirmar que la situació sigui millor que en el segle XVI. Els nous gustos, més propis a la fantasia i a la llibertat de creació, trobaren un camp assaonat en l'arquitectura. Al País Valencià, la identificació popular amb el Barroc propicià moltes reformes en esglésies medievals (la catedral de València, els campanars de Santa Caterina de València, l'església dels Descarparats, l'església parroquial de Liria, etc.). Al Principat, menys actiu en Barroc a causa de la guerra dels Segadors (1640), no hi falten exemples del nou gust: la façana de la catedral de Tortosa, el pati de la Casa de Convalescència, el Palau Dalmaies i l'església de Santa Maria de Betlem a Barcelona, la façana de l'església de Sant Felju a Girona, etc. L'escultura barroca tingué, en canvi, més importància al Principat que no pas al País Valencià o a Mallorca, sobretot pel que fa a la decoració dels retaules, activitat centrada generalment en cercles familiars: el dels Tramulles, els Grau, etc. La major part d'aquesta escultura actualment es troba perduda, amb l'excepció del Rosselló, on es destaquen el retaule de l'altar major de la catedral de Perpinyà, esculpit entre el 1619 i el 1621 per Claudi Penel i els retaules de Prada, Cottifère, Osseja, Ro i Vinçà, obra de Josep Sunyer. La pintura barroca del Principat només ofereix dos artistes que mereixin una certa consideració: Pere Cuquet i Lluís Pasqual Gaudi, cap obra del qual no ha estat identificada però que gaudi d'una fama considerable en el seu temps. Al País Valencià, en canvi, la influència de Francesc Ribalta originà una escola amb algun autor de relleu universal: Jacint d'Espinosa i, sobretot, Josep Ribera, que treballà a Itàlia, una de les figures més altes de l'escola tenebrista.

Capítol V

EL REGNAT DE FELIP IV LA GUERRA DE SEPARACIÓ